

Fazekas Csaba:

**Protestantizmus és közélet a 19. századi Bihar vármegyében:
Szilágyi Lajos életútja**

Az ugyanezen címen megjelent kötettel azonos szövegű (a tipográfiai hibákat korrigáló) szöveg. A nyomtatott változat kiadói jelzetei:

**Nagyvárad, Holnap Kulturális Egyesület, 2017.
ISBN: 978-606-94416-4-0**

Köszönetnyilvánítás

A jelen kötethez szükséges kutatásokat 2016-ban a Reformáció Emlékbizottság REB-16-1-KUTATAS-0001 sz. programja támogatta, illetve tette lehetővé.

A levéltári forrásokhoz való hozzáférésem, az egyes közgyűjteményekben való tájékozódásom sokan, sokoldalúan segítették: Dienes Dénes, Hatvany István, Hermann Róbert, Horváth István, Kárbin Ákos, Kovács Teofil, Krajczárné Sándor Mária, Sárai Szabó Katalin, Szabadi István, Szatmári Judit, Tóth Gábor. A lektori véleményért Zakar Péter kollégámnak tartozom hálával. Nagyváradon Nemes István és Tavaszai Hajnal működtek közre jelen kötet kiadójával való kapcsolatfelvételben, utóbbi lelkiismeretesen gondozta és jelentette meg kéziratomat.

Valamennyiük közreműködését és segítségét hálásan köszönöm!

Miskolc, 2017. június 25.

Fazekas Csaba

(Piskárkosi) Szilágyi Lajos (1784–1865)

„Id. Szilágyi Lajosról nem sokat tudunk” – írja egy dokumentumközlő tanulmány bevezetésének szerzője,¹ és bár a név fel-felbukkan a 19. századdal foglalkozó történeti, különösen egyháztörténeti irodalomban, szűkszavúan szerepel egy-egy lexikonban, egyet kell értenünk a megállapítással. Kétségtelen, hogy nem volt kiemelt emlékezetre méltó, nagy formátumú közéleti személyiség, ugyanakkor a 19. századi Bihar vármegyében tanúsított szerepvállalása nem is minősíthető marginálisnak. Az utókor szerencséjére ráadásul meglehetősen grafomán alkat lehetett, egykorú tevékenységét dokumentáló iratok mellett készített röpirat-jellegű elemzéseket saját kora aktuális kérdéseiről, élete végén pedig visszaemlékezéseit több (memoár illetve önéletrajz) formában is megírta, amelyek között akadnak átfedések, de eltérések is. Egykorúan alig-alig jelent meg néhány írása nyomtatásban, ez azonban nem szegte kedvét, sőt élete végén arról is gondoskodott, hogy terjedelmes irathagyatéka a Debreceni Református Kollégium gyűjteményébe kerülhessen.² Személyére való utalással alig-alig találkozunk, de – alighanem a kiterjedt Szilágyi-rokonságra, leszármazottainak politikai karrierjére – felbukkan az idős bihari táblabíró figurája. Például egy 20. század elején keletkezett emlékezés: „Abból a büszke nemes Szilágyi-családból származott Szilágyi Ferenc váradi törvényszéki bíró, mely család ma is birtokos Berettyóújfaluban és Micskén. Székely eredetűnek vallják magukat. Szilágyi Ferenc »fekete hunnak« is nevezte magát s a Biharországban emlékezetes híró pecsovicsnak, a nagytárgyú Szilágyi Lajosnak volt a fia. Annak a Szilágyi Lajosnak, akiről a Beöthy Ödön idejében, a 30-as, 40-es esztendőök küzdelmei alatt rigmust is faragtak a liberális-nemesek. Ráverselték, hogy az öreg úr királyi adomány alapján dézsmát szedeget a pályi erdőség fekete rigóinak tojásaiból... A fia, Szilágyi Ferenc messze távolodott pecsovics apja nyomdokaitól. Köztársasági érzelmű embernek vallotta magát. A köztár-

¹ Restás Zsuzsa: Az 1834. évi erdélyi országgyűlés megnyitása körüli bonyodalmak – egy korabeli forrás tükrében. In: Könyv és könyvtár, XXIV. Szerk.: Kun András – Szeszák Ferencné. Debrecen, 2002. 173–192. p. (Megjegyzés: Mostanáig ez az egyetlen önálló forrásközlés Szilágyi Lajos terjedelmes hagyatékából.)

² Szilágyi Lajos levele Lugossy Józsefnek, Micske, 1861. október 8. – TtRENK.Kt. R 607. 112/f. (Sajnálattal tapasztalta, hogy néhány dossziéja szállítás és csomagolás közben összekeveredett, pedig részletes jegyzéket is készített hozzá.); TtRENK.Kt. R 1379. (Részletesen felsorolta kéziratban maradt munkáit, valamint azokat az iratokat és levelezést, amelyek nagy hatással voltak pályája alakulására.) Tapasztalataink szerint az iratanyag mostani rendezettsége nagyjából megfelel annak, ahogy azt Szilágyi annak idején a kollégium könyvtárának eljuttatta.

sasági eszmék iránti rokonérzésből tanult meg franciául is. Állandóan francia könyveket és francia köztársasági lapot olvasgatott.”³

Jelen közleményünk főszereplője, id. (Piskárkosi) Szilágyi Lajos 1784. március 29-én született Hegyközpályiban, 1865-ben hunyt el Micskén,⁴ egész életét Bihar vármegyében élte le. Édesanyja Halmágyi Zsófia, édesapja Szilágyi Sámuel voltak, anyai ágon így a Szeremlei családdal is rokonságban álltak. Életútja pontosan megfelelt a vármegyei középnemesség által bejárható és bejárt útnak, szolgabírói hivatal mellett a vármegye táblabírája lett. A család legismertebb személyisége Szilágyi Lajos nagyapja, Szilágyi Sámuel (1719–1785) volt, aki műfordítóként, református lelkészként és a ti-szántúli egyházkerület püspökeként (1765–1772 között) tett szert ismertségre.

Szilágyi Lajos 1806-ban vette feleségül az 1790-ben született Sombory Zsuzsannát, 55 évig éltek kiegyensúlyozottnak tűnő házasságban. Érdekesség, hogy Szilágyi kevés nyomtatásban megjelent írása közül az egyik az a néhány lapos füzet, amelyben feleségének állított emléket,⁵ elmesélve megismerkedésük, jegyességük történetét, 1861. november 14-én bekövetkezett „természetes, de mégis szomorú halálát”, valamint Micskén megtörtént temetését is.⁶ Szilágyinak 5 gyermeke született: Johanna (férje: Fráter Tamás), Lajos (felesége: Fényes Karolina), Ida (férje: Miskolczy Károly), Krisztina (férje: Gruden Imre), Ferenc (felesége: Baranyi Kornélia). 27 unokájuk és 6 déd-unokájuk volt az 1860-as évek elején.⁷ Vejei közül a legismertebb az Ida lányát 1840-ben feleségül vevő Miskolczy Károly, Bihar tudományos kutatásának fontos egyénisége.⁸ 1838–39-ben Szilágyi házánál nevelősködött Nagy (Gulyás) Imre (1817–1840) fiatalon elhunyt költő.⁹

³ Móricz Pál: Régi magyar élet. Történetek és feljegyzések. Bp., 1913. 35. p. (Az adatra a *Szilágyi de piskárkos et királydarócz* nevű facebook-profil szerkesztői hívták fel a figyelmem, ezúton is köszönöm!)

⁴ Az életrajzi adatokat a család leszármazottja, Hatvany István kutatásai nyomán ismertetem, ezúton is megköszönve a családkutató segítségét, információit!

⁵ Szilágyi Lajos: Néhai kedves nőm, m.n. zsombori 'Sombori Zsuzsánnának emlékül. Debreczen, 1862.

⁶ Gyászjelentése „tüdőszélhűdést” említett halála okaként, s ugyanúgy ismertette a kiterjedt családfát, mint Szilágyi Lajos kiadványa: BMA. IV. 75.333. sz.

⁷ A család történetére ld. még: Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. köt. Pest, 1863. 710–712. p.; BMA. IV. 75.276. (= Szilágyi Lajos: Életrajzom. Gyermekségemtől fogva 75. éves koromig.) 5. p. Leszármazottjai között számos jelentős és ismert közéleti személyiség is akadt, akiket a 19. század második felében is jól ismertek Biharban illetve Nagyváradon. Ld. pl. Szilágyi Lajos hasonnevű fiának halálhíre: *Vasárnapi Újság*, 1881. szeptember 11. (37. sz.) 592. p.; Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárában található gyászjelentések gyűjteménye. Stb.

⁸ Ld. pl.: Jakó Zsigmond: Miskolczy Károly a helynévkutatás és helytörténetírás bihari úttörője. In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerk.: Hajdú Mihály – Kiss Jenő. Bp., 1991. 282–296. p., 285. p. Szilágyi Lajos 1836. július 19-i levelét említi: Uo. 291. p.

⁹ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IX. köt. Bp., 1903. 596–597. p.

Szilágyi Lajos a 19. század első évtizedeiben is élénken érdeklődött a közügyek iránt, kapcsolatba került ismert személyekkel, például a püspök nagyapja tevékenységét kutató Kazinczy Ferencel is.¹⁰ Kazinczy már az 1790-es évek óta szerette volna a híres református püspök életrajzát megírni, de sokáig halogatta a tervet. 1818-ban kereste meg Szilágyi Lajost, hogy életrajzi adatokat kapjon nagyapjáról, emiatt többször sürgette is, illetve köszönetet mondott.¹¹ Kazinczy leveleiben beszámolt arról, hogy hallotta Szilágyi Lajost egy református gyűlésen szónokolni, nagy hatása volt rá.¹² Kazinczy meg is írta Szilágyi Sámuel püspök életét, de ezt követően is újabb információkat kért Szilágyi Lajostól, vagyis a téma továbbra is élénken foglalkoztatta.¹³ Vannak arra vonatkozó utalások, hogy másokat is ismert kora közéletéből, egy alkalommal felmerült, hogy rendszeres kolozsvári útjain Kölcsey Ferenc is csatlakozhatott hozzá.¹⁴ Szilágyi gazdag hagyatéka méltán keltette fel a Csokonai Vitéz Mihály életútját kutató irodalomtörténészek figyelmét is, a Kazinczyval folytatott, Szilágyi Sámuelre vonatkozó levelezés kapcsán.¹⁵ Jól ismerte Benyovszky Péter ügyvédet (többek között az 1837-ben perbe fogott Kossuth Lajos védőjét), akivel együtt tanult a sárospataki kollégiumban, egy 1834-es levelében jószágvásárlásban kérte a segítségét, remélve a személyes találkozásukat.¹⁶ A levél arra is utal, hogy Szilágyi nagyon igyekezett birtokain sikeres, eredményes gazdálkodást folytatni, máskor is érdeklődött birtokpekerek kimenetele stb. iránt,¹⁷ 1840-ben feleségével közösen pereskedtek Sombory Imre királyi tanácsos ellen¹⁸ stb.

Egyik legfontosabb közéleti megbízatása az 1825–27. évi országgyűlés által újraindított rendszeres bizottsági munkálatokhoz, konkrétan az ún. regnicolaris összeírásához kapcsolódott. Bihar megye rendeinak Sopron vármegye összeírását kellett elvégezni, melyben Szilágyi kiemelkedő szerepet kapott, feladatát lelkiismeretesen el is végezte.¹⁹ Az összeírásban való szerepvállalás nemcsak azért hatott nagyon mélyen

¹⁰ TtRENK.Kt. R 607. 49. (= Kazinczy Ferenc levelei Szilgyi Lajoshoz) 2–5. p.

¹¹ Kazinczy Ferencz levelezése. Sajtó alá rend.: Váczy János. XVI. köt. Bp., 1906. (Kazinczy Ferencz Összes Művei, III. XVI.) 44–45., 202–203., 303–304., 560. p.

¹² Uo., 218., 230. p.

¹³ Uo., 370–371. p. Ld.: Kazinczy Ferenc: Debreczeni Superintendens Piskárkosi Szilágyi Sámuel Élete. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 1820. VIII. 92–104. p.

¹⁴ Döbrentei Gábor levele ismeretlennek, 1815. augusztus 9. – Esztergár László: Magyar írók levelei a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1904. 500–507. p., 502. p.

¹⁵ Csokonai Vitéz Mihály: Levelezés. Sajtó alá rend.: Debreczeni Attila. Bp., 1999. (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei) 423. p.

¹⁶ Szilágyi Lajos Benyovszky Péternek, Nagyvárad, 1834. április 4. – MNL. OL. P 47. II-18. No. 392.

¹⁷ Ld. pl.: Szilágyi Lajos Teleki Józsefnek, 1842. – P 654. 16. dob. III. 37. t. 155. sz.

¹⁸ TtRENK.Kt. R 1. K 3. 1840. 1469. sz.

¹⁹ TtRENK.Kt. R 607. 46. (= Sopron vármegye topográfiai és statisztikai esmérete. Az országos összeírás ideje alatt id. Piskárkosi Szilágyi Lajos, mint összeíró által. 1829.)

Szilágyira,²⁰ mert lehetősége nyílt a nyugat-magyarországi vármegyét összehasonlítani saját térségével, hanem azért is, mert az összeírás kapcsán személyesen is megismerkedhetett Széchenyi Istvánnal.²¹ Széchenyit és mindenkori politikai irányvonását élete végéig rajongással tisztelte és követte. Rendszeresen próbálkozott azzal, hogy kapcsolatba léphessen a „legnagyobb magyarral”, igyekezett ellátni őt Biharra vonatkozó információkkal, Széchenyi írásait gyakran, nagy terjedelemben idézte és tartotta követendőnek. A *Hitel*, a *Világ* és a *Stádium* igen nagy hatással lehettek rá, de különös örömeinek tartotta, hogy épp akkor járt Sopron környékén, amikor Széchenyi első munkájából, a *Lovakrul* címűből is juthatott egy példányhoz.

Szilágyit 1832 áprilisában választották Bihar vármegye fizetéses táblabírájává, ettől kezdve még inkább érdekelték a közélet eseményei.²² Az 1830-as években Szilágyi Lajos kifejezetten a reformellenzék hívének tűnik. Rendkívül szoros barátsága alakult ki a bihari reformerek legismertebb személyiségével, Beöthy Ödönnel. Beöthy az 1832–36. évi országgyűlés alatt folyamatosan tájékoztatta Szilágyit a diétán elhangzottakról, ő pedig a követet a bihari eseményekről.²³ Különösen a vallásügyi tárgyalások érdekelték Szilágyit, amelyeknek épp Beöthy volt az egyik kezdeményezője és vezérszónoka. Teljes egyetértés alakult ki közöttük, amely csak az 1840-es évek elején változott meg, pont az ellenkezőjére.

Az 1830-as évek politikai vitáiban kifejezetten szabadelvű álláspontot képviselt. Támogatta például Wesselényi Miklós tevékenységét is, kész volt az általa felvetett indítványokat Bihar megye közgyűlésén is képviselni.²⁴ A levélből kiderül továbbá, hogy Szilágyi viszonylag gyakori kolozsvári utazásai alkalmával személyesen is találkozott Wesselényivel. Arra kérte, hogy kapjon részletes tájékoztatást a majd negyedszázados szünet után Kolozsvárra összehívott országgyűlésen történetekről. (Szilágyit – családja székely eredetére tekintettel – rendkívül érdekelték Erdély belpolitikai kérdései is.) Szilágyi részt vett az erdélyi országgyűlést megelőző, egyeztető tanácskozáson is. Amikor Szilágyi hírét vette Wesselényi perbe fogásának, azonnal biztosította

²⁰ Pl.: BMA. IV. 75.276. (= Szilágyi Lajos: Életrajzom. Gyermekségetől fogva 75. éves koromig.) 98–101. p.

²¹ A látogatás tényét Széchenyi is megörökítette a naplójában, igaz, nagyon szűkszavúan. – Gróf Széchenyi István naplói. III. köt. (1826–1830) Sajtó alá rend.: Vízota Gyula. Bp., 1937. (Széchenyi István Összes Munkái, XII. Fontes.) 266.p. Vö.: Bényei Miklós: Adalékok Széchenyi István és Bihar vármegye reformkori kapcsolataihoz. In: Hajdú- Bihar Megyei Levéltár évkönyve, XXIV. Radics Kálmán. Debrecen, 1997. 87–109. p.

²² *Jelenkor*, 1832. május 5. 281. p.

²³ Beöthy 35 db 1832–36 között Szilágyi Lajosnak írt levele: TtRENK.Kt. R 607. 111/a.

²⁴ Szilágyi Lajos Wesselényi Miklósnak, Váradolaszi, 1834. június 10. – ANR.CJ. 1355. Ennek előzménye Wesselényinek Kolozs vármegye gyűlésén a katonai beszállásolás ügyében tartott beszéde volt. – TtRENK.Kt. R 607. 109. t.

őt szolidaritásáról, és hangot adott a jogi eljárás képtelensége feletti méltatlankodásának.²⁵ Wesselényit az 1834. decemberi szatmári megyegyűlésen elmondott beszédéért fogták koncepcióos eljárás alá. Szilágyi így kommentálta ezt: „Ez ugyan első tekintettel nekünk, akik a nagyságod prudenciáját jól ismerjük, nevetségesnek tetszik, de másrészt ha meggondoljuk azt, hogy mennyi rossz ember van ezen két megyébe [ti. Szatmárban és Biharban], kaphatnak hamis tanúkat is.” Aggodalmát tolmácsolta Wesselényinek, különösen azért, mert úgy vélte, Nagyváradon különösen sok rossz akaratú emberrel lehet találkozni, amit súlyosbított a térség felekezeti megosztottsága. („Lelkes beszédjére nagyságodnak, azt mondotta [ti. a vármegye főispánja], mint soha egy protestáns nagy úrnak sem hiszek.”) Biztosította Wesselényit, hogy bármi történik ügyében Bihar vármegyében, tájékoztatni fogja. Szilágyi bizakodott abban is, hogy sikerül megfelelő számban Wesselényi mellett tanúskodó személyt is találni.

Szilágyi igyekezett jó kapcsolatokat ápolni közéletének más meghatározó személyiségeivel is, 1839-ben például meleg hangú levélben gratulált Károlyi Györgynek Szatmár megye főispánjává történt kinevezéséhez, szorgalmazta az együttműködést és a kapcsolattartást, egyben birtokot igazoló okiratokat is kért.²⁶ Vármegyéje közgyűlésein rendszeresen megjelent, bár felszólalásainak szövegére vonatkozóan kevés adattal rendelkezünk.²⁷

Bihar vármegye és az egyházpolitika az 1830-as években

Az 1830-as évek végének, 1840-es évek elejének hazai egyházpolitikai vitáiban Bihar vármegye kitüntetett szerepet viselt, egyfajta bölcsője, kiindulópontja lett a hazai belpolitikát sajátos módon „tematizáló” vallásügyi kérdésnek. Már az szimbolikusnak tekinthető, hogy 1833. január 9-én az országgyűlés alsó táblájának kerületi ülésén Beöthy Ödön (1796–1854) bihari követ tette meg az első, nagy vihart kavart indítványt, melyben a protestánsok felekezeti egyenjogúságának törvénybe iktatását, a katolikusok privilégiumainak megszüntetését javasolta.²⁸ A dologban az számított

²⁵ Szilágyi Lajos Wesselényi Miklósnak, Váradolaszi, 1835. január 15. – ANR.CJ. 1355. Wesselényi szatmári megyegyűlésen elhangzott beszédét is olvasta Szilágyi. – TtRENK.Kt. R 607. 109/k. t.

²⁶ Szilágyi Lajos Károlyi Györgynek, Hegyközpályi, 1839. április 16. – MNL. OL. P 398. 71126. sz.

²⁷ 1836. július 18-án például a jobbágyok által papírpénzben fizetendő adó korábbi rendszerének fenntartása mellett érvelt. Kossuth Lajos: Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások. Sajtó alá rend.: Barta István. Bp., 1966. (Kossuth Lajos Összes Munkái, VI.) 727. p.

²⁸ Beöthy politikai pályafutására vonatkozó irodalomból (későbbi hivatkozások nélkül): Pótor Imre: Beöthy Ödön, a protestáns vallásszabadságot védelmező római katolikus politikus. In: Tovább... Emlékkönyv Makkai László 75. születésnapjára. Szerk.: Barcza József. Debrecen, 1989. 199–216. p. újabb kiadása: Uő: Tanulmányok egyházuk múltjából. Vásárosnamény, 2002. 4–15. p.; Szendiné Orvos Erzsébet: Beöthy Ödön politikai pályafutása, 1830–1848. In: Bihari Diéta, VI–VII. Szerk.: Kolozsvári Ist-

igazán érdekesnek, hogy Beöthy római katolikus vallású volt, jelezve, hogy a protestánsok felekezeti egyenjogúságának megteremtése nem elsősorban vallási, hanem nemzeti ügynek számított, a polgári átalakulás alapját képező, alapvető szabadságjogok (így a vallásszabadság) iránti igény átlépte a felekezeti határokat.

Beöthy beszédeinek szövegeit Szilágyi Lajos is olvashatta és kommentálhatta, mindez utóbbit arra sarkallta, hogy a gyakorlatban is lépjen fel a vallásügyi egyenlőségért.²⁹

A politikai viták forrása egyrészt a vallásügyet ekkor hatályosan szabályozó 1791. évi 26. törvénycikk volt, másrészt pedig az a nemzetközi környezet, amely hatást gyakorolt a magyarországi eseményekre.³⁰ Előbbi két vonatkozásban adott alapot az 1830-as években politikai vitákra: a vegyes házasságok szabályozása, valamint az áttérések ügyében. A törvény 15. §-a azt mondta ki, hogy vegyes házasságot csak római katolikus pap előtt lehet kötni, viszont azt az eskető lelképásztor nem akadályozhatja meg. A születendő gyermekek ügyében volt szembetűnő a katolikus egyház kiváltságolt helyzete, ugyanis amennyiben az apa római katolikus volt, úgy minden születendő gyermeknek katolikusnak kellett lenni, amennyiben az apa valamely protestáns vallásfelekezet tagja (református vagy evangélikus), a házasságból született fiúgyermekek „követhették” („sequi possint”) apjuk felekezetét is. (Ez a megengedő klauzula lett minden későbbi vita kiindulópontja is.) Az áttéréseket a törvényre épülő – a kancellária és a helytartótanács útján eszközölt – uralkodói rendeletek határozták meg, eszerint a felnőtt korú lakosok katolikus hitre bármely felekezetből lényegében akadálytalanul térhettek át, viszont, ha egy katolikus szeretett volna valamely protestáns egyház tagjává lenni, ún. hat heti oktatásban kellett részt venni, s csak az ennek birto-

ván – Török Péter. Berettyóújfalu, 2010. 82–91. p. Áttekintő életrajzai az országgyűlési almanachokban: Nagy Imre: Beöthy Ödön. In: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk.: Pálmán Béla. Bp., 2002. 97–99. p.; Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848. I. köt. Bp., 2011. 824–827. p. Vö. még Bihar közéletéről: Fleisz János: Szacsvay Imre (1818–1849), az elfeledett vértanú. In: Bihari Diéta, VI–VII. Szerk.: Kolozsvári István – Török Péter. Berettyóújfalu, 2010. 59–75. p.

²⁹ TtRENK.Kt. R 607. 109/e-f.

³⁰ A reformkori egyházpolitikai vitákra vonatkozó szakirodalomból az alábbiak mellett (további hivatkozások nélkül) ld.: Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből. II. köt. Bp., 1886. 105–109., 169–287. p.; Marczali Henrik: Lonovics küldetése Rómába. Adalék a vegyes házasságok történetéhez. In: *Budapesti Szemle*, 64. köt. 1890. CLXVI. sz. 1–26. p.; Hermann Egyed: Lonovics József római küldetésének (1840–41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Bp. 1934. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi szemináriumának kiadványa 1.); Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.) 388–421. p. stb. Legutóbb alaposan: Šoltés, Peter: Confessionally mixed marriages. Legal norms and social practice in the Kingdom of Hungary up to 1848. In: *Historický časopis*, 2015. Nr. 5. 813–845. p.; ld. még: Bárány Zsófia: Lonovics József szentszéki delegációjának hazai sajtóvisszhangja. „Vallási catechismusunk van, polgári nincs!” In: *Médiakutató*, 2014. 15. sz. 29–36. p.

kában kiállított plébánosi igazolás jogosította fel a vallásváltásra. A hat heti oktatásra kényszerítés illetve a vegyes házasságokból született gyermekek felekezeti hovatartozása a kormányzervek illetve a vármegyék közötti terjedelmes levélváltásokhoz, jelentős adminisztratív terhekhez vezetett, különösen azokban a törvényhatóságokban, ahol nagy létszámban éltek együtt katolikusok és protestánsok. (Például Bihar vármegye is ezek közé tartozott.)

A nemzetközi környezetet pedig az elsősorban Droste-Vischering kölni érsek nevéhez fűződő konfliktusok adták. Az érsek ugyanis a vegyes házasságok megáldását csak akkor engedélyezte papjainak, ha a házasságból születendő gyermekek katolikus kereszttelítését megígérő reverzalist adott a protestáns fél, ellenkező esetben csak az ún. *passiva assistentia* gyakorlatát alkalmazhatták. (Utóbbi szerint a pap nem megáldja, csak stóla és karing nélküli öltözetben a templomon kívül tudomásul vette a házasság létrejöttét.) A porosz kormány határozottan fellépett a kölni érsek ellen, még rövid időre börtönbüntetést is kellett szenvednie.

Bihar vármegye már az 1832–36. évi országgyűlés idején felkarolta a vegyes házasságok és az áttérések ügyeinek protestánsok részéről elszenvedett sérelmeit, melyekhez gyakran Szilágyi Lajos beadványai szolgáltatták a vármegyei döntések alapját. 1833-ban a szentjánosi illetőségű Bodó Mária, majd Tétsi János suszter, később egy Kováts Katalin nevű özvegy vallásváltoztatási ügyében végzett körültekintő vizsgálatot és alakított ki állásfoglalást.³¹ Utóbbi özvegyasszony felnőtt gyermekei felekezeti hovatartozása és házassági szándéka ügyében fordult a vármegyéhez, például így interpretálva saját helyzetét: „Eképp a vas sors keze szerencsétlen gyermekeimnek a testi elvetemededésre nyit utat az isteni vallás képébe.” Szilágyi a reformátusok vallási szabadságával és jogegyenlőségével, továbbá általános humanitárius szempontokkal, a törvénytisztelő egyén önrendelkezésének elvével érvelt: „Már ehhez képest maga rendelvén a Teremtő a házasságot, ugyan miképpen egyezhet meg az Isten szent céljával az, hogy a házasságot a fent írt módon meggátolván, a testi féketlenségre azáltal minden becsület és nemesebb érzés elfojtására út nyitasson?” Az özvegy gyermekei református vallásban neveltettek, de rég elhunyt apjukra tekintettel hivatalosan katolikusnak voltak minősíthetők, ebből keletkezett a konfliktus. A katolikus papságot Szilágyi erkölcstelenséggel („erkölcsi elvetemedések ingerével”), továbbá érzéketlenséggel vádolta. A cél elérésére pedig, ahogy fogalmazott, a közbotránkozás meggátlását ki mondó jogi szabályozás kellene, a konkrét esetben az elhunyt apa iránti kegyeleti

³¹ TtRENK.Kt. R 607. 97., 98/1–13., 99/1–4. t.

okokból is: „ezen boldogtalan üldözés alatt is a természetet meg nem fojthatólag polgári képpen halva nemzett, de ártatlan gyermekeiknek polgári életet és emberi jussokat adhassanak”. Az említett suszter, Tétsi János esetében Szilágyi tömör szónoki kérdéssel fordult a vármegye rendeihez: „Hát a protestáns vallás és annak hitsorsosai ellen mindent szabad tenni a katolikus püspököknek nyomtatásokban, írásokban és katedrákból mondott beszédekben?”

Az ügyek súlyának érzékeltetésére érdemes még felidézni a szuhafői Tóth András vallásváltoztatási ügyét, aki szeretett volna református hitre áttérni, de ez tőle többször megtagadtatott:³² „Közöltetvén velem az a felséges végezés, mely szerént nékem az evangélika vallásra való által menetel tagadtatott meg, mivel azt a felküldött írások vakmerőségéből eredettnak lenni bizonyítják. Minémű elcsüggedést s kétségbe esést okozott bennem ez a váratlan hír, ki nem fejezhetem, egyedül az érezheti az ekkor követett megilletődést, akinek a vallás egyetlen egy kincse. Milyen foglalatjai lehettek a felküldött írásoknak, hogy hogy lehetett azokbul az én vakmerőségemet kihozni, nem tudom. De azt tudom, vallom és érzem, hogy ifjúságomtól fogva mind a mai napig egyedül e követett vallásban találtam fel lelkem nyugodalmát. [...] Nem bírhattam magamat arra, hogy megfojtván a belső érzést, meggyőződést, azt kövessem, amitől irtózom, és azt követvén, mint a képmutató, csaljam meg embertársaimat s magamat, s menjek az ösztön ellen. Minden oktatás, édesgetés, kárhoyattal való ijjesztgetés üres hang volt előttem.” A folyamodó számára nem volt értelmezhető például az eucharisztia katolikus értelmezése és a szentek tisztelete sem. Hangot adott továbbá annak az érvnek is, hogy a vallási hovatartozás az egyén magánügye, ahhoz külső hatóságoknak beleszólási joga nincs, ráadásul mindezt történeti távlatba helyezte. („Ily vallást követvén, a világi hatalmasságoknak számolni nem tartozom, mert azok egyedül a külső tetteimnek bírái, azokra fedhetetlen magam viseletére nézve akárki előtt helytállok. Megvetéssel néztünk azokra az időkre vissza, amelyben a Krisztus követői halállal erőltettek hiteknek megtagadására, borzadással emlékezünk azokra a lángoló rakásokra, melyeknek a vallásbeli gondolkozások égő áldozatai lettek. Felderülvén a világoskodásnak hajnala, pirulva néz ki-ki azokra vissza. Mindezek között meg kell jegyezni, hogy katolikus soha nem voltam, vagyok, azaz kálvinista. Ezt a vallást lelkestől, testestől kedvellem, másét nem kárhoyztatom, mert Szent Pálnak szavai szerént kicsoda az, aki másnak szolgáját kárhoyztatná, aki az ő tulajdon urának áll vagy esik, és az Isten megerősíti azt.”) Kérte, hogy a vármegye karolja fel református hite iránti

³² TtRENK.Kt. R 607. 100. t.

elkötelezettségét és számára azon felekezethez való tartozást biztosítani, amelyet leginkább igaznak gondol.

Bihar vármegye rendjeinek politikai arculatát és csoportjait nem elsősorban felekezeti szembenállás, hanem a fennálló társadalmi és politikai rendszerhez, illetve a reformpolitikához való viszony határozta meg. A szabadelvűek vezére, Beöthy Ödön katolikus volt, a konzervatívok meghatározó személyisége, a több alkalommal is alispáni méltóságot viselő Tisza Lajos (1798–1856) viszont református. Utóbbi rendszeresen élvezte a római katolikus papság támogatását, például az energikus Lajcsák Ferenc (1772–1843) nagyváradi püspök részéről. Voltak ügyek, amelyekben a püspökség és a vármegye remekül együtt tudott működni. Ilyen volt például, amikor 1837-ben a püspök is támogatta, hogy a megyei börtönben raboskodó elítéltek valamennyi felekezet részéről megkaphassák a börtönlelkészi szolgálatot, egyetértve abban, hogy a büntetés-végrehajtásnak nemcsak a büntetés, hanem a nevelés, a lelki oktatás is fontos részét képezi.³³ De a vármegye köszönetet mondott akkor is, amikor a hideg tél által sanyargatott szegényeket Lajcsák püspök segítette.³⁴

A vallásváltoztatási illetve vegyes házassági ügyekben azonban a püspök nagyon is konzervatívnak, egyháza iránt túlzottan elfogultnak bizonyult, ami már 1838-ban vitákat eredményezett közte és a rendek között. Amikor a vármegye felkarolta az áttérések ügyében a protestánsok érdekeit, a püspök ellentámadásba lendült és a helytartótanácscon keresztül próbálta visszavonatni a vármegye döntéseit. Az 1838. szeptember 24-i megyei közgyűlés terjedelmes feliratban utasította vissza a püspök által képviselt magatartást.³⁵ Például azt, hogy Lajcsák szerint a vármegye az 1791. évi 26. tc. önkényes magyarázatába fogott volna, s ez, mint írták, „érzékenyen hatott” a törvényességére mindig kényes megyére önérzetes rendjeire. „Bár fájdalmas, de mégis nyugodt kebelrel lépünk mi ezen alázatos felírásunknál fogva cs.kir. felséged legkegyelmesebb színe elébe, mert bátran hivatkozhatunk a vallási háborgatások felett folyt tanácskozásainkra, bátran ezekről vitt jegyzőkönyveinkre, hogy törvények magyarázgatása soha tanácskozásaink tárgya nem volt, sőt világos törvényben gyökeredzett, meggyőződésünkönél fogva nem is lehetett.” Kiindulópontnak az uralkodó és az országgyűlés által képviselt közös törvényhozás elvét tekintették, a konkrét esetben pedig azt val-

³³ MNL. OL. C 44. 1840. 37. kf. 2-4. t. Bihar rendei 1840. szeptember 24-i közgyűlésükön kérték fel a református egyházkerületet a börtönlelkészi szolgálatban való közreműködésre. Ld. TtREL. I.1. b.) 105. dossz. 2252. sz.

³⁴ MNL. HBML. IV.A. 1. b) 1838. IV. 306. sz.

³⁵ MNL. HBML. IV.A. 1. b) 1838. I. 357. sz. Vö. Uo. IV.A. 1. a) 2527/1838. Ugyanilyen intézkedésre más ügyben is sor került, nyomtatékosan kérve a hat heti oktatás, „mint értelmünkönél fogva a törvény rendeletével ellenkezőnek megszüntetéséért”. Ld.: MNL. HBML. IV.A. 1. b) 1838. I. 358. sz.

lották, hogy a római katolikus vallás elhagyása ne vaktában történjék, amit éppen a hat heti oktatás gyakorlata veszélyeztet, mondván, épp ennek gyakorlati alkalmazása minősíthető a törvények önkényes értelmezésének: „Most sem távozhatunk el alkotmányunknak éltet adó s azt egyszersmind biztosító világos törvényeinktől, most sem ösmerhetjük el, hogy a törvényhozás eltörlés és magyarázat a törvényhozó testen kívül létezhetne, nem különösen, hogy a hatheti oktatás elrendelése a fent említett záradéknak törvényszerű magyarázata lehetne. Mert ha elmellőzzük is, hogy a békekötések, milyenek a vallás szabad gyakorlataért harcolt evangélikusokkal kötött bécsi és linzi frigyek, melyek egész helységeknek szabad átmenetel engedtetvén, a hat heti oktatásról szó sem lehetett kölcsönös alap-kötelezésű természeteknél fogva felbonthatatlanok. Ha elhallgatjuk is, hogy a hatheti oktatás kitűzött céljának nemhogy megfelelt volna, sőt inkább számtalanokat örökös hányattatások között sírjok széléig kísérti, fennmarad mégis azon világos adaton épült győző ok, hogy a felhívott törvény előszavai éppen akkor, midőn a mondott törvény előtt kiadatott rendeleteket eltörlötték, a hatheti oktatást már ez előtt, jelesen az 1784. esztendőől fogva felállítani kívánó legfelsőbb parancsokat is erő nélkülieknek nyilatkoztatták, hogy továbbá ámbár egyenesen a többször említett 1791: 26. törvénycikkelynek anyagul szolgáló legfelsőbb rendeletben a hatheti oktatás kötelező szabálynak törvénybe tétele ajánlatott, azt azonban az ország rendei mint értelmükkel már akkor ellenkezőt és ennél fogva törvényes úton azon kívül be sem hozhatót törvénybe iktatni nem kívánták.” Az uralkodó a „vallási háborgatás miatt aggódó nemzet nagy részének megnyugtatósául az ország rendeit e tárgy felett óhajtott” országgyűlés összehívásával érhetné el a kérdés tisztázását – szögezték le, tekintettel arra, hogy az 1832–36. évi diétán nem született meg az ellenzék által szorgalmazott (elsősorban Deák Ferenc nevéhez kötődő) törvény. Ameddig ez megszületik – kérték – a vármegyét mentsék fel a nyilvánvalóan sérelmes joggyakorlat alkalmazása alól: „Nyilván kijelentvén mi azt, hogy mi ámbár az ily rendeletek foganatosítására segédkezet nem nyújthatunk, senkit azonban, ki a hatheti oktatásnak magát önszántából alája veti, ebbéli feltételében akadályoztatni nem kívánunk.” A rendek szóba hozták továbbá egy akkor megjelent, nagy port kavart könyv ügyét.³⁶ A kötet lényegében a protestánsokat veszélyes felforgatóknak minősítette, a katolikus vallás kizárólagosságát hirdette, szélsőségesen konzervatív szemlélete ekkor már

³⁶ Békeházi Innocent: Igaz-e, hogy mindenben hátra vagyunk? Pesten, 1838.

rendkívül maradinak számított.³⁷ Bihar vármegye pedig éles szavakkal bélyegezte meg a különböző felekezetek békés együttélését veszélyeztető tanok hirdetését. Kérték, hogy nyomozzák ki, ki rejtőzik a nyilvánvaló álnév alatt,³⁸ és intézkedjen az efféle nézetek szankcionálásáról, sejtelmesen hozzátéve: „amennyiben még célszerű sajtótörvényeink nincsenek”.

A vármegye ezt követően minden ügyben azzal utasította vissza az intézkedés kérését, hogy 1838 őszén feliratot intéztek az uralkodóhoz, az abban foglaltak eldöntéséig pedig továbbiakban nem hajlandók a hat heti oktatásra utasító leiratok végrehajtására, s ezt Lajcsák püspöknek is külön a tudomására hozták.³⁹ A püspök a hat heti oktatás ügyében a vármegyét is megkereste.⁴⁰ A szeptember 24-i határozatokat elfogadhatatlannak tartotta, törvénytelenességgel vádolva Bihar megye rendeit, és újra az uralkodóhoz fordult a katolikus egyház jogait sérelmező gyakorlat orvoslásáért. „A nyilvános igazságot, azon hitnek és anyaszentegháznak, melynek egyik őrjéül rendeltetem, ügyét sérteném meg, ha a tekintetes karok és rendek e tekintetben felvett gondolkodásmódját, és ebből eredő rendeleteiket [...] részvétlen s hallgatva tekinteném.” Tisztelettel, de kemény szavakkal megfogalmazott álláspontja szerint a vármegye következetlen magatartást tanúsít azzal, hogy nem fogadja el a hat heti oktatás gyakorlatát, nem hajlandó a megkívánt vegyes bizottságokat kirendelni illetve a szolgabírókat ekképpen utasítani. Úgy vélte, a rendeket semmi nem mentesíti a helytartótanács leirat végrehajtása alól. A rendek országgyűlésre való hivatkozással sem vehetik el az uralkodótól azon jogot, hogy „ezen törvény által tiltott vaktában történendő átmeneteli esetek elhárítására a legalkalmasabb eszközt – a hat heti oktatást – használhassa”. A törvényes alapot pedig ehhez a király számára az 1791. évi 13. tc., továbbá az annak értelmezése tárgyában kiadott rendeletek alkotják. Elítélte a vármegye „legújabb idő szüleményeinek” minősített gyakorlatát, és felszólította a rendeket a katolikus egyház elveinek és érdekeinek respektálására. A rendek által hivatkozott 1606. illetve 1645. évi bécsi és linzi békekötéseket azért nem fogadta el, mert azok a vallásháborúk korában születtek („azon két század előtti frigyekre menjünk vissza, melyeket rokon vérbe mártott kezek írtak alá?”), és visszautasította az erőszakos beavatkozás vádját. Különben is, a hat heti oktatás – fejtegette – a legszelídebb mód az

³⁷ Jellemző, hogy részletes ismertetésében és elemzésében Guzmics Izidor (1786–1839) bakonybéli apát, akadémikus is visszautasította a könyv téziseit, különösen annak durva, lekezelő, sértegető stílusát: *Egyházi Tár*, 1839. február. 95–110. p., 1839. március. 147–178. p.

³⁸ A szerző egyébként Beke Ince Kristóf (1785–1862) veszprémi egyházmegyes pap, hittanár volt.

³⁹ MNL. HBML. IV.A. 1. b) 1838. I. 359., 361. sz.

⁴⁰ Ld. pl. MNL. HBML. IV.A. 1. b) 1838. I. 360. sz.

igazság (vagyis az áttérni szándékozó katolikus hitben tartása) kieszközlésére. Senki nem róhatja fel egyházának, hogy olyan mint az édesanya, hiszen a gyermeke hiába akar szabadulni tőle, ő utoljára szeretettel magához akarja ölelni, „kedvelt szülöttjét csak fájdalommal eresztheti a bizonytalan útnak”. Vagyis érvelése szerint a katolikusoknak előjogot biztosító áttérési rendszer nemcsak célszerű, de valóságos szükséglet is kielégít, az esetleges visszaélések pedig csak konkrét kilengések, nem a rendszer hibái. A „legcélszerűbb ügyet kárhoztatni” nem szabad – szögezte le, s pont a vármegyét vádolta a kedélyek felizgatásával, „makacs elfogultsággal hátráltatva, vagy szüntelenül akadályozva és félbe szakasztgatva éppen magok okai annak, hogy nyugalomra nem jutnak”. Meghökkenítő érveléssel kimondta továbbá, hogy a hat heti oktatás nem akadályozza a protestánsok vallásgyakorlatát, pont ezzel ellentétes logika mentén érvelt: „Itt mindenkor a katolikus ügy forog kérdésben, és nem azt gátoljuk, hogy az evangélikus [értsd: protestáns] a maga vallását szabadon ne követhesse, hanem csak azt óhajtjuk, hogy az, ki katolikus gondatlanul és vaktában el hagyja a maga hitét.” A vármegyét azzal is vádolta, hogy a királyi hatalom önkényes gyakorlásában érdekelt, pedig az akkor aktuális rendszerben gördülékenyen érvényesülhet az uralkodó felügyeleti szerepe: „A hat heti oktatást akár úgy tekintsük mint a katolikusra nézve egyházától való megválására szükséges engedelem feltételét, akár pedig mint az új vallási gyülekezetbe való felvételének szükséges előzményét, mindenkor kétségkívül való az, hogy ennek megrendelése a fejedelemtől elidegeníthetetlen felsőségi jogában alapul, és így nem lévén országgyűlési határozatnak alája vetve, szabadon, igazságosan és legtörvényesebb módon vétetett folyamatba.” Soraival Lajcsák nyilvánvalóvá tette, hogy valójában szeretett volna elébe menni az országgyűlés által hozandó törvénynek.⁴¹

Az 1839. június 5-re összehívott országgyűlés követválasztásaira és követutasításaira a korábbi időszak feszült belpolitikai eseményei (elsősorban a felségsértési perek) miatt ingerült légkörben került sor.⁴² Biharban pedig valósággal bombaként robbant a hír, hogy – a magyar püspöki kar tagjai közül elsőként – Lajcsák Ferenc nagyváradi

⁴¹ Lajcsák később is kereste a vármegyét, hogy „tishti hatalommal” tiltassák meg egy katolikus feleségével vegyes házasságban élő nagykeréki református gazda leányainak református hitben való neveltetését. A vármegye csak annyit reagált, hogy a szükséges rendelkezéseket már megtették, Lajcsák kérését pedig csupán tudomásul vették. TtRENK.Kt. R 1. K 3. 1840. 2602. sz.

⁴² Megjegyezzük, Bihar különösen érzékenyen érintették a felségsértési perek, elsősorban az országgyűlési ifjakat vezető Lovassy László érintettsége folytán. Az 1840-es amnesztia idején úgy fogalmaztak, hogy az 1832–36. évi diétát követően „bekövetkezett szerencsétlen időszak alatt szabad szelleműségi vád miatt kihallgatlanul és meg nem ítéltetve” elfogott ifjaknak joguk van feddhetetlenül visszateretni a közéletbe, mert az uralkodó – engedve a rendek nyomásának – „oldatta meg bilincseit azoknak, kik ezeknek hordozására nem törvényszerű módon ítéltettek”. TtRENK.Kt. R 1. K 3. 1840. 2620. sz.

püspök 1839. március 15-én kiadott körlevelével a vegyes házasságok megáldását megtiltotta papjainak, kivéve a passiva assistentia eseteit, hasonlóan a kölni érsek említett eljárásához.⁴³ Lajcsák szövegének kiindulópontját a keresztény házasság szentségének védelmére irányuló erőfeszítés adta, leszögezve, hogy „a kat.[olikus] egyházban a házasság nem pusztán polgári szerződés, vagy csak testi vágnak és földi céloknak szüleménye”, hanem valódi szentség, melynek alapfeltétele „a vallásbeli egység, mert kétségtelen, hogy a katolika egyházban házasságról csak akkor lehet szó, midőn magának ezen egyháznak szerelme köti össze az egybekelők szívét”. A felekezeti vegyes házasságot általában rosszallóan ítélte el, elkerülendőnek tartotta, mondván: „a különböző vallású házastársak akképp állanak egymáshoz, mintha mindenik csak magáért és egyedül élne, sőt még rosszabbul”. Különösen veszélyesnek minősítette az egyházra nézve a vegyes házasságot a születendő gyermekek felekezeti hovatartozása szempontjából. A nem katolikus házasságot „tévelygő ösvényen” járónak nevezte, ezért egyházi és vallási parancsolatnak minősítette, hogy az amúgy sem kívánatos vegyes házasságot csak abban az esetben hagyhatja jóvá a katolikus egyház, ha valamennyi születendő gyermek katolikus kereszttételére jó előre biztosítható. Minden egyéb eljárást az egyházra nézve veszélyesnek, a hittől való visszaélésnek tekintett. 1839. április 22-én papjaihoz intézett instrukciójában részletesen megismételte: a papok nem áldhatják meg a vegyes házasságot, csak abban az esetben, ha a nem katolikus vőlegény reverzálisban jelenti ki a születendő gyermekek katolikus kereszttételét.

A püspöki körlevél, valamint az ennek szellemében a papságnak adott instrukció a vármegyei rendek (nemcsak a szabadelvű ellenzék, de a mérsékelt konzervatívok) szemében is a fennálló törvényekkel való szembeszegülésnek számított, hiszen a törvény világosan kimondta, hogy a katolikus pap a házasság megkötését nem akadályozhatja, a Lajcsák-féle intézkedés azonban ezt szankcionáló feltételeket is tartalmazott.

A kancellárián már március végén értesültek arról, hogy Lajcsák intézkedése felizgatta a kedélyeket, nemcsak Biharban, hanem vélhetően az egész országban, Tisza

⁴³ Lajcsák körlevele egykorúan nyomtatványként is megjelent, pl.: MNL. OL. A 45. 1839. 216. sz., egykorúan több kiadása is született. Pl. Roskovány, Augustinus de [Roskoványi Ágoston]: *De matrimoniis mixtis inter catholicos et protestantes*. Tom. I-II. Quinque-Ecclesiis, 1842. (továbbiakban: Roskoványi, 1842.) II. 655–663. p.; Mailáth [Majláth] János: *Vallás-mozgalmak Magyarországon*. I. köt. Pest, 1844. (továbbiakban: Majláth, 1844.) 100–108. p. stb. A körlevél legutóbbi (kivonatos) kiadására: Boldog Várad. Szerk.: Bálint István János. Bp., 1992. 455. p. A történetekre áttekintően többek között: Erdmann Gyula: *Deák az 1839–1840. évi országgyűlésen*. In: *Történelem és levéltár. Válogatás Erdmann Gyula írásaiból*. Szerk.: Erdész Ádám – Á. Varga László. Gyula, 2004. 96–134. p., 105. p.

Lajos alispán erről értesítette is a felsőbb hatóságokat.⁴⁴ A hatást pontosan adják vissza Vay Ábrahám 1839. április 4-i levelének szavai.⁴⁵ A körlevél híre, mint fogalmazott, „denevérszárnyakon szerte repkedett, s különben is eléggé feldagadt Tiszánknak félelmesen kezdi hányni habjait. Reszket a toll kezemben, mert szeretett barátunknak kedvetlen hírt vinni mázsányi nehéz, és kínos dolog, de minden környüállásokról, melyek – kivált személyesen – érdekelhetnek, magosan álló, s mindenek által vizsgaszemmel tartott kedves barátunkat hívséggel tudósítani szent kötelesség.” A közvélemény biztos abban, hogy nem Lajcsák magánakciójáról van szó, s joggal látják a kedélyek további felizgatásának hátterében a kormányzat tevékenységét – állapította meg. Rámutatott, hogy mindez rendkívüli mértékben javítja Beöthy Ödön követválasztási esélyeit (megjegyezzük, ekkor nem, csak egy júliusban tartott pótválasztáson kapott Beöthy mandátumot), a következmények pedig beláthatatlanok, „a diétán kipótolhatatlanul sokat veszítettünk” – vélekedett. Feltételezése nem is volt alaptalan: az 1839–1840. évi országgyűlés ellenzéki csoportjának tevékenységében, törvényjavaslataiban nagyon komoly stabilizáló tényezőt jelentettek a vallásügyi törvénnyel, valamint az áldásmegtagadásra felszólító főpapok megbüntetésével kapcsolatos tárgyalások. A liberális programban ekkor érlelődött ki igazán a felekezeti egyenjogúság és a vallásszabadság gondolata, foglalta el helyét a szabadelvű reformprogram integráns részeként. (A reformkor szabadelvű ellenzéke esetén alig figyelhetünk fel felekezeti különbségekre, vagy azok pusztá említésére is. A vallásügyben képviselt liberális álláspontot a különböző vallású közszerelőők egyaránt magukévá tudták tenni.)

Bihar vármegye főispáni helytartója, Lónyay János (1796–1859) már április első felében pontosan mérte fel a várható következményeket.⁴⁶ „Mindenki feszült kebelrel várja a kétes jövődő kifejlését, s a pártfelekezeteknek széles mező nyílik eszméiknek terjesztésére s régtől érlelt terveiknek kivitelére” – írta le korának hangulatát, vármegyéjével kapcsolatosan pedig keserűen állapította meg: „Hogy Bihar volt a túl a tiszai részen mintegy középpontja azon ellenszegülésnek, mely a múlt évben, különösen

⁴⁴ MNL. OL. A 45. 1839. 348–350. sz.

⁴⁵ Vay Ábrahám levele Majláth Antalnak, Berkesz, 1839. április 4. – MNL. OL. A 45. 1839. 378. sz. Vay Ábrahám (1789–1855): 1825-ben Borsod vármegye alispánja, ugyanekkor országgyűlési követe. Széchenyi nyomán az akadémiára jelentős felajánlást tett. 1830-tól gróf és Bereg vármegye főispáni helytartója, több alkalommal Máramaros vármegye főispánja. Majláth Antal (1801–1873): Különböző vármegyei hivatalok után 1832-től Zemplén főispánja, egy évvel később alkancellár. A népszerűtlen Pálffy Fidél főkancellárt az 1839–40-es országgyűlés után követte hivatalában. Az 1843–44-es országgyűlés után a kancellária tényleges vezetője Apponyi György lett, 1847-ben Majláth helyére is került, aki visszavonultságát követően 1848-ban a főrendiház, az év végén pedig a Batthyány Lajos vezette békeküldöttség tagja. A kiegyezés körüli években ismét aktív közéleti életet élt.

⁴⁶ Lónyay János Majláth Antalnak, Pest, 1839. április 15. – MNL. OL. A 45. 1839. 395. sz.

pedig a közelebbi ország gyűlésének berekesztése után mindenütt nagyobb erőben mutatkozott, részint onnan is kimagyarázható, hogy a túlzó párt egyik hőse, Beöthy Ödön, kinek népszerű s különösen az ifjúságra ható ékesszólása sokakat elragadott, s ki nemcsak a köznemességben, hanem a vele nagy részben rokon érzetű előbbi tisztviselői kar számos tagjaiban is segédeként talált, ottan tartja állandó lakását.” Az ellenzéki félszkeként leírt megyében hiába tett meg mindent, például azáltal, hogy „mérséklett gondolkodású s erős elhatározottságú férjfiakra” bízta a hivatalokat (a célzás elsősorban Tisza Lajos alispánságára vonatkozott), a Lajcsák-ügy veszélyezteteti az elért eredményeket. („Jelenleg azonban minden más színt öltött magára, s azon szerencsétlen pásztori levél, melyet a nagyváradi megyéspüspök a vegyes házasságok tárgyában nemcsak az illető lelkészekhez juttatott, hanem a papi székből is kihirdetett, sőt számos nyomtatott példányokban is szétszótott, egyszerre semmivé tette mindazt, amit nagy gonddal s bajjal lehete másfél év alatt eszközteni. Oly fegyver ezen pásztori levél az ottani ügyes izgatók kezében, mely által nemcsak a felekezetességet s türelmetlenséget létrehozhatják, hanem amelyet már jelenleg is azon gyanúnak felferjesztésére használni kezdenek, mintha a különben szelíd s szinte félénk főpásztor ezen kétes kimenetelű tette felsőbb utasítás által bátorított volna.”) Ő is kifogásolta a „Békeházy Innocent” álnév alatt megjelent könyvet, amelyet Biharban úgy kezeltek, mint a Lajcsák-intézkedés közvetlen előzményét. „A protestánsok célba vett elnyomása, mellőzése, mint rémalak állítatik a felizgatandó könnyen hívők elébe, s azon jótékony hatású bizodalom, mely legközelebb vallásos tárgyakban kiadott [...] királyi határozatok által eszközöltetett, tetemesen megrendítettetik.” Lajcsák lépését meggondolatlanak, Beöthy érdekében állónak nevezte, s attól tartott, hogy az ellenzéki irányt fogékony, jelentő számú protestáns nemességet soraikban tudó tisztántúli vármegyékben súlyosak lesznek a következményei, már csak azért is, mert kizártnak tartotta, hogy Lajcsákot rá lehessen venni körlevele visszavonására. További politikai következményektől is tartott, például attól, hogy az amúgy is felszínen lévő partiumi kérdésre⁴⁷ is hatással lehet: „Ehhez járul még azon környülmény, hogy az Erdélyről visszakapcsolandó részekre is kiterjedvén a váradi püspöki megye, nevezetesen a többek között a somlyóvásárhelyi parókia is ide tartozván, a többször említett pásztori levél miatt alkalmasint egy újabb akadállyal kell küzdeni a visszakapcsolást eszközölő

⁴⁷ A Közép-Szolnok, Kraszna, Zaránd megyéket és Kővár vidéket összefoglaló terület (Partium) hovatartozása Erdély és Magyarország között a 16. századtól képezte viták tárgyát. Az 1832–36. évi országgyűlésen alkotott 21. tc. rendelkezett a terület Magyarországhoz való visszacsatolásáról, a bécsi udvar azonban késlekedett a végrehajtással, hátráltatta azt. Mindez hozzájárult az ellenzék táborának gyarapodásához, a Habsburg-házzal szembeni bizalmatlanság erősödéséhez.

országos biztosságnak, azon a részekén az unitária felekezet is vallásának szabad gyakorlatában lévén.” Dilemmát jelentettek számára ugyanakkor egy, Lajcsákkal kapcsolatosan rosszallást tartalmazó uralkodói megnyilatkozás megfogalmazásai, „melyek által a protestánsok aggodalomba hozattatnak, ha tudományokra esne a kérdéses pásztori levélben felállított elveknek felsőbb helyen nyilvánítandó rosszallása”. A kormányzat által követendő stratégiának ekként javasolta: „Nem maradna tehát ezek szerint, alázatos és csekély véleményemhez képest, az ingerülésbe hozott indulatok lecsillapítására egyéb út és mód hátra, mintha őfelségének e tárgyban netalán keletkezett helyben nem hagyó parancsolatjáról, az illető megyék főkormányzói, mintegy a megyéjük keblében közhírré tett pásztori levél eránti hivatalos jelentések következtében excellenciád által elnökiileg értesíttetnének. Ezek megyéikben megjelenvén, könnyen találhatnának módot ezen elnöki levélre oly férjfiakkali közlésére, kik bizodalomra méltók, s hitsorsosaikra befolyással bírnak, s ezáltal bár nem nyilvános, mindazonáltal hiteles kútfőből merített tudomány után, jó útba igazítódhatva a balra vezérelt közvélemény, és az indulatok lecsillapulván, lehetne kedvezőbb következményeket reményleni.”

A kancellária áprilisban próbálta elejét venni a várható botránynak, és már ekkor szóba került egy, az uralkodó által kiadandó, a kedélyeket megnyugtató hivatott intézkedés kibocsátása.⁴⁸ Végül is ez a leirat 1839. április 30-án született meg, amiben a király a törvényes rend betartásának fontosságára hívta fel a közélet valamennyi szereplőjét.⁴⁹ A szöveg eredeti szándéka szerint elsősorban Lajcsákot figyelmeztette a törvények betartására, érezhetően nehezményezve a rendkívül rossz „időzítést”. Azonban az uralkodói leirat szövegét a szemben álló, a másikat kölcsönösen törvényt sértéssel vádoló felek egyaránt használhatták hivatkozási alapnak egymással szemben.

Bihar vármegye éles hangú feliratban tiltakozott Lajcsák körlevele ellen,⁵⁰ s a közgyűlés azt is rögzítette, hogy május elejéig „csak a követválasztás és az országgyűlési utasítások fontossága hátráltatták mindeddig attól, hogy a rendeket az evangélikusok [protestánsok] vallása ellen a megye kebelében intézett, s ha csak eleje nem vétetik, veszedelmes következtű törvény elleni merészletről értesítse”.⁵¹ A vármegye egyértelműen megállapította, hogy „a megyéspüspök ezáltal nemcsak hatáskörét túlhágta,

⁴⁸ MNL. OL. A 45. 1839. 380., 382. sz.

⁴⁹ Majláth, 1844. 108. p.

⁵⁰ Ld. I.1. sz. dokumentum.

⁵¹ MNL. HBML. IV.A. 1. a) 151. köt. (1839) 1072. sz.

hanem a vegyes házasságoknak valóságos akadályt gördített elejekbe, és ennél fogva az 1790/1. 26. t.c. 15. szakaszának nyilván ellenére cselekedett”. A dokumentumokból úgy tűnik, hogy első alkalommal még a konzervatív, Lajcsák támogatását élvező Tisza Lajosnak is sok volt a körlevél tartalma illetve tartott a várható következményektől.⁵² A vármegye értelmezése egyértelműen fogalmazott: „Megyebeli püspök, Lajcsák Ferenc úr nyomtatásban egy oly pásztori levelet bocsátott közre, s hirdettetett ki a szónoki székekből, melyben a törvény által biztosított vegyes házasságokat nemcsak kárhoztatja, hanem az anyaszentegyház által rút visszaéléseknek nyilatkozatván felőlők nyilván kimondja, hogy azokat a római katolika anyaszentegyház a maga színe előtt köttetni s megszenteltetni nem engedi. [...] Jóllehet első alispán úr ebbeli tettét az illető felsőbb helyekre rögtön bejelentette, szükségesnek látja mégis a törvényes lépések megtétele iránt a megye rendei figyelmét felhívni.”

Lajcsák a vármegyéhez intézett felvilágosító levelében magát a római katolikus egyház tanítása feletti őrnek, lelki vezetőnek minősítve leszögezte, hogy joga van efféle körlevél kibocsátására, s nem fogadta el a törvénytelenység vádját. A katolikus papságot nem lehet arra kötelezni hatóságok által, hogy áldást szolgáltasson ki – vélekedett, de a vármegye mindezt azzal utasította vissza, hogy nem kíván a katolikus egyház belső ügyeibe avatkozni, viszont itt pontosan az ellenkezője történt: a püspök akarta a házasságra vonatkozó törvényeket önkényes értelmezése által áthágni, s ez az a lépés, „mely itt a botránkozás kövének látszik”.⁵³

A kancellária által megfogalmazott félelmek, vagyis az egyházpolitikai konfliktus eszkalálódása nem tűnt teljesen alaptalannak. (Erről tanúskodnak a helytartótanács és a kancellária további iratváltásai, emlékeztetői is.⁵⁴) Önmagában igazolja ezt például Hont vármegye átirata Biharnak, melyben („közhírből értesünkre esvén” a Lajcsák-ügy eseményei) jelezték, hogy a bihariak szellemében kívánnak eljárni, az országgyűlésen pedig „hogy követeinket még bővebb utasítással elláthassuk”, kértek részletesebb tájékoztatást.⁵⁵ A vallás elleni főpapi agitáció ellensúlyozására Bihar nekik is elküldte az uralkodóhoz intézett feliratot, valamint Lajcsák körlevelét is.⁵⁶

⁵² A támogatás mértékére jellemző, hogy diétai követválasztások alkalmával a nagyváradi káptalan 30 ezer forintot költött az ellenzéki jelöltek megbuktatására. Meszlényi Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon. (1780–1846) Bp., 1934. 387. p.

⁵³ MNL. HBML. IV.A. 1. a) 151. köt. (1839) 1073. sz. A kancelláriát a Biharban történekről pontosan értesítette: Lónyay János Majláth Antalnak, Pest, 1839. május 24. – MNL. OL. A 45. 1839. 608. sz. A „botránkozás kövének” emlegetése alighanem bibliai parafrázis, vö. 1Pét. 2,6–7.

⁵⁴ Május végéről pl.: MNL. OL. C 76. 1. kf. 181.

⁵⁵ MNL. HBML. IV.A. 1. b) I. 25/1839.

⁵⁶ MNL. HBML. IV.A. 1. a) 151. köt. (1839) 1133. sz.

Az 1839–1840. évi országgyűlésen az ügyből súlyos sérelem kerekedett. Nemcsak Bihar követei tiltakoztak, hanem Gömör rendei is, tekintettel arra, hogy Scitovszky János rozsnyói (nem sokkal később: pécsi) püspök Lajcsákhoz hasonló körlevelet bocsátott ki papjaihoz. A Deák vezette szabadelvű ellenzék nemcsak a vallásügyi törvény megalkotását szorgalmazta (ezúttal is sikertelenül), hanem a két főpap megbüntetését, törvénysértésének megállapítását is, azonban a püspöki karral együttműködő uralkodó és konzervatív környezete ez utóbbit is megakadályozta.⁵⁷

Már egykorúan is jelentős hatása volt a szabadelvű ellenzéknek képviselő Beöthy Ödönnek illetve a konzervatív, katolikus egyházi felfogást megtestesítő Lajcsáknak a levelezése a kialakult helyzetről.⁵⁸ Jogi, teológiai, történeti és általános emberi érvek pontosan körülírták a konfliktus összetevőit.⁵⁹

Lajcsákot nemcsak politikai ellenfelei tekintették az egyházpolitikai konfliktus elindítójának, saját egyháza – büszkén – vallotta ugyanezt vele kapcsolatosan. Az 1840-es évek elején pozíciójáról lemondó,⁶⁰ 1843. május 5-én elhunyt Lajcsák gyászbeszédét tartó ismert pap-történész például így szólt: „Miért hímeznénk-hámoznánk a dolgot? Valljuk őszintén meg, ezen anyaszentegyházunk és főpásztoraink kísérlete, mi üdönkben kitört a vegyes házasságra nézve.”⁶¹ Lajcsáknak pedig óriási érdemeket tulajdonított az egyház politikai-jogvédő magatartásával kapcsolatosan: „Ezekre nézve híveinek a vegyes házasságoktól visszatartóztatásában, azoknak, kik gyermekeiknek katolika hitben neveltetésökről lemondanak, meg nem áldattatásában, első lón hazánkban közrebocsátott főpásztori levele által Lajcsák Xav. Ferenc váradi püspök.

⁵⁷ Ld. erről legutóbb pl.: Busku Anita Andrea: Lonovics József csanádi püspök és a „váradi-rozsnyói-vita” 1840-ben. In: *Levéltári Szemle*, 2009. 4. sz. 27–39. p.

⁵⁸ Pl. ANR.JB. Mikrofilm 1178., további lelőhelyekkel, elemzéssel, kritikai kiadással: Fazekas Csaba: Lajcsák Ferenc nagyváradi püspök és Beöthy Ödön két levélváltása a vegyes házasságokról (1839). In: *Sárospataki Füzetek*, 2009. 1. sz. 11–32. p. Jellemző, hogy a levélváltás egykorúan külföldön is megjelent, jelezve az ügy keltette politikai hullámverés méretét. Ld. Eugen von Beöthy und der Bischof von Grosswardein. Altona, 1840.

⁵⁹ A Bihar vármegyében kialakult hangulattal kapcsolatosan: Fazekas Csaba: Parainesis a Bihar megyei honfiakhoz 1839-ből. In: *Ünnepi tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára*. Szerk.: Heinz, Daniel – Fazekas Csaba – Rajki Zoltán. Miskolc, 2006. 100–111. p. A vármegye megosztott és élénk közéletéről (további hivatkozások nélkül) néhány tanulmány: Halász Imre: A hosszú parlamentből. Mozgóképek hetvenhét év előtti időkről. A Colonnák és Orsinik Biharban. In: *Nyugat*, 1911. 12. sz. Online: Elektronikus Periodika Archivum: <http://epa.oszk.hu>; Petró Leonárd: Az államélet liberalizálásának lehetőségei és korlátai a reformkori Bihar vármegyében. In: *Állam és nemzet a XIX–XX. században*. Szerk.: Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor. Debrecen, 2006. 248–258. p.; Uő: Tisza Lajos, a bihari adminisztrátor. In: *Bihari Diéta*, VI–VII. Szerk.: Kolozsvári István – Török Péter. Berettyóújfalu, 2010. 59–75. p.

⁶⁰ 1840 júniusában szélütés érte, ezért kérte hivatalából való felmentését, a nagyváradi püspöki palotából 1842 novemberében költözött a kapucinus rendháza.

⁶¹ Fejér György: Néhai nagyméltóságú, méltóságos, főképp tisztelendő Lajtsák Xav. Ferencz, nagyváradi deák szertartású megye püspökének, ő cs. kir. felsége valóságos belső titkos tanácsnokának hivatalkodása [...] Budán, 1843. 8. p.

Ihol serénykedésének [...] bizonyítmánya az üdőkör bajai ellen.” De jellemzőek rokonának szavai is a püspök halála után: „Mint a ragyogó napnak is az a vége, hogy lehatnyatlik, eképpen a nagyméltóságú Lajcsák Ferenc nagyvárad püspök [...] mint a magyar egyház ragyogó csillaga letűnván, kinek elve vala, hogy »minden jótétemény róza az Isten kertjében.«⁶²

Szilágyi Lajos *Antipasztoráléja* és hatásai

A bihari ellenzék egyre elszántabb lett, és nem volt hajlandó visszakozni Lajcsák fellépése illetve a kormányzervektől érkező figyelmeztetések hatására sem. Mindez – a főispáni helytartó véleménye szerint – Beöthy pozícióit erősítette nemcsak Biharban, hanem az országgyűlésen is.⁶³

A vegyes házasságok áldásmegtagadása következtében kibontakozott konfliktusban az egyik legfontosabb szerepet Szilágyi Lajos játszotta, amikor Bihar vármegye rendeihez fordult, és egy önálló emlékiratban elemezte a Lajcsák-ügyet és összefoglalta szerteágazó nézeteit, illetve kifogásait.⁶⁴ Az *Antipasztorálé* címet nem ő adta saját irományának, ezt kortársai ragasztották rá. Nyomtatásban egykorúan nem jelent meg, viszont annyi kéziratot másolata készült, hogy országos ismertségről, publicitásról beszélhetünk.⁶⁵ Más kérdés, hogy a 19. század második felében ez a szerzőség és maga a szöveg is teljesen feledésbe merült. Amikor 1864-ben a *Sárospataki Füzetek* először közölte az említett Beöthy–Lajcsák levelezést, illetve Lajcsák elhíresült körlevelét,⁶⁶ Erdélyi János (1814–1868) a folyóirat szerkesztője egy lábjegyzetet fűzött a szövegkiadáshoz. Mint említette, a közlemény első részének publikálását követően a szerkesztőség kapott egy névtelenül beküldött *Antipasztorálé* c. kéziratot, melynek a szerzőségéről semmit nem tudott megállapítani, legfeljebb a nyelvi jellegzetességből következtetett arra, hogy „Nagyvárad közelében, talán Debrecenben készült”. Erdélyi János úgy vélte, hogy a szöveget nem adhatja sajtó alá: „Faragatlan modorban, kere-

⁶² Lajcsák Erzsébet a nagyvárad szentszékhöz, Jászberény, 1843. szeptember 12. – ANR. BJ. Mikrofilm, 1178.

⁶³ Lónyay János Majláth Antalnak, Pest, 1839. július 3. – MNL. OL. A 45. 1839. 608. sz. Hodossy Miklós leköszönésével Beöthy szerezte meg a második bihari mandátumot a vármegye júliusi közgyűlésén. Ld. pl. Uo. 842. sz.

⁶⁴ Ld. I.2. sz. dokumentum.

⁶⁵ Említése felbukkan az egyháztörténeti irodalomban (ld. alább), legutóbbi ismertetése röviden: Fazekas Csaba: Protestáns érvek és ellenérvek az 1840-es évek egyházpolitikai vitáiban. In: „Zengett Szi-onon a zsoltár”. A magyar kálvinizmus kulturális és civilizációs hatásai. Szerk.: Kulin Ferenc – Veliky János. Bp., 2010. 101–115. p.

⁶⁶ Laicsák Ferenc Beöthy Ödönhöz. – Beöthy Ödön válasza. Közli: Sinahegyi [Fábián Mihály]. In: *Sárospataki Füzetek*, 1864. 349–355. p.; Laicsák Ferenc nagyvárad megyés püspök körlevele a vegyes házasságok tárgyában. Közli: I.S. In: Uo. 737–742. p.

setlen kifejezéséssel írva nem üti meg az irodalmi becsmértéket, nem állja ki az irodalmi jó társaság hangulatát. Ha a körlevél idejében szabad lett volna a sajtó, hihetőleg másként lát vala íráshoz e cáfolat szerzője; de úgy tollát neki eresztve írt, amint »magán használatra« és koránsem »in usum delphini« írni szokás; és az egész vegyes házassági kérdésről, az országgyűlési szónoklatokon kívül, maradt egy skholasztikus főpapi körlevél és egy goromba cáfolat, melyet a fuldoklásig mohó vággyal nyelt az ifjúság a maga szabad kézi sajtója, azaz leírás után, annak idejében: mérget a tudományból.” Azon túl, hogy túlzottan lesújtónak tekinthetjük az egykori szerkesztő véleményét Szilágyi stílusával kapcsolatosan (a nyomtatásban megjelent katolikus röpiratok sem fukarkodtak a hasonló stíluseszközök használatával), megállapíthatjuk, hogy a szerző személye már ekkor sem volt ismert. 1892-ben megjelent egy forrásközlés,⁶⁷ melyben az addig már addig több kiadást megért Lajcsák-körlevél illetve a Beöthy–Lajcsák levelezés mellett az újdonságot egy *Jegyzések a Lajcsák körlevelére* c., nyilvánvalóan protestáns szerzőtől származó röpirat publikálása jelentette. A kiadvány recenziója⁶⁸ feltételezte, hogy az Erdélyi által korábban be nem azonosított *Antipasztorálé* ez a szöveg lehetett. Bár ez a *Jegyzések a Lajcsák körlevelére* c. írás valóban szintén vitriolos kritikája volt a Lajcsák-körlevélnek, a katolikus egyház tanításainak és aktuális magatartásának, a két szöveg teljesen más, utóbbi szerzősége továbbra is bizonytalan.

Szilágyi, mint egykorú szóhasználat a „bihari egyházvidék” (vagyis a Bihar Református Egyházmegye) ülnöke nemcsak táblabíróként, hanem a református közélet elkötelezett tagjaként is hangot kívánt adni a főpásztori intézkedés miatti ellentmondásának.⁶⁹ Érvelését alapvetően a felebaráti szeretet megsértése miatt érzett aggodalmaira építette. De jó érzéssel hozott elő történeti érveket is, hosszan ecsetelve a katolikus egyház protestánsokkal szembeni intoleranciájának elemeit, például az ink-

⁶⁷ Gergely Károly: Fél százados emlékiratok a vegyes házasságról. Szatmár, 1892. 10–26. p. A terjedelmes – és dörgedelmes hangvételű – Lajcsák-ellenes röpirat szövege (kis részben eltérő szöveggel és *Jegyzések a főpásztori levél címet hordó irományra* címmel) kéziratban: SRK.TGy.Nk. Kézirattár. 898/4. sz.

⁶⁸ *Sárospataki Lapok*, 1893. 17. sz. 373. p.

⁶⁹ Adataiból úgy tudjuk, 1818-tól látta el az egyházmegyében a világi ülnöki teendőket. 1848-ban még viselte ezt a hivatalt. Hegyesi Márton: Bihar vármegye 1848–1849-ben. [1885] Szerk.: Ruszoly József. Debrecen, 2000. (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 24.) (továbbiakban: Hegyesi, 2000.) 151. p.; TtREL. I.30. a. 1. köt. 1848. május 29–30. Az 1840-es évek elején az egyházmegye esperese Zilahy József, gondnoka Hodossy Miklós volt. Szilágyi Lajos csak ritkán hiányzott az egyházmegyei tanácskozásokról, gyakran bízták meg egyes egyházi ügyek kivizsgálásával és jelentéstétellel. Pl.: TtREL. I.30. a. 1. köt. 1847. november 22. 78. sz. Ilyen feladatokat egyházkerületi szinten is kapott, 1839–1840-ben például egy református lelkész özvegyének ügyében vezetett hosszas vizsgálatot, pont abban az időben, amikor a vegyes házasságok ügyében is rendszeresen megjelent a vármegye nyilvánossága előtt: TtREL. I.1. b.) 102. dossz. 2213. sz. 14. tét.; TtREL. I.1. b.) 105. dossz. 2257. sz. 1–8. tét.; TtREL. I.1. a.) 16. köt. 1839. október 7. 264. sz. Stb.

vizícióval, a korábbi vallásszabadságért folytatott küzdelmek és háborúk képeivel. Nem mulasztotta el a magyar történelmi párhuzamok felidézését sem, például a királynak szembeszegülő középkori esztergomi érsekek tevékenységét illetően, de a gályarabságra hurcolt protestáns prédikátorok emlékét is felidézte.

Továbbá kifejezetten politikai érveket is előhozott, legérdekesebb talán a Szent Szövetség nemzetközi rendszerére való hivatkozás, mondván: a különböző felekezetű keresztény nagyhatalmak (Ausztria, Oroszország, Poroszország) uralkodóit is az európai együttélés normái vezérlik. (Ebben nyilván az uralkodóház érzékenysége próbált apellálni.) Majd rátért az ő érvelésében is központi szerepet játszó jogi helyzetre, nevezetesen az 1791. évi 26. tc. „sebeket felszaggató” katolikus újraértelmezésére, önkényes, egyházi szempontokat szem előtt tartó gyakorlati kiforgatásának kísérletére. Szilágyi későbbi irományaira is jellemző volt, hogy személyes élményeket, illetve általa hallott történeteket is határozottan az érvelést alátámasztó eszközök közé sorolt, mint az intolerancia társadalmi veszélyességének illusztrációit. Joggal figyelmeztetett arra, hogy a kérdés kapcsán nem pusztán politikai, teológiai vagy kifinomult erkölcsi vita zajlik, hanem olyan lépésre ragadtatta magát a nagyváradi püspök, amelynek a társadalom alsóbb szintjein lehetnek súlyos következményei. Nem mulasztotta el felhozni a katolikus papsággal szemben gyakran megfogalmazódó ellenérveket, például a cölibátus gyakorlása kapcsán.

Szónoki kérdéseket, megszólításokat is szövegébe iktatva beadványa valóban jól felépített, szerkesztett irodalmi szövegnek, politikai röpiratnak, sőt, a 19. századi, kései hitvita-irodalomnak is érdekes darabja.⁷⁰ Igazi református műveltségről tanúskodik továbbá, hogy számos bibliai párhuzamot is eszköztárába emelt. A szöveget továbbá tudományos illetve politikai iratokból vett szemelvényekkel is nyomatékosította, így érvelését több oldalról is alátámasztani kívánta. Lajcsák tette – Szilágyi körütekintő interpretációjában – nemcsak törvénytelen és erkölcstelen, de a keresztény hit közös örökségének is ellentmondó magatartásként tűnik fel. Mindennek pedig – szögezte le – semmi keresnivalója a felvilágosodott korban, vagyis Lajcsák keresztény főpapi magatartása saját kora általános értékrendjébe sem illeszthető.

A vármegyéhez intézett végkövetkeztetése megfelelt a korábbi és későbbi intézkedéseknek. Elsősorban annak, hogy a vármegye keresse meg az uralkodót és feliratban

⁷⁰ Vö. pl.: Fazekas Csaba: Irodalmi-stilisztikai eszközök a vegyes házasságok 1841. évi politikai vitájában. In: „Tenger az igaz hitről való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...” Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról. Szerk.: Heltai János – Tasi Réka. Miskolc, 2005. 231–250. p.

kérje a törvényes rend betartását, a főpapi intézkedésben testet öltött vallási türelmetlenség megfékezését.

A vármegye magáévá tette Szilágyi beadványát, s azt teljes mellszélességgel támogatta.⁷¹ Sőt, bizonyos értelemben erőteljesebb fellépésre szánták el magukat, például nem elégedtek meg azzal a válasszal, amit a Helytartótanáctól a „Békeházy Innocent”-féle röpirat ügyében kaptak.⁷² A kormány szerv ugyanis augusztus elején értesítette Bihart, miszerint az uralkodó intézkedett arról, hogy a szóban forgó könyv a „tiltott könyvek közé számíttassék, és azok jegyzékében beiktattassék”. Bihar azonban újabb feliratban követelte, hogy az „elhintett közbátorságot veszedelmeztető elvek, alacsony rágalmak” keretében a protestánsok vallását becsmérő, alattvalói hűségüket megkérdőjelező munka ügyében más irányú intézkedés történjen: „Nem volt célunk az, hogy a kérdéses könyv a tiltottak sorába helyeztessék és a köztapasztalás szerint [az] olvasóknak köre épp azáltal nagyobbodván, veszedelmes hatása azáltal még inkább nevedjék. Hanem azért könyörögtünk császári királyi felséged előtt, hogy az emberiségről, a kölcsönös kíméletről, és a rágalmazást tiltó törvényekről megfelejkezzett szerző sújos büntettségéhez képest érdemes szerint lakoljon. [...] A kiadó könyvnyomtató kérdőre vonatása által kipuhatóztatni és érdeme szerint megfenyíttetni méltóztassék.”

A vármegye szeptemberi közgyűlésén szóvá tette, hogy nem érkezett érdemi reakció a júliusi beadványukra.⁷³ Országgyűlési követek figyelmét arra hívták fel, hogy „kérelmünknek legfelsőbb helyen hallgatással történt elmellőzéséből eredt sérelmüket a törvény által kijelelt úton orvosolni igyekezzenek”, továbbá reményüket fejezték ki, hogy „a késedelmet minden oldalú elégtétel fogja helyrehozni”, s megújított követeléseik újbóli benyújtását határozták el: „Kijelentvén itt egyszersmind azt is, hogy azon egészen váratlan esetben, ha éppen semmi, vagy netalán kielégítő fejedelmi válasz nem érkezne, sérelmeik orvoslását a törvény által engedett és követni parancsolt úton fogják szorgalmazni.”⁷⁴

Az országgyűlésben zajló Lajcsák–Scitovszky-ügyben a követek utasítást kértek a vármegyétől, mert ennek hiányára hivatkozva a kerületi ülés a sérelem elnapolása mellett döntött.⁷⁵ Bihar rendei azon nyomban éles hangú és határozott utasítást intéz-

⁷¹ MNL. HBML. IV.A. 1. a) 152. köt. (1839) 1962. sz. Ill. ld. I.2.1. sz. dokumentum.

⁷² MNL. HBML. IV.A. 1. b) I. 43/1839.; MNL. HBML. IV.A. 1. a) 152. köt. (1839) 2314. sz.

⁷³ MNL. HBML. IV.A. 1. a) 152. köt. (1839) 2320. sz.

⁷⁴ Az ügyben született újabb feliratot ld. I. 3. sz. dokumentum.

⁷⁵ MNL. HBML. IV.A. 1. a) 152. köt. (1839) 2982. sz.

tek követeikhez,⁷⁶ amelyek Szilágyi *Antipasztoráléj*ának érvrendszerének átültetését mutatja.

A hiánypótló követutasítás nyomán elhárult az akadálya annak, hogy a vallásügyi törvény a főpapi körlevelekkel együtt okozott sérelemmel átkerüljön a kerületi ülésből az országos ülésbe,⁷⁷ de a megye novemberben jónak látta felhívni a követek figyelmét arra, hogy „törvényes vallásoknak egyenlő jog és oltalom szereztessék”.⁷⁸ Bihar rendei bizakodtak abban, hogy az immár a főrendek elé is eljutó kezdeményezéseiknek fogadtatja lesz,⁷⁹ de ez végül is nem következett be. 1840. januári követjelentésükben erről így tájékoztattak: „Noha mi s velünk néhány megyei követek a nevezett megyéspüspököknek ezen törvény elleni merészletükért a törvények értelméhez képest leendő megfenyíttetésüket ismételve és ismételve kívántuk, a többség mindazonáltal nemes Zala megye követének [Deák Ferencnek] javaslatához képest abban állapodott meg, hogy magának a körleveleknek érdeméből, s nem az azokban lévő kifejezések miatt eredhetett következményekből veendő okoskodások során azon sérelem, mely ezen kérdéses körlevelek világos szavaiban létez, kifejtván őfelsége, törvényeink őre s apostoli király országos felterjesztés által kéressék meg [...] a vallásbeli törvénycikknek megszegését” jelentő körlevelek megsemmisítésére, mivel „mindkét hitű embereknek nyugalma s lelki csendessége megzavartatott, az azokat kiadó püspökök által vonnattassanak vissza”.⁸⁰

A főrendekhez címzett alsó táblai üzenet egyébként érdekes módon tartalmazza a bihari feliratban található legfontosabb gondolatokat, így áttételesen a Szilágyi Lajos *Antipasztoráléj*ában foglaltakat is.⁸¹ Például kijelentették: „A hajdan kornak legsúlyosabb átka a vallásbeli viszálykodás századokon keresztül ezer ínséggel sújtotta hazánkat is, de a vallás szelíd lelkének tiszta felfogása, a törvény, a fejedelmek igazságszeretete megtörték az üldözés lelkét, a felekezetek gyűlölsége csillapodott, és biztosan reménylették, sőt biztosan hitték a hon polgárai, hogy a törvényhozás gondossága minden vallásbeli sérelmeket orvosolván, a törvények oltalma alatt béke, nyugalom, szeretet áldásai terjednek a nemzetre, és polgárainak egyesített erejében boldog, hatal-

⁷⁶ Ld. I. 4. sz. dokumentum.

⁷⁷ MNL. HBML. IV.A. 1. a) 152. köt. (1839) 2984. sz.

⁷⁸ MNL. HBML. IV.A. 1. b) II. 2/1839.

⁷⁹ MNL. HBML. IV.A. 1. b) II. 43/1839.; II. 50/1839.

⁸⁰ MNL. HBML. IV.A. 1. b) II. 65/1840. A főrendekhez küldött alsó táblai üzenet: Majláth, 1844. 109–117. p., a főrendek válasza: Uo., 118–125. p. Az országgyűlés tárgyalásairól, a – Deák által képviselt – szabadelvűek, illetve az egyháziak vitáiról, az országgyűlés vallásügyi tárgyalásairól ld. többek között: Fazekas Csaba: Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban. Bp., 2008. (továbbiakban: Fazekas, 2008.) 21–31. p.

⁸¹ MNL. HBML. IV.A. 1. b) II. 71/1840.

mas lesz a haza. E szép remények közepette váratlanok, fájdalmasan meglepők valának azon rendeletek és pásztori körlevelek, melyeket két főpásztor a törvénynek s törvények iránti tiszteletnek sérelmével kiadott.”⁸² Visszautasították továbbá Lajcsák azon érvelését, hogy a vegyes házasság veszélyt jelent az egyházra és a hívő lélekre.⁸³ A vármegyék kizárólag törvényhozási szempontból kifogásolták a főpapi körleveleket, melyek „a törvényt és törvény iránti tiszteletet sértik, [...] a polgárok lelki nyugalma megzavarják, a vallásosságot s a nép erkölcsiségét csökkentik”. Fontos elem, hogy a rendek érvelésében a házasság, mint polgári szerződés jelenik meg, melytől „a vallás szolgálai a szokott egyházi szertartásokat meg nem tagadhatják”, s a lelkipásztor nem egyszerűen egy világi tanú (ahogy Lajcsák érvelt korábban Bihar megyének is), „mert polgári kötés polgári hatóság előtt is köttethetik, s annál a r[ómai] kat[olikus] lelkipásztor jelenléte szükségtelen volna”.⁸⁴ A főpásztorok rendelete „ellenkezik a törvény világos értelmével, a törvényhozó hatalomnak jussaiba vág, mert annak elmellőzésével a polgári törvényt önkényesen magyarázza, s tetteleg változtatja”. A törvények iránti engedetlenség veszélyes példáját épp a főpapok nyújtják, s a vegyes házasságok megáldását már csak azért sem nevezhetik bűnnek, mert korábban ezt számos alkalommal megtették, s a következetlenség oda vezet, hogy a papok „szeretet és kímélet nélkül törik el a kárhoztatás pálcáját”. A vegyes házasságok áldásmegtagadása az egyszerű hívő emberekben meghasonlást, feszültséget okozhat, „iszonyodva tekintenek házastársaikra [...] ártatlan gyermekeiket bűn magzatainak, bűn tanúinak fogják nézni [...] bűnnek nyomasztó érzete” kíséri őket, aminek következménye a törvényes rend, sőt, a papság tekintélyének csökkenése. Az alsó tábla rendei azzal tompították mindezt, hogy elhitték: a főpapok nem szándékosan, csupán vallási túlbuzgóságból

⁸² Érdekességként megemlíti, hogy ezek a gondolatok nagyon hasonlítanak Abaúj vármegye későbbi, vegyes házasságok ügyében keletkezett feliratára, utóbbi nyilván ebből merített, olykor szövegszerű átvétel formájában. Vö. Fazekas Csaba: Észak-magyarországi vármegyék egyházpolitikai feliratai V. Ferdinándhoz 1840 novemberéből. In: Történet – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére. Szerk.: Viga Gyula – Gyulai Éva. Miskolc, 2010. 446–456. p.

⁸³ Megjegyezzük, a püspök minderről maga is tájékoztatta a kancelláriát, pártfogást és az ellenzék viszszaeszközését kérve. Ld. pl. Lajcsák Ferenc Majláth Antalhoz, Nagyvárad, 1839. augusztus 2. – MNL. OL. A 45. 1839. 906. sz.; Lajcsák Ferenc Majláth Antalhoz, Nagyvárad, 1839. augusztus 10. – Uo. 967. sz. Álláspontját ismertette: Várady L. Árpád: Lonovics József római küldetése. Bp., 1924. (továbbiakban: Várady, 1924.) 50–51. p.

⁸⁴ A vegyes házasságokkal összefüggő egyházpolitikai kérdések megoldására a polgári házasság gondolata az 1840-es évek elején több formában is megfogalmazódott. Bereg vármegye 1841 márciusában szövegezett ilyen értelmű körlevelet a vármegyékhez, maga Deák is hangot adott ilyen gondolatoknak, továbbá önálló pontként került be a Somogyi Antal híres „szatmári 12 pontját” továbbfejleszteni hivatott krasznai reformprogramba. Ld. erről pl.: Fazekas Csaba: A „krasznai 12 pont”. In: Tanulmányok az egyetemes és magyar történelem köréből, V. Szerk.: Czövek István. Nyíregyháza, 2007. 9–44. p., 28–29. p. (A kötelező polgári házasságról csak az 1894–95. évi egyházpolitikai harcok idején született törvény.)

intézkedtek. (Bár megjegyezzük, ahhoz képest igen erős kifejezéseket használtak az üzenetben.) Végezetül bizalmukat az uralkodó által eszközölt megoldásban, a körlevelek visszavonásában, ezáltal a polgárok lelki nyugalmának visszaadásában jelölték meg.

Bihar a későbbiekben is arra utasította követeit, hogy maradjanak követutasításuk mellett,⁸⁵ érdekes új elem viszont, hogy 1840 tavaszán – párhuzamosan az országgyűlés tárgyalásaival – megfogalmazódott az a javaslat, hogy a sérelemnek akként vegyék elejét, hogy a protestáns lelkészek előtti vegyes házasság kötés lehetőségét is biztosítsák.⁸⁶ („A rendek többsége mind a sérelemnek további szorgalmazását, mind pedig jelentő követ urak indítványához képest a vallási sújok iránti izenetbe annak beiktatását szorgalmazta, hogy ezentúl a vegyes házasságokban az esketést, akkor midőn a férj nem katolikus, protestáns lelkésznek ne csak lehessen, hanem kötelessége is legyen véghez vinnie.”)

Szilágyi Lajos röpiratának hatásaira jellemző, hogy azt a katolikus főpapság sorai-
ban is tanulmányozták. Lónyay János közvetlenül a vármegye gyűlése után tájékoz-
tatta a kancelláriát a vármegye vallásügyi lépéseiről,⁸⁷ külön kiemelve a Lajcsák-
Beöthy levelezés mellett Szilágyi röpiratának hatását is. A helytartótanács egyébként
egyaránt elítélte Lajcsák körlevelét illetve Szilágyi röpiratának hangvételét és tartal-
mát is. A katolikus egyház elleni támadása miatt először szóba került, hogy indítsanak
vizsgálatot Szilágyi ellen is, erre azonban nem került sor, a kormányzat bízott az 1839.
április 30-i leirat mérséklő hatásában.⁸⁸

Lonovics József (1793–1867) csanádi püspök, a főpapság álláspontjának – egyéb-
ként népszerű és felkészült – szónoka a főrendek 1840. március 16-án vette védelmé-
be Lajcsák személyét és magatartását, s fontosnak tartotta, hogy Szilágyira is kitérjen:
„Egyébiránt, amint a szóban lévő istenfélő főpásztor gondolkodásmódját ismerem,
örömebb volna egy klastrom falai közt, mint ott, hol pásztori pályája tövissel és
akadályokkal rakva van, hol – amit hivatalosan tudok – jó híre-neve a legszilajabb
gúnyiratokkal ostromoltatik, hol nemrég egy consistoriális ülnöknek a nemes megyé-
hez *Antipastoralis* név alatt intézett, s a katolikus egyház ellen a legocsmányabb rá-
galmak- s a legméltatlanabb koholmányokkal teljes folyamodása minden észrevétel

⁸⁵ MNL. HBML. IV.A. 1. a) 155. köt. (1840) 7. sz.

⁸⁶ MNL. HBML. IV.A. 1. a) 155. köt. (1840) 1159. sz.

⁸⁷ Lónyay János Majláth Antalnak, Pest, 1839. július 12. – MNL. OL. A 45. 1839. 842. sz.

⁸⁸ Ld. erről továbbá: Várady, 1924. 51–52. p.; Meszlényi Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon. (1780–1846) Bp., 1934. 388–390. p.

nélkül elfogadtatott, s felsőbb helyre terjesztetett fel.”⁸⁹ Szilágyi későbbi tevékenysége (ld. alább) is szerepet játszott abban, hogy az esztergomi érsek külön felhívta a figyelmet a Nagyváradról érkezett jelentésre, miszerint a bihari táblabíró a vegyes házasságok ügyében keményen védelmezve a protestánsok vallásszabadságát a passiva assistentia gyakorlatával szemben aktivizálja magát.⁹⁰

Gózony Dániel ellen-röpiratának ügye

Bihar vármegye történeteinek kronologikus rendjét megszakítva, ki kell térni az *Antipasztorálé* ellen született egyetlen nagyobb ellenvélemény – több szempontból tanulságos – ügyére is. Szerzője, Gózony Dániel (1779–1862) eredetileg a Komárom megyei Kamocsáról származott, katonatisztként szolgált az 1809. évi nemesi felkelés időszakában. Keveset tudunk róla, annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy rendkívül kalandor természetű, túlbuzgó személyiség volt, még névhasználatát is gyakran változtatta. (Említették Gózon-ként, Gózony-ként és Gózonyi-ként is, keresztnévként pedig – bizonyosan azonos szerzőjű szövegek esetén – hol a Dánielt, hol a Józsefet, hol a kettőt együtt tüntette fel, egy-egy esetben Imreként és Istvánként is feltűnt. Leggyakrabban a Gózony Dánielt tüntette fel aláírásként, ezért mi is ezt használjuk.⁹¹) Foglalkozása is teljesen bizonytalan, rendszerint „nyugalmazott főhadnagyként” írta alá a leveleit, ügyvédként is említették, ez utóbbi bizonytalan. Amit viszont biztosan gyaníthatunk róla: rendkívül szegény életet élt, folyamatos anyagi nehézségekkel küzdött, amelyen azzal is enyhíteni akart, hogy rendkívül termékeny írói tevékenységet folytatott és folyamatosan támogatásokat próbált felhajtani. Sokat utazott, kamocsai lakóhelye mellett élt Pesten és Budán is, az országgyűlések idején Pozsonyban tűnt fel. Próbálkozott költészettel is,⁹² de igazán saját műfajának a politikai elemzést érezhette. Írásainak témáit a legkülönbözőbb világnézeti, filozófiai, politikai és közgazda-

⁸⁹ Magyar országgyűlésen a' Méltóságos fő-rendeknél 1840. februarius 25-kétől május 12-ig tartatott országos ülések naplója. Pozsonyban, é.n. [1840] 87. p.

⁹⁰ Kopácsy József Klobusiczky Péternek, Esztergom, 1840. október 3. – KFL. I.1.a. 6. cs. szám nélk.

⁹¹ A névváltozatokra és a szerző azonosságára korábban felhívta a figyelmet: Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István élete és működése 1836–1843 között. Történeti bevezetés. In: Gróf Széchenyi István naplói. V. köt. (1836–1843) Sajtó alá rend.: Viszota Gyula. Bp., 1937. (Széchenyi István Összes Munkái, XIV. Fontes.) XXIX. p. Gózony személyét legutóbb tisztázni próbálta egy neki tulajdonítható névtelen röpirat alapján: Észrevétel, A' Hitelre, melyet irt gróf SZÉCHÉNYI ISTVÁNY. Sajtó alá rend. és bev.: Bátori Anna. In: Jólét és erény. Tanulmányok Széchenyi István Hitel című művéről. Szerk.: Hites Sándor. Bp., 2014. 165–194. p. Gózony személyiségéről hozzánk hasonló következtetéseket vont le (miszerint kétes egzisztencia, alapvetően anyagi érdekek motiválták az írásban): Gróf Széchenyi István: Hitel. A Taglalat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok. Szerk.: Iványi-Grünwald Béla. Bp., 1930. 258. p.

⁹² Ld. pl. OSZK.Kt. Analekta. 16/10. (= Jankovich Miklóshoz intézett ünnepi versek) A Jankovich Miklós névnapjára 1837. december 6-án kelt köszöntő versét így írta alá: „Gózony aggott Márs fia oberlieutnant”.

sági kérdések alkották, tartalmilag ezek igen változatosak. Egyetlen ismertebb tanulmánya 1832-ben jelent meg,⁹³ ami minden bizonnyal azt hitette el vele, hogy tehetséges író, csak a cenzorok és a kiadók nem ismerték ezt fel, sőt meg akarják akadályozni, hogy nyilvános fórumhoz jusson.

Írása lényegében az emberi boldogságról írott eszmefuttatás, a társadalom szabadságáról szól, tulajdonképp mindenben igyekezett megerősíteni a Széchenyi *Hitel* illetve *Világ* c. munkáiban kifejtetteket. Mivel Széchenyi gyakran beszélt a felekezeti megosztottság káros hatásairól, ezt Gózonny így kommentálta: „Egy ország előmenetelét soha semmi jobban nem akadályoztatja akármely tekintetben, mint a vallás, nemzet és kinek-kinek állapotja különböztetése, ez a polgárt a polgár ellen fegyverkezetteti [...] a szabadság lelkét sírba temeti. [...] Elhibázzák valóban a dolgot, kik az országban a népek s nemzetségek közt uniót, egyezséget a vallás értelmében szerezni akarnak – míg gondolkodni mindenkinek szabad lesz, mely pedig örökre leszen, addig, hogy egy értelem legyen, lehetetlen.” Vagyis szerinte a vallás nem egyesítheti a társadalom nagyobb csoportjait, s bár a polgári társadalomban van helye a vallásosságnak, egyik felekezet sem bírhat több joggal a másiknál, például állások betöltésénél – fejtegette, még a „türodelem” szó használatát is kifogásolta, mert a másik „eltürése” lényegében megvető magatartást hordoz.⁹⁴ Bízott Széchenyiben, hogy „ki a világot több fáklyalánggal nevelni készül, pislogó mécssem elaludni nem hagyja” – a későbbiek ismeretében alighanem személyének felkarolását és támogatását is érthette ez alatt.

Széchenyit elemző cikkeinek átdolgozásai során volt, hogy Gózonny kifejezetten katolikus-ellenes álláspontot alakított ki, elutasította a protestánsokra nehezedő nyomást, kifogásolva, hogy ezzel Széchenyi nem kellő terjedelemben foglalkozott, ő viszont ecsetelte a korábbi korok katolikus egyházának intoleranciáját.⁹⁵ A későbbi álláspontjának élesen ellentmondó felfogást annyira komolyan gondolta, hogy rá akarta

⁹³ Gózonny [Dániel]: A Világhoz, melyet írt a Czenki Nap Nagy Fia: Toldalék. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 1832. IX. köt. 43–48. p. Újraaközlésben: *Tudományos Gyűjtemény*. (1817–1841) Szerk.: Juhász István. Bp., 1985. (Magyar Hírmondó) I. köt. 344–350. p. Életére egy-két adat: Uo. II. köt. 414. p.; A *Tudományos Gyűjtemény* (1817–1841) repertórium. Összeáll.: Csécs Teréz. Győr, 1998. 144. p.; Szinyeyi József: Magyar írók élete és munkái. III. köt. Bp., 1894. 1327–1328. has.

⁹⁴ Gózonny ekkor a vallás társadalmi szerepének méltánylásáról írt, korábbi írásában viszont féktelenül materialistának, vallásellenesnek tűnt: Lehet é a Világ Roppant Alkotmányának határa? Van é Gondviselés? Eshetik é a vagy volt é valaha csuda? –OSZK.Kt. Quart. Hung. 12. (= Tudós Értekezések Gyűjteménye. 1817–1818.) 14–20. f. Vitkovics Mihály szerint a „zabolátlan szabadsággal” megírt mű semmi képp nem volt közölhető. Jellemző adalékként megjegyezzük, hogy a bibliai történeteket (a teremtetést, az özönvizet stb.) materialista alapon tagadó nézetei miatt az 1960-as évek történetírása kifejezetten pozitívan méltatta: Tordai György: Az 1848-as március ifjak az egyházzól és a vallásról. Bp., 1965. 105. p.

⁹⁵ Viszota Gyula: A kortársak Széchenyi Hiteléről. III. r. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1935. 337–353. p., 348–349. p.

venni Széchenyit, hogy a *Hitel* későbbi átdolgozásába építse bele az ő tolerancia-elméletét.

Ambíciókban nem szenvedett hiányt, tanulmánya megjelenését követően kitartóan „ostromolta” Széchenyit támogatásért, újabb vele kapcsolatos röpiratára például ilyen kísérő szöveg mellett próbált támogatásra szert tenni: „Méltóságodnak, kinek örökre bókolk, s ki eránt határtalan tiszteletem semmiségemben is lángol, kit imádni fő gyönyöröm, kiért éltem is adni örömmel kész vagyok.”⁹⁶ Valami – általunk ismeretlen tartalmú – választ kaphatott Széchenyitől, mert ezen felbátorodva elkezdett a Komárom megyei nemesség körében körbejárni és tájékozódni a *Hitel* illetve a *Világ* fogadtatásáról, legalábbis saját állítása szerint.⁹⁷ A nemesség elítéli Széchenyi eszméit – vélte –, „szent palládiumunk kiküszöbölése legnagyobb eszközének” tartják azokat, s „a legnagyobb magyar” munkásságában a nemesi rend elnyomásának előkészítését látják, amelyet például az országgyűlési napidíj, vagy a Lánchíd tervezett finanszírozása is igazol a maradiak számára. Gózonny Széchenyi lelkes hívének bizonygatta magát („én boldog csak úgy lehetek, ha méltóságod eránt imádásom bebizonyíthatom”), s ezért felvilágosító körútra akart indulni a dunántúli vármegyékbe. Aztán alighanem az is szerepet játszott a levelezés megszakadásában, hogy Széchenyit arra figyelmeztették jóakarói: Gózonny valójában szélhámós, 1815-ben okirathamisítás miatt állítólag el is ítélték.⁹⁸

Később Gózonny Wesselényi Miklósnak kezdett hasonló megfogalmazású levelekben hízelegni, neki is hazafiasságát bizonygatta.⁹⁹ Úgy vélekedett, hogy Széchenyi melletti kiállásáért súlyos üldöztetéseket kell szenvednie (ez valószínűleg azt jelentette, hogy újabb írásait senki nem akarta nyomtatásban kiadni): „Az én sorsom a legroszb részre jutott. Tudományos tettemért, hogy a *Hitel*re, melyet írt gróf Széchenyi István, észrevételt írni, és azt legfelsőbb helyen vizsgálat alá adni, s a Világhoz toldalékot készíteni bátorkodtam, hatalmas ellenségeim támadtak, ostromok többé kiállni lehetetlen.”¹⁰⁰ „Üldöztetéseiben” kérte, hogy Wesselényi (aki „viszontagsági hullámi közt, mint tengeri kőszál, rendülhetetlen áll”) szolgálatába állhasson, Erdélybe akart költözni, távol szülőföldjétől. Neki is azt állította, hogy „méltóságodért éltem adni

⁹⁶ Gózonny Dániel Széchenyi Istvánnak, Pozsony, 1833. március 24. – MKVM. SzI. 28.17.387.

⁹⁷ Gózonny Dániel Széchenyi Istvánnak, Pest, 1833. július 22. – MKVM. SzI. 28.17.388.

⁹⁸ Báthly József levele Széchenyi Istvánnak, Pest, 1833. december 14. – MKVM. SzI. 28.17.335.1–2. Széchenyi Gózonnyal kapcsolatos álláspontjáról csak egyetlen rövid (negatív hangvételű) naplóbejegyzés árulkodik: Gróf Széchenyi István naplói. IV. köt. (1830–1836) Sajtó alá rend.: Vízota Gyula. Bp., 1937. (Széchenyi István Összes Munkái, XII. Fontes.) 366–367. p.

⁹⁹ Gózonny Dániel Wesselényi Miklósnak, H.n., 1835. június 3. – ANR.CJ. 1355.

¹⁰⁰ Gózonny Dániel Wesselényi Miklósnak, Pozsony, 1835. július 2. – ANR.CJ. 1355.

mindenkor kész vagyok [...] ha éltem adhatom méltóságodért, fő nyereségem lesz”.¹⁰¹ (A lakóhely-változtatási szándék alighanem azzal függött össze, hogy valóban lehettek korábban kifogásolható ügyei, s ettől kezdve találkozunk gyakori névváltozataival is, ami rejtőzködési törekvésekre utal.) Később letett erdélyi költözési tervéről (alighanem Wesselényi sem fogadta), de Gózonynak nem adta fel, anyagi segítséget kért a bártól: „Méltóságod boldog, de igazságtalan állása van, én üldöztetem, szegény lévén, nyomorgok, könyhullatással eszem kenyerem.”¹⁰²

Rendületlenül írta tanulmányait, a siker legcsekélyebb jele nélkül. Szilágyi Lajos elleni röpiratán kívül egy kis nyomtatott anonim füzete jelent meg.¹⁰³ Meg volt arról győződve, hogy zseniális közgazdasági nézeteket képvisel, de ezekkel semmilyen reakciót nem váltott ki senkiből. (Írásának bevételét a nyitrai kórháznak ajánlotta fel, a későbbiek ismeretében feltételezhetjük, hogy ezzel a megtévesztéssel saját zsebre akart dolgozni.) Általában azonban csak elutasításokkal kellett szembenéznie,¹⁰⁴ pedig álláspontját is sűrűn váltogatta. Az 1830-as évek második felében már Széchenyit támadó röpiratot írt, amiben a Lánchidat, a kaszinót, a lóversenyt kritizálta.¹⁰⁵ Többször, több cím alatt is szerette volna kiadatni, de *Kiáltó szó a Világhoz* c. munkája is kéziratban maradt, pedig a Magyar Tudós Társaságnál is próbálkozott.¹⁰⁶

Az utókor olvasójának az a benyomása, hogy Gózonynak megvoltak a fantasztikus és kivitelezhetetlen elméletei, amelyekhez a „meg nem értett zsenik” szívósságával ragaszkodott, de az is igaz, hogy mindig abból az álláspontból akart pénzt csinálni,

¹⁰¹ Kétségtelen, hogy értett a hízélgéshez, máskor azt írta: „Én a hideg éghajlat alatt, a halál völgyében is temjénezek méltóságod nevének.” Gózonynak Dániel Wesselényi Miklósnak, Füß, 1835. július 17. – ANR.CJ. 1355.

¹⁰² Gózonynak Dániel Wesselényi Miklósnak, Pozsony, 1835. november 5. – ANR.CJ. 1355.

¹⁰³ [Gózonynak Dániel:] Rövid értekezés-javallat arról mikép? vagy mi fondból lehetne? az előregült, vagy hivatal folytatására akar mint alkalmatlanná lett, vagy abból tisztiválasztáskor kimaradt szegényebb vármegye tisztjeit a közpénztár terhe nélkül nyugalomba fizetéssel tenni? A Hítelre tett Észrevétel és a Világhoz, mellyet írt a' Czénki nap fia Toldalék' írójától. Budán, 1836. Egyébként is meg volt arról győződve, hogy a közcélokra való „pénzteremtést” meg lehet úgy valósítani, hogy senkinek ne kerüljön egy fillérjébe sem és ne veszélyeztesse a nemesség kiváltságait, pl. a Lánchid kapcsán is élt ilyen javaslattal. Ld.: Vízota Gyula: A Széchenyi-híd története, az 1836-i XXVI. t.c. megalkotása. Bp., 1935. E „projectumára” Gózonynak korábban is igyekezett támogatókat találni, sikertelenül. Ld. erről: Gózonynak [Dániel] Horvát Istvánhoz, Pozsony, 1832. november 12. – OSZK.Kt. Levelestár.

¹⁰⁴ Kéziratban maradt írásai például: Új Világ. (1840) – OSZK.Kt. Quart. Hung. 1156.; Új Világ. (1842) – OSZK.Kt. Fol. Hung. 2402.; Tekéntetes nemes Esztergomi megye részéről folyó évi nyár elő 3. napján tartatott közgyűlés igaz leirata. Jelenlévő s részt vevő által. (1840) – OSZK.Kt. Quart. Hung. 1159.; Terv. Miként lehetne a közszükség fedezésére néhány millió forintot évenként gyűjteni, mindenki terhe nélkül. (1845) – OSZK.Kt. Quart. Hung. 3642.; PFKK.Kt. 10a. E. 6/4a. sz. Utóbbi német változata: Eine Stimmen in Hunnen über die Art, zur Deckung der öffentlichen Bedürfnisse jährlich einige Millionen zu sammeln, ohne dadurch jemanden zur Last zu sein. – OSZK.Kt. Quart. Germ. 1148. Stb.

¹⁰⁵ Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból. (1780–1867) Szerk.: Mályuszné Császár Edit. Bp., 1985. (Nemzeti Könyvtár) (továbbiakban: Mályuszné, 1985.) 449. p.

¹⁰⁶ Gózonynak József [Dániel] Toldy (Schedel) Ferenchez, Kamocsa, 1839. február 26. – MTA Kézirattára. Mikrofilmtár. („Én örülök, midőn honunk ily kiműveltjének udvarolhatok” – fogalmazott jellemzően.)

amit éppen népszerűbbnek gondolt. Például amikor Bezerédj István, a Tolna megyei ellenzék meghatározó személyisége a nemesek közül elsőként vállalta az önadózást, Gózonny erről értesülve, azonnal pártfogást kereső levelet intézett hozzá.¹⁰⁷ Azt fejtegette benne, hogy ő mindig is az adózás mellett tört lándzsát, de úgy gondolta, hogy az általa javasolt eljárásnak megfelelően pénzügyi nehézségek nélkül óriási bevételre lehetne szert tenni. Sajnálattal számolt be arról, hogy ezt a tervét sehol nem engedték közzétenni, de bízott Bezerédj megértésében és támogatásában – ezúttal is sikertelenül.¹⁰⁸

A kalandor tollforgató meglehetősen késéssel, 1841 végén döntött úgy, hogy Szilágyi Lajos *Antipasztorálé*jára írott ellen-röpirattal próbál meg ismét közíróként feltűnni.¹⁰⁹ (A késés azért feltűnő, mert 1840–1841 fordulóján hamar forrpontra hevült, majd pár hónap alatt elcsendesedett a vegyes házasságok áldásmegtagadásával kapcsolatos vihar a vármegyékben, amely egyébként Szilágyi röpiratának ügyét is háttérbe szorította.) Gózonny minden bizonnyal úgy gondolta, hogy a katolikus főpapság „vevő” lesz egy egyházi jogvédő tartalmú röpiratra, ezért őket kereste meg támogatás keresésével. A pécsi püspöknek például arról írt, hogy többen felszólították egy *Antipasztorálé*-ellenes munka elkészítésére (ezt erős kritikával kell fogadnunk), és épp a címzett püspöknek akarja szentelni a munkáját.¹¹⁰ A dolog jelentősége mellett azzal érvelt, hogy a téma többet ér, mint egy hírlapi cikk, amelyet – ha a katolikus *Religio és Nevelés*ben látna napvilágot, amiről persze szó sem volt – protestánsok kevéssé olvasnak. Gózonny csapongó, köpönyegforgató szemlélete abból is kitűnik, hogy eredetileg közölni akarta Szilágyi röpiratát is, „az antipasztorálé ritka lévén, a könyvetskének elébe tétetem, hadd lássa a részrehajlatlan olvasó, hogy igazam van, s a pásztori levél sorai aranybetűkre méltók”. A későbbi kiadásban ugyanis Szilágyi röpirata nem szerepelt, továbbá nem is Sctovszkynak ajánlotta a munkát. Arról is győzködte a püs-

¹⁰⁷ Gózonny Dániel Bezerédj Istvánnak, Pest, 1844. április 8. – MNL. TML. XIII.8. 328. dob. 54. pall.

¹⁰⁸ Gózonny jelleméről talán sokat elárul, ha megjegyezzük, hogy ugyanekkor konzervatív közéleti személyiségeknek éppen ellentétesen beszélt az önadózásról, és érvelt a maga közgazdasági programja mellett: „Honunk már több hősei, kik névre való vágyból az adózók közé magokat be rovaták, s azt az újságokban is kitrombitáltatták. E tűzők az érdemes honfiaknak szalmatűz (mint a honi védegyesület-ről is jövendölém), az egészt, mint mágnes a vasat, nehezen vonja, irányok a honfiaknak érte az okos, a mélyen látó honfinak a közjó lévén a kinézete, hogy a magok adó alá rovatása semmit az egésznek nem használ, szembetűnő.” A társadalmat nem terhelő, a feudális előjogokat sem érintő pénzalap-létesítési tervét azonban ezúttal is bizonygatta és támogatást kért hozzá. („Az ég urát kérem, adjon méltóságodhoz ezer hason honfiakat hazánknak, úgy tudom, adózás nélkül virágzó lesz országunk.”) Gózonny József [Dániel] Villax Ferdinándnak, Pest, 1845. március 23. – OSzK.Kt. Levelestár.

¹⁰⁹ [Gózonny Dániel]: A nagy-váradai pásztori levélre írt gúny vagy Antipasztoráléra Paraenesis. Budán, 1842.

¹¹⁰ Gózonny József [Dániel] Scitovszky Jánosnak, Pest, 1841. október 26. – PEL. Püspöki iratok. 1964/1839. sz. Hasonló szövegű levéllel kereste a zirci apátot is: Gózonny József [Dániel] Villax Ferdinándnak, Pest, 1841. október 8. – OSzK.Kt. Levelestár.

pököt, hogy ingyen kívánja művét terjeszteni, mint kiderült, ez sem felelt meg a valóságnak. A pécsi püspöknek küldött kézírata továbbá jelentős átdolgozáson ment át, gyakorlatilag az egészet újraírta. Az bizonyára nem volt kérdéses, hogy nem saját neve alatt adja ki munkáját, de kéziratának egy első változatában,¹¹¹ még „Egy Bihar megyei katolikus”-ként jegyezte munkáját, keltezésnek Váradolaszit, és 1839. októberi dátumot tüntetett fel, mindennek nyilván egyetlen eleme sem volt igaz, csak a megtévesztést szolgálta volna. (Aztán inkább semmit nem akart magáról elárulni, de valószínűleg ügyetlenségből, az előszó keltezésében helységgként Kamocsát tüntette fel, ami azért legalábbis lehetővé tette a beazonosítás kísérletét.) De olyan vélekedés is elterjedt egykorúan, hogy protestáns szerző munkája a Lajcsák mellett kiálló röpirat.¹¹²

A főpapok egy része nem válaszolt Gózonynak – nyilván minden püspöknek elküldött – megkeresésére, amiből a szerző azt olvasta ki, hogy „hallgatás beleegyezés”, vagyis támogatják terveit. Gózonynak elkötelezett katolikus hitvédő álláspontját hangoztatta: „Valamint e kényes tárgyú ügyért a polemikai mezőn harcolni, úgy az egész nyomási költséggel Méltóságod terhelni nincs szándékom, az igazság pajzsa alatt magam harcolni nem félek, több jóakaróim kinyomására segédet is küldtek hozzám.”¹¹³

A püspöki kar tagjai valószínűleg mérsékelt érdeklődést mutathattak a kezdeményezés iránt, mert végül egyiküket sem sikerült Gózonynak név szerint megnyernie, ajánlását ezért úgy fogalmazta meg, hogy munkáját a főpapoknak, a lelkészeknek és minden igaz katolikus hívőnek szenteli. A röpirat egyébként a Szilágyi által felvetett érvelési pontokat igyekezett részletesen cáfolni. Szövege vehemens kiállítás Lajcsák Ferenc püspök, illetve a katolikus egyház mellett, melynek minden vonatkozását (múltját, jelenét, jogait stb.) Gózonynak csak tiszteletre méltónak és igazságosnak tekintett. Például úgy vélte: a múltban üldözött protestánsokat nem vallásuk, hanem politikai magatartásuk miatt érték megpróbáltatások (!), a „kegyes” Lajcsák körlevelét következetesen „szelídnek”, Szilágyi ríposztját „szennyes írásnak”, „gúnyírásnak” stb. nevezte. Éppen a református szerzőnek tulajdonította a főpapot igaztalanul támadó „nemtelen fegyvereket”, „rakásra halmozott gyalázkodásokat”, „balítéleteket”. Az *Antipasztorálé* szerzőjéről minden rosszat elmondott, hazudozással, elfogultsággal, feszültségkeltéssel és műveletlenséggel vádolta. Az elkötelezett katolicizmus – mint láttuk – korábban éppen nem volt Gózonynak jellemző. Csak egy jellemző példa szövegé-

¹¹¹ PEL. Püspöki iratok. 747/1839. sz.

¹¹² Ballagi Géza: Az 1839/40-diki országgyűlés visszhangja az irodalomban. Bp., 1890. 51–52. p. (Ez egyben Gózonynak munkájának egyetlen későbbi méltatása, a szerző beazonosítása nélkül.)

¹¹³ Gózonynak József [Dániel] Villax Ferdinándnak, Pest, 1841. november 2. – OSzK.Kt. Levelestár.

ből: „A katolika egyház a vegyes házasságokat mindenkor úgy tekinté, mint vallási sebet, nem lehet kívánni józanul azért, mivel a protestantizmus megváltoztatta elveit, a katolika egyház is azt tenni tartozzék. Megmarad az önérzete mellett, mellyel érzi és érzi most is, hogy a vegyes házasság seb a katolicizmus elvein, de mindeddég – csak-hogy a kölcsön[ös] szeretet, béke, egyetértés meg ne zavartassék – eltúrte. Most midőn a kölcsön[ös] szeretet-tartozás palástja alatt az követeltetnék, hogy az egyház ne érezze sebeit, nem tompultak meg annyira az egyház érzelmi, hogy jogát megtagadná, miszerint, az, ki sebet kíván ejteni a kat.[olikus] tanon,arra gyógyító írt is adni tartozzék, s ily pótlék volt mindenkor a gyermekek kat.[olikus] vallásbani neveltetésének biztosítása reverzálisok által.”

Szilágyi élete végéig nem tudta meg, hogy ki volt a személyét támadó *Parainesis* szerzője. Homályos feltételezése szerint egy katolikus pap lehetett a szerző,¹¹⁴ de arról pontosak voltak az ismeretei, hogy kritikusa kiemelkedően nagy példányszámban adta ki szövegét, és „2000 exemplart 2 ezüst húszasával eladván, a mind a zsebjébe maradt az írónak”. Gózony ugyanis finoman szólva saját zsebére dolgozott. A 64 lapos füzetre ugyanis rányomtatták, hogy a „kisdédóvó intézetek javára”, vagyis az olvasóknak úgy tűnhetett, hogy a bevételt vagy annak legalábbis egy részét az 1836-ban létrejött „Kisdédóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület” javára kívánja fordítani az egyébként névtelen szerző. 1844 nyarán ugyanis olyan sajtóhírek láttak napvilágot, hogy a „Kisdédóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület” tiltakozott a Gózony-röpirattal és hozzá kapcsolt aláíróívvel házaló személyek tevékenysége ellen, s kijelentették, hogy az illetők nem az egyesületet képviselik, s szabályzatuk értelmében ilyen formában nem is gyűjthetnek adományokat. Bejelentették, hogy a „közönségnek olyan csalárd házalók szemtelenkedéseitől leendő megkíméltetése, mind magának az egyesület érdekének megóvándása” érdekében a hatóságoknál bejelentést tesznek.¹¹⁵ Az ügygel foglalkozott az egyesület 1844. szeptemberi közgyűlése is, amely szintén tiltakozott az óvodaügyet népszerűsítő szervezet nevével történt durva visszaélés ellen, s nyilatkozatban szögezte le, hogy a röpirat szerzőjével (Gózony Józseffel [!]) illetve két társával „semmi viszonyban nem áll, sem őket kisdédóvó intézetek nevébeni pénzgyűjtésre föl nem hatalmazá, sőt ellenben, eme törvényellenes cím-

¹¹⁴ Erről ír emlékirataiban, ld. III. sz. dokumentum, ill.: BMA. IV. 75.276. (= Szilágyi Lajos: Életrajzom. Gyermekségmentől fogva 75. éves koromig.) 133–134. p. (A vonatkozó sajtóhírek – ld. alább – alapján félreértette a feltételezhető szerző nevét.)

¹¹⁵ *Pesti Hírlap*, 1844. július 18. 490. p.; *Társalkodó*, 1844. augusztus 1. 259. p.

bitorlásnak megbüntetése végett az illető hatóságnál megteendi a szükséges lépéseket”.¹¹⁶

Ezt igazolja, hogy fennmaradt a Gózony által készített nyomtatott űrlap egy példánya, amelybe utólag kézzel írták be a címzetteket, azok titulusait, a példányszámokat, a felajánlott összegeket és a keltezéseket.¹¹⁷ Ebben a katolikus egyház ellen indított kíméletlen támadásról elmélkedve arról beszél, hogy „íratott Antipasztoralis is mocskos rágalmakkal, tele személyes sértéssel és mendemondával. Én szerencsésnek tartom magamat e szent ügyben az Antipasztoraléra írt s közre tett Paraenesisemmel kiállni, melyben alaptalan állításit a híres írománynak megcáfolva, a nagyváradi Pásztorilevél lelkes kiadója Eö. Exja [őexcellenciája] igazságát hirdetem.” A szépen hangzó elvet annak kijelentésével zárja az adománygyűjtő ív is, hogy a példányok után befolyó összeggel a kisdedőví intézeteket támogatják. Gózony a nyomtatott adománygyűjtő mellett magánlevelekben is igyekezett támogatókat toborozni, melyekben adakozó jó cselekedetnek tüntette fel röpiratának megvásárlását.¹¹⁸

A kisdedőví intézetek nevével visszaélő röpirat ügyének volt még egy sajátos utóélete. 1848-ban Gózony – ezúttal már a népképviselési országgyűlést és a Batthyány-kormányt ostromozva támogatásért – szeretne volna elérni, hogy Bémer László nagyváradi püspök fizesse vissza neki a Lajcsák által állítólag megígért pénzt a *Parainesis* eladott példányai után.¹¹⁹ De ezúttal sem járt sikerrel, ahogy a további beadványaival sem. A népképviselési országgyűléstől is pénzt követelt korábbi érdemeire való tekintettel, Kossuthot pedig azzal zaklatta, hogy valójában tőle származik az önálló pénzügyi igazgatás eszméje.¹²⁰ Igaz hazafiságát folyton hangoztatta, azonban többször is megváltoztatta nézeteit. Windischgrätz pesti bevonulását követően hirtelen császárpárti lett, a tavaszi hadjárat sikerei és a Függetlenségi Nyilatkozat után azonban megint Kossuthnak bizonygatta hazafias szolgálatait, a háttországban a magyar ügy mellett kiállását és kérte, hogy szolgálhassa a hazáját (vagyis a szabadságharc ügyét) vala-

¹¹⁶ *Pesti Hírlap*, 1844. szeptember 15. 637. p.; *Társalkodó*, 1844. szeptember 26. 309–310. p. Érdekesképpén megemlíti, hogy Gózony vitapartnere, Szilágyi Lajos a Bihari Református Egyházmegye keretei között szintén a kisdedőví egyesület pártolásán munkálkodott ekkoriban. TtRENK.Kt. R 607. 115. sz. Az egyházmegye amúgy is pártolta a kor divatos társadalmi egyesületeit, 1841-ben például egy olvasóegylet alapítását támogatta, elnökségi tagjai között Szilágyi Lajos is helyet kapott. TtREL. I.30. a. 1. köt. 1841. október 20. 17. sz. Az olvasó társaság következő év őszén alakult meg. Uo., 1842. szeptember 16.

¹¹⁷ Gózon Dániel József [!] Walther Lászlónak, Pest, 1842. február 29. – OSzK.Kt. Levelestár.

¹¹⁸ Gózony Dániel Horvát Istvánhoz, Pozsony, 1843. március 24. – OSzK.Kt. Levelestár.

¹¹⁹ Ld. erről részletesen: Fazekas Csaba: Egy egyházpolitikai röpirat utóélete 1848-ban. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2016. 3. sz. 85–90. p.

¹²⁰ PPFK.Kt. 10a. E. 6/4c. III-IV. sz.

milyen módon.¹²¹ Nem sokkal a szabadságharc leverése után – szintén több példányban elkészített – emlékirataiban viszont ismét hűséges és aktív császárpártiként tünneti fel önmagát,¹²² és ugyanúgy részletezte kiállását és elkötelezettségét, mint korábban a magyar kormánynak – csak épp ellenkező előjellel. Nem szűnt meg beadványainak gyártásával sem.¹²³

Gózony Dániel végrendeletét 1862. március 12-én hirdették ki Budán.¹²⁴ Ebben – a vélhetően nem sokkal halála előtt kelt – szövegben 83 évesnek mondta magát, a kézírás felismerhetően az övé. Finoman szólva nem volt vagyonos ember, néhány bútorát, ingóságát szolgálójára (bizonyos Mayer Antóniára) hagyta, úgy tűnik, hogy családja sem volt. Felsorolta azokat, akik pénzzel tartoztak neki, ezeknek az összegeknek szintén szolgálója illetve katolikus egyházi intézmények lettek a kedvezményezettjei. Pontosan szabályozta temetésének részleteit, például azt, hogy a budai ferencesek gondoskodjanak a végtisztességéről. Gózony megjegyezte, hogy temetésének költségeit – mint írta – „Öexcellenciája, a nagyvárad püspök, az én Immanuelem” vállalta. Ez arra utal, hogy a nagyvárad püspökség mégis csak kompenzálhatta valahogy utólag *Parainesis*ének megírásáért, ez az anyagi támogatás alighanem összefügg Gózony kitartó levelezésével és panaszaival. (A nagyvárad püspöki levéltár kutathatóvá válásával alighanem tisztázhatók lesznek ennek részletei.¹²⁵)

A történelmi múlt furcsa fintora, hogy a két vitapartner pályája, bár soha nem találkoztak, a különbözőségeik mellett hasonlóságokat is mutat. Szilágyi ugyan az 1840-es években konzervatív irányba fordult, de ebben politikai meggyőződésének végig gondolt, ésszerű fordulatát sejthetjük, míg Gózonyt gyakori, pillanatnyi (anyagi) érdekek által motivált köpönyegfordításoknak minősíthetjük. Mindketten Széchenyi lelkes hívei voltak (Gózony csak az 1830-as évek elején, Szilágyi ebben élete végéig megmaradt, sőt megerősödött), 1849 után pedig mindketten elkötelezett császárpárt-

¹²¹ Gózony Dániel levele Kossuth Lajosnak, Buda, 1849. május 19. – MNL. OL. H 2. 7509/1849. sz. (Filmtár: 3872. sz. tek.)

¹²² PFKK.Kt. 10a. E. 6/2a. Kiadására: Csiffáry Tamás: Gózon Dániel cs. k. főhadnagy emlékei. – Gózon Dániel: Forradalomkori esetem 1848/9. In: *Új Forrás*, 2000. 10. sz. Online: Elektronikus Periodika Archívum: <http://www.epa.oszk.hu>.

¹²³ A pannonhalmi főapáthoz írott levelei: PFKK.Kt. 10a. E. 5.; 6/1a.

¹²⁴ BFL. IV. 1002.y. III.194. sz.

¹²⁵ Bémer László püspököt a szabadságharcban vállalt szerepéért előbb halálra, majd 1850 márciusában hűszévi várfogságra ítélték, értelemszerűen a püspökségről is lemondatták. Az 1850-es években Bémer megvakult, ezt követően engedélyezték számára, hogy 1855-ben Ungvárra visszavonulhasson. (1862-ben ott is halt meg.) A püspöki székhely utóda Szaniszló Ferenc lett, aki 1850–1868 között kormányozta a nagyvárad egyházmegyét. A főpapok és a bihari megyeszékhely kapcsolatáról: Fleisz János: Nagyvárad Bémer László és Szaniszló Ferenc püspöksége idején. (1843–1869) In: *Főhajtás püspökeink emléke előtt. Nagyvárad tudós püspökei, neves személyiségei*. Szerk.: Fleisz János – Fodor József. Nagyvárad, 2010. 55–62. p.; Fodor József Bárány Bémer László nagyvárad megyés püspök. (1843 – 1849 – 1862) In: *Uo.*, 63–66. p.

inak bizonyultak, hazafias nézeteiket a liberális fordulat, a forradalom és a szabadságharc elítélésével igyekeztek kombinálni. Közös bennük még, hogy egyaránt hosszú életükben rengeteget írtak, életművük nagyobb része azonban asztalfiókokban maradt, csak kevés munkájuk jelent meg nyomtatásban.

Szilágyi Lajos és a Bihar vármegyei vallásügy, 1840–1841.

Visszatérve az 1839–40. évi országgyűlés berekesztéséhez, a kortársak ekkor is szomorúan állapíthatták meg, hogy az országgyűlés – a heves viták, a felekezeti egyenlőség politikai támogatottsága ellenére – nem iktathatta törvénybe az új vallásügyi törvényt, mégpedig a bécsi udvar, s az arra nyomást gyakorló katolikus egyház álláspontja miatt. Ráadásul 1840-ben, alighogy véget ért a „kompromisszumok országgyűlése”, a magyar katolikus püspöki kar végzetes döntésre szánta el magát: az 1839-es Lajcsák-féle rendelkezés hatályát kiterjesztette az egész magyar katolikus egyházra, tovább úgy döntött, hogy a pápa véleményének megtudakolására Lonovics József csanádi püspököt Rómába küldi.

A püspöki kar ezzel óriási vihart váltott ki, hiszen azután, hogy Pest vármegye 1840. augusztus végén feliratban tiltakozott a vegyes házasságok áldásmegtagadása ellen, és úgy döntött, hogy perbe fogja és megbünteti a törvénytelenül eljáró papokat, a botrány szinte valamennyi vármegyén végig hullámozott.¹²⁶ 1840 végén – 1841 elején alig volt olyan vármegye, amelyben ne került volna sor áldásmegtagadó papok perbefogására, ilyen értelmű vármegyei felirat elfogadására. A vármegyék többségében (leszámítva Esztergom, Heves és Külső-Szolnok illetve Sáros vármegyéket) egyházellenes álláspont jutott többségre, vagyis a konzervatívok egy része is határozottan támogatta.

Az országgyűlés vallásügyi tárgyalásainak sikertelensége erőteljesen tükröződött Bernáth József és Beöthy Ödön bihari követek jelentésében, melyet 1840. június 22-én tárgyalt a vármegye közgyűlése.¹²⁷ Beöthy „követtársa nevében is kiereszkedvén a múlt ország gyűlésének roppant feladásaira, történeti hív ecsettel állítá azokat a ren-

¹²⁶ Ld. erről pl.: egyes vármegyék kapcsán: Fazekas Csaba: Borsod vármegye állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában, 1840–1841. In: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv, X. Szerk.: Dobrossy István. Miskolc, 2000. 207–242. p.; Uő: Kossuth Lajos házasságkötésének ügye a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában. (1840–1841) In: Kossuth Lajos és az egyházak. Szerk.: Kertész Botond. Bp., 2005. 70–106. p.; Fazekas, 2008. Stb. A Pesten történt eseményekről, általában a fejleményekről Lajcsák püspököt is tájékoztatták. Szaniszló Ferenc Lajcsák Ferencnek, Pest, 1840. november 30. – ANR. BJ. Mikrofilm, 1178.; Klobusiczky Péter Lajcsák Ferencnek, Kalocsa, 1840. november 30. – Uo.

¹²⁷ MNL. HBML. IV.A. 1. a) 155. köt. (1840) 1199. sz.

dek elejébe, és midőn megragadó lelkesedéssel festé azt, mit ezen országgyűlés a haza javára üdvöst, hasznost és maradandó[t] alkotott, egyszersmind fájdalmasan emelé ki azon tárgyakat, melyek vagy pártolás hiánya, vagy a főrendek ellenzése, vagy pedig ő cs.[ászári] k.[irályi] felsége akaratjának hozzá nem járulása miatt ezúttal óhajtott célhoz nem vezetődhetik. [...] Hanem a jövő kor szerencsésb munkásságának lesznek nagy érdekű feladatai.” – állapították meg a követek, akik között „egy szív, egy lélek, egy akarat uralkodott”, s ragaszkodtak követutasításaihoz. Különösen fájlalták a lelkiismereti és vallásszabadsággal összefüggő törvények elmaradását, amely ha folytatódik, „a legfőbb alkotmányos joguk lassú enyészetét eszközözi”. A vármegye hangulatát egyébként is a reformfolyamat folytatásába vetett bizalom jellemezte, egyik, Tiszántúli Református Egyházkerülethez intézett átiratában is „a józanul haladni tudó kor lelkének” tulajdonították az elfogadott törvényeket.¹²⁸

Hogy ez ne történhessen, Bihar vármegye is előrukkolt egy új kezdeményezéssel, amely ezúttal is Szilágyi Lajos nevéhez fűződött.¹²⁹ A szerző az *Antipasztoráléhoz* hasonló érveléssel ezúttal is mélyen elítélte a római katolikus egyház vegyes házasságokkal kapcsolatos magatartását, a protestantizmushoz való viszonyát, élénk színekkel ecsetelte, milyen vallási visszaélésekre, a vegyes vallású házaspárok megalázására ad alkalmat a püspöki kar törvénytelen és türelmetlen magatartása. Javaslatának lényege az volt, hogy az egész probléma megoldására szóba hozta, hogy a jövőben protestáns lelkészek is megáldhassák a vegyes házasságokat. (Ez ugyan elvben ellenkezett az 1791. évi 26. tc.-kel, amely ezt kizárólag katolikus pap előtt engedélyezte, de így meg lehetett kerülni a katolikus egyház által támasztott dogmatikai kifogásokat. Ráadásul az 1841-ben Rómában tárgyaló Lonovics püspök által kieszközölt pápai bréve ugyanezt a megoldást javasolta.)

Bihar ezúttal is magáévá tette Szilágyi indítványát, intézkedett a szolgabírók útján eszközözlendő kihirdetéséről is.¹³⁰ A táblabíró azonban személyesen nem került ki jól a történetből, még hozzá ezúttal nem a felsőbb hatóságok vagy a katolikus egyház részéről érte támadás, hanem saját felekezete részéről. Másnap megjelent ugyanis a közgyűlésen Zilahy József, a bihari egyházmegye esperese, aki egyébként soha nem vett részt a közügyekben, és kifogásolta, hogy világi fórumon Szilágyi az egyház nevében lépett fel.¹³¹ Az egyházmegye gyűlése és maga a püspökség is kifogásolta Szilágyi vár-

¹²⁸ TtREL. I.1. b.) 105. dossz. 2252. sz. 3. tét.

¹²⁹ Ld. I. 5. sz. dokumentum.

¹³⁰ Ld. I. 5.1. sz. dokumentum.

¹³¹ TtRENK.Kt. R 607. 120. 1. t.

megyei aktivitását, sőt azt is, hogy állítólag tiszteletlenül bánt az egyház előljáróival a megyegyűlés alkalmával. Utóbbi, mint kiderült, azt jelentette, hogy Szilágyi Lajos szóvá tette Zilahynak, hogy soha nem szokott részt venni a megyegyűlésen, az okát tudakolta. A megkérdezett erre azt felelte, hogy a bihari „tractus” nevében tett nyilatkozata miatt van jelen. Szilágyi azzal védekezett, hogy máskor soha nem kifogásolták, hogy „egyházvidéki ülnökként” („tractuális assessorként”) írta alá hivatalos leveleit, most nyilván a téma politikai érzékenysége miatt támadják. Szilágyi kifejtette, hogy a püspökség sem ellenezte, sőt támogatta tevékenységét. („Ily vallásunkat érdeklő dologban a megyei közgyűléshez utasított.”) Szilágyi csak arra hívta fel a „senior” figyelmét, hogy ne kompromittálja magát hozzászólással, nehogy úgy járjon, mint Lajcsák, aki tiltakozott Szilágyi beadványa ellen, aztán a vármegye azt mégis elfogadta. Ezt a megjegyzést Zilahy távozásra való felszólításként értelmezte, Szilágyi azzal védekezett, hogy mindez még a hivatalos napirend előtt történt. Kettőjük konfliktusa azután mérgesedett el, hogy a vármegye elfogadta Szilágyinak a vegyes házasságok protestáns lelkész előtti megáldásának lehetőségét. Zilahy tiltakozott ez ellen, kijelentve, hogy ő ugyan nem jár el ilyen (törvénytelen) módon. Szilágyi erre azzal fenyegetőzött, hogy ha megtudja, hogy református lelkész nem él ezzel a lehetőséggel, „valamennyi újság-lap van a két magyar honban, de még németországi egyházi újságokban” is kifejti, hogy „a magyar honban még most is van egy protestáns esperes, kinek hallgatói úton-útfélen Isten áldásával fogadják egymást, mégis híveitől az áldást a római katolikus püspök pasztoráléja szelleme szerint megtagadta”. (Valóban furcsán vette volna ki magát, ha a protestáns lelkészek is tiltják a vegyes házasságot.) Ami pedig az aláírást illeti, Szilágyi azzal védekezett, hogy gyakori neve van, a vármegyében élnek mások is ezzel a névvel, különben sem gondolta, hogy ebből ügyet csinálnak. Konklúziója általános tanulságokat fogalmazott meg: „Végre midőn láttam azt, hogy 22 évek elforgása alatt sem tisztelendő senior úr, sem egy is coadjutor curator urak közzül, sem tisztársaim közzül, senki a közgyűlésben sem egy szót vallásunk szabadsága mellett nem emelt, annyival inkább írásbeli indítványt nem tett, holott számos országgyűlésekre készített utasítások alkalmával elég mezejek, de kötelességek is lett volna azt tenni, lelkeim esmereti és hivatali kötelességemnek tartottam mindenkor, midőn vallásunk szabadsága sérelmit láttam felszállani, és ezen egyházi vidékünkben mindazon hitem sorsosinak, kik hozzám bizodalommal folyamodnak, lelkek esemerete szabadságát a közgyűléseken csekély tehetségem szerint a katolikus klérus üldözése ellen védelmezni. A jutalma a lett, hogy noha én gyűlölködtem, én tettem ki magamat a katolikus

klérus ellen, és mégis a magam felekezete vett miatta üldözőbe.” Szilágyi gyávasággal és politikai számítással vádolta egyháza vezetőit („magunk közt egyenetlenkedvén, a személyeskedésnek, a politikus nézeteknek, mi szerént közülünk némelyek ezzel a katolikus klérus nagy befolyására magokat érdekesíteni kíván[va] a vallás szabadságát az ilyenek miatt feláldozni készek voltak”), Hodossy Miklós coadjutor curatornak pedig a szemére vetette, hogy korábbi (igaz rövid) országgyűlési megbízatása alatt semmit nem tett a Lajcsák-körlevéllel szemben, nem képviselte a protestánsok érdekeit egyéb kérdésekben sem. Szilágyi a lemondását is kilátásba helyezte az ülnökségről. (Később bizonyára maradt, mert neve feltűnik az egyházmegye irataiban.)

A bihari egyházmegye 1840. december 10-én tárgyalta Szilágyi Lajos ügyét, melyről csak jókora késéssel tájékoztatták az érintettet.¹³² Kiderül, hogy Hodossy Miklós, az egyházmegye segédgondnoka volt az,¹³³ aki leginkább kifogásolta Szilágyi vármegyegyűlésen tanúsított magatartását, „mert Szilágyi Lajos úr az egyházvidéki ülnök címet egyéb címei közt rendesen használni nem szokta, mindenekelőtt ezen aláírás ellen nyilatkozott, azt lehetővé ebből következtetni, mintha egyházülnöki hivatalos helyheztesítésénél fogva tette volna ezen lépést, holott az evangélika egyház lehető közös panaszai vagy sérelmei előterjesztésének az egyház részéről nem ez az útja, hanem a szuperintendencia és generál konvent útján a királyi fölséghez való folyamodás”. Az egyházmegye érezhetően rosszalta, hogy Szilágyi belső egyházi egyeztetés nélkül lépett fel a vármegye előtt, s örömmel vette volna, ha a rendek nem forszírozzák nagyon az ügyet, pláne nem tüntetik fel azt az egyház által kezdeményezett javaslatnak. („A történelmi adatoknál és fennálló kánonoknál fogva, hogy az evangélikus lelkészek hivatalához tartozó szertartások iránt határozólag rendelkezni ne méltóztassanak, mert a lelkészek e részben csak egyházi felsőségektől függhetnek, s rendkívüli esetekben vagy meggyőződésüket követik önnön felsőségek alatt, vagy egyházi felsőségükhöz folyamodnak utasítás végett.”) Az egyházmegyei tanács végzésében örömeinek adott hangot, hogy Bihar vármegye szívében viseli a felekezetek békés együttélése és a protestáns vallásügy kérdését, de szerencsétlen lépésnek minősítette Szilágyi fellépését, „az előtte ösméretes egyházi hatóságok elmellőzését” a kezdeményezés benyújtásakor. Az ügyet az egyházkerület elé továbbították, már csak azért is, „hogy netalán a római

¹³² A Bihari Református Egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve, 1840. december 10. 47. sz. – TtREL. I.1. b.) 105. dossz. 2255. sz. 1. tét.; ill.: Pap István Szilágyi Lajosnak, Püspöki, 1841. március 1. – TtRENK.Kt. R 607. 102. sz.

¹³³ Érdekes, hogy Hodossyt, aki 1839-ben rövid ideig Bihar országgyűlési követe volt (ld. 63. sz. jegyz.), korábban többször a vármegye főjegyzője, alig nyolc hónappal korábban választották meg a „Bihari Egyházvidék” segédgondnokának. – TtREL. I.1. a.) 16. köt. 1840. április 5. 71. sz. (Hodossy Miklós neve később lett ismert, 1848–1849-ben kormánybiztosként szolgálta a szabadságharcot.)

szertartású lelkész által a vegyes házasságoktól megtagadott áldásnak az evangélikus lelkészekről történhető kívánásakor akár az egyes lelkészek, akár pedig ezen Egyházvidéki Tanács magát minémű szabályokhoz alkalmaztassa, ezt a főtiszteletű egyházkerület elhatározni méltóztasson”. (Az egyházkerület sem támogatta Szilágyi kezdeményezését, lényegében kitérő döntést hozott a bihari egyházmegye megkeresésére, mondván, a két protestáns felekezet közös generál konventje 1840 szeptemberében határozatot fogadott el a vegyes házasságok ügyében – ld. erről alább –, s ehhez kívánják tartani magukat.¹³⁴)

Szilágyit csalódottsággal töltötte el, hogy épp saját egyháza nem állt ki kezdeményezései mellett. De más tényezők is magyarázzák, hogy 1840 végétől elfordult a korábbi szabadelvű ellenzékiiségtől, Beöthy Ödönnel személyes kapcsolata pedig nagyon megromlott. A reformfolyamat radikalizmusa megfontolásra készítette, konkrétan a vegyes házasságok ügyében a vármegyék határozott egyházellenes fellépését, a papság perbe fogását vélhetően kevésbé tudta támogatni. Hasonló folyamat játszódott le a szabadelvű egyházpolitika iránt korábban elkötelezett Széchenyi esetében is,¹³⁵ márpedig Szilágyi számára Széchenyi mindig követendő példaképnek számított.¹³⁶ Amikor utóbbi 1841 tavaszán *A Kelet Népe* c. röpiratával szembefordult Kossuthal és a *Pesti Hírlappal*, Szilágyi is a mérsékelt konzervativizmus felé fordult. Szűkebb pátriájában ez elsősorban Beöthyvel való szembefordulást és a Tisza Lajos-párt támogatását jelentette.

Ami az egyházpolitikát illette, Bihar ment tovább az ellenzékiiség útján. Az 1840. decemberi közgyűlésen arról számoltak be, hogy nem kapták meg Pest vármegye vegyes házasságok ügyében készült feliratát, csak hírlapokból értesültek az „igen fontos és törvényeinkben gyökeredző” határozatokról. Kérték, hogy küldjék el nekik még egyszer, továbbá indítsanak vizsgálatot, hogyan történhetett, hogy nem jutott el Nagyváradra a pesti levél.¹³⁷

Amikor végre megérkezett a pesti végzés, továbbá az összes többi vármegyei határozat, 1841 márciusában Bihar rendei megállapíthatták, hogy „a tizenkilencedik szá-

¹³⁴ TtREL. I.1. a.) 16. köt. 1841. január 7. 18. sz.

¹³⁵ Ld. erről pl.: Fazekas Csaba: Széchenyi István a reformkor egyházpolitikai küzdelmeiben. In: Széchenyi hite. Szerk.: Benkő Ágota – Vértessaljai László SJ. Bp., 2013. (Jezsuita könyvek; Agóra 17.) 115–138. p.

¹³⁶ Erről érdemes felidézni Szilágyi Lajos 1860-ban Széchenyi halálakor írott megemlékezését: Bényei Miklós: Bihar vármegye gyásza Széchenyi István halálakor. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, XXIX. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, 2002–2003. 149–167. p., 159–162. p. (A szerző által nem ismert III. sz. dokumentumunkra vonatkozó utalással.)

¹³⁷ MNL. HBML. IV.A. 1. b) I. 109/1840.; TtRENK.Kt. R 1. K 3. 1840. 2619.

zadnak hazánkra nézve, ha nem legszerencsétlenebb, de eddigelé legalább legveszélyesebb napjának kell tartanunk azt, mely a vegyes házasságok gátlási céljával kibocsátott pásztori levelek létrehozásával e megyének oly szomorú nevezetességet szerzett”.¹³⁸ Első reakciónk annak kimondatása volt, hogy az egyház a „polgári törvények elleni törekvésében korlátoztassék”, mert a pásztorlevelek ilyen tartalma már mindenkit meggyőzhetett. Bihar önérzetesen szögezte le, hogy nem ingatták meg a konzervatív megyék (például Esztergom) „okoskodásai”, s azt is, hogy a fő feladat már nem a törvénytelen megállapítása (Ezt tényként könyvelték el), hanem az, hogy „az elszórt veszedelmes szikráknak pusztító lángokbani kitörése” a király és a rendek együttműködése útján előztessék meg. A pesti és zalai határozatokat elfogadva, fel is állítottak egy olyan törvényszéket,¹³⁹ mely az áldásmegtagadó katolikus papok ügyében eljárhat, az eljárások megindítására felhatalmazták Porubszky István megyei főügyészt. Fontos elem volt továbbá, hogy Bihar is csatlakozott Borsod és Pest azon döntéséhez, melyben elítélték Lonovics csanádi püspök római útját, mert annak „célja a hit, jelesen pedig a vegyes házasságok dolgai felett a római pápával egyezkedni, vagyis ezekre nézve a magyarországi egyházi rend a maga alkalmazhatása iránt adandó szabályokért folyamodni, szükségesnek látják a megye rendei ünnepélyes óvás mellett kijelenteni, hogy törvényhozói jogaiknak Róma szava általi korlátozhatását valamint hajdan meg nem engedték, úgy ezen függetlenségöket továbbá is fönntartani fogják, s a nevezett püspök tetteit és nyilatkozásait legkisebb kötelező erővel csak távolról is bírhatónak elősmerni soha nem fogják.”¹⁴⁰ A vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházi magatartás minden úton-módon való meggátlását továbbra is feladatuknak tekintették, ezért újra utasították a főszolgabírókat, hogy minden járásban hirdessék ki: A vegyes házasságok kötése nem törvénytelen, az így létrejött frigyek törvényesek, ahogy az azokból születendő gyermekek is. („Polgári következtetéseire nézve oly tökéletes erejűeknek tartatnak, mintha a pásztori levelek közrebocsátása előtt divatozott szertartások és beszentelés mellett kötöttek volna, következőleg az ily házasságok felbonthatatlanok és az abból születendő gyermekek törvényesek.”)

¹³⁸ Ld. I. 6. sz. dokumentum.

¹³⁹ Elnökké Beöthy Károlyt nevezték ki, aki azonban hamarosan lemondott, birtokainak igazgatására hivatkozva, helyébe Beöthy Ödön első alispánt nevezték ki. MNL. HBML. IV.A. 1. a) 164. köt. (1841) 923. sz.

¹⁴⁰ Sokan vitatták a brève kihirdetésének jogszerűségét, a főpapok ezzel kapcsolatban is igyekeztek információikat kicserélni. Ld. Lajcsák Ferenc Klobusiczky Péternek, Nagyvárad, 1841. október 16. – ARN. BJ. Mikrofilm, 1178.; Klobusiczky Péter Lajcsák Ferencnek, Kalocsa, 1841. október 25. – Uo.

Mindezt az uralkodóhoz intézett újabb feliratban nyomatékosították, panaszt téve a korábbi hasonló tartalmú felirataik eredménytelensége miatt.¹⁴¹ A korábbiakhoz képest annyival ítélték súlyosabbnak a helyzetet, hogy most már az országgyűlés sikeretelenségével is számolni kellett: „Ezen veszedelmes helyhezetben tehát egyedül a fejedelem és haza közremunkálásától s a felvilágosodás égi fényénél alkotandó törvényektől lehet remélni, hogy az ország csendét és a közbékességet feldúlni indult körlevelek megsemmisítése után a haza szívébe magát befészkelte mirigy onnan gyökereken kiirtassék.”

Bihar támogatta Zala megye „kettős beneficium” elleni fellépését is (arról volt szó, hogy Kopácsy József egy ideig egyszerre élvezte a veszprémi püspöki és az esztergomi érseki javadalmakat), Deák Ferenc indítványa ennek eltiltására irányult.¹⁴² Azzal a hozzáadással, hogy kérték az uralkodót: „az összekapcsolt egyházi jövedelmeket egymástól elválasztani, és a veszprémi megyét külön főpásztorral ellátni kegyelmesen méltóztassék”, különös tekintettel arra, hogy ez is sérti „a főpapoknak megyéikben s javadalmaikban lakásáról” szóló korábbi törvényeket, például az 1723. évi 5. tc.-et. Bihar továbbá folyamatosan „tudomásul vette” az 1841 folyamán érkező, a vegyes házasságok ügyében intézkedő vármegyék átiratait, nem látva szükségét újabb feliratnak a korábbiak után.¹⁴³ Az újabb áttérési ügyekben szintén a korábbi eljárást tanúsították, vagyis nem rendelték el a püspök által a helytartótanács újan kért bizottságok vizsgálatát. Az „áttérések okainak törvényben különben sem gyökerező vizsgálata” általában közbotrányt szokott okozni – szögezték le, ezért az eljárás csak arra korlátozódjon, hogy megtudják az áttérni szándékozó valóban komolyan gondolta-e vallás-változtatási szándékát.¹⁴⁴

1841-ben aztán Bihar vármegyében is történt olyan áldásmegtagadási eset, amelynek elszenvedője bepanaszolta a katolikus papot (Domby Márton székelyhídi lelkészt) az áldás megtagadása miatt. Lajcsák püspök – más főpapokhoz hasonlóan – egyrészt a halogatás taktikáját alkalmazta, másrészt azt próbálta elérni, hogy a kormányser-

¹⁴¹ Ld. I. 6.1. sz. dokumentum.

¹⁴² MNL. HBML. IV.A. 1. b) I. 133/1841.; MNL. HBML. IV.A. 1. a) 164. köt. (1841) 684. sz.

¹⁴³ MNL. HBML. IV.A. 1. a) 164. köt. (1841) 690–699. sz.

¹⁴⁴ MNL. HBML. IV.A. 1. a) 165. köt. (1841) 2660. sz.; MNL. HBML. IV.A. 1. b) I. 177/1841. („A magzatoknak szüléik ápoló karjaik közüli kiragadtatását, vagy pedig a szülék megbüntetését, akár a taníttatni rendelt vallás szelídséget lehellő elveit tekintsük, akár pedig arra, hogy ott, hol bűn nem létezik, bűnfenyítési eljárásnak helye nincs, figyelmezzünk, célhoz vezető törvényes módoknak annál inkább nem tekinthetjük, mivel az ily bánás nemcsak, hogy hajlandóságot nem gerjeszt a vallásbani oktatás felvételére, hanem az attóli idegenséget, ha nem létezne is, mind a szülőkhöz, mind a fiatal szívekben okvetlen feltámasztja, és így a katolika vallás érdekével, mind a törvény céljával és értelmével merőben ellenkezik.”) Az áttérések ügyében a „római katolikus papságnak az ily működésekbeni szerfeletti önkényeskedését” szóvá tették pl.: MNL. HBML. IV.A. 1. b) 1842. I. 296. sz. Stb.

vek szüntessék be a vármegyék által a papok ellen indított pereket.¹⁴⁵ Ezt úgy próbálták elérni, hogy felkérték a kancelláriához a folyamatban lévő perek iratait, aztán „elfelejtették” visszaküldeni. Bihar ezért először arra hivatkozva nem küldte el a per anyagát, hogy folyamatban lévő ügyről volt szó,¹⁴⁶ majd azzal húzták az időt, hogy „a netaláni elmarasztaló ítélet végrehajtása előtt” másolatban fel fogják küldeni,¹⁴⁷ az egyre határozottabb felsőbb utasítások nyomán végül nem halogathatták tovább, 1842 januárjában postázták a plébános-per anyagát,¹⁴⁸ tudva, hogy a hasonló ügyeket országos szinten „elfektették”.

A vegyes házasságok áldásmegtagadása kapcsán a legtöbb vármegye megfogalmazott valami egyéni kezdeményezést is, mely a katolikus egyház kiváltságainak megszüntetésére irányult. Csanád például azt kezdeményezte, hogy az esztergomi érsek ne nevezhessen ki bírakat a királyi ítélőtáblához (a nepotizmusra is okot adott ez a rendszer), Gömör azt, hogy egyházi személyek világi hivatalokat, főleg főispánságot ne kaphassanak, többen azt, hogy hívjanak össze a vallásügy miatt országgyűlést¹⁴⁹ stb. Igen szélsőségesnek számított Bereg indítványa, amelyben azt szorgalmazták, hogy a magyar katolikus egyház szakadjon el Rómától, hozzanak létre nemzeti katolikus egyházat. Az ezt indítványozó megyei körlevelet nem engedték kinyomtatni¹⁵⁰ (ezen Biharban különösebben nem csodálkoztak, az ügyből újabb sérelem keletkezett), s bár a körlevél egyszeri meg nem érkezését kifogásolták, a javaslatról azt állapították meg, hogy „végszávaiban nagyon is különöc kérést fejt ki”, Fejérhez hasonlóan nem támogatták az ötletet.¹⁵¹ Bereg másik indítványa viszont, ahogyan Zólyomé is, meghallgatásra talált, ezek ugyanis – Szilágyi javaslatával összhangban – azt indítványozták, hogy protestáns lelkészek előtt is lehessen vegyes házasságot kötni.¹⁵² Bihar-nak is volt ilyen saját indítványa: az egyházi tized eltörlésére vonatkozott, de ehhez ekkor nem sikerült a megyék többségét felsorakoztatni,¹⁵³ s szintén bihari kezdemé-

¹⁴⁵ Ld. pl. Lajcsák Ferenc Kopácsy Józsefnek, Nagyvárad, 1841. október 1. – ARN. BJ. Mikrofilm, 1178.; Kopácsy József Lajcsák Ferencnek, Veszprém, 1841. október 20. – Uo.

¹⁴⁶ MNL. HBML. IV.A. 1. b) I. 193/1841.

¹⁴⁷ MNL. HBML. IV.A. 1. a) 165. köt. (1841) 2796. sz.

¹⁴⁸ MNL. HBML. IV.A. 1. b) 1842. I. 195., 299. sz.

¹⁴⁹ MNL. HBML. IV.A. 1. a) 165. köt. (1841) 2679. sz.; 2687–2688. sz.

¹⁵⁰ Vö. pl. Mályuszné, 1985. 413. p.

¹⁵¹ MNL. HBML. IV.A. 1. b) 1842. I. 241., 264–265. sz.

¹⁵² Zólyom ügyére: MNL. HBML. IV.A. 1. b) 1842. I. 200. sz.

¹⁵³ Varga János: Megye és haladás a reformkor derekán (1840-1843). I. rész. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 11. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1980. 177-243. p., 223–224. p.

nyezés volt, hogy a nem katolikus (protestánsok és görögkeleti) lelkészeknek a megyegyűlésen szavazati jogot biztosítottak.¹⁵⁴

Maga Szilágyi a vallásügyi harcokból egy *Béke a vallásügybe* című cikkével szeretett volna végleg kiszállni, de közlését a *Jelenkor* nem vállalta.¹⁵⁵ A kéziratban maradt szöveg így is nagyon tanulságos, hogy látta a leginkább érintett a Lajcsák-körlevéllel összefüggő eseményeket. Természetjogi érvelését a protestáns vallásszabadság felekezeti szempontjaival kötötte össze, megindokolva az *Antipasztorálé* illetve az 1840. szeptemberi beadványában foglaltakat is. Újszerű elem az eddigiekhez képest, hogy Szilágyi úgy vélte: az ügy sokat veszített lendületéből azáltal, hogy a református egyház lényegében elhatárolódott a bihari ülnök tevékenységétől, s ez a katolikusok számára azt üzenete, hogy nem is olyan fontos nekik a vegyes házasság kérdése. Saját egyházához tisztelettel, de önkritikus élel fordult: „De hiszen e volt nekünk szokásunk, protestánsoknak, hogy mi a vallásunk ügyének is eleitől fogva az ily egyenetlenségekkel ártottunk magunknak legtöbbet, főként a bihari egyházi vidék lelkészeinek, kik a vegyes házasságok és ezekből származandó nemzedékek eseteire soha sem ügyeltek, és ha szintén tudták is, mégis félénkebbek voltak, mintsem vagy a magok felsőségeknak vagy a törvényhatóságoknak feljelentették volna.” Végző, pontokba szedett javaslat-csomagja pedig valóban előremutatónak látszik. Javasolta ugyanis nemcsak azt, hogy protestáns lelkészek előtt lehessen vegyes házasságot kötni, hanem azt is, hogy a szülők szabadon dönthessenek megszületett gyermekeik felekezeti hovatartozásáról, a szabad iskolaválasztás jogáról, valamint arról, hogy a pasztorálé ügyét vonják ki a törvényhozás fennhatósága alól, azt külön politikai kérdésként kezeljék. Szándékának megfelelően valóban a felekezeti megbékélést szolgálta volna a kezdeményezése. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy általában csökkent 1841 második felétől az egyházpolitikai vita hevessége, a közéletet egészen más témák kezdték meghatározni. Az 1843–44. évi országgyűlésen már nem lehetett a dolgot tovább halogatni, az országgyűlés megszavazta és az uralkodó szentesítette az 1844. évi 3. tc.-et, amely liberális alapon zárta le – legalábbis egy időre – a vegyes házasságok és az áttérések ügyét.

¹⁵⁴ Ld. pl.: *Pesti Hírlap*, 1841. április 21. 261. p. A protestáns lelkészeknek biztosított szavazati jog ügye azon kevesek közé tartozott, melyet a Tiszántúli Református Egyházkerület egyetértésével és pozitív válaszával is találkozott. TtREL. I.1. a.) 16. köt. 1841. május 2. 101. sz. (Utasították a vármegye területén illetékes espereseket a lelkészek névsorának összeállítására.)

¹⁵⁵ Ld. I. 7. sz. dokumentum.

Szilágyi Lajos az 1840-es években

Szilágyi Lajos érdeklődését az 1840-es években vármegyéje pártpolitikai erőviszonyai keltették fel. Széchenyi iránti rajongása, Kossuthal szemben kezdettől meglévő ellenérzései gyorsuló ütemben a konzervatívok soraiba állították. Beöthyvel akkor romlott meg igazán a viszonya, amikor a szabadelvű bihari vezér 1841-ben alispán lett. Innen-től kezdve egészen 1848-ig gyakori szokása lett Szilágyinak, hogy többé-kevésbé alaposan kidolgozott cikkekben, vagy feljegyzésekben foglalta össze vármegyéje közéletének állapotát. Ilyen politikai jegyzeteket már 1825 körül készített,¹⁵⁶ később kifejezetten csak Beöthynek szentelte.¹⁵⁷ 1842-ben írt hosszabb eszmefuttatása¹⁵⁸ megelőlegezte a későbbi szövegeit. Ezek közül egy részletesebbet és alaposabbat közöltünk,¹⁵⁹ egyre pedig azért érdemes felhívni a figyelmet, mert Széchenyihez intézett levelének mellékleteként készült.¹⁶⁰

E „politikai elemzések” ugyanakkor rendszerint ugyanarról a témáról szólnak: elvtelenséggel, erőszakossággal és hataloméhséggel vádolja a liberálisokat, élükön a sokat szidott Beöthy Ödönnel, akinek tevékenységétől féltette a vármegye és Magyarország jövőjét. Konzervatív politikai nézeteinek megfelelően a békés fejlődést, az ugrás-szerű változásoktól való idegenkedést állította a középpontba, a szabadelvűséget lényegében az anarchiával azonosította. Bihar tekintetében úgy vélte, ahogy a vallásosság értékei háttérbe szorultak, úgy kerültek elő a személyes illetve pártérdekek. A szabadelvűeket egytől egyig forrófejű, felforgató, az ifjúságot értelmetlenül feltüzelő, erőszakos és provokáló társaságnak látta, akikben lényegében semmilyen értéket nem tudott kimutatni. Fő motivációjuknak az elvtelen rombolást, a társadalom rendjének felforgatását tekintette, általános jellemzőjüknek tartotta azt, hogy féktelen, erőszakos és mohó hatalomvágyuk érdekében nem tisztelnek semmilyen értéket és hagyományt. Úgy gondolta, forradalmi jellegű mozgósításuk következményei a társadalom rendjének felbomlása, a nemzeti közösség anarchisztikus szétzüllesztése lesz. Érdekes, hogy 1846-ban Széchenyi mellett még Deák Ferencben is látta a józan haladás példaképeit, utóbbi később – nyilván összefüggésben azzal, hogy szerepet vállalt a

¹⁵⁶ TtRENK.Kt. R 607. 112/e.

¹⁵⁷ Pl.: „Biharnak követe és a katolikus papságnak követ táblai sujka, azt mindnyájan tudjuk, hogy az éljeneket kimondhatatlan szereti s azoktól hízik, arról ő nem tehet, sokszor meg is érdemli azokat, mert ugyancsak odamondogatja.” Stb. TtRENK.Kt. R 607. 109/g.

¹⁵⁸ „Bihar megye politikai állása jelenbe, 1842. március 28. Idősb Szil. Laj. által”. – TtRENK.Kt. R 607. 125/10.

¹⁵⁹ Ld. I. 8. sz. dokumentum.

¹⁶⁰ Ld. I. 9. sz. dokumentum. A „műfajt” igen megkedvelte, 1848-as témájú írásaiba is bekerült ilyen korábbi, átszerkesztett eszmefuttatás, illetve 1849 után is foglalkozott ilyesmivel. Pl.: „Nyers igazságok.” – TtRENK.Kt. R 607. 125/7.

formálódó Ellenzéki Pártban – kikerült a példaképei közül, Széchenyi iránti rajongó tisztelete viszont megmaradt.

1844-ben rövid időre új közéleti szerepet is vállalt, ő lett a *Jelenkor* c., Széchenyi szócsovének számító politikai lap bihari levelezője. Két nagyobb tudósítását ismerjük,¹⁶¹ mindkettőben sajátosan színezte mondanivalóját személyes élményekkel (például a Széchenyivel való 1828-as találkozással), de azzal is, hogy mindkét alkalommal kitért vallási, felekezeti kérdésekre. A Lajcsák-ügy mély nyomokat hagyhatott benne, mert a protestáns lelkészek felé ennek felidézésével érvelt, csodálkozva például azon, hogy a vallásügy letételét támogatták volna az éppen folyó országgyűlésen. Kisebb kritikát akkor is megfogalmazott egyháza felé, amikor a micskei egyházközség nem volt hajlandó a katolikus püspök értesítését kihirdetni, pedig közérdekű kérdés lett volna – ezt már inkább szűklátókörű felekezetieskedésnek minősítette. Szilágyi nem csupán ismertette a bihari gyűlésben történeteket, bőven ellátta személyes hangvételű kommentárokkal. Tudósításához fűzött bemutatkozó lábjegyzetében egyfajta tipikusan konzervatív alapvetést is megfogalmazott. Ellenszenvvel tekintett minden „pártosodásra”, amivel szemben a kívánatos nemzeti egység legsúlyosabb akadályát vélte felfedezni, a „pártszellemben” pedig saját korának legsúlyosabb kihívását: „Én azon divateszmével, miszerint pártoknak kell lenni, teljességgel megbarátkozni nem tudok, mert ahol pártok vannak, ott egyetértés nincs, ahol pedig ez nincs, ott a közjóra üdvöst határozni nem lehet, mert a közjó gyakran feláldoztatik a pártok érdekének.” Külön kifejtette, hogy mindenkinek kijár a tisztelet akkor is, ha eltérő vallási vagy politikai nézeteket vall. (Ez azért érdekes, mert nem járt éppen jó példával elől, Beöthy Ödönt és elvbarátait ugyanis súlyos kritikákkal illette.) „Mostani politikai korszakában megyénknek még jobban megerősödtem ezen politikai hitemben, mert a pártokra szakadozásnak nemcsak egyedre, de az egész megyére is sok kellemetlen következtetést sajnálva kell tapasztalnom” – írta.

Nem sokkal később az akkoriban a vármegye közéletébe került Noszlopy Antal lett a *Jelenkor* bihari levelezője.¹⁶² Hogy Szilágyitól miért vált meg hamar a lap, nem tudjuk, de ebben bizonyára szerepe volt a szerző érezhetően terjengős, helyenként kifejezetten nehézkes stílusának is.

¹⁶¹ *Jelenkor*, 1844. április 25. 196–197. p.; *Jelenkor*, 1844. május 30. 257. p.

¹⁶² Ld. róla: Andrássy Antal: Noszlopy Gáspár. (1820–1853) Kaposvár, 1987. (Somogyi almanach, 43–44.) 17. p.; Noszlopy Antal: Önéletrajz. In: „Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága...” Emlékiratok. Negyvennyolcas idők, II. Szerk.: Forrai Ibolya. Bp., 1999. (Fontes Musei Ethnographiae 5.) 137–296. p.

Vármegyéje képviseletében részt vett a Tisza-szabályozást koordináló bizottságban is. Rendkívül érdekes politikatörténeti dokumentum továbbá Szilágyiól a híres 1845. december 18-i bihari közgyűlés történetének a kirendelt királyi biztos számára történt megörökítése.¹⁶³ A közgyűlés arról híresült el, hogy a közéletben újra aktivizálódó Tisza Lajos főispáni helytartóként (adminisztrátorként) karhatalommal támadt az ellenzékiekre, akik élve is csak nagyon nehezen úszták meg a történeteket.¹⁶⁴ Szilágyi saját interpretációjában adja elő a történeteket, elismerte a durva, életveszélyes támadásokat, de mindezt Beöthyre és a szabadelvűekre hárította a felelősséget. Beállítáiban a Beöthy-hívek folyamatosan provokálták Tiszát és követőit, akik mintegy érthető ellencsapásként nyúltak az erőszak fegyveréhez. Ezzel magyarázta a várost napokig megbénító, feszült, mintegy ostromállapotnak megfelelő állapotokat is. Különösen a történetek személyi hátterének rekonstruálására törekedett, név szerint említve az ellenzék tagjait és cselekedeteik aprólékos leírását, amúgy az eseményeket vizsgáló királyi biztosnak készült beadványban. Széchenyinek írt, említett 1846. januári levelében Szilágyi összefoglalta az események értékelésével kapcsolatos konzervatív meggyőződését. A fegyveres konfliktusba torkollt bihari megyegyűlésben saját jóslatának beigazolódását látta (miszerint az ellenzéki politizálás, a pártok létrejötte törvényszerűen csak anarchiához és vérengzéshez vezethet), ahogy egyébként később a forradalom és szabadságharc eseményeiben is.

Protestantizmus a reformkor politikai terében

Szilágyi Lajos reformkori története jól példázza azt, hogy a református egyház és a vármegyei rendek egészen eltérő tartalommal viszonyultak a protestáns vallásszabadság ügyéhez, érdemes ezért a témára általánosságban is kitérni.¹⁶⁵ A korábbi protes-

¹⁶³ TtRENK.Kt. R 607. 117.

¹⁶⁴ Legismertebb ismertetés: A biharmegyei 1845 december 1 5-iki gyűlés leírása, Báró Kemény Zsigmondtól. Közli: Ferenczy Zoltán. In: *Budapesti Szemle*, 1903. 116. köt. 322. sz. 127–141. p. Ismertetése szerint Szilágyi is megsebesült: Uo., 140. p.

¹⁶⁵ A témával – későbbi részletes idézés, hivatkozás nélkül – sokan foglalkoztak. Ld. például általában: A magyarhoni protestáns egyház története. Szerk.: Zsilinszky Mihály. Bp., 1907. 643–653. p.; Révész Imre: Egyháztörténelem. II. könyv. Az ellenreformációtól napjainkig, különös tekintettel a magyar protestantizmus történetére. Debrecen, 1936. (reprint: Bp., 1995.) 63–64. p.; Varga Zoltán: Az egyház a reformkorban, 1780–1848. In: A magyar református egyház története. Szerk.: Bíró Sándor – Szilágyi István. Bp., 1949. 263–325. p. A tiszántúli egyházkerületre: Barcsa János: A Tiszántúli Református Egyházkerület történelme. III. köt. 1822–1908. Debrecen, 1908. 8–13. p. Szempontunkból legrelevánsabb feldolgozás: Varga Zoltán: Szoboszlai Pap István élete és munkássága különös tekintettel egyházpolitikai tevékenységére. Debrecen, 1934. (Theológiai tanulmányok, 43.) 254–290. p.

táns egyháztörténet-írás sokat foglalkozott a témával, az utóbbi időkben inkább csak rövid ismertetésekkel találkozhatunk.¹⁶⁶

Varga Zoltán kálvinista konzervativizmusról írott tanulmányában „félénknek” jellemzi az 1830-as, 1840-es évek református egyházát.¹⁶⁷ Általánosnak tekinthető a historiográfiai irodalomban az a meggyőződés, miszerint a 19. század elejétől a protestáns egyházak – el akarván hárítani a katolikusok által gyakran hangoztatott vádat, miszerint a reformáció a francia forradalom előkészítője, a protestánsok pedig a fel-forgató, rebellis szellem képviselői – rendkívül tartózkodóan viszonyultak közéleti-politikai kérdésekhez. Ez még akkor is megállapítható, ha egyébként számukra alapvetően fontos ügyekről, például a vegyes házasságokról és az áttérésekről volt szó. Az eseményeket természetesen figyelemmel kísérték, reagáltak is azokra (meglehet, némely esetben a világi törvényhatóságokhoz képest kisebb-nagyobb késésekkel), bizalmukat pedig demonstratív módon a központi hatalom, vagyis az uralkodó intézkedéseibe, esetleg az országgyűlés által foganatosított törvényalkotásba helyezték. Ez utóbbi magatartásoknak is lehet tradicionális alapja: a bécsi udvar türelmi politikáját joggal tulajdonították II. József császárnak, a korábbiakhoz képest toleráns szemléletű törvényi háttérrel pedig az 1791. évi 26. tc.-nek. (Az 1606. évi bécsi illetve az 1645. évi linzi békekötések is úgy alkothatták jogaik forrását, hogy 1608-ban illetve 1647-ben a rendek törvénybe foglalták.)

A szabadelvű vármegyékkel a református egyházkerületek továbbra sem kívántak – a vallássérelmek miatti tiltakozások eszmei közösségének hangoztatásán túl – a gyakorlatban is együttműködést kiépíteni. Az egyház inkább a status quo fenntartásán, az – egyébként nagy számban – előforduló sérelmek uralkodóhoz intézett feliratok útján történő elintézési módjának alkalmazásán fáradozott. A kormányzervek egyébként az 1830-as évek második felében ezt az egyházi magatartást nemcsak elfogadták, hanem támogatták is, az engedmények politikája mellett a fennálló rendszer betartására is gyakran figyelmeztették az egyházkerületeket. Például 1838-ban örömtől váltott ki a reformátusokból, hogy uralkodói leirat írta elő a protestáns vallásfelekezetek precíz elnevezésének hivatalos iratokban, nyomtatványokban való pontos feltüntetését.¹⁶⁸ Az 1839. márciusi Lajcsák-körlevél után közvetlenül azonban azt tartották fontosnak határozott hangon előírni, hogy a vegyes házasságokból származó,

¹⁶⁶ Utóbbira ld. pl.: Papp Kornél: A református egyház a korai polgárosodás korában (1791-1849). In: Egyháztörténet, 2. 1711-től napjainkig. Szerk.: Ladányi Sándor – Papp Kornél – Tőkéczi László. Bp., 1998. 75–81. p.; Gáborjáni Szabó, 1999.

¹⁶⁷ Varga Zoltán: Kálvinista konzervativizmus. In: *Protestáns Szemle*, 1933. 5. sz. 218–224. p.

¹⁶⁸ TtREL. I.1. a.) 16. köt. 1839. augusztus 11. 118. sz.

katolikus gyermekek más vallásra való átcsábítása, kecségtetése szigorúan tilos.¹⁶⁹ Utóbbi nem sokkal később megismételték, amit az egyházkerület konzisztóriuma csak úgy kommentált, hogy tudomásuk szerint Tiszántúlon sehol nem fordult elő ilyen eset, de nagyon odafigyelnek rá, az egyházmegyéket újra értesítik a tilalom fontosságáról.¹⁷⁰

Az 1839. május 26-án tartotta értekezletét a református egyházkerületek közös tanácskozó testülete, az ún. generális konvent, mely fő helyen állapította meg, hogy Lajcsák Ferenc nagyváradi püspök „törvény- és csendbontó, ily alakban most már világ-hírűvé lett pásztorlevelének közbejöttére hitfelekezetünk megrettenve feljajdult”. Ezért elhatározták, hogy feliratot intéznek az uralkodóhoz, azonban egy évvel később – „fájdalommal, nem kevésbé, mint félelemmel” – arra a megállapításra jutottak, hogy megkeresésüknek semmilyen foganatja nem volt.¹⁷¹ Sőt, tapasztalataik szerint az egyes konkrét esetek száma egyre jobban szaporodott,¹⁷² ezért újra „felséges urunknak világ-tisztelte kegyelméhez”, a törvényekhez való ragaszkodásához és igazságszeretetéhez apellálva megismételték alázatos feliratukat nemcsak a királyhoz, hanem a nádorhoz is, szorgalmazva a többi református egyházkerülettel, valamint az evangélikus egyházzal való összefogást. Az 1839–40-es országgyűlésen nem történt meg a választási sérelmeket orvosló törvényalkotás, a reformátusok ennek ellenére meleg szavakkal köszönték meg a nádornak „vallásügyünkbe védnemtőileg kiterjesztett kegyteljes figyelmét és jótékony pártfogását”.¹⁷³ Amikor az ezt indítványozó Teleki József segédfőgondnok kérte, hogy ezt a nádornak való „közhála-szózat” nyilvánítását a református egyház a generális konvent útján is kifejezésre juttassa, nagy éljenzés tört ki, a konventi követeknek utasításul is adták.¹⁷⁴

1840. szeptember 9-én a pesti generális konvent részletesen foglalkozott a vegyes házasságok ügyében kialakult, elmérgesedett állásponttal, már annak tudatában, hogy nemcsak új vallásügyi törvény nem született, de a katolikus püspöki kar a nagy vihart kavart Lajcsák-féle rendelkezést valamennyi püspökségben életbe léptette, ezáltal próbálta megelőzni a törvényi háttérnek a felekezeti egyenjogúság felé való el-

¹⁶⁹ TtREL. I.1. a.) 16. köt. 1839. április 20. 36. sz.

¹⁷⁰ TtREL. I.1. a.) 16. köt. 1839. augusztus 11. 125. sz.

¹⁷¹ TtREL. I.1. a.) 16. köt. 1840. augusztus 8. 151. sz.

¹⁷² Ezekben rendszerint megemlítették a püspöki rendelkezés negatív hatásait is, ld. pl. ebből az időszakból: TtREL. I.1. a.) 16. köt. 1839. április 20. 37. sz.; 1840. január 18. 23. sz.; 1840. augusztus 9. 174. sz. Stb.

¹⁷³ TtREL. I.1. a.) 16. köt. 1840. augusztus 7. 135. sz.

¹⁷⁴ A konzisztórium egyébként Teleki Józsefnek is megköszönte országgyűlési aktivitását. TtREL. I.1. a.) 16. köt. 1840. augusztus 8. 146. sz.

mozdítását, a katolikus egyház privilégiumait a protestánsokkal szemben biztosítani. A generális konvent mély fájdalommal és keserőséggel kommentálta a katolikus egyház protestánsokkal szembeni magatartását, melyet nemcsak erkölcstelennek és a kíváncsú társadalmi illetve nemzeti egységet bomlasztó lépésnek tartották, hanem törvénytelennek is. Ezért a protestánsok összefogását és sérelmeik nemzeti ügyként való megfogalmazását tartalmazó alázatos feliratot intéztek V. Ferdinándhoz, kérve a sérelmeik orvoslását, a katolikus püspökök vegyes házasságokkal kapcsolatos körleveleinek érvénytelenítését.¹⁷⁵

1840 őszén azután a vármegyék sorozatos tiltakozása, az áldásmegtagadó papok, illetve főpapok perbe fogása nyomán az egyházpolitikai konfliktus elmérgesedett, a református egyház azonban ebben nem kívánt partnerként vagy támogatóként feltűnni. Az egyházkerület 1841. január 7-i ülésén elutasították Bihar vármegye megkezesését a vegyes házasságok protestáns lelkészek általi megáldásának lehetőségéről,¹⁷⁶ csak azt nyilvánították ki, hogy ragaszkodnak az 1840. szeptemberi generális konvent által megfogalmazott állásponthez, újabbat nem tartanak szükségesnek. Ugyanerre az álláspontra helyezkedtek az 1841 első felében tovább eszkalálódó vegyes házassági polémia későbbi szakaszában is. Amikor augusztusban értesültek arról, hogy a Dunamelléki Református Egyházkerület az előző országgyűlésen elintézetlenül maradt vallásügy tekintetében nem tartotta szükségesnek újabb, uralkodóhoz intézendő felírás megfogalmazását, ehhez a Tiszántúl is csatlakozott, sőt előírta, hogy generális konventbe delegált küldöttei is ehhez az állásponthez ragaszkodjanak.¹⁷⁷

Fontos esemény volt ugyanekkor, hogy a vegyes házasságok ügyében bár az egyházkerület további lépést nem tartott szükségesnek, Szoboszlai Pap István (1786–1855) egyházkerületi főjegyző terjedelmes beszédét a konzisztórium saját hivatalos álláspontjának tekintette, elrendelte közlését az egyházmegyékkel, illetve a generális konventtel.¹⁷⁸ Más a helyzet most, mint 1840 őszén – szögezte le Szoboszlai Pap, majd elismerte, hogy a vármegyék a törvényes rend védelmében hozták meg határozataikat. Sodró lendületű szónoki beszédben a vegyes házasságok ügyét nem protestáns, hanem nemzeti ügynek minősítette: „Függőben van a dolog maig is, az elmék fölingerülve, a szívek aggodalomban, sértve a törvény gyakori új esetekben, a v.[enerabilis]

¹⁷⁵ TtREL. I.1. b.) 106. dossz. 2277. sz. Ld. erről, illetve általában a református egyház magatartásáról ebben az időszakban: Fazekas Csaba: A Tiszáninnen Református Egyházkerület állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitákban, 1839–1844. In: *Sárospataki Füzetek*, 2001. 1. sz. 73–102. p.

¹⁷⁶ Ld. erről Szilágyi Lajos kapcsán részletesen 129–130. sz. jegyz.

¹⁷⁷ TtREL. I.1. a.) 1841. augusztus 13. 156–157. sz.

¹⁷⁸ Uo. 158. sz.

klérus ellene szegül a hangosan nyilvánult nemzeti közvéleménynek.” Amellett érvelt, hogy az egyházkerületnek a korábbihoz hasonló újabb felirat megfogalmazása nem áll érdekében, bizalmát egyértelműen az országgyűlés által hozandó törvényekbe, az uralkodó bölcsességébe helyezte. Egy újabb, esetleges feliratnak új szempontokat felvonultató, a vallási sérelmek nemzeti sérelemként való meggyőző megfogalmazását kell tartalmaznia – érvelt. Szoboszlai Pap részletesen végigelemezte a katolikus püspökök megnyilatkozásait, ízekre szedte érvelésüket és amellet foglalt állást, hogy magatartásuk erkölcstelen, következetlen, nyilvánvalóan törvénybe ütköző, és a közös keresztény örökség szellemiségével is ellentétes. Bibliai citátumok sorozatával igazolta, hogy a vegyes házasságok kötése nem volt idegen sem az Ó-, sem az Újszövetség népétől. (Például különösen érdekes volt, hogy Mózes példájára hivatkozott, aki a mi-diánita Jetró lányát vette feleségül, ki a monoteizmust hihetőleg nem ismerte”.) Jézus szavait elemelve pedig így kérdezett: „Vajon szoríttatik-e itt a házasság egy fajhoz, egy hitfelekezethez? Nincs-e nyilván kijelentve, hogy elhagyja az ember atyját s anyját, kilép tehát minden addigi viszonyaiból, öszveköttetéseiből, s házastársával lesz egy testté? Mennyben köttetnek a házasságok! Közértelem ez mindazoknál, kik [elfogadják az] isteni gondviselést s abban hisznek. Jézus pedig nyilván mondja, hogy mi mennyben köttetett – mit Isten egybeszerkesztetett, ember el ne válassza –, szívekben köttetik, mennyei vezérlet alatt tulajdonképp a házasság. És így, ha a szívek nyilatkoztak, már kész a szövetség.” A vegyes házasság tiltásának bibliai alapjait kétségbe vonta valamennyi szentírási körülmény (az evangéliumok, az apostoli levelek stb.) alapján.

„És itten már reánk, evangélikusokra nézve, kiknél vallás körébe tartozó minden kérdések megfejtésében, a józan ész használata mellett csupán a Szentírás bír eldöntő tekintéllyel, be volna fejezve a tárgy” – szögezte le, de folytatta a katolikus egyház által tisztelt egyházatyák, a régi zsinatok stb. példáival, bemutatva, hogy korának katolicizmusa téved, amikor pozitív hagyományként akarja feltüntetni a vegyes házasságok tilalmát. Kánonjogi illetve egyháztörténeti példák sokaságát sorolta elő a püspöki álláspont cáfolására. Jó szónoki érzékkel elismerte, hogy a korai reformáció időszakában a protestánsok is tiltották néha a katolikusokkal való házassodást, ezeket azonban lokális jelentőségű és meghaladott esetekként írta le.

A leendő felírás tartalmát illetően abból indult ki, hogy: „Maradni kell szorosan a fő tétel mellett, hogy a törvény meg van sértve.” Ennek kapcsán részletesen ismertette az 1790–1791. évi országgyűlés vallásügyi tárgyalásait, az elfogadott paragrafusok

szövegének legitim voltát, valamint azt, hogy az 1830-as évekig a katolikus egyház követte a törvény előírásait és megáldotta a vegyes házasságot. A kialakult gyakorlatról való eltérést súlyos következetlenségnek, visszalépésnek minősítette: „Ha ezek oly általánosan elismert politikai elvek, melyek ellen kifogást tenni nem lehet, úgy könnyű ezekből a jelen kérdésre következtetést húzni. Ha a magyar klérus hibásan vette gyakorlatba a szóban forgó törvényt, csupán magát okolhatja. De azért konstitucionális hazánkban, hol törvényt nemcsak hozni és eltörleszteni, de magyarázni is az öszves törvényhozásnak tartatott fenn [...], az ötven éves gyakorlat által szentesített s a népéletbe így általment törvényt most már önkénytelenül másképp értelmeznie, ellenkező gyakorlatra vinnie és így megszüntetnie s mással felcserélnie nem szabad.”¹⁷⁹ Szoboszlai Pap István nagy hatású beszédének alighanem szerepe volt abban, hogy Budai Ézsaiás után őt választották meg az egyházkerület püspökének.¹⁸⁰

Az egyházkerület álláspontja a vallásügyi sérelmek orvoslása tekintetében nem változott 1842-ben sem, amikor a vármegyékben a vegyes házasságok áldásmegtagadása miatti konfliktus már kevésbé volt éles, más kérdések foglalkoztatták a közvéleményt. Szoboszlai Pap (ekkor már püspökként) gondoskodott arról, hogy az egyház következetes magatartást tanúsítson, ebben persze a vármegyékkel való együttműködés elutasítása is benne volt.¹⁸¹

Konkrétan az egyházpolitikai kérdésekben radikális Bereg vármegye kapcsán ez eléggé nyilvánvalóvá is vált. Az egyházkerület 1842 októberében először még csak „tudomásul vette”, hogy Lónyay Pál megküldte részükre a Bereg vármegye és Popovics Bazil munkácsi görög katolikus püspök közötti hivatalos levélváltást.¹⁸² (Bereg fenyegette az áldásmegtagadásra felszólító püspöki körlevelet kiadó főpapot.) Ugyanezen az egyházkerületi közgyűlésen azonban felolvasták Beregnek azon megkeresését is, amelyben közölték, hogy – Zólyomhoz hasonlóan – törvényes házasságnak tekintették a protestáns lelkészek által megáldott frigyekeket is, kérték mindehhez a református egyház támogatását.¹⁸³ Az egyházkerület ugyan pozitívan méltatta a vármegye fá-

¹⁷⁹ A konzisztórium köszönetet mondott Szoboszlai Pap Istvánnak a vegyes házasságok ügyében a református álláspont kialakításáért, alapos megfogalmazásáért és sokoldalú (teológiai, egyháztörténeti, jogi és jogtörténeti stb.) alátámasztásáért. – TtREL. I.1. a.) 1841. augusztus 17. 204. sz. Ekkoriban egyre több hasonló tanulmány született a református egyházban. Pl. TtREL. I.1. a.) 1842. október 6. 331. sz. (Bizony Károly); 1845. január 22. 4. sz. (Fésős András); TtREL. I.1. b.) 112. dossz. 2392. sz. stb.

¹⁸⁰ TtREL. I.1. a.) 1841. október 8. 265. sz.

¹⁸¹ TtREL. I.1. a.) 1842. április 23. 132. sz.

¹⁸² TtREL. I.1. a.) 17. köt. 1842. október 6. 332. sz.; TtREL. I.1. b.) 107. dossz. 2325. sz.

¹⁸³ TtREL. I.1. a.) 17. köt. 1842. október 8. 380. sz.; TtREL. I.1. b.) 107. dossz. 2329. sz. Bereg vármegyeének maga Szoboszlai Pap István püspök öntötte formába a választ, ennek elküldésére a következő év elején került sor: TtREL. I.1. a.) 17. köt. 1843. január 11. 18. sz.

radozásait és felekezeti egyenjogúságot szem előtt tartó politikai magatartását, azonban ismét nyomatékosan leszögezte, hogy kizárólag a hatályos törvények keretei között maradnak, „még ha reánk nézve nyomasztó is az”. Erős szavakkal fejezték ki bizalmukat az uralkodóhoz intézett egyházi felirataik sikeressége, valamint a hamarosan összehívandó országgyűlés tárgyalásai iránt. „A következetesség és a többször nyilvánított elvhezi hű ragaszkodás úgy kívánván, kénytelenítettük konzisztóriumunk egész tisztelettel kijelenteni, miképpen a többször tisztelt megyei rendek fölszólítását nem teljesítheti” – szögezték le, ismét hangsúlyozva, hogy nem utasíthatják a református lelkészeket vegyes házasság törvényesítésére, azt ugyanis a hatályos 1791. évi 26. tc. 15. § kizárólag a római katolikus egyház papjainak engedélyezi. A törvénytől eltérő módon megvalósított házasságkötés törvénytelen házasságot eredményez, „miből aztán az ily házasságokból származandó gyermekekre is siralmas következmények súlya lenne hárulandó” – fejtegette az egyházkerület határozata. Azt is hozzátették, hogy a református egyházkerület több vármegye területén található, már csak azért sem támogathatják az egyes törvényhatóságokat saját hatáskörben foganatosított házasságjogi lépéseikben. Arra hivatkoztak, hogy az 1791/26. tc. értelmében vegyes házasságot csak katolikus pap előtt lehet kötni, s a református egyház a törvény kijátszásában még akkor sem működhet közre, ha a katolikus klérus részéről a reverzálisok követelése miatt nyílt törvénysértés történt, a fennálló mindenkori előírásoknak „hódolva engedni s ahhoz rendíthetetlenül ragaszkodni” kötelességüknek tartották.¹⁸⁴

De nemcsak vármegyei megkeresések kapcsán tettek így, amikor az Érmelléki Egyházmegye kérte a konzisztóriumot, hogy intézzon feliratot a királyhoz a továbbra is súlyos sérelmeket okozó vegyes házassági ügyben, a konzisztórium valósággal kioktatta saját egyházszervezeti egységének előjáróit, hogy 1840-ben a generális konvent már küldött feliratot és ezt saját hatáskörben mindenkinek tudtára is adták. Márpedig amíg erre válasz nem érkezik, újabb intézkedésre sem láttak okot.¹⁸⁵ Ugyanezt választották a debreceni egyházmegyének is, ugyanilyen értelmű megkeresésére, sőt önértzetesen kinyilvánították, hogy az egyházkerület nem feledkezett el az egyház szabadságának védelmével kapcsolatos kötelességéről.¹⁸⁶

Némiképp kezdett megváltozni ez a helyzet, amikor a következő országgyűlés kezelfogható közelségbe került. A Tiszántúli Református Egyházkerület közgyűlése

¹⁸⁴ Ld. az esetről: Lehoczky Tivadar: Vallási mozgalmak 1841-ben. (Beregvármegye törekvései önálló magyar nemzeti katolikus vallást alkotni.) In: Hazánk, VII. Szerk.: Abafi Lajos. Bp., 1887. 81–92. p., 92. p.

¹⁸⁵ TtREL. I.1. a.) 17. köt. 1842. október 6. 333. sz.

¹⁸⁶ TtREL. I.1. a.) 17. köt. 1843. május 3. 137. sz.

hosszasan tanácskozott az egyház által követendő stratégiát illetően.¹⁸⁷ Szoboszlai Pap püspök útmutatásainak megfelelően a legfontosabb kiindulópontnak azt tekintették, hogy a protestánsok vallási sérelmei valójában a nemzet egészét érintő, országos sérelmek. Ez eddig is bevált – állapították meg –, hozzátéve, hogy az egyház nem tesz kezdeményező lépést, sőt addig semmit, amíg az uralkodó nem ad hivatalos választ az előző országgyűlésen elintézetlenül maradt vallásügyi törvény ügyében.¹⁸⁸ A végső célt azonban világosan megfogalmazták: „ügyünknek és helyzetünknek teljes biztosítása, s a bevett keresztény hitfelekezetek közötti kölcsönös viszonyosság és jogegyenlőség – melyet hazánk jólétének és felvirágzásának kára nélkül nem nélkülözhet – valahára teljes mértékben eszközöltessék”.

Az említett királyi leirat – a kedélyek megnyugtatóására – 1843. július 5-i dátummal került az országgyűlés elé, ebben a tiszántúli konzisztórium „biztató örömmel megnyugodott”, látva, hogy az uralkodó nem akarja tovább halogatni a vallásügyi törvény megalkotását.¹⁸⁹ Az országgyűlési tárgyalások előrehaladtával a református egyház nemcsak bizakodóbb, hanem aktívabb is lett. Amikor Zay Károly, az evangélikus egyház felügyelője levélben fordult a református püspökökhöz egy közös folyamodás ügyében, a tiszántúli konzisztórium állásfoglalásában emlékeztetett, hogy korábbi határozataiban már leszögezte: a vallásügy országos jelentőségű kérdés, „ügyünket ez útról elvinni s felekezet ügyévé tenni tanácsosnak nem tartatik”.¹⁹⁰ Az addig követett eljárást, „az eddig eképpen követett elvet helyesnek, sőt egyedül üdvösnek lenni most is teljes meggyőződésből vallja ugyan konzisztóriumunk” – állapították meg, hozzátéve, hogy az országgyűlésnek örökre hálával tartoznak, amiért felkarolta és közérdekké tette a protestánsok sérelmeinek orvoslását. Viszont hangot adtak kételyeiknek is, hogy esetleg a vallásügyi törvény nehogy mintegy „felpuhuljon” a tárgyalások során, mert „a szívszakadva várt siker mindeddig hiányzanék”, sőt a vallásügyi sérelmek az utóbbi időben is szaporodtak. A konzisztórium elérkezettnek látja az időt az újabb, nyomatékosító fellépésre, azonban ezt semmiképp nem egyházkerületi szinten kell megvalósítani, hanem a magyar reformátusok közös döntésének eredményeként. Ezért elhatározták, hogy megkeresik a többi püspököt egy újabb generális konvent

¹⁸⁷ TtREL. I.1. a.) 17. köt. 1843. május 3. 138. sz.

¹⁸⁸ Az előző diéta 1840. május 7-én állapította meg a két tábla közösen elfogadott vallásügyi törvényjavaslatának szövegét, amelyet az uralkodó már nem szentesített. Ld. pl. Majláth, 1844. 134–137. p. (Kopácsy József esztergomi érsek vezetésével a püspöki kar óvást emelt ellene, de fellépésük lényegében elszigetelt maradt.)

¹⁸⁹ TtREL. I.1. a.) 17. köt. 1843. augusztus 13. 237. sz. A királyi leirat szövegét: Majláth, 1844. 169–170. p.

¹⁹⁰ TtREL. I.1. a.) 17. köt. 1844. január 13. 30. sz.; Zay levele: TtREL. I.1. b.) 112. dossz. 2392. sz.

tartására, melynek összehívására felkérlik Teleki Józsefet, mint a konvent elnökét. Hangsúlyozták, hogy a döntésnek még az országgyűlés alatt meg kell születni, s mind-ezen álláspontjukról Zay Károlyt is tájékoztatták.¹⁹¹

Újabb fordulatot az uralkodó országgyűléshez intézett 1844. március 25-i leirata hozott, mely a protestánsok kételyeit erősítette. Az egyházkerület örömet fejezte ki, hogy a leirat alapként ismerte el a lelkiismereti szabadság biztosítását és azt, hogy a vegyes házasságból születendő gyermekek felekezeti hovatartozását a viszonyosság elve alapján kell törvénybe iktatni, viszont a reverzálisok ügyében számos ponton a reformátusok visszalépést érzékeltek.¹⁹² Például tisztázatlan maradt volna a szülői megegyezés hiányában követendő eljárás, a bíróság útján történő érvényesítés esete a reverzálisok érvényessége ügyében stb., s mindebből azt a következtetést vonták le, hogy „tökéletes viszonyosság üdvös elve” nem biztosítható. A királyi válasz által sugallt bizonytalanságnál, még az aktuális állapot is jobb – állapították meg érezhető keserűséggel, ezért megsürgették a generális konvent összehívását, amelyet addig csak a Dunántúli Református Egyházkerület biztosított támogatásáról. Szoboszlai Pap püspököt pedig felhatalmazták, hogy a halogatást meggátoló tárgyalásokat kezdjen a törvény mielőbbi elfogadása ügyében.

Mindezt később is nyomatékosították.¹⁹³ Ekkor már bizakodóbbak voltak az alsó tábla által képviselt határozott álláspont, valamint a felső tábla konstruktívabb (például az átmenet kérdésében engedő) magatartását érzékelve. A konzisztórium „ilyen reménytül lelkesülten várja, miszerint a jelen országgyűlés nem fog eloszlani anélkül, hogy a nemzet oly hangosan nyilvánult kívánatával egybehangzólag, világos törvények által legyenek megnyugtatta a mindkét hitvallású evangélikus honfiak” – szögezték le, hozzátéve, hogy a sérelmeket orvosló, azokat a jövőre nézve megakadályozó törvényszövegre van szükség. Általános, elméleti igénnyel rögzítették, hogy a lelkiismereti szabadság, a tökéletes viszonyosság, illetve a jogegyenlőség „isten és emberi törvények szerint” megilletik a protestánsokat, melynek sürgetésére minden törvé-

¹⁹¹ Ami az újabb sérelmeket illeti, valóban feltűnő volt, hogy a katolikus egyház továbbra sem változott magatartásán. A beregszászi plébános például azt mondta egy reformátusnak, aki el kívánta venni katolikus menyasszonyát, hogy forduljon a káplánjához, aki pedig a harangozóhoz utasította a passiva assistentia kiszolgáltatásáért, vagy másik alternatívaként ajánlotta, hogy térjen át katolikus hitre, s ha erre nem hajlandó a házassági áldásért adjon reverzalist. A „hetedik parancsolat megsértésébe esett” református ügyében tiltakozó feliratot küldött az egyházmegye a helytartótanácsához, hasonlóan egy hat heti oktatás ügyében meghurcolt szeghalmi, illetve egy szintén vegyes házassági ügyben családi konfliktusba került hódmezővásárhelyi esethez. – TtREL. I.1. a.) 17. köt. 1844. január 13. 31–33. sz.

¹⁹² TtREL. I.1. a.) 1844. április 21. 111–112. sz.

¹⁹³ TtREL. I.1. a.) 1844. augusztus 9. 217. sz. Ugyanekkor foglalkoztak azzal, hogy Teleki József családi tragédiára, illetve betegsége, továbbá az időközben érkezett királyi leiratra hivatkozott a generális konvent összehívásának elmaradása ügyében. Uo., 219. sz.

nyes utat fel kell használni. Azt akarták, hogy ne kényszerüljenek tovább küzdeni később a „vallásosság és erkölcsiség kárával egybekötött vallási viszályokkal”, s reményüket fejezték ki, hogy végül is az uralkodó is elhárítja a katolikus főpapság által támasztott akadályokat.

Az ősz folyamán egyre optimistábbak lettek,¹⁹⁴ míg a vegyes házasságok és az áttérések ügyét a jogegyenlőség felé tett komoly lépésekkel záró 1844. évi 3. tc. elfogadása euforikus örömet váltott ki a reformátusokból.¹⁹⁵ Elrendelték a törvény kinyomtatását, az egyházmegyéknek való megküldését is.

Lényegében egy olyan folyamatnak lehettünk tanúi a magyar református egyházban 1839–1844 között, melyben először inkább elhárították a világi politikusokkal való együttműködést, majd az 1843–44. évi országgyűlés sikeres előrehaladását látva felsorakoztak a közös érdekek képviselete mellett.¹⁹⁶ Sokáig tartózkodóan vagy épp közömbösen viszonyultak az áldásmegtagadó plébánosok ellen indított vármegyei vizsgálatok tárgyában, és feltűnő, hogy például Bihar vármegye a vegyes házasságokban a protestáns házasság érdekében fogantatosítottak szigorú intézkedéseket, a hivatalos egyházi szervek erről nem nagyon akartak tudomást venni, inkább tartózkodóan viselkedtek. Úgy gondolták, hogy a vármegyék egyoldalú lépéseikkel (például a plébánosok perbe fogásával, a vegyes házasságok megkötésének protestáns lelkész előtti engedélyezésével) „túllőnek a célon”, vagyis lényegében szintén megsértik az 1791/26. tc. betűjét és szellemét, nem várják be az országgyűlésen alkotandó új vallásügyi törvényt. Vagyis a vegyes házasságok és az áttérések ügyében az 1844. évi 3. tc.-hez (illetve később az 1848. évi 20. tc.-hez) vezető úton a kezdeményezés és a nyomásgyakorlás egyértelműen a felekezeti nem meghatározható (katolikusokból és protestánsokból egyaránt szerveződő) reformellenzék részéről fogalmazódott meg, maguk az érintett református egyháziak ehhez csak mintegy „társutasként” csatlakoztak, illetve más irányú támogatást tudtak megvalósítani, az uralkodóhoz intézett feliratok formájában.

Zoványi Jenő a „dobzse-protestánsok” kifejezést használta az egyház magatartására, emellett így kommentálta például a Bihar megyében történeteket: „Sajnos, a bármely hatalom előtti meghajlás a bécsi udvar szolgálatában álló püspökük példájára éppen ezidőtájt majdnem erénnyé változott már némelyek szemében. A bihari egy-

¹⁹⁴ TtREL. I.1. a.) 1844. november 4. 281., 286. sz.

¹⁹⁵ TtREL. I.1. a.) 1845. január 22. 6–7., 10. sz.

¹⁹⁶ Ennek jó példája: Szoboszlai Pap István levele Palóczy Lászlóhoz, 1844. Közli: Magasházy Béla. In: *Régi Okiratok és Levelek Tára*, 1906. 2. sz. 69–70. p.

házmegye papsága, élén esperesével, Zilahy József nagyváradi lelkésszel nem valami felemelő cselekedetekkel nyújtott erről tanúbizonyságot. [Zilahy esperes] nem restellte [...] egyenesen egyháza-ellenes lépéseket tenni, nyíltan ellentétbe helyezkedve azokkal a részben katolikus, részben református urakkal, kik ellensúlyozni akarták az assistentia passivának a házasságot kötőkre megszegyenítő és lehangoló hatását”.¹⁹⁷

Zárszóként, visszautalva a bihari Szilágyi Lajos esetére, ő sem volt éppen „forradalmár” alkat, úgy vélte, hogy „én, mint protestáns, ki vallásom legfőbb oltalmát felteséges királyunkba helyezem, mint hazafi, édes hazám törvényeit tartom éltem vezérének”, vagyis a törvényesség útját kívánta járni, de hajlandónak mutatkozott a határok feszegetésére, hasonlóan a protestánsok vallásszabadsága iránt elkötelezett világiakhoz, katolikusokhoz és nem katolikusokhoz egyaránt. A „hivatalos” egyház pedig az uralkodó jószágába vetett feltétlen bizalommal, a meglévő törvényes keretek szigorú és lojális betartásával képzelte el egyháza helyzetének javítását. Mindez egy éles egyházpolitikai konfliktus esetén (a Lajcsák-ügy pedig nagyon is az volt) az egyházban tanácstalanságot váltott ki, ezért is kerülhetett sor Szilágyi Lajos elítélésére a bihari egyházmegyében.

Kitekintés. Szilágyi Lajos 1848–1849-ben és az önkényuralom korában

Szilágyi Lajos óriási bizalommal fordult a márciusi forradalom, illetve az áprilisi törvények felé. Márciusban tagja lett Bihar vármegye állandó bizottmányának,¹⁹⁸ később azonban nincs jele annak, hogy közéleti szerepet vállalt volna. Régi barátja, ekkor már évek óta politikai ellenfele, Beöthy Ödön 1848-ban előbb országgyűlési követ, majd a vármegye főispánja, később országgyűlési képviselő és kormánybiztos lett.

Szilágyi leplezetlen optimizmussal tekintett a jövőbe, amint ezt a – még az áprilisi törvények elfogadása előtt írt – *Szózat* c. röpiratában megörökítette.¹⁹⁹ Még Kossuthról is képes volt pozitív szavakat mondani (ez később elképzelhetetlen lett volna), de meleg szavakkal emlékezett meg az amerikai alkotmányról, különösen a vallási egyenjogúságról, például a zsidóság emancipációját is szorgalmazta. Ekkor még egyáltalán nem vitatta a forradalmi vívmányok törvényességét, későbbi szövegeiben ezzel ellen-

¹⁹⁷ Zoványi Jenő: A Tiszántúli Református Egyházkerület története. Debrecen, 1939. 108. p. Zilahy nagyváradi lelkészről megemlíti még, hogy 1841-ben a Helytartótanács által a teológiai könyvek cenzúrázására felkért személyek között az ő nevét is felterjesztette az egyházkerület. TtREL. I.1. a.) 16. köt. 1841. május 3. 114. sz.

¹⁹⁸ Hegyesi, 2000. 12. p.

¹⁹⁹ Ld. II.1. sz. dokumentum.

tétben az áprilisi törvényekhez vezető utat Kossuth erőszakosságával, a bécsi udvar megfélemlítettségével hozta összefüggésbe. A *Szózatban* legfontosabbnak mégis a társadalom békés rendjének megőrzését tekintette, ennek rendelte alá történelmi példázatait (elsősorban Széchenyi munkásságát). Éppen 1848 tavaszán fejezte be Benjamin Franklin munkájának magyarra fordítását, az ehhez illesztett elő- és utószava szintén a 48-as átalakulás kommentárjait jelentik.²⁰⁰

Optimizmusa azonban hamar kétkedésbe fordult. 1848. április végén már arról írt Széchenyinek, hogy ugyan a Batthyány-kormány rendelkezéseit végrehajtják helyi szinten, de csak a konzervatívok, a szabadelvűekről azt feltételezte, hogy „vastag demokráciára és kommunizmusra” izgatnak.²⁰¹ Nem tetszett neki, hogy a nemzetőrség például nemzeti zászlót tűzött ki egy katolikus templomra, különben is tartott az efféle alakulatok ingatag fegyelmi viszonyaitól. Már Beöthyre sem hallgatnak – vélelmezte és szomorúan állapította meg, hogy lejárt a tekintélyek ideje. Később is arról számolt be, hogy Beöthy pozicionálása nagy hiba volt, mert megmérgezte a közéletet, de elítélően beszélt a képviselővé választott Dragos Jánosról (Ioan Dragos) is.²⁰²

Bizonyos jelek már a szabadságharc korában is elkötelezett udvarhűségére utalnak. Hohenlohe Sándor nagyváradi nagyprépost Bécs számára rendkívül megbízható személynek tekintette 1848 decemberében,²⁰³ de elsőik között szerepel a neve a Bihar vármegyében a szabadságharc leverésekor a Habsburgokat támogatókat feltüntető listában.²⁰⁴ 1849 novemberében ő volt az, akitől a Kossuthnak tulajdonított fiktív „orsovai búcsú” beszéd szövege eljutott Fábry Ignác csanádi püspökön és a temesvári cs.kir. katonai kerület parancsnokán keresztül Haynauhoz.²⁰⁵

A Hunnia borúja – Hunnia derűje c. 1850-ben írt szövege rendkívül érdekes röpirat.²⁰⁶ Közvetlenül a szabadságharc leverése után, egyfajta „forradalom után” hangulatban tekintett vissza az eltelt időszakra és próbált magyarázatokat találni, valamint frissen leszűrt történetpolitikai tanulságokat megfogalmazni. Kétségtelen, hogy a for-

²⁰⁰ Ld. II.2. sz. dokumentum.

²⁰¹ Bártfai Szabó László: Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez, 1808–1860. I–II. köt. Bp., 1943. II. 676. p.

²⁰² Uo, 700. p.

²⁰³ A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–1849-ben. II. köt. Szerk.: Andics Erzsébet. Bp., 1952. (Magyarország újkori történetének forrásai.) 217. p.

²⁰⁴ „Feljegyzése azoknak, kik Biharban a felséges ausztriai házhoz hűek illetve hűtlenek voltak”. – MNL. OL. H 147. 8. dob. 1. cs. sz.n.

²⁰⁵ Hermann Róbert: Kossuth orsovai búcsúja – prózában és versben. In: Hit és tudás. A Károli Gáspár Református Egyetem 2014-es évkönyve. Bp., 2015. (Studia Caroliensia) 34–53. p., 42. p. Ezt erősíti, hogy hagyatékában megmaradt Kossuth orsovai apokrif búcsújának kézírata: TtRENK.Kt. R 607. 55. 8–9. p.

²⁰⁶ Ld. II. 3. sz. dokumentum.

radalommal kapcsolatos negatív véleményében személyes motívumok is szerepet játszottak, hiszen mint a szabadságharc ellenfelének, inzultusokat kellett nagyváradi tartózkodása alatt elszenvednie.²⁰⁷ Kevés olyan szöveggel rendelkezünk az önkényuralom első időszakában keletkezett röpirat-irodalomban, amely ennyire elfogultan és egyértelműen a cs.kir. oldalt képviselte 1848–49 egykorú értékelésében. Szilágyi nagyon rossz véleményt alkotott Kossuthról és „felforgató”, „lázító” társairól. Személyes élményeket sem nélkülöző, erősen szelektív a visszaemlékezés is, a szerzőre jellemző, kissé csapongó stílusban. Indulatos írói alapállására jellemző, hogy gyakran elkerülte a figyelmét, ha ugyanazt a dátumot eltérően és pontatlanul használta, vagy ugyanazon személy nevét különböző formákban írta le.²⁰⁸ (Még az olyan kiemelt jelentőségű, általa is elemzett eseményeket is rosszul datálta, mint az 1848. március 15-i pesti forradalom, vagy az 1849. április 14-i Függetlenségi Nyilatkozat stb.) Gyakori, hogy akár egy szövegén belül is többször, visszatérően ismerteteti ugyanazt az eseményt, nem sokat törődve a kronologikus renddel, váltogatja az idősíkokat, továbbá láthatóan voltak kedvenc idézetei és hivatkozásai, amelyeket szinte minden kéziratában megemlített, akár többször is. Általában kell leszögeznünk, hogy Szilágyi Lajos 1848–49-et értékelő röpirata (és egyébként emlékirata is) oly mértékben pontatlan és elfogult, hogy az általa leírtakat nem szabad hiteles történeti beszámolóként kezelni, viszont nézőpontja és értékelése feltétlenül korfestő hatású, nehézkessége ellenére is olvasmányos stílusa pedig mai olvasója számára is figyelemfelkeltő.

A *Hunnia borúja* kezdetű 48-as értékelésében némely eseményről egyszerűen említést sem tett („megfeledkezett” például a teljes tavaszi hadjáratról, Budavár bevételéről stb.), bizonyos eseményeket pedig felnagyítva, akár többször visszatérően is részletezett, akkor is, ha annak egyértelműen nem volt több valóságalapja elfogult szóbeszédnél. (Például maga is azonosult azzal a propagandisztikusan terjesztett fel fogással, miszerint Kossuth és társai fizették le a bécsi forradalmárokat,²⁰⁹ Kossuth

²⁰⁷ A város korabeli történetéről: Fleisz János: Nagyvárad a szabadságharc hadiparának központja. (1849. január 26. –1849. május 26.) In: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49. történetéhez. Szerk.: Takács Péter. Debrecen, 1998. (Erdélytörténeti könyvek, 2.) 93–110. p.

²⁰⁸ Szövegközlésünkben a mai helyesírási és központozási szabályokat tekintettük irányadónak, a tulajdonnevek egykorú írását azonban nem javítottuk. Utóbbi eljárás oka elsősorban, hogy a változatos névhasználat (Windishgrätz esetében például Vindisgrätz, Vindisgräc, Innsbuck helyett Insprug, Inspruk stb.) önmagában is jellemző a szerző csapongó írás- és gondolatmódjára, ezért nem javítottuk a nyilvánvalóan következtelen és pontatlan személy- illetve helyneveket.

²⁰⁹ Vö. Hermann Róbert: Latour nyakán kötél... Magyar pénzből? In: *Élet és Tudomány*, 2008. 40. sz. 1258–1261. p. A Szilágyinál többször visszatérő negatív beállítás egyértelműen annak a következménye, hogy az 1849-et követő megtorlás időszakában a bécsi udvar egyértelműen nemcsak megbüntetni, hanem kriminalizálni is akarta a magyar forradalom és szabadságharc vezetőit, erkölcsileg kifogásol-

azért ragaszkodott a pénzügyminiszterséghez, hogy saját céljaira fordítsa az állam anyagi eszközeit, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökeként, majd kormányzó-elökként folyamatosan megtevesztette a közvéleményt a magyar honvédség áldozatairól, az ellenséges seregekről stb.) Durván elítélte a magyar oldal tetteit, hivatalos dokumentumait (különösen a Függetlenségi Nyilatkozatot), és bőven kijutott a korábban is sokat ostromozott Beöthy Ödönnek. Szilágyi súlyos elfogultságát kiegészítette, hogy míg a magyar félnél mindenről negatív, a cs.kir. oldalon mindenről pozitív képet alkotott. Ferenc József uralkodását teljesen törvényesnek, magyar szempontból ideálisnak minősítette, óriási bizalmat táplált irányába, sőt, még az orosz beavatkozást is tudta úgy interpretálni, hogy az lényegében a magyar nép érdekeit szolgálta. A szuperlatívuszokkal minősített Ferenc József első intézkedéseiben egy új, II. Józseféhez hasonló felvilágosult abszolutisztikus rendszer vonásait vélte felfedezni, amely megszabadítja a magyarságot a felforgató, önérdelkeket hajszoló politikusoktól, viszont biztosítja a birodalmat alkotó nemzetek felemelkedését és boldogulását. Külön megrázó lehetett Szilágyi számára, hogy az általa súlyosan elítélt trónfosztást a Bihari Református Egyházmegye 1849 júniusában hódolat-nyilatkozattal fogadta, ráadásul egyháza kifejezetten a protestáns vallásszabadság diadalát látta az 1849 áprilisában, Debrecenben történt eseményekben.²¹⁰ (Például: „Mi protestánsok voltunk minden más polgári felett e hazának, akiken voltak a nérói kezek a legnyomasztóbbak.” „A függetlenség kimondásának napján lett üdvössége e hazának, mert a Habsburg-Lotharingiai háztól szabadult meg örökre, de egyszersmind az átkos királyuralmi rendszertől is, Isten és világ előtt bevallott iránya lévén jelen nemzeti kormányunknak a hon jövődjét népfölségen, népszerű intézményeken alapítani. És ez irány bévallásával lőn üdvössége hitfelekezetünknek is, mert egyszerű alapokon nyugvó egyházi intézményeinknek ama népfölség bérces őshonáról áthintett csemetéje a kívánság fojtó gőzköteleit nem tenyésztvén, teljes felindulásra csak az eredeti tisztesség légkörben fog juthatni.”) Szilágyinak a megtorlás időszakában tanúsított magatartására egyébként jellemző lehet, hogy a *Hunnia borúja* kezdetű elemzését abban az időszakban írta, amikor saját református egyházát is kemény kézzel elnyomták a

ható magatartásokkal vádolva őket. Ilyen volt például, hogy a magyar állam vezetői pénzzel bujtogatták a bécsi forradalmárokat. (Még a Batthyány Lajos elleni vádak között is megfogalmazódott ilyesmi.)

²¹⁰ A Bihari helvét hitvallás[ú] Egyházvidék hódolatnyilatkozata a Nemzeti függetlenség és törvényes kormány irányába. Kelt „a függetlenség első évének 71. napján, Urunk 1849. évi június havának 13-án”. – TtRENK.Kt. R 607. 55. 1–3. p. A egyházkerület szabadságharc alatti történetéről ld.: Gáborjáni Szabó Botond: A szabadság szent ígéi. A tiszántúli református egyházi vezetés és a Debreceni Kollégium 1848/49-ben. Debrecen, 1999. (Digitális változat: 2014. Online: digit.drk.hu) (továbbiakban: Gáborjáni Szabó, 1999.)

cs.kir. hatóságok a szabadságharc alatti magatartásukért. A számára legfontosabb egyházi pozíciót nyújtó bihari egyházmegye közgyűléseit (mint minden egyházi gyűlést) is felfüggesztették Zichy Ferenc országos császári főbiztos 1849. szeptember 18-i, illetve Haynau 1850. február 18-i rendeletei értelmében. Az előírások szerint ezt követően egyházi ügyeket csak „elnökileg” lehetett intézni.²¹¹

A Szilágyi Lajos 1850-es röpiratának, illetve az emlékirataiban megörökített, szabadságharccal kapcsolatos eseményeknek különleges jelentőséget ad, hogy Biharnak ez a térsége és Nagyvárad 1849 tavaszán, illetve kora nyarán a magyar állam egyik bázisa, legfontosabb helyszíne volt.²¹² Az itt működő fegyvergyár a hátszág utánpótlásának központi helyszínévé, Debrecen után a második legfontosabb várossá tette.²¹³ Ebben a miliőben különlegesen érdekes, hogy egy ennyire a bécsi udvar iránt elkötelezett, konzervatív politikai beállítottságú személy, mint id. Szilágyi Lajos, hogyan emlékeztek vissza koruk közéletére.

Mint szintén sok személyes emlékekkel átszőtt emlékirataiból²¹⁴ kiderül, élete alkonyán ebben is csalódnia kellett Szilágyi Lajosnak. Ferenc József abszolutizmusa, a Bach-rendszer ugyanis nélkülözte az abszolutizmus 18. századi, felvilágosult elemeit, az önkényuralom pedig Magyarország beolvasztásának számára is elfogadhatatlan folyamatát valósította meg. (Reményei „füstbe mentek”, látva a felduzzasztott, a birodalom más területeiről idevezényelt hivatali apparátust, a magyar hagyományoktól idegen, következetlen bíraskodási rendszert, a német nyelv pozicionálását az iskola-rendszerben stb.) Ráadásul a Szilágyi számára kiemelten fontos vallásügyben Bécs nem a jozefinista tolerancia, hanem a konzervatív katolizálás stratégiáját követte, a protestáns vallásgyakorlat háttérbe szorítását is eredményezte. Így amikor az 1850-es évek végén pályafutását összegezni próbálta, az aktuális jelenben inkább megkeseredett, csalódott ember benyomását kelti. Életútjára visszatekintő szövege ezen szemüvegen keresztül is a 18. század végétől az 1860-as évekig húzódó magyar történelem (különösen Bihar vármegyei történelem) érdekes és sajátos szempontú megörökítése, valamint történetpolitikai elemzése.

²¹¹ Pap Károly egyházmegyei jegyző szükségzavú bejegyzése: TtREL. I.30. a. 1. köt. Az egyházmegyei gyűlések csak 1851. szeptember 30-án indulhattak újra. Ld. Uo.

²¹² Ld. erről: Hegyesi, 2000.; Fleisz János: Nagyvárad 1848–49-ben. In: Uő: Kossuth Lajos és Nagyvárad. Nagyvárad, 2003. 14–32. p.; Reiszig Ede: Bihar vármegye története. In: Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk.: Borovszky Samu. Bp., é.n. (Magyarország vármegyéi és városai, 5.) 455–582. p.

²¹³ A 1849 augusztusának első napjaiban Nagyvárad az orosz sereg főhadiszállása, a világosi fegyverletétel utáni napokban a magyar tisztek (köztük Görgei Artúr) tartózkodási helye is volt. Ld. erről pl.: A magyarországi hadjárat, 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Szerk.: Rosonczy Ildikó – Katona Tamás. Bp., 1988. 786–801. p. stb.

²¹⁴ Ld. III. sz. dokumentum.

A Szilágyit amúgy is jellemző erőteljesen szubjektív megközelítés emlékiratainak lapjain is megragadható. Gyakran csapong az országos, sőt világpolitikai események megörökítése illetve Bihar helyi eseménytörténete között, megörökít általa átélt vagy csak hallomásból ismert eseményeket egyaránt. Emlékiratában (ahogy egyébként többször említett önéletrajzában is) újra ismerteti a korábban már papírra vetett eseményeket, például az *Antipasztorálé* időszakából, a reformkori bihari pártviszályokról, a forradalom és szabadságharc időszakáról. Érezhetően a saját fiatalkorát tekintette valamiféle „boldog békeidőnek”, a magyar nemzet és az uralkodóház közötti kiegyensúlyozott, kapcsolatkereső időszakokat pedig ideálisnak. Különösen pozitívan méltatta József főherceg nádorságának időszakát, mint e magyar–Habsburg kapcsolat szinte ideális kifejezőjét, példaképét.

I. Dokumentumok Bihar vármegye reformkori egyházpolitikájához, különös tekintettel Szilágyi Lajos munkásságára

1. Bihar vármegye felirata az uralkodóhoz, 1839. május 6.²¹⁵

Hazai törvényeink hí s magas őrje, császári királyi felséged, legkegyelmesebb fejedelemünk előtt felfedezni s érzékenyen bépanaszolni kéntelenítettünk, miképpen Lajcsák Ferenc n.[agy]várad megyéspüspök f. eszt.[endei] ápr.[ilis] költ,²¹⁶ a helybeli sajtó alól kikerült s nyomtatásban ide rekesztett oly pásztori levelet bocsájtott híveihez s hirdettetett ki az egyházi szónoki székekből, melyben nemcsak az 1790/1. 26. törvénycikkely által ünnepélyesen biztosított vegyes házasságokat kárhoztatja, hanem a római katolika anyaszentegyház által tűrt visszaéléseknek nyilatkoztatván, felőlők egyenesen kimondja, hogy az anyaszentegyház azokat maga színe előtt köttetni s megszenteltetni nem engedi. Sőt, tovább is terjed a nevezett püspöknek törvény elleni mérészlete, midőn a hozzánk intézett s hasonló alázattal idecsatolt megkereső levelében a pásztori oktatásban kifejtett tanításokat tettelegesen is gyakorlatba hozni kívánó szándékot árul el, s nem helyesen merített okoskodásoknál fogva annak megmutatására törekszik, hogy mivel a megyéspüspököt a maga híveinek oktatásától elzárni nem lehet, és az 1790/1. 26. t.[örvény]cikkely azon szavaiban „mixta matrimonia semper coram parochis catholicis ineunda erunt” azon szó „benedicenda” nem foglaltatik, annak, hogy a katolikus papságot az áldásnak mint mondatik, pazarlására kötelezni lehessen, semmi törvényes alapja nincs.

De távol legyen, hogy ezen állításoknak győző okot tulajdoníthatnák, sőt inkább belső meggyőződésünkhöz képest nyilvánítani kéntelenítettünk, miképpen mi mind azon közkézen forgó s közbotráncokozást okozó pásztori, mind pedig a hozzánk intézett megkereső levélben oly elveket látunk elhintve, melyek ellene vannak a világos törvénynek, ellene az evangélium lelkének, ellene azon türelmes szeretetnek s figyelemnek, melyet a különböző vallásbeli felekezetűek egymás iránt viseltetni tartoznak, ellene a törvény által biztosított vallásbeli jogoknak, s csak oda vezérelhetnek, hogy a vegyes házasságokban élő egyesek között a házassági csendes béke s nyugalom felzavartassék, s az egész országban pedig a szomorú emlékezetű vallásbeli villongások hamvaikból felélesztessenek. Nem célunk nekünk a katolikus püspöket a hit ágazati oktatásában korlátozni, de rendíthetetlen akarunk, hogy a törvény, melynek megtartására cs.kir. felséged is magát szentséges szavával lekötöni méltóztatott, minden alattvalói által is szentül megtartassék, s azzal egybeütközőleg a békességben élő polgárok közibe gyűlölség s civódás magvai ne szórattassanak. Minthogy tehát az 1790/1. 26. t.[örvény]cikkely 15. §-sa a vegyes házasságoknak akármely szín alatti akadályoztatását szorosan tiltja, annál pedig nagyobb akadályt képzelni sem lehet, mint midőn a katolikusok által szentségnek tekintett házassági kötéstől az áldás megtagadtatik, s ezáltal az ily házasságra lépő örökös lélekösmereti furdalások martalékjává tételik. Bátrak vagyunk császári királyi felségednek béke- s igazságszeretete helyhezett fiúi alázatos bizodal munknál fogva avégett esedezni, hogy a többször említett 1790/1. 26. t.[örvény]cikkelyt, mely a folytonos gyakorlat által is nem a megkereső püspök értelmében magyaráztatott, a maga épségében fenntartani, s az ellene vétőkkel az 1646:14. törvény értelmében bánni méltóztassék.

Kik stb.

²¹⁵ MNL. HBML. IV.A. 1. b) I. 17/1839.

²¹⁶ A dátum a fogalmazványból hiányzik.

2. Szilágyi Lajos: „Antipasztorálé” (Beadvány Bihar vármegye rendeihez, 1839. július 7.²¹⁷)

Tekintetes Karok és Rendek!

Huszonkét évek óta fojtatván a helvéciai vallástételt követők bihari egyházi vidéke világi ülnöki hivatalát, ezen évek alatt valamikor csak a lelkiismeret szabadsága sérelme orvoslása volt vitatás tárgya, mindenkor rész szerint szóval, rész szerint írásban felterjesztéseket tettem, melyek iránt a tekintetes karok és rendek mindenkor nemcsak részvétellel lenni, hanem azoknak orvoslását is elrendelni kegyeskedtek, melyért is csak vallásukért üldöztetett háznépnek a tekintetes karokat és rendeket máig is áldani meg nem szűnnek.

Jelenben is ezen reménytől lelkesülve vagyok bátor a nagyváradi deák püspök, Lajcsák Ferenc úr őkegyelmességének a más a tekintetes első alispány úr lelkes feljelentésére a tekintetes karok és rendek előtt tudva lévő, sőt orvoslás végett felséges urunk eleibe fel is terjesztett, egyszersmind az e folyó év május 27-én az elsőnél botránkoztatóbb, és mind magát a római katolika, mind a protestáns vallást lealacsonyító, s az ./. vessző alatt ide rekesztett 4 főpásztori körlevélre hivatalosan teendő alázaatos észrevételeimet és ugyanez alkalommal több méltóságos megyés püspökök által az ezen körleveleket megelőző, a lelkiismeret szabadsága, sőt a hazai törvények ellen is elkövetett sérelmeket, melyek még köztudomásra nincsenek, hivatalosan fölterjeszteni és azoknak orvoslása kieszközléséért alázaatosan esedezni.

Jól tudom én azt, hogy a római katolikusok közül számosan vagynak olyanok, kik az iskolában arra taníttatván, hogy mi protestánsok mind elkárhozunk, mi a hazába[n] csak toleráltatunk, a linzi és bécsi – noha fölséges királyaink által hittel megerősített törvényeink sorába beiktatott, több európai fölséges királyoktól garantírozott – békekötéseknek a római katolikusokra nézve kötelező erejük nincs, nemcsak helyben hagyják ezen pasztorálékát, hanem – fájdalom – mint magam némelyektől hallottam, dicsérik is. De én, mint protestáns, ki vallásom legfőbb oltalmát felséges királyunkba helyezem, mint hazafi, édes hazám törvényeit tartom éltem vezérének, merőben ellenkezőleg ítélek.

Mert ha úgy veszem fel, mint amilyennek egy főlelkipásztor által híveihez intézett körlevélnek tudniillik a felebaráti szeretet, erkölcsiség a hazai törvények iránti engedelmességre intéssel teljesnek kellene lennie. Ezen körlevélben ezek helyett türelmetlenséget, hazai törvények elleni lázítást, a vegyes házasságokban az egyenlenség magvát elhintő szándékát, végre felséges uralkodó házunk, az egész világ előtt dicsért keresztyéni türelme megsértését látom, kik közül a fenséges Károly és József főhercegek is vegyes házasságokat téven, ezeknek házasságaikat is csak olyanoknak hirdeti, melyeket a római katolika anyaszentegyház csak visszaéléseknek tart. Megsértve van ezen körlevél által a felséges három hatalmasságok Szent Szövetsége egyik szent célja, kik ezen Szent Szövetségek által a vallásbeli türelem és lelkiismeret szabadsága iránt mély tisztelettel viseltetve példát kívántak alattvalóiknak adni. Megsértve látom végre őexcellenciája által a hazai törvényt, jelesen az 1790/1. 26:15 cikkelyt, mely is a vegyes házasságokat törvényeseknek nyilatkoztatja. Az ellen híveit engedetlenségre biztatván, a már – hála korunk lelkének! – szűnni kezdett vallásbeli gyűlölséget ellenünk, protestánsok ellen ismét feléleszteni, gyógyulófélben levő sebeinket felszaggatni szándékozik. Nem gondolván meg, hogy az ily elvek, melyek ezen körlevélbe[n] nyilvánítottak, mily borzasztó eseteket szültek. Milyen a múlt országgyűlése alatt Szo-

²¹⁷ ANR.JB. Mikrofilm 1178.; MNL. HBML. IV.A. 1. b) I. 31/1839.; TtREKN.Kt. r 607. 120. 7. t.; DREK.RGy.Kt.Kt. K-1. 282. 373–384. p.; PEL. Püspöki iratok, ad 1164/1839.

boszlón történt, hol is egy római katolikus az úton szekere fölévén egy debreceni református tanulót, miután megtudta, hogy református, amint a mai napig is fején látható három fejszevágások bizonyítják, agyon akarta verni. Amint tudniillik önkénti vallomása[n] a város tanácsa előtt előadta, azt az okát adván, mivel a plébános ötlet arra tanította, hogy a kálvinista ördög, kedves dolgot cselekszik a boldogságos szűznek, aki azt megöli. Ezen plébános úr, hihető, ezzel a hajdani pécsi püspök, Radonai Mátyás emlékének áldozott, ki is amint a .//. vessző alatti körlevele bizonyítja, meggyében azt hirdette ki, könnyebb az ökörnek, a lónak, számárnak, sőt magának is az ördögnek idvezülni, mint a kálvinistának.

Lehetünk-e már ezentúl mi protestánsok bátorságban az ily pasztorálé után, midőn egy plébános tanítását is ily borzasztó eset követheti? Mit szülhet még egy megyéspüspöknek katedrából kihirdetett pasztoráléja? Nem várhatunk-e mi protestánsok magunkra a míveletlen köznéptől több ily borzasztó eseteket, midőn az irántunk gyűlölséget egy oly főrangú lelkipásztor hirdeti, ki a hit ágazatinál fogva szentnek tartatik, ki az 52. kánonnál fogva püspöki hatalmát egyenesen az Istentől vette? Ki ősi alkotmányunk szerint hazánk első státusát képezi, s az ország gyűléseinek első alkotó része, ki hazánk törvényeit is mindjárt a nádor után írja alá, minden ítélő székeken, dikasztériumokon reprezentáltatik, hívei világi boldogsága nagy gazdaságánál fogva kezében van, sőt még lelkére halála után is ítéletet mondhat, életében pedig még elkövetendő bűneit is megbocsáthatja. Ugyan micsoda nagy hatása lehet az ily főlelkipásztor körleveleinek, kivált a tudatlan köznépre?

Úgy látszik, hogy őexcellenciája ezen pasztoráléjával óhajtaná visszavarázsolni a különben is Rómából hajdan jött körlevelek által sokat rongált szegény hazánknak az 1232. év szomorú időszakát, amidőn is Róbert esztergomi érsek az egész hazát a nádortól fogva átok alá vetette, az isteni tiszteletet felfüggesztette, a házasoktól az áldást eltiltotta, sőt 2. András királyt is átokkal megfenyegette, de aki lábcsókolását ígervén, az átok kimondását reája felfüggesztette. Mennyire elkeserítette a nemzetet az ily körlevél, megtetszik abból, hogy az akkori nádor, Dienes, az akkor nagyprépostot, Jánost meg is verette. Később Frangepán nádor az esztergomi érseknek az országgyűlést megelőző királyi konferenciába[n] a szakállába ragadt, miután a hierarchia határtalan hatalmát még a király jelenlétében is gyakorolni merészlette.

Valóba[n] mi protestánsok a római katolikus püspökök ily körlevelek okozta számtalan sérelmeink miatt kétségbe eshetnénk, ha fölséges elhunyt és élő királyaink keresztyén türelmébe[n] teljes oltalmat nem találhatnánk és nem vigasztalhatnánk magunkat azzal, hogy már hazánkba[n] is csak a nagyváradi, rozsnyói és pécsi megyékben léteznek a türelmetlenség és fanatizmus ily oklevelei, de biztosak lehetünk, hogy ezeket is már csak Palisnáknak²¹⁸ tarthatjuk, de amelyeknek kikelésére a 19. század melegítő sugárokkal aligha fog többé sütni.

Tekintetes karok és rendek! Szívemből óhajtottam volna, ha őexcellenciája főrangú személye iránt ezentúl is azon módot, melyet eddig mint őexcellenciája magamnak nyilvánítani kegyeskedett – miszerént ámbár a protestánsok vallásbeli dolgait a publikum előtt részvétellel szoktam vinni, de őexcellenciája iránt minden sérelmek előadása mellett is mindenkor kíméléssel viseltette – megtarthattam volna. De hidjék el a tekintetes karok és rendek, hogy akármin igyekeztem is ezen pasztoráléban foglalt elvek megbírálásába a mérséklet korlátja közt észrevételeimet megtartani, a türelmetlenség és a törvény elleni lázítás nevezeténél kímélőbbeket találni nem tudtam. Annyival is inkább, miután őexcellenciája, amint a múlt tekintetes közgyűlésre be-

²¹⁸ A szó olvasata teljesen bizonytalan. Feltételezésünk szerint Palisna (Palisnai, Palizsnai stb., más néven Horváth vagy Horváthy) Pálra, 1379-ben kinevezett zágrábi püspökre vonatkozott a szerző célzása, aki Kis Károly nápolyi királyhoz eljuttatta a Zsigmond király ellen fellázadt magyar urak meghívó levelét. (Zsigmond azonban elfogatta börtönbe vetette.)

adott körlevele igazolására nemcsak az, hogy a vegyes házasságokra mondandó áldást pazarlásnak, hanem ezen körlevél elveihez való ezentúli ragaszkodását is nyilvánítja. Sőt, a tekintetes első alispány úr lelkes felterjesztésére ezen pasztorálé iránt érkezett felséges parancsolatba[n] említett fejedelmi úzust is többek előtt abúzusnak nyilvánította, és éppen ezen parancsolat óta ismét már az elsőnél is botránkoztatóbb pásztori körlevél szerint az ./. alatt Margitán és Nagyváradon sok vegyes házaspárt plébánusok egészen a 2. pasztorálé szellemében, nem templomban, hanem csak háznál, nemcsak áldás, hanem stolare rochetum²¹⁹ és könyörgés nélkül eskettettek meg.

Az ily tettek, tekintetes karok és rendek, nem religiozitásra, hanem merő hierarchiára mutatnak, mely ha magát a világi hatalom felett is felemeli, tudjuk szomorú következéseit, mind magára a vallásra, mind a hazára nézve.

Mert a Szentírás bizonyítása szerint Mózes csak 40 napig bízta Áron papra a zsidó nép kormányát, és már az alatt a nép aranyborjút imádott. Meddig sínlette Franciaország a Mazarini [sic! helyesen: Mazarin] és Richelieu miniszterségét? Hát édes hazánkban hány protestáns szuperintendens és prédikátor veszett el, s barom módjára tengeri gályára adattattak a magyarországi római katolikus püspökök ítélete után? Ha se felséges királyi parancsoknak, se a hazai törvényeknek nem engedelmeskedik a római katolikus püspök, amint a múlt országgyűlés alatt az egész országnak ugyan botránkozására két fő lelkipásztor nyilatkozni merészlett, tudniillik: „Ha Jézus Krisztus parancsolja, sem engedünk a protestánsoknak, sőt ha törvényt hoz is az országgyűlés, annak engedelmeskedni nem fogunk.” Ezért ugyan a fenséges nádor által megfeddettek, de ezen feddésnek – amint a következés mutatta – semmi sikere nem lett, mert azóta bocsátódtak ki mind a pécsi, mind a rozsnyói, mind a nagyváradai püspöki megyékben az ily foglalatú körlevelek. Azóta nyomtattatott ki a váradai nyomtató műhelyben az őexcellenciája költségén Cobbet fanatikus írónak munkája 4 darabban, hasonló munka Moore Tamástól két darabba[n], Békeházinak az esztergomi könyvnyomtató műhelyben ellenünk, protestánsok ellen gyűlölséget gerjeszteni kívánó könyveik, melyekben – kivált Békeháziban – a hierarchia a fejedelem s haza törvénye felett van felemelve. Lavalnak a munkája, mely a kolozsvári líceum könyvnyomtató műhelyében csakugyan püspöki költségen jött ki, melyből egy kivonatot .///. vessző alatt ide rekesztek, nem különben Nagy Pál úr históriájából is a .///. vessző alatt, melynek lehet főként tulajdonítani azt, hogy a nagyváradai akadémiából került római katolikus atyánkfiai (ide nem értvén az érdemes hazafiakat, kik ezen tudománnyal meg nem érvén, szorgalmatos olvasásuk után magokat ezen hibás tanításon felül emelték, kik is mind az országgyűlésen, mind a törvényhatóságoknál a lelkiismeret szabadsága, mint ellene mondhatatlan elv mellett, máig is buzogni meg nem szűntek), ha csak azon tudománnyal maradnak, idővel, ha hivatalba lépnek is, a protestánsok vallásos sérelmeit, mind a közgyűlésekbe[n], mind a hivatalok körébe[n] figyelemre méltónak nem ítélik, és hivatalaikat is azon tanítás elvei szellemében folytatván, a gyermekeket szüleik karjai közül egy megyéspüspöki parancsra hidegvérrel hurcoltatják el és a hat heti oktatás alatti szenvedéseket hidegvérrel nézik el.

A múlt országgyűlés óta eszközlődött az ki, hogy felséges jó királyunk által a múlt esztendei *handbillet* mellett a nagyméltóságú magyar királyi helytartótanácshoz küldött két rendbeli felséges parancsolatja, mely szerint két fő sérelmeink végképpen orvosoltattak volna. Tudnillik edjik, hogy a bizonytalan apától nemzett gyermekek az anyjok vallását kövessék, másikk, hogy senkit, aki 18 éves koráig amely vallásban nevelődött, azt abban többé semmi szín alatt háborgatni ne legyen szabad. Kívívta a hierarchia, hogy a törvényhatóságokhoz le nem küldetett, hanem csak a megyéspüspö-

²¹⁹ Stóla, karing: a katolikus házasságkötéskor az eskető lelkész által használt illetve viselt ruhadarabok.

köknek, de azok is csak úgy magyarázták, hogy ezen felséges királyi parancsolat az erejéből csaknem ki van véve.

Valóban sajnálni lehet, hogy őexcellenciája, kinek főlelkipásztori egyik legszebb elhívattatása a házassági csendet és egyetértést prédikáltatni, és mégis ezen körlevélével juttatja az eddig békességben élt vegyes házasságbelieknek eszékbe, hogy a váláskülönbség miatt idegenkedjenek. Mert mondjon nekem akárki példát eddig arra, kivált mívelt emberek között, hogy a vallásbeli különbség házasságtörést okozott volna. Én ugyan részemről egyet sem hallottam. Hanem hogy papi befolyás miatt sok házasság felforgattatott, arra van példa elég. Ilyen a reverzálisoknak őexcellenciája rendelkezéséből történni szokott kényszerítése a plébánusok által, ami tavaly Hosszúpályiba[n] is történt, ahol is a római katolikus hiten lévő mátká, amint a plébánus a református mátkától reverzalist kért, az oltárnál hagyta oda mátkáját és vége lett a házasságnak.

De mint egy szemérmetesség elleni kérdésnek lehet is azt tartani, kivált egy oly felszentelt paptól, ki a szüzességre hitet tett le, és mégis az eskü előtt egy szemérmetes ártatlan leánnyal még csak beszél is, az ily beszéd csak a hajdani vad korban létezett prelibátust gyakorló primitians barátok szájába illett volna.

Úgy látszik ezen körlevélből, hogy őexcellenciája a mai világot nem jól ösmeri, mert most már – kivált mívelt emberek – a vallás ágazatiról magán körökben nem is szoktak vitatkozni, azzal tartván tiszteletbe[n] a vallást, hogy az arról való elmélkedésnek leginkább helye a templom, és így illőbbnek tartják azt profanálni, eszerint a vallást a templomon kívül a jó cselekedetek gyakorlásában főképp a felebaráti szeretetbe[n] tisztelik.

Világosodott korunk bár becsukta is az inkvizíció börtöneit, s szétszórta az eretnekkíntó mágjákat, szinte tömjént nyújt az istenségnek, és ha a kebeltisztaságot mérjük, áldozatja tán kedvesebb lészen, mint a fanatikus hajdané. Világosult korunk, bár résznyire különböző pályán törekszik üdv után, inkább tiszteli a római katolika hitet, mint e körlevelek kiadója. Bizonyságim e következők:

1ör. Általánosan a pásztori körlevélből, melyről többször mondatik, mennyire csak a katolika hitnek kedvez, úgy annak egyes helyeiből nyilvánosul, hogy őexcellenciája a katolika vallást oly gyengének s tanjait oly ingékonynak véli, melyeknek védül pásztori körlevelet intézni kénytelen, melyek, ha más véleménynel egy fedél alá szorulnak, amellet károsulnak s elenyésznek. Korunk szabadelműsége nem sérti így a római katolika hitet, s nem igyekszik ezen agg tölgyet vékony rúddal támogatni, mert a hit, ha meggyőződésen alapszik, tartósabb erőt tud abba vetni, minőt külső körülmény ki-dönthetne, ha pedig nem, ismét jobban tiszteli a vallást, mintsem hogy azt erővel valakire tolni akarná.

2or. Megyéspüspök őexcellenciája a pásztori irat s azt kísérő 2. körlevél tanúsága szerint a római katolika hitbe herezist hoz be, mert a római katolika hit ágazatai szerint a házasság szakramentumnak tartatik, és most őexcellenciája a házasságot oly részletektől fosztja meg, melyek egyenesen a szakramentum lényegére tartoznak. Ugyanis a vegyes házasságokat ezentúl a szent oltár előtt köttetni, a szokott külső szertartásokat tétetni, s az egyházi áldást rájuk adatni ellenzi, s így elszakasztja a szellemi rokonságot, mely „inter baptisantem, baptisatum que” eddig létezett és az egyházi tanból hazai törvényeinkbe is átvétetett. Sőt, a reverzálisok kényszerítése által ezen szentség polgári kötése mintegy profanizáltatik, és ily áldatlan szövetségek készültek már ezen körlevelek óta, így szűnt meg a váradi püspöki megyében a házasság szakramentum lenni.

3or. Őexcellenciája ezen pásztori iratokkal önmagával is ellenkezésbe jó, ugyanis a pásztori körleveleknek, szinte őexcellenciája egész életének a püspöki nagy jóvedelmekből kiadások bizonyítása szerint törekvése nem lehet más, mint a római katoli-

kusok számának megtartása s nevelése. Már ha általán minden vegyes házasságot ellenz őexcellenciája, akkor a római katolikusok szaporodásának egyik forrásáról, a protestáns anyákon kapandó nyereményről hite és vallása ellen önként lemond. Ha pedig csak a protestáns férjek és katolikus nők közt tiltja meg a vegyes házasságot, akkor ismét híveinek igen nagy részét, úgymint azon katolikus leányokat, kik protestánsok közül találnák fel férjeiket, egészen kirekeszti a házassági életből, és az általuk szüendő nemzedéktől, melynek része a római katolika hitet követendéné, megfosztja a világot s tulajdon anyaszentegyházát. S mi számos katolika leányok jutnának a sorsra, melyet fentebb érinték, kitűnik püspök úr őexcellenciája saját schematismusából, hol a katolikusok száma bizonyosan nincs kevesítve. Ez szerint a váradi püspöki megyében a protestánsok száma a római katolikusokét hatszornál is feljebb múlja, azt pedig elhiendi őexcellenciája, hogy az ártatlan leánykákból ki nem okoskodhatja azon természet tanította egyszerű matézist, miszerint hat protestáns s egy katolikus közül valamelyikben hihetőbben feltalálják az óhajtott kellemeket, mint az egyetlen egy katolikusban. De tán azt kívánja püspök úr őexcellenciája, hogy mivel a katolikus férjfiak bizonyos része cölibátusban él, a nő nem egy része is ebben maradjon? Igen, éljen cölibátusban azon hölgy, ki arra önként vállalkozik, s maradjanak meg az apácák a két nem közti cölibátus egyensúlya okáért. De bármi mellékes utakon a cölibátusra kényszerítés igaztalan, és mivel a cölibátusban élő katolikus férjfiakhoz képest, miként a fentebbiekből kitetsző, szertelen nagy lenne a katolika hölgyek száma, kik házasságon kívül maradnának, püspök úr őexcellenciája érdeke s az erkölcsiség roppant ellenkezésbe jönne. Valóban e választást szorító pátens érdemlené, hogy a katolika nők ünnepélyes ellenmondást tegyenek, s ki tudja, mi következne innen a papi rendre? Holott minap a Temze-parton egész minisztérium halt el, mielőtt megszületheték, ily földi angyalkák jogsérelme miatt.

Mennyivel inkább illőbb, hívei szívekre hatóbb, az Idvözítő isteni tanításaival megegyezőbb, a jelen és utókor jó emlékezetét megérdemlőbb dicső tette lett volna őexcellenciájának, ha ezen pasztorálé helyett egy török szultánnak a birodalmában létező sokféle vallások iránt kiadott, aranybetűket érdemlő parancsát hirdette volna ki ezen pasztoráléjában, ki is főpappali tanácskozása után ily értelmű parancsot hirdetett ki:

Parancsolom, fő törvénynek íródjon:

Minden vallás országomban tiszteletben tartódjon.²²⁰

Tekintetes karok és rendek! Ha az ezelőtti minden vegyes házasságok is, noha a római katolika hit szertartásai szerint a szent oltárnál vallásos szentséggel és törvényesen kötettek és mégis az első pasztoráléba[n] csak visszaéléseknek és kéntelenségből kötetteknek nyilváníttatnak, ugyan mi szomorú következtetést várhatnak azok, kik második püspöki rendelet szerint minden eklézsiái szertartások nélkül ily vallást lealacsonyító módon csak háznál eskettetnek öszve és törvényeseknek nem tartathatnak őexcellenciája által? Nem adatik-e ezen móddal akárkinek is, kivált a míveletlen köznép között mindennapi szemrehányásokra és viszálykodásra alkalom? Nem lehet-e akárkinek is ezen házasság törvényességét úgy a nemzedékeknek is polgári polgári létükre kétségbe hozni? Hát még ha jövődökre gondolunk, mi szomorú következtetést lehet várni a társaságos életre és a szentszék előtti perekre, egy új dirimens²²¹ ok nem lesz-e? Holott a római katolikusoknál a házasság szentség lévén eddig elválaszthatatlannak tartatott.

²²⁰ *Egy bölcs perzsa fejedelem* kezdetű verses példázat a vallási türelmetlenségről. Ez Szilágyi egyik kedvenc hivatkozási alapja volt később is. – TITRENT. Kt. R 607. 55. 3–5. p.

²²¹ Dirimens = érvénytelenítő.

Hogy tehát ezen szomorú következtetések elkerültesse, azon esetre, ha püspök úr őexcellenciája ezen rendeletét nem revokálja, esedezem a tekintetes karok és rendek előtt, méltóztassanak királyunk őfelsége színe eleibe küldendő alázatos felterjesztésekben kérni őfelségét, hogy ezen pasztorálé szellemében kötött és kötendő szerencsétlen házasságokat, melyek minden római katolika hit szerint való szertartásoktól, s mi több, a benedikcióktól is megfosztatnak, mint különben is apostoli királyunk törvényeseknek kihirdettetni kegyelmesen méltóztassék.

Mely alázatos észrevételeim s kéréseim felterjesztése után magamat tekintetes karok és rendek kegyeibe továbbra is ajánlott, mély tisztelettel maradok a tekintetes karoknak és rendeknek alázatos szolgájok,

Idősb Szilágyi Lajos m.k.

mint a helvéciai vallást tartók bihari egyházi vidéke ülnöke

Költ H.[egy]K.[öz]Pályiban július 7-én, 1839. eszt.

./.

Ac tum praemissis more consveto promulgationibus, et tertia promulgatione absoluta, [concerneas animarum Curator] sponsis [~ *sponsos*] opportuno tempore cum duobus, solitis ad mentem [SS.] Concilii Tridentini requisitis testibus ad Parochiam vocatis [~ *vocet*], et illic (non autem in Ecclesia) coram se qua solum teste qualificato et authorisabili constitutos audiat, eorumque mutuum in hoc matrimonium consensum, solita iuramenti hungarici [Isten engem úgy segítjen] formula per illos confirmandum audiat [~ *excipiat*], assistentia mere passiva assistentia et materiali, qui nulla ratione cooperetur; et ideo nec Rochetum neque Stolare [~ *nec Stolare*] adhibeat, aut aliquas preces sacras aut quemvis ritum ecclesiasticum admisceat, denique audito Sponsorum consensu, actum hunc valide iisdem declaret, et mox in librum distinctum matricularem inferat, [et in rubrica copulandorum, post inscriptum nomen copulantis addito absque benedictione Ecclesiastica. 27 Mai. 1839.]²²²

././.

Persuadete vobismet ipsis, si quotidie viginti quinque cubulorum aurum [~ *auri*] mihi effunderetis, non tamen vos sub Episcopatu meo tolerarem. Nam dico bovem, asonum et omnia reptilia et auqatilia animalia [imo], etiam Diabolum infernalem [humiliatum] citius salutem aeternam adepturum, quam unum Calvinistam, qui novit quam pernicioza [~ *periculosa*] sit Calvinistica Haeresis, eum autem qui verus R. Catholicus christianus [~ *Romano christianus*] nolit fieri, Episcopatu meo demando migraturum [~ *emigraturum*], nullumque aut praedonem aut Calvinistam, aut Schismaticum Thracem passurus [~ *perpessus*] sum. Datum Quinqueecclesiis [die] 17 [~ *XVII*] Martii [Anno] 1690.

Mathias Radonai Episcopus Quinqueecclesiensis et supremus Comes²²³

²²² A szöveg eredetileg Lajcsák Ferenc 1839. április 22-i instrukciójából származik, annak egy változata, Szilágyi feltehetően a püspök későbbi másolatából dolgozott. Nyomtatásban megjelent: Roskoványi, 1842. I. 662–663. p. Az instrukció magyarul egykorúan: Majláth, 1844. 106–108. p. Itt és alább a kiadott források szövegváltozatait []-ban dőlt szedéssel és ~ jellel tüntettük fel, az abban nem szereplő beszúrásokat csak []-ban.

²²³ Összevetettük a nyomtatott kiadásokkal, ld.: [Okolicsányi Pál:] *Historia diplomatica de statu religionis Evangelicae in Hungaria in tres periodos distincta* [...] H.n. [Frankfurt an der Oder], 1710. 140. p.; Bod, Petrus de Felső-Csernáton: *Historia Hungarorum ecclesiastica*. Ed.: Rauwenhoff, L. W. E. – Prins, J. J. Tom. II. Lib. III. Lugduni-Batavorum, 1890. 167. p. (Szilágyi értelemszerűen csak az előbbi ismerhette.)

.///.

Laval nevű szerzőnek a reformata vallást legérzékenyebben sértő kifejezésekkel írt munkája, maga az akkori római katolikus püspök Szepesi [sic!] Ignác imprimatúrája alatt fordításban kinyomtatott, melyben ilyenek találhatók:

A 12. lapon: „A protestantizmus a maga valóságában semmi nem [*~sem*] egyéb, hanem a hitetlenség szisztémája, [*amely ugyanazon fundamentumon épül, melyen mind a többi hibás szisztémák és*] amelynek teljes kifejtése [*~kifejtődése*] a kereszténységnek teljes megsemmisítése leendene.”

28. lapon: „Megismértem [*~megesmértem*], hogy az embernek avégre, hogy keresztény [*~keresztyén*] légyen, meg kellessék szűnni protestánsnak lenni.”

29. l.: „Midőn a protestanizmusnak fundamentum állítmánya a hitet megsemmisíti, megsemmisíti egyszersmind az erkölcsi tudományt is.”²²⁴

.////.

Itaque Hungari in Religione Christiana rite imbuti, eandem etiam omnes continuo profitebantur, usque dum Novatores religionis in Hungariam quoque successive irrepissent, et quidem [*~qui dein*] horrendum [*~horendum*] in modum Ecclesiam Hungaricam conturbantes, novis suis Doctrinis carni et sanguini faventibus, Hungaros etiam illustriores a vera Christiana fide ad erronea placita Lutheri et Calvinii pertraxerunt, unde funestissimae caedes mox consecutae, novatores non obstantibus severissimis publicis legibus, non modo Ecclesiam Hungaricam, sed et Statum politicum Regni ac cunctorum optimorum civium tranquillitatem mire turbabant usque ad tempora Josephi II. Imperatoris et Hungariae regis, qui ut Hungarorum, alioquin ejusdem Patriae filiorum, causa religionis dissentientium animos tandem componeret, publica lege Decretum Tolerantiae optimo plano edidit: vigore cujus tolerantur [*~toleratur*] in Hungaria non tantum utriusque Confessionis Helveticae [nempe] et Augustanae liberum religionis exercitium, sed etiam aliarum similium sectarum, cum suis Superintendentiis et Ministris.²²⁵

2.1. Bihar vármegye felirata az uralkodóhoz, 1839. július 8.²²⁶

Midőn helybeli püspök Lajcsák Ferenc által a vegyes házasságok iránt kibocsájtott törvényellenes pásztori levélnek tudományára jöttünk, fölindulva annak nemcsak türelmetlenséget lehellő, de egyszersmind a világos törvény el nem magyarázható szavaiba ütköző foglalatján, nem késtünk cs.kir. felségedet f.e. május 6-ról 1073. sz.a. költ alázatos felírásunknál fogva hódoló tisztelettel megkérni, hogy a mutatkozó rosszat csírájában elfojtani, s a bűnt törvény szerint büntetni méltóztassék.

Azonban egyik megyei táblabíráknak mély alázattal ide mellékelt előterjesztéséből és a hozzá csatolt iratokból fájdalommal vagyunk kénytelenek tapasztalni, hogy az alatt, míg cs.kir. felségednek, kiben törvényeink hatalmas őrjét tiszteljük, említett alázatos felírásunkra adandó kegyelmes válasza és hathatós rendelkezései időt haladva késnek, az elhintett rossznak magvai erőre kapva növekednek, s ami eddig elő, csak

²²⁴ A hivatkozott munka: [Laval, Paul Antoine:] Lavalnak, a Noireau mellett lévő Condéi volt protestáns prédikátornak levele azelőtti vallásának sorsossaihoz, mely elébb franciából németre tétetett által, és Bécsben kinyomtatott, azután pedig magyarra fordított. [Kolozsvár], 1827. (Az általunk használt kiadásban nem a 28–29., hanem a 29–30. lapokon találhatók az idézetek.)

²²⁵ Majdnem szó szerinti idézetek, ld.: Nagy, Paulus: Historia universalis gentium statistico-geographico politico critica. Tom. III. Budae, 1825. 381. p.

²²⁶ MNL. HBML. IV.A. 1. b) I. 31/1839.

mint elv a törvénytelenység borítékjába rejtődve lappangott, most abból kivetkőzve tetteges törvényteleniséggé vált.

Mindenkor veszedelmesnek tartottuk mi a törvény elleni merények elnézését, a történetekből tudjuk, hogy az egyházi hatalomnak a világi fölibe törekedése számtalan siralmas következtetéseket szült.

Nehogy tehát akárkinek is, ki magát a fennálló törvényeknek ellenes szegezni merészi, az ily tettek büntelen hagyása által hasonlóknak elkövetésére tágas út és alkalom, védelmére pedig erősség nyitassék, támaszkodva azon indító okainkra, melyeket többször említett felírásunkban bővebben kifejtettünk. Alattvalói mély tisztelettel esedeznék cs.kir. felséged előtt, hogy orvosló kegyelmes választát minél előbb kiadni, a vegyes házasságokbani esketés iránti 1790/1. 26. törvénycikkely épségben tartására rögtön intézkedni, s lelki ösméretök nyugalomában máris megháborított több polgárjainkat kiadandó hatalmas rendelkezései által megnyugtatni és vigasztalni méltóztassék.

3. Bihar vármegye felirata az uralkodóhoz, 1839. szeptember 23.²²⁷

Folyó esztendő május 6-ról 1072. és július 8-ról 1962. számok alatt bátrak voltunk császári királyi felséged előtt alattvalói mély alázattal esedezni, hogy helybeli ideák szertartású megyéspüspök, Lajcsák Ferenc által a vegyes házasságok iránt közrebozsájtott törvénytelen pásztori levelet megsemmisíteni, a nevezett püspök által a vegyes házasságok kötésére nézve béhozott botránkoztató rendszert megszüntetni, és a törvény áthágóra a törvényes büntetést kimondani méltóztassék. De fájdalom! Ebbeli alázatos és törvényes kérelmünkre vigasztaló és orvosló kegyelmes választ mindedig nem nyerhettünk.

Ha azonban a most említett pásztori levélnek és kibocsájtása óta történeteknek káros következményei fontolóra vesszük, s ha meggondoljuk, hogy ezen pásztori levél miatt létezni kell egy oly nemzedéknek, melynek házassági egybekelése minden keresztényi felekezetekétől megkülönbözve a vallásos szertartások tökéletes elmellőzésével köttetik, és az áldás nemcsak tőlök, de születendő magzattyaiktól is megtagadtatik. Mindezek pedig bár nyilvános törvényszegéssel légyenek egybekapcsolva, mégis büntelenül történnek. Valóban csak császári kir. felségedben „igazakat védelmezni” választott jelszavában helyezett határtalan bizodalmunk képes bennünket meggyőzni afelől, hogy arra lealacsonyító helyhezet nemsokára megszüntetése és megsértett törvényeink szentsége vissza fog állítatni.

Kívánjuk mi magunkkal elhítenni, hogy az országlás szövevényes és terhes gondjai hátráltatták cs.kir. felségedet ezen egyes törvényhatóság alázatos kérelmének teljesítésétől. De erősen hisszük azt, hogy esdeklő kezeinket igazságszolgáltatásért kegyelmes trónjához nemhiába nyújtottuk.

Ebbeli hiedelmünkben tehát bátrak vagyunk elébbi alázatos felírásunkban kifejtett nézeteinket és kérelmünket császári királyi felséged kegyelmes színe előtt megújítva mély alázattal esedezni, hogy a felterjesztett tárgy iránt vigasztaló fejedelmi kegyes válaszával bennünket minél előbb megörvendeztetni s megnyugtatni méltóztassék.

Kik stb.

²²⁷ MNL. HBML. IV.A. 1. b) I. 46/1839.; MNL. HBML. IV.A. 1. a) 152. köt. (1839) 2320. sz.

4. Bihar vármegye követeinek jelentése a megyei közgyűlésen, 1839. november 12.²²⁸

Fő tárgya ezen jelentésnek a vallásbeli ügy felvétele, és nemes Gömör, úgy Szatmár vármegyék részéről a pécsi és helybeli püspök urak által közrebocsájtott pásztori levelek törvénytelenységét tárgyzó indítvány lévén, minthogy ez utóbbi tárgynak felvétele jelentő követ úr tudósítása szerint egyenesen ezen megye részéről adandó utasításig felfüggesztett, úgy látja a küldöttség, hogy a megye rendei ezen tekintetből az érdeklett pásztori levél által az 1790/1.: 26. törvénycikkelyen ejtett mély sérelem orvosoltatását hosszabb időre nem halaszthatják. A küldöttség véleménye szerint a helybeli nagyméltóságú püspök úr által kibocsájtott pásztori levélnek és a megyei rendeihez intézett magyarázatnak és egyéb, e tárgyat érintő iratoknak, valamint az ő császári felségéhez intézett felírásoknak megküldése mellett oda lennének követ urak utasítandók, hogy az érdeklett pásztori levelet s annak magyarázatát, mint a törvénysértésnek nyilvános bizonyságait az ország rendei kezébe letévén, egyszersmind fájdalommal említsék meg, hogy – jóllehet a megye rendei a helybeli püspök úrnak törvény elleni mérész tettét ő császári királyi felségének még május 6-án tartott közgyűlésükből bejelentették, és azolta is két ízben orvoslás végett esdeklettek, alázatos kérelmüknek sikerét nem tapasztalhatták – nevezett püspök úr pedig azon botránkozató rendszert, melyet pásztori levele magyarázatában felállított, az egyházi megye kebelében fogamatba vétette. Azon buzgósággal tehát, amelyet az ügynek és megsértett törvények szentsége és mindenki általi tiszteletben tartása megkíván, igyekezzenek követ urak az ország rendeit arra bírni, hogy ezen törvénysértés a közlendő felírásokban bővebben kifejtett nézetekből és törvényekből kiindulva, orvoslás végett ő császári királyi felsége elibe terjesszessék. Hogy pedig azon házasságokból – melyek már a többször nevezett püspök úr törvénytelen rendeletében meghagyott mód szerint kötettek – születendő gyermekeknek polgári helyheztetésük iránt soha legkisebb kérdés se támadhassék, szükségesnek vélné a küldöttség egy oly törvény hozatalát, melyben a mondott gyermekeknek sorsa a születésökre elegendőleg biztosítva legyen. Végre azon esetben, ha a római katolikus egyházi személyek vegyes házasságoknak az eddig divatozott szokás és vallási szertartások mellett leendő kötésére a fennálló törvények szigorú alkalmazása mellett sem lehetnének szorítandók, oda megy ki a küldöttség véleménye, hogy a követ urak az ily házasságoknak a nem katolikus lelkészek előtti köttetését az e részben fennálló törvénynek módosításával hozzák indítványba. [...]

Végzés:

A küldöttség által adott vélemény helyeseltetvén és elfogadtatván, ahhoz képest a helybeli nagyméltóságú püspök úr által kibocsájtott pásztori levél, s minden e tárgyban keletkezett irományok az ő császári királyi felségéhez intézett felírásokkal együtt követ uraknak oly utasítással küldetnek meg, hogy [...] magokat a küldöttség által kifejtett nézetekhez, melyek a megye rendivel mindenekben megegyeznek, tökéletesen alkalmazzák. [...]

²²⁸ MNL. HBML. IV.A. 1. a) 152. köt. (1839) 2983. sz.

5. Szilágyi Lajos beadványa Bihar vármegyéhez, 1840. szeptember 23.²²⁹

Tekintetes Karok és Rendek!

Nagyvárad megyéspüspök Laicsák Ferenc úr őkegyelmessége által kihirdetett és már másfél évek alatt minden vegyes házasságok esketésébe végre is hajtattott főpásztori körlevél tartalma ellen mind a tekintetes karok és rendek, mind az ország gyűlése által mindazok elmondattak és felterjesztettek, miket annak törvény elleni tartalmára nyilvánítani lehetett, úgyhogy már azokhoz se többet írni, se mondani nem is lehet. De amennyibe[n] ezen körlevélnek másfél évek alatti szomorú következményei mind erkölcsi, mind vallási szempontból felvéve a tekintetes karoknak és rendeknek tudomására nincsenek, bátor vagyok a múlt esztendőbe[n] a tekintetes karok s rendek kegyes színe eleibe bényújtott alázatos felterjesztésem következtetésébe ennek gyakorlati következményeit alázatos tisztelettel felterjeszteni. És egyszersmind addig is, míg felséges királyunk által biztosított orvoslást megnyerni szerencsénk lehetne, a vegyes párok megnyugtatóására a protestáns vallás elveiből kiindulva egy módot indítványozni, mely a vegyes pároknak nemcsak tökéletes megnyugtatójukra, hanem a pásztori körlevélnek – mely már fájdalom a primás őhercegsége által is már nemcsak elfogadtatott, hanem ellent nem állván sem az őfelsége által a legelső felterjesztésre érkezett kegyelmes parancsolat, sem annak az ország gyűlése által nyilvánított rosszsallása az egész ország dacára ki is hirdettetett – ellen óvó szerül fog szolgálni.

Tudják a tapasztalásból, hogy egy is a vegyes párok közül ezen rendelet után a plébánosuktól nyugodtan nem jött el, annyival is inkább, hogy nemcsak az, hogy nem templomban, nemcsak hogy a parókián, hanem annak tornácán, sőt mint hallatik, hogy pipázva és kapuárokba, sőt, mint Pest megyébe[n] történt, a szemétdombon is akartak már némelyek a plébánosok közül esketni. Ezen fejül [sic!] némelyek még szidalmakkal is illetik a vegyes párokat az esketés előtt, ha reverzálist nem adnak, sőt már olyan is történt, hogy a hitet sem mondatta el vélek, hanem csak arra kérdezték tőlök, szeretitek-e egymást, azzal elbocsátotta magától.

Ugyan ki kételkedhetne már abba, kivált az együgyű népbe, kibe a vallás eránti tisztelete jórészt a külső szertartások által tartatik fel, a vallás és a házassági élet eránt is hidegséget ne szülne az ilye megvető mód. Aminthogy jelen voltam éppen akkor Debrecenbe[n], mikor egyik tiszt.[elendő] káplány urak közül, miután a directorium szerinti esketést elvégezte, egy a tanúk közül a tiszt.[elendő] káplány úrnak ezeket mondotta: No ez ugyan franciáson esett meg, már eszeránt a házasság nem sákramentom, hol sákramentom nincs, ott religio sincs, ahol religio nincs, minek ott többé a pap. Úgyhogy a vegyes párok a legnagyobb nyughatatlansággal hagyták el a papi lakot. Ily okoskodásra, ily indifferentizmusra vitte az őkegyelmessége körlevele a tulajdon híveit is. Hát még azon való aggodás, hogy vajon idővel a gyermekek törvényessége nem fog-e kétségbe hozatni. Mily aggodást szülhet a vegyes párokba[n], annyival is inkább, hogy a fanatizmus[t], a gyűlölség[et] és megvetést már annyira vitte a r.[ómai] katolikus klérus, hogy közgyűlésbe[n], tek[intetes] n[emes] Pest megyébe[n] már nem átalotta egy plébános a maga mentségére elmondani, hogy ő meggyőződéséből azért nem adhat áldást a vegyes párokra, mert a Szentírás, hogy ami szent, ne adjátok azt az ebeknek és a disznóknak.

Tekintetes Karok és Rendek! Három századok és 33 évek fojtak már le, mióta a r.[ómai] katolikus klérus szórja reánk átkait, de mivel azok rajtunk semmit se fojtak, sőt protestáns országaink még jobban virágoztak utánuk. De hogy az egyes polgárok házi örömeit és nyugalmukat és házasság törvényességét megtartják, mivel ezek tet-

²²⁹ MNL. HBML. IV.A. 1. b) I. 102/1840.

tekbe valósulnak, ezt nagyon érezzük: a klérus hideg ugyanezen erős érzések eránt, mert magát ezen erős természeti és társasági érzésektől feloldozta, de aztán ne üldözzék azokat, kik ezen legerősebb és legnemesebb érzelmeknek áldoznak.

Bátor vagyok ezeket előre bocsátván hivatkozni a tekintetes karok és rendeknek Nagy András családja dolgába hozott azon üdvös végzésekre, amidőn ezen család lelkesmérete megnyugtatóra a szentjánosi református lelkészt felszabadítani méltóztattak, hogy a püspöki rendelet ellenére is annak 5. gyermekét eskesse meg, mely végzést elhunyt felséges királyunk is hejbehagyni méltóztatott, melyért is a tekintetes karok és rendeket áldani ezen családok meg nem szűnnek. Esedezem a tekintetes karok és rendek előtt, hogy ezen lelki nyugalmat okozott üdvös végzések nyomán a vegyes párok tökéletes megnyugtatóra a protestáns lelkészeket felhatalmazni méltóztassák, hogy miután a plébános vélek a hitet elmondatta, ők pedig reájok áldást mondhassanak, és egyszersmind házasságok törvényességéről megnyugtathassák. Mert ha szabad a r.[ómai] katolikus klérusnak reánk átkot mondani, hadd lehessen lelkészeinknek az Idvezítő szavai szerént, ki is az ellenségeinkre is áldást mondatni parancsol, a maga híveire áldást mondani.

Ki egyébaránt méjj tisztelettel öröklök a tekintetes karoknak és rendeknek aláza-
tos szolgája,

Id. Szilágyi Lajos

ref.[ormátus] egyházvidéki ülnök

H.[egy]K.[öz]Pályi, szeptember 23-án 1840. eszt.[endőben]

5.1. Bihar vármegye közgyűlése Szilágyi Lajos beadványáról²³⁰

Táblabíró Szilágyi Lajos úr nagyméltóságú Leicsák Ferenc úr által a vegyes házasságokra nézve kiadott pásztori levél botránkoztató következeit előadván, a vegyes párok tökéletes megnyugtatóra a protestáns lelkészeket oly módon kéri felhatalmaztatni, hogy miután a római katolikus plébános a hitet a házasulandókkal elmondatta, reájok áldást mondhassanak, és egyszersmind házasságok törvényességéről megnyugtathassanak.

Végzés: Ezen indítványképpen előterjesztett folyamodásban megemlített pásztori levélnek mind törvénytelenységét, mind pedig a vallásos felekezetek közt létező egységnek megháborítására célzó természetét a megye rendei többszöri végzésükben, de ő császári királyi felsége elébe terjesztett felírásaikban is kifejtettek. Kötelességük lévén tehát addig is, míg a sérelem a maga útján orvosoltatna, minden módokat, melyek a különböző vallást követőkre csendességet és békét, az örökre egymáshoz kötött házaspárok között pedig az olyannyira szükséges lelki nyugodalmat szerezhetnek, egész készséggel elfogadni, miután az indítványt a kitűzött üdvös célhoz vezetőnek tekintik, ezennel nyilván kijelentik, miszerént meggyőződésükhöz képest minden evangélikus lelkésznek szabadságában áll azon házasoknak, kik áldás nélkül szűkölködő frigyüket az Úr nevében megáldatni kívánják, ebbéli kívánságukat teljesíteni, mely megállapodásuk, hogy mindenkinek tudomására lehessen, jelen jegyzőkönyvi cikkelyt járásbeli főszolgabíró urak által meghirdettetni rendelik.

²³⁰ MNL. HBML. IV.A. 1. a) 156. köt. (1840) 2191. sz.; TtREKN.Kt. R 607. 120. 2. t.

6. Bihar vármegye végzése a vegyes házasságokról, 1841. március 1.²³¹

A tizenkilencedik századnak hazánkra nézve ha nem legszerencsétlenebb, de eddigéle talán legveszélyesebb napjának kell tartanunk azt, mely a vegyes házasságok gátlási céljával kibocsátott pásztori levelek létrehozása által e megyének oly szomorú nevezetességet szerzett. E rémítő tünemény nevedő morajjal azon tetőre hágtott tehát már hazánk egén, honnan vészt jósló sugárai a keletkezendő viharról mindenkit nemcsak meggyőzhetnek, hanem a törvényhatóságokat férfias küzdelemre és kiállásra ébresztik. Ezekre van szükség, hogy ama hatalom, mely a túlvilági boldogítás fegyverével az életben annyi gyógyíthatatlan sebeket ejt, mely fény századának visszavarázslására vezető átoktól el nem retten, mely ön kárával a természet szavát számításba nem veszi, a polgári törvények elleni törekvésében korlátoztassék. Ily törekvésnek kellessék-e az említett pásztori leveleket tekinteni? Sokkal tisztábban áll a megye rendei előtt, mintsem ebbéli annyiszor nyilvánított meggyőződésüket, akár az eddigi köztudomásra jutott pásztori, akár pedig Esztergom vármegyének felolvasott körlevelében foglalt okoskodások csak meg is ingathatnák. S miután az ország rendei az érdeklött pásztori levelek törvénytelenységét a közelebb tartott ország gyűlésétől ő cs.k. felségéhez intézett felírásban terjedelmesen kifejtették, s megcáfolhatatlanul bebizonyították, nem is annyira az érdeklött pásztori levelek által az 1790-1/26. törvényen ejtett nyilvános sérelem kimutatása, hanem inkább az volt a megye rendei tanácskozásának célja, hogy az elszórt veszedelmes szikráknak pusztító lángokbani kitörése fejedelem és haza közre-munkálása által gátoltassék. Ösmeretes a megye rendei előtt is ő cs.kir. felségének az ország papi méltóságaihoz 1839. esztendő április 27-ről az 1790-1/26. törvény szigorú megtartása végett intézett azon kegyelmes parancsa, mely valamint egyrészről ő cs.k. felségének alattvalói polgári és társaságos nyugodalmuknak biztosítására célzó atyai szándékát és hajlandóságát örvendeztetőleg, úgy más részről a papi hatalomnak az apostoli király törvényes szavának is ellenszegülni tudó merészséget fájdalmasan tanúsítja. A törvényhozó testnek a felvilágosodás égi fényénél alkotandó rendeleteitől lehet tehát reményleni egyedül, hogy az ország boldogságát és csendét feldúló indult körlevelek megsemmisítésével a hazaszívébe magát befészkelte mirigy onnan gyökeresen kiirtassék. Ugyanazért ő cs.kir. felsége meg fog kérést tenni, hogy az országgyűlés tartására kijelelt törvényes időt be nem várva Pest városába azonnal országgyűlést hirdetni méltóztassék. Mely kérelmük által azonban nem azt kívánják a megye rendei kifejezni, mintha törvényeik tömkelegében nem találtatna törvény, mely az egyházi rend kicsapongásai fékezésének szükségét, mind a régibb, mind az újabb időkben el nem ösmerte és büntetlenül hagyni kívánta volna. Ilyen jelesen, hogy többek ne említettessenek, az 1647/14. és azt megerősítő 1790-91/26. törvénycikkelyek, melyek a hit dolgában alkotott törvények megszegőit törvényszéki bíráskodás által és 600 forint büntetés terhe alatt azoknak betöltésére köteleztetni rendelik. De kénytelenek a megye rendei megvallani, hogy a békés egyetértés és vallási türelem megzavaróit szigorúbban fenyeztetni s a terjedő rossznak rögtöni megakadályozására nézve pedig tettelegesebb következményű törvényt óhajtanak. Minthogy azonban addig is, míg e célt elérhetnék, a fennálló törvényekben kell menedéket és orvoslást keresniök, hatóságukhoz kötött törvény-örködési joguknál fogva pedig a fennálló s soha el nem törült törvényeket foganatba venni kötelesek, ahhoz képest tiszti főügyvéd Porubszky István úrnak meghagyatik, hogy mindazon papokat, kik a vegyes házasságoknak az 1790-91/26. törvény érelmében beszentelését jövendőben nem teljesítendik, az alább kinevezendő és a feljelentett tettek a törvényes rendeletek megtartása mellett és azok értelmében megbosszulandó törvényszék elibe idéztetése,

²³¹ TtREKN.Kt. R 1045. 14. t.; Rövidebben: MNL. HBML. IV.A. 1. a) 164. köt. (1841) 3–9. sz.

mely vegyes törvényszék tagjainak t.b. Beöthy Károly úr elnöksége alatt Gróf Haller Sándor, Thurzó János, Csengeri Antal, Nagy József, aljegyző Hankovits György, szolgabíró Jakabffy Joakhim, esküdt Ónodi Lajos és tiszti alügyvéd Lázár Mihály urak kineveztetnek. A felolvasott körlevelekből és hazai hírlapokból értésére esvén továbbá a megye rendének, hogy a csanádi püspök római útjának célja a hit, jelesen pedig a vegyes házasságok dolgai felett a római pápával egyezkedni, vagyis ezekre nézve a magyarországi egyházi rend maga alkalmazhatása iránt adandó szabályokért folyamodni, szükségesnek látják a megye rendei ünnepélyes óvás mellett kijelenteni, hogy törvényhozási jogaiknak Róma szava általi korlátozhatását, valamint hajdan meg nem engedték, úgy ezen függetlenségüket továbbá is fenntartani fogják, s a nevezett püspök tetteit és nyilatkozásait legkisebb kötelező erővel csak távolról is bírhatónak elősmerni soha nem fogják.

Végre az annyiszor kárhoztatott pásztori leveleknek nyíltan is elősmert célja főképpen a vegyes házasságok akadályozásában létezvén, kötelesnek érzik magukat a megye rendei ezen célnak kivitelét minden utakon és módokon gátolni, ahhoz képest járásbeli főszolgabíró urak által meghirdettetni rendelik, hogy a vegyes házasságok kötését a törvény legkisebbé sem tilalmazza, s hogy a pásztori levelek kibocsájtása után is, a szertartások és áldás mellőzésével kötött házasságok a katolikus egyházi rend által is polgári következményeire nézve oly tökéletes erejűeknek tartatnak, mintha a pásztori levelek közrebocsájtása előtt divatozó szertartások és beszterelés mellett kötöttek volna, következésképp az ily házasságok felbonthatatlanok és az abból születendő gyermekek törvényesek.

6.1. Bihar vármegye felirata, 1841. március 1.²³²

Még az 1839. eszt. május 6-ról, július 8-ról és szept.[ember] 23-ról 1073., 1962. és 2320. sz.a. költ alázatos felírásainknál fogva felszólaltunk mi cs.kir. felséged kegyelmes színe előtt a vegyes házasságok akadályozása céljából legelőbb megyénk kebelébe közrebocsátott pásztori körlevél ellen, s ezáltal az 1790/91. 26. tc. 15. szakaszán ejtett sérelemért nyilvános elégtételt s orvoslást kérni bátorkodtunk. Ugyanezeket követőnk által az egybegyűlt ország rendei előtt is hatósági kötelességünknel fogva sürgetni, s az orvoslást ott, hová azt törvényeink helyhezik, keresni el nem mulasztottuk.

De az óhajtvá várt válasz cs.kir. felségedtől nem érkezik, az ország gyűlése pedig anélkül, hogy hazánknak főképp a vallási törvény alkotásán alapított, s azok szigorú megtartásától függő boldogságát merőben veszélyeztető merénnyel akár megbosszúlhatta, akár pedig jövőre meggátolhatta volna, eloszlatott, s így elkövetkezett az időszak, melyben a túlvilági boldogítás fegyverével ez életben annyi sebeket ejtett, fényszázadunk visszavarázslására vezető utaktól soha el nem rettent, s a természet szavát önkárával számításba nem vevő egyházi hatalom a polgári törvények iránt tartozó engedelmisséget tökéletesen kivetkezni, s ebbeli szándékának elnézéséből új erőt, a büntelenségéből pedig nagyobb bátorságot kíván meríteni.

S valóban e rémítő tünemény a fenyegetlenül hagyott törvényszegés azon tetőre hágott már hazánk egén, honnan vészjósló sugárai a keletkezendő viharról nemcsak mindenkit meggyőzhettek, hanem a törvényhatóságokat férfias kiállásra s küzdelemre ébresztik, bennünket pedig cs.kir. felséged törvényeink iránti buzgalomában helyezett oltalomhoz nyúlni most már meggyedízen kényszerítenek.

Az eddig előterjesztettekből is méltóztatik cs.kir. felséged kegyelmesen átlátni, hogy jelen legalázatosabb felírásunk célja az érdeklött körlevelek törvénytelenységének

²³² MNL. HBML. IV.A. 1. b) I. 120/1841.

kimutatása nem lehet, mert a vegyes házasságok kötésének mostani módját az 1790/1. 26. törvénybe ütközőnek számos felírásaink és az ország rendei által felségedhez intézett felterjesztés után még terjedelmesebben fejtegetni annál kevésbé látjuk szükségesnek, mivel a házassági kötésnek ama botránkozató rendszere felett cs.kir. felséged is kárhoztató ítéletet mondott akkor, midőn az első körlevél kibocsátása után csakhamar az 1839. eszt.[endei] ápril.[is] 27-ről költ kegyelmes parancsánál fogva az egyházi rendet az 1790/1. törvény megtartására szigorúan, de hasztalanul inteni méltóztatott. Mely kegyelmes parancs azonban valamint egyrészről cs.kir. felségednek alattvalói, polgári s társaságos nyugalmuknak biztosítására atyai szándékát, úgy másrészről az egyházi rendnek az apostoli király törvényes szavával is szembe szállni tudó merészségét teljes mértékben tanúsítja.

Ezen veszedelmes helyezetben tehát egyedül a fejedelem és haza közremunkálásától s a felvilágosodás égi fényénél alkotandó törvényektől lehet remélni, hogy az ország csendét és a közbékességet feldúlani indult körlevelek megsemmisítése után a haza szívébe magát befészkelte mirigy onnan gyökeresen kiirtassék.

Mihez képest alattvalói mély tisztelettel kérjük cs.kir. felségedet országgyűlés tartására kijelölt határidőt be nem várva az ország rendeit hatalmasan terjedő rossznak rögtöni elfojtása iránt foganatosan intézkedendőket sz.kir. Pest városába kegyelmesen egybehívni méltóztassék.

Mely alázatos kérelmünktől távolítani kívánjuk ama magyarázatot, mintha nem léteznének törvényeink, melyek az egyházi rend kicsapongásai fékezésének szükségét hajdan és most el nem ösmerték, avagy azokat büntetlenül hagyni kívánták volna, mert hogy többeket ne említsünk, épségben áll az 1647:14. és ezt megerősítő 1790/1:26. törvénycikkely, melyek a hit dolgában alkotott törvények megszegőit azok eránti engedelmességre törvényszéki bíraskodás által s 600 Ft büntetés terhe alatt szoríttatni rendelik.

De kéntelenek vagyunk megvallani, hogy a békés egyetértés és vallási türelem megzavarói csak szigorúbb fenytetésüket, a cél elérésére pedig tettelesb következményű törvény hozatalát óhajtjuk. Minthogy azonban a fennálló törvénynek fogamatot szerezni, s a kihágásokat azok szerint fenytíteni törvényhatósági állásunknál fogva kötelesek vagyunk, egyszersmind mély alázattal jelentjük, hogy a fent írt 1647:14. 1. c. által kijelent bíraskodási utat az egyházi rend azon tagjaira nézve, kik a vegyes házasságokat az 1790/1. 26. t.cikkben megszabott móddal ellenkezőleg adandják össze, jövőre nézve követni elhatározzuk.

Kik stb.

7. Szilágyi Lajos: Béke a vallásügybe, 1844.²³³

Még a régi rómaiaktól öröklött politikai elvek voltak a fejedelmeknek és nemzeteknek, egész a Napóleon megbuktáig: *ha békét akarsz, hadhoz készülj*, e volt annak az oka, hogy egész ezen időszakig a háború mindég megelőzte a békét. A Napóleon megbukása óta egész más iránya van a politikának, mert még a legkényesebb kérdéseket is a fejedelmek és nemzetek békés úton intézik el, pedig soha nagyobb fizikai erejek a fejedelmeknek nem volt. Még a háborús világba is, mint most, úgy hogy most már csak a mi értünkre is a 30 éves háborúk helyett 30 éves béke boldogító malasztjával élhetünk, mert az a háborút mindenkor megelőzi. Ha már idegen fejedelmek és nemzetek egymás közt békés úton mindent el tudnak igazítani, ugyan hát mi, egy haza szülöttjei,

²³³ TtREKN.Kt. R 607. 120. 3. t. (Helmezy Mihályhoz, a *Jelenkor* szerkesztőjéhez küldött, de meg nem jelent írás.)

egymásnak vérei hogyné tudnánk a vallás ügyét békés úton elintézni magunk közt, nem tudnánk-e az ingerültség és szenvedély azon fokáról, melyen főként a pasztorále kiadása óta, fájdalom, egymással ellenkezőleg küzdünk, a béke pontjára lelépni. Én azt tartom, csak igazán akarjuk, meglehet a béke.

Mielőtt a béke pontjai eránt csekély véleményem előadnám, köteles vagyok magam és azok eránt, kik ezen vallás ügyét ezelőtt velem együtt részvétellel vitték, számot adni arról, hogy noha a néhai püspök által a megye közgyűlésére beadott antipasztorálénak nevezett és annak egy név nélküli szerző által ellenem 64 lapnyi, a pesti egyetem nyomtatóintézetébe kijött bántalmas cáfolat dacára, mégis én ajánlom a békét. Ezeknek megnyugtatóására, nehogy következtetésre magyarázhatassák, egy kis rövid leírását kell tennem az ezen felterjesztésemre követett eseményeknek, melyek e felett a megye közgyűlésein történtek.

Amint a pasztorálé közrebocsátott, a mostani helyettes és akkor első alispány azonnal egy igen lelkes felterjesztést tett elnökileg őfelségéhez, melyre azonnal egy királyi rendelet küldetett a néhai megyéspüspöknek és minden megyéspüspöknek, melynek tartalma olyan volt, hogy az a protestánsoknak megnyugtató volt, de a néhai püspök, noha abba az őfelsége királyi neheztelését láthatta, mégis a rendelet leérkezte után egynéhány nappal egy direktóriumot bocsátott ki, melybe a pasztorálé elvei szerinti esketés módját rendeli el gyakorlatilag a megyéje lelkészeinek. Ezen direktóriumot én olvastam legelső[ként], nemcsak a magam felei közt, de még a r.[ómai] kat.[olikus] világiak közt is. Megvallom, a pasztorálét, mikor legelőször olvastam, első elolvasásra valóban egy igazi főpásztori levélnek találtam, de mikor a direktóriumot elolvastam, mi tagadás lenne, a legnagyobb ingerültségbe jöttem, mert abba a protestánsok eránti türedelmetlenséget, megvetést és az eddigi szertartások megszüntetését s ennél fogva törvénysértést találtam, és e bírt rá, hogy a direktóriumot a közgyűlésre felterjesszem, és az úgynevezett antipasztorálét írjam, melyet ugyan egy jelenlévő pap úr pasquillusnak nyilvánított, de a karok és rendek azt ellenkezőnek találták, sőt az egy igen lelkes végzésre adott alkalmat. Ezen felterjesztést azért tartották a kat.[olikus] klérus sérelmének némelyek, mert a hierarchia szomorú következményei, melyeket eleitől fogva okozott és okozhat, voltak benne előszámlálva, melyek könyvekbe mind olvashatók, de ebbe[n] a pasztorálé szerzője sértve nem volt, hanem csak azt kértem, hogy őfelsége kérettesen meg, hogy addig is, míg ez, mint sérelem az országgyűlésén orvosoltatna, nyilvánítsa őfelsége az ily móddal kötendő vegyes házasságokat is törvényeseknek, nehogy a nemzedékek törvényessége idővel kétségbe hozódjon, amennyibe[n] az eddigi 50 éves gyakorlat ellen történik az esketés. Ezen megyébe jöven ki a pasztorálé, több megyének is tudomására esvén, az ingerültség, a felsőfokra hágott más megyék a felterjesztéssel nem érték be, hanem az olya papokra, kik a direktórium szerint eskettek, kemény végzéseket hoztak, melyeknek mi következményei lettek, azok tudva vagynak. Én azomba[n] higgadt vérrel gondolkodván, addig is, míg ez vagy királyi rendelet, vagy ország gyűlése útján elintéztetnek, arról lévén meggyőződve, hogy a vegyes pároknak az a szokatlan esketési mód nagy aggodást fog okozni, és talán a vegyes házasságokat akadályoztatja, egy felterjesztést tettem a megye közgyűléséhez, melybe arra kértem a rendeket, hogy az olyan vegyes párok, kik lelki nyughatatlanságba lesznek ezen áldásmegtagadás miatt, a ref.[ormátus] lelkésztől kérhessenek magokra áldást és azok adhassanak. Ezt a karok és rendek köztetszéssel fogadták és azt elhatározván az egész megyébe meghirdettetni rendelték, amint-hogy ki is hirdettetett. Azomba[n] annyi éveken által csak egy vegyes párt se tudok, ki ezen jótékony végzéssel kívánt volna élni, vagy pedig ily móddal esketés ellen, legalább[is] ebbe[n] a megyébe[n], rajtam kívül más panasztolt volna. Azomba[n] mindenütt, a pasztorálé kiadása óta, sokkal több vegyes házasságok történtek, mint ezelőtt, hozzájárulván még az, hogy mikor a gyűlés első napján ezen felterjesztésemre

hozott végzés másnap meghitetelesített, a bihari egyházvidéki esperes a gyűlésbe, melybe soha annak előtte nem volt, feljött, és ezen végzés ellen, mivel azon felterjesztésről, melyet én noha, mint egyházvidéki világi ülnök tettem, sem ő, sem a ven.[erabilis] tractus semmit sem tud, mindenek bámultára, a végzésnek ellene mondott. De azért bizony a rendek sem meg nem változtatták, sem ellenmondását be nem vették, és ez a tette ezen esperesnek a katolikusok előtt ezen pasztorálé ügyét nagyon depopularizálta, és arra a gondolatra vitte őket, hogy talán nem is olyan sérelmes ez a protestánsoknak, mint amint sokan a közgyűlésen panaszozzák. Annyival is inkább, hogy ugyan ezen esperesnek világi elnöklő társa is azt nyilvánította, hogy az áldás megtagadásba a protestánsoknak sérelmek nincs, de hiszen e volt nekünk szokásunk, protestánsoknak, hogy mi a vallásunk ügyének is eleitől fogva az ily egyenlenségekkel ártottunk magunknak legtöbbet, főként a bihari egyházi vidék lelkészeinek, kik a vegyes házasságok és ezekből származandó nemzedékek eseteire soha sem ügyeltek, és ha szintén tudták is, mégis félénkebbek voltak, mintsem vagy a magok felsőségeknak vagy a törvényhatóságoknak feljelentették volna. De a r.[ómai] katolikus papok sokkal jobban ügyelvén azokra, ezek egy esetet mulasztottak el, mely a törvény cenzúrája alá esett, úgy hogy ha a mi lelkészeink szintén úgy ügyeltek volna a törvény szerint neveltetésekre a vegyes házasságból származó gyermekeknek, véghetetlen sok kellemetlenségek elkerültettek volna. A bihari egyházi vidékbéli ref.[ormátus] lelkészek közül – noha pedig itt volt legtöbb eset a vegyes házasságból származó gyermekek neveltetése és a reverzálisok miatt – csak egy lelkész sem akadt, ki akár a közgyűléseken, akár a tractus gyűlésein csak egy üldöztetett mellett is, csak egy lépést is tett volna, pedig jól tudta, hogy Bihar megyébe[n] még a r.[ómai] katolikus világiak közt is számosan vagynak, kik a protestáns vallás szabadságát védeni egyiknek tartották a hazafi erényeknek. Én gyűlölködtem a kat.[olikus] klérussal, és ezen bihari egyházi vidékbe[n] egy család sincs, melynek lelki nyugalma megszerzésébe, a r.[ómai] katolikusok közül számos pártfogók szerzésével nagy részt ne vettem volna, és a lelkészek helytelen félénkségét és hanyagságát kipótolni elmulasztottam volna. Mert ne vegyék rossz néven ezen felekezeti érdekes lelkészek, ha azt mondom, hogy sokszor ott, hol inkább bátornak kellett volna lenni, ott félénkebbek voltak, ott pedig, ahol tartózkodónak kellett volna lenni, nagyon is bátrak voltak, p.[éldának]o.[káért] a kir. leiratokról egy prot.[estáns] lelkész a bihari közgyűlésen azt nyilvánította, hogy mintsem azokból törvényt alkossanak, inkább a vallás ügyét le kellene tenni. Ez már noha igen derék szónok ezen érdekes lelkész, de már ott inkább lett volna helye a félénkségnek, mint ezen nagy bátorságnak, mert ez annyi, mintha azt mondta volna: „az eddigi kellemetlen surlódások ezentúl is hadd tartsanak, holott a reverzális-kérés miatt, éppen egy pár hónappal ezelőtt, egy ref.[ormátus] ember egy r.[ómai] katolikus papot agyonlőtt. De hiszen, mikor békét akarunk, nincs akkor helye a szemrehányásnak, hanem nyilván próbálják meg a béke pontjait a fels. k. leírás szerint.

Hogy a felséges kir. leirat minden pontjaiból kitündöklök az, hogy őfelsége szíve teljes érzéséből örökös hívei lelki nyugalma megszerzéséért, és látszik az, hogy a lelkiesség teljes szabadságát a honba[n] teljesen helyreállítani akarja, mert ki vannak mondva a kölcsönösség és a lelkiesség természeti oly szabadsága, melyet még polgári törvény által se kíván korlátozni. Ennélfogva, ha már amely valláson a férfi van, azt ha azon valláson lévő lelkész esketi meg, a pasztorálé eránti sérelem végképpen elenyészik, mert az áldásmegtagadásra alkalom nem lesz. 2-szor. A gyermekek kövessék az apjuk vallását, de ha a szülék nem akkor mikor mátkások, mert egy szemérmetes leánnyal gyermekek felett alkudozni talán nem is illő, hanem miután már a gyermekek megszülettek, ha a szülék házi békéjük tekintetéből jobbnak látják, melyik vallásba neveljék őket, magok között harmadik befolyása nélkül szabadon, a természet által adatott jogjoknál fogva egyezségekre léphetnek. Úgyis akármely vallásba neveljék a

szülék gyermekeiket, ha a törvényes kort elérik, szabadon mehetnek más vallásra által, melybe lelki nyugodalmakat feltalálni inkább reménylik. 3-szor. Azon iskolába taníttathassa minden szüle gyermekét, melyikbe jobbnak látja, mert eddig is, de főként ezentúl, minden felekezet iskolájába a tanítás-rendszer javulván, minden iskolából kerültek, ezentúl még inkább kerülhetnek a honnak jó polgárjai. Nagy akadály volt ez eddig is a szülék előtt, hogy noha egy helybe vagy közel jó iskola van, de mivel más felekezetébéli nem járathatván belé, azomba[n] a maga felekezete iskolája oly messze volt, hogy sem a hosszú út miatt, sem amiatt, hogy igen sokba került volna a taníttatás, ebbe pedig módjok nem lévén, akaratjuk ellen is tudatlanul maradtak gyermekeik, pedig helybe ha járathatták volna, úgy semmi, vagy igen kevés költségekbe került volna az, hogy szüléi és hazafi kötelességeknek lelkiismeretesen eleget tegyenek. 4-szer. Végre a pasztorálét a törvénybe[n] említetni se kívánnám, mert mihelyt a pápa őszentsége a kat.[olikus] anyaszentegyház feje, kimondta azt bullájába[n], hogy a pasztorálé elvei dogma, erről civilis törvény nem rendelkezhetik, mert nem lehet hinni, amit az ember nem hiszen, nem lehet nem hinni, amit hiszen, ugyan hát azt hogy lehetne hinni, amit más akar elhitetni. Végre javaslom a mi lelkészeinknek, hogy ne legyenek oly bizalmatlanok a más valláson lévő lelkészek iránt, társalkozzanak vélek, mert én ott láttam a nép közt mindenütt igazi keresztyén türelmet és egyetértést, hol a több felekezeteken lévők lelkészei egymással barátságba[n] éltek, mert a papok példája után jóra, rosszra egyformán hajlandó a nép.

Ez azon vélemény a békéről, melyet 40 évig a vallásüggyel sokat tépelődven, gyakorlat után meggyőződéseim szerint olyannak látok, hogy e szerint azon sok kellemetlenségeknek, melyeket a világi életbe[n] mind magamra, mind másokra [nézve] tapasztaltam, végképpen elejét lehetne venni. Ami feleimet a békétől tartóztatja, a hierarchiától való félelem, hogy az ismét erőre kap, de én részemről már ettől, midőn a nyilvánosság úgyis felderült, semmit sem tartok, sőt inkább abba[n] a véleménybe[n] vagyok, hogy a klérus megszűnt már megtámadólag lenni, sőt amint az országgyűlési vitatkozásokból látni lehet, inkább oltalmazó állásba[n] van. A felséges kir. leirattal, melyből noha a keresztyéni türedelem, lelkiismeret-szabadság és tiszta jó lelkiismeret tündöklök ki, mégis mindkét felekezeten lévők közül számosan nincsenek vele megelégedve, pedig éppen az a bírói ítélet részrehajlás nélküli, mellyel egyik fél sincs megelégedve. De mindezek mellett is a r.[ómai] katolikusok és köztünk annyira megért már a vallásügy eránti felvilágosodás, hogy a békét mindkét rész szívesen kívánja. Húzzunk tehát fátyolt az elmúltakra és nyújtsuk egymásnak keresztyén szeretettel a béke olajágát, jelszavunk legyen: *Damus veniam petimusque vicissim*.²³⁴

Miske, július 7-én 1844. Id. Szilágyi Lajos

* Az önkényes igazgatásra vagy hierarchiára a mi egyházi vidékünk esperesei is menyire hajlandók, bizonyítják az 1819-i események, amikor a szekulárisokat az igazgatásból kizárni és a papi igazgatást behozni törekedtek, melyek amily sok kellemetlenségekre adtak feleim közt okot, azt fájdalom, jól tudják, mik bírták, leginkább a derék Fáty, az óra mutatója kiadására, és ezen papi uralkodásra való törekvés a r.[ómai] katolikus világiak közül számosakat idegenített el ügyünk pártolásától. Éppen a derék Beöthy Ödön, mondhatni, hogy állandó hévvel pártolta vallásunk jogait, pedig őiránta a bihari esperes ugyan hálátlan volt, mert egy kovácsi gyűlésen az én indítványomra, noha elhatározott, mégpedig nem többséggel, hanem egységgel, hogy a derék Be-

²³⁴ Eredetileg: „Hanc veniam damus petimusque vicissim.” Szállóige Horatius: *Ars poetica* c. versének 11. sorából: „Tudjuk, s kérjük is ezt a jogot, s ugyanúgy meg is adjuk.” (Muraközy Gyula fordítása.) Quintus Horatius Flaccus összes versei. Szerk.: Borzsák István – Devecseri Gábor. Bp., 1961. 574–575. p.

öthy Ödönnek hálairat, dank adres küldessen a diétára, a jegyzőkönyv meg is hitelesített, sőt a jegyző a levelet a jegyzőkönyv értelmébe fel is tette és készen az espereshez el is vitte, az esperes a tractus pecsétje alatt a postára fel is tétette egy délelőtt, de délután a postáról visszahozatta és a levél, a tractus végzése ellenére soha el nem küldetett. Ebből nemcsak önkény, de háládatlanság, tractus és maga hivatala kompromissziója és az én kompromisszióm is világos, mert én – mihelyt az autentikáció megvolt – az első postán megírtam, hogy a tractus dank adrest szavazott, melyet minden órán meg fog Pozsonyba[n] kapni. Ismét ezelőtt két évvel az érmelyéki tractus egyik gyűlésén világi ülnöknek elválasztotta, fél év múlva ugyanaz a tractus ezen végzését törvénytelennek határozta, pedig már egy lelkész, az egyházi hírlapba ezt, mint a türelem legjobb oklevelét, ki is adta. Ily sok következtetlenségeket szoktunk mi reformátusok tenni, és mind a magunk felei, mind a más felekezetek előtt vallásunk szabadsága pártolása eránt sokakat közömbösökké tenni.

4-szer. A válóperek mindenik fél vallásdogmái szerint folyhassanak. Ha a férj válik, akkor a nő forma, ha a nő válik, akkor a férj formára folyjon a válóper. A protestáns férj léphessen más házasságra, de a nő tartsa magát vallása elveihez a kölcsönösségnél fogva. Ha eddig a törvényszékeken többnyire r.[ómai] katolikus bírák előtt folyhattak a perek, kik is nem a maguk, hanem a protestáns vallás elvei szerint ítéltettek, hát a protestáns bírák hogyan tudnának a r.[ómai] katolika vallás elvei szerint ítéletet hozni, vagy pedig a vegyes házások válópereit vegyes törvényszék ítélje el, melynek fele katolikus papi, fele protestáns bírák [...] magok vallása dogmái [...] ²³⁵

8. Szilágyi Lajos feljegyzése Bihar közéletéről, 1846. ²³⁶

A Biharmegyei publicitás alapja, melyre a mostani opposíció alakult, de most már nagyobb részt helyettes elleni személyeskedést vett irányúl

A Biharmegyei publicitás a protestáns vallást, vagyis lelkiösméret szabadságát érintő tárgyak megvitatásán alapszik – mivel a protestánsok főként valaki iránti bizalmukat főként attól függesztik fel, ha vallja a közgyűléseken, mikor sérelmeik vitatás alá jöttek, kik azok, akik ebbéli ügyöket pártolják. Főként, ha a r.[ómai] katolikusok közül valaki pártolta az aránt [!], csaknem az elragadtatásig bizodalommal viseltettek, a volt annak az oka, hogy én a liberálisabb katolikus jóbarátomnak azt mondtam, mit 1825 előtt, hogy Biharba a protestánsokkal úgy kell bánni, mint az olyan beteggel, aki a pilulákat [!] sem tudja másba lenyelni, ha csak ostyába nem takarják. Igazolta e hasonlításomat a következés, mert csakugyan a protestáns vallás sérelmei hű pártolásával léptek fel a r.[ómai] katolikus urak közül is számos jeles rendűek. Hogy jobban kivilágoljon ezen állítmányom, ennek történeti rajzát alább tudatni szükségesnek látom.

1825-be még a gróf Zichy beigtató innepe alkalmával felkerülvén a közgyűlésen Sz. Jánosi adófizető nőjének, Czankó Máriának azon ülésben írt kérő levele, melyben panaszolja, hogy tőle 3 leány gyermekei mintegy 8 évvel ezelőtt erővel elvitettek, kettő az apácák klastromába, de kik közül az egyik a felső emeletről leugrott és szerencsésen hazavánszorogván s betegségéből felgyógyulván hozzám jött és általam egy esdek-lő levelet íratott a megyéhez, melybe kérte, hogy őfelségénél vessék közbe magukat a rendek, hogy tovább ne háborgatódjon, nemsokára meg is nyerte. A másik leánya

²³⁵ Az utolsó mondat irathiba miatt nem olvasható.

²³⁶ TtREKN.Kt. R 607. 120. 7. t.

apáca maradt, a harmadikat Erdődre, Békés megyébe hurcolták. Mivel ezt 8 évektől fogva nem látta, meg akarván látogatni, de az akkori plébánostól a báróhoz kísértette, és anélkül, hogy leányát még csak látni is megengedték volna, 12 kemény korbácsolással megkínóztatott, és passzus nélküli kóborlás színe alatt nyáron 14 mértföldnyiről mezítláb vason kísértetett haza. Elnyomorodott végképpen, úgy, hogy még ma is dologtehetetlen. E gyűlésen ezen szomorú tárgy felkerülvén, heves vitákra adott alkalmat, mégpedig néhai septemvir, mint főkurátor és néhai püspök Vurum között. A más gyűlésen Szent Jánosi Nagy Sándor vallási ügyét, mint kihez egyházi vidéki ülnök kérelemnél fogva folyamodtak, én folytattam azzal, hogy a kérőlevelet én írtam, és a közgyűlésben is nemcsak magam pártoltam, hanem a liberális katolikus baráti-mat is részvétre felszólíttattam, és pedig a fentebb előadott aforizmánál fogva, melynek oly nagy sikere lett, hogy nekünk protestánsoknak közgyűléseken tovább magunkat kitegyük, szükség nem is volt, mert a r.[ómai] katolikus urak még sikeresebben kiperelték helyettünk.

Ezen érdemek közt legfőbb helyen állott Beöthy Ödön, ki is a katonaságból végkép haza jővén, és magát egészen a publikus pályára szánván, elkezdte ott, hol a katonai pályára lépésével végezte. A politikumokat tárgyzó tudományokra oly szorgalommal adta magát, hogy több esztendőket tanulással és olvasással töltött, minden, minden nevezetesebb új könyvek megszerzésétől semmi költséget nem kímélt, legalább 4 ezer pengő forintot érő könyvtárt szerzett, és azt nemcsak megszerezte, hanem el is olvasta. Mi természetesebb annál, hogy egy ily természeti ajándékokkal különben is megáldott egyén nagy emlékező tehetség és megért ésszel olvasván azt, lehet mondani, hogy többet tanult ez alatt az egynéhány év alatt, mint másik minden oskolákat elvégzett. Abból lett, hogy autodidikon lett belőle, az ékesen szólásba is gyakorolta magát, amennyibe mikor magába olvasott, mindég nagy felszóval olvasván, így jött belé azon ékesen szólásba, mellyel magát eddig, mint első szónokja hazánknak, kitüntette. Ily előkészülettel legelőször is az ebbe a megyébe napirenden lévő vallás dolgába 1826-ba lépett fel, az energiát későbbre, minden más politikus tárgyakba folytatta, melyet a protestáns nemesség azzal jutalmazott, hogy 1830-tól már 9. országgyűlésére követnek választotta.

De visszamegyek, ahonnan el kellett térnem ezen érdekes személy miatt, ahol elhagytam, t.i. a vallásos publicitására megyénknek.

Vurum püspök tehát, mint ki látván, hogy az előtte való püspökök a vegyes házasságból származott gyermekek dolgát nagyon hanyagul vették, egyszerre 24 rendbéli vallásos esetet jelentett fel a megyének. Mi természetesebb, hogy elszokván a publikum a vallásügytől, ezt a protestánsok üldözésére vették, pedig ennek inkább a protestáns papok voltak okai, kiknek kötelességek lett volna szintűgy a törvények szerénti nevelésre ügyelni a vegyes házasságokból gyermekeknek törvény szerénti nevelésekről.²³⁷ [Vurum] azt a sok vegyes házassági gyermekek ügyét püspöksége első évébe hozván a gyűlésekbe, minden gyűlésre jöttek felyülről a pátensek, melyekre a r.[ómai] katolikus klérus, mint kinek minden dikasztériumon képviselői vannak, státusából természetesen oly rendeletet vívott ki, melyek a r.[ómai] katolikus klérus és r.[ómai] katolika vallás elveivel inkább, mint a lelkiismeret szabadságával egyeztek meg. Volt elég alkalma Beöthynek azt a sokat és szépet, mit olvasott, használni, mely példa után számosan a r.[ómai] katolikus szekulárisok közül számos pártfogókat találtunk, mégpedig nem a protestánsoknak hízelgésből, hanem a lelkiismeret szabadságánál fogva, úgyhogy már többé nem vallásos, hanem alkotmányos kérdéssé vált nálunk a protestánsok sérelme. Melynek következése a[z] lett, hogy a katolikus klérus már többé nem offenzíve, hanem csak defenzíve léphetett fel a közgyűléseken, ennélfogva az ingerült-

²³⁷ A „tehát” szótól idáig utólagos beszúrás idáig.

ség is eránta szűnni kezdett, úgyhogy egyszer a múlt 1841-ig, míg t.i. Lajcsák püspök a pastoraléját ki nem bocsátotta, lehet mondani, hogy a vallásos ügyekkel kevés idő tölt el. Ezek helyett az oppozíció (kinek főnöke szakadatlanul Beöthy volt, ki egy másik kitüntetett embernek, t.i. Tisza Lajosnak ő tudja miért, nemcsak barátja nem volt, hanem engesztelhetetlen ellensége lévén) az ellen organizált párton, ...²³⁸ azaz az okon, mintha a r.[ómai] katolikus klérus eszközévé kívánta volna magát tenni. Külsőképpen ellenséginek lehetett és arra magyarázni azon korreláció, melybe hivatal vise-lése 4. esztendei magános életébe láttatott lenni, de ezt csak azok hitték, kik még azt sem akarták elismerni, hogy ő bigott református.²³⁹ [sic!] Ennek a gyanúnak oka a volt, hogy mivel az oppozíciót nyilván megvetette, véle társalgani sem kívánt, sőt, aki oppozícióból, mint viceispánhoz néha-néha tisztelkedni ment, már ahhoz többé nem bíztak, sőt gúnyolták és megvetették. Mi természetesebb annál, hogy a r.[ómai] kato-likus klérus, akinek eleitől fogva politikája volt a prezídiumokat tisztelni, Tiszát is nemcsak személyéért, hanem elnöki hivataláért is nemcsak tisztelték, de pártolták is. Ezen pártolást kéntelen volt elfogadni, mert az oppozíció találhatott személye eránti gyűlölségnél fogva pártolást, defenzívvé lévén, akik eránta jóindulatot mutattak, hogy ezt viszonzta, azt hibának csak ellenségei tarthatják. Azt mondja a deák: „Crescit sub pondere palma.” Ez által az üldözés által még feljebb emelték, s az üldözés az oka, hogy a kormányba kéntelen már keresni pártfogást, melyet meg is talált. Azt tartom, ily esetben sokan ezt tennék az oppozícióból, melyet annak sok tagjai bébizonyítottak, kik egypár évvel ezelőtt Beöthynek legnagyobb ellenségei voltak, most pedig baráti. Amelyik rész nyertes, az önérdékű emberek ahhoz szoktak csatlakozni.

E részben Beöthy Titus Vespasianusszal tart, ki is azt mondta, mikor vetették szemére, hogy az árnyékszékekre is adót vetett: „Lucri bonus [est] odor ex re quali-bet.” Az oppozíció főnöke is, ellenségei is elfogadta barátinak örömet, és első kínál-kozássra, mert a Tisza megbuktatására használhatta őket.

Így ment által a publicitás a vallás teréről személyességre. Kimondatott Beöthy ál-tal a közgyűlésen, hogy pártoknak kell lenni. Ezen pártok csakugyan létrejövén, már mikor egyszer azt mondtam, hogy én azzal az eszmével, hogy pártoknak kell lenni, soha sem tudok megbarátkozni, mert ahol pártok vannak, ott nincs egyetértés, ahol pedig egyetértés nincsen, a közjóra üdvöst határozni nem lehet, mert ott a közjó a pártok érdekének mindég fölládoztatik.

Idősb Szilágyi Lajos

9. Szilágyi Lajos levele és elemzése Széchenyi Istvánnak, 1846. január 19.²⁴⁰

Nagyméltóságú gróf, belső titkos tanácsos és főkormányshéki alelnök, császári-királyi kamarás úr, kegyelmes uram!

Mielőtt a küldöttséggel Tiszadobon nagyméltóságodat megtiszteltük volna, bátor vol-tam nagyméltóságodnak magány tiszteletemet Debrecenbe[n] tenni, azon pár beszéd közt, melyre nagyméltóságod engem méltatott, abbeli kívánságát is kijelenteni ke-gyeskedett, hogy miszerént szeretne Bihar mostani politikai állásáról egy őszinte fel-világosítást venni. Ha hogy méltóságod egy oly egyénnek, kinek 40. évek során ke-resztül a sors megengedte érnei, hogy méjjen tisztelt megyéje politikai történeteit cse-

²³⁸ Szövegkihagyás az eredetiben.

²³⁹ A célzás Tisza Lajosra vonatkozik.

²⁴⁰ Szilágyi Lajos Széchenyi Istvánnak, 1846. január 19. – MTAK.Kt. K 208/167.

kély esmelyével kísérgettem, őszinte nyilatkozatát némi figyelemre venni méltóztatik, megyénk mostani szomorú állását, mint tulajdon tapasztalásomon épült, és a józan rész által hű rajzolatnak talált leírását ezen levelem mellé rekeszteni bátor vagyok.

Hogy én nagyméltóságodnak ily bizodalmasan merek írni, nemcsak azon elfelejt-hetetlen 8 holnapok, miket Sopron megyébe küldetésemnél fogva élvezve, ott nagy-méltóságod becses személyét megismerni és tisztelni megtanultam, hanem klasszikus munkáit még most is szüntelenül olvasva, honunk virágzására kiadott becses, kiadott könyvekbe kijelentett számtalan elveit ugyancsak maga által létrehozva látom. Ki vol-na tehát az a háládatlan honpolgár, kinek nagyméltóságodhoz határtalan bizodalma nem lenne? Ezen bizodalomtól lelkesülve vagyok bátor nagyméltóságodnak az ide mellékelt leiratomhoz adni, hogy itt a kegyeletek annyira leromboltattak a bukott párt által, hogy az utcán bátorság nincs: testvér a testvért, a fiú az apát az utcán szemtől szembe huncutnak kiáltja, meztelen karddal kergetik a más véleményű embert, úgy-hogy ide nem királyi komisszáriust, hanem prothmédiens²⁴¹ kellene küldeni, hogy körösbogárral²⁴² orvosolná őket, mert a veszettségről eddig még leghathatósabb szer a körösbogár.

Valóban sajnálni lehet, hogy Beöthy a nádor őfensége különös kegyeivel dicseked-ni mer, holott a nádor őfenségét a 39. országgyűlés alatt a verőcei követ által tartatott követi konferenciába[n] oly nyilván megsértvén, most is, mikor a méltóságos helyet-tesünk a fenséges nádor jubileumát indítványozta, én pedig ehhez azt adván, hogy kérettessen meg felséges jó királyunk, hogy őfenségének 50. évi hű szolgálatjaira jó-szágokat királyi adomány mellett ajándékozzon, párthíveivel egy szót sem emele. De midőn Bernáth Gedeon párthíve a főkormányzót, a székibe ülni akarván, melybe vá-gatta, a fia pedig feltéven süvegét, meztelen kardot irányzott hozzá, tudott tapsolni. És e volt az oka annak, hogy a megye[i] hajdúk, kik négy napig tartó inszolenciáját és impertinenciáját²⁴³ pártjának látták, az alkalmat használták, és miután a honi esemé-nyek példájára konventikulumot²⁴⁴ tartván Beöthy, és az asztal végén a verekedés el-kezdődött, ezen hajdúk székkal dobáltatván, meztelen karddal és botokkal támadtat-ván meg, magok védelmére puska ágyát használták, úgy, hogy a hérosz maga is asztal alá dobáltatott. És a párthívei közül azok, kik a hajdúkat székkal dobálták és karddal vagdalták, számosan, noha nem veszedelmesen, puska tusával sérelmet kaptak. Egyébaránt, mivel a kormány Földvári Gábor őméltósága által megvizsgált azon nyi-latkozatait Beöthynek, melyekkel v.[ice]ispán korában a közgyűléseken a kormányzó, és magának a kormánynak felsőbb rendeleteit depopulizáció²⁴⁵ szándokból tett, és célt is ért. Büntetlenül elhallgatta, mikkel a tiszt karnak a kormány eránti tiszteletlen-ségre és engedetlenségre, úgy az ifjúságnak a kormány rendeletei kigúnyolására pél-dát adott, és a függetlenséget és több nemtelen tetteket erénynek kanonizált, azon kellemetlenségeknek, mik megyénket most felforgatták, okvetetlen bé kellett követ-kezni. A Beöthy ily szellemű egynéhány szavait, mik a királyi biztos által kivilágosod-tak, idejegyzem, hogy nagyméltóságod általláthassa, mily terrorizmust vívott ki ma-gának, hogy egy ember sem akadt, ki azokat megcáfolni merte volna, mivel az ifjúság és magisztrátus megéljenezte.

²⁴¹ Protomediens (protomedikus) = országos főorvos.

²⁴² Más néven: körösbogár, rendkívül mérgező rovar, már az ókorban is készítették belőle afrodiziá-kumnak illetve veszettség elleni készítménynek tekintett gyógyszereket. Ld. pl.: Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvostörténeti emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I. köt. Bp., 1929. 359–363. p.

²⁴³ Inszolencia és impertinencia = elbizakodottság (önteltség) és szemtelenség.

²⁴⁴ Konventikulum = gyülekezés, gyűlés.

²⁴⁵ Depopulizáció = itt: népszerűtlenné tétel.

Mihelyt első alispánnyá lett, már az első gyűlésen azt mondotta, mely is v.[ice]ispányságának mintegy programja lett, ú.[gy] m.[int]: „Én minden prezídiumnak²⁴⁶ természetes ellensége vagyok, én a kormány embereit olybá nézem, mint a kéményseprőt, ki mentől magasabban megyen föl a kéménybe, annál jobban békormozza magát. Én méltóságodnak egész ellensége vagyok, nem fél, mert én fél semmi se szeretek lenni. Úgyhogy ha olyan szituációba kellett volna jönnöm, hogy haramiává kellett volna lennem, akkor is borzasztó haramia lett volna belőlem.” És számtalan ilyeneket a prezídiumról nyilatkozva, a tiszti kar és a jegyző éljenzése követvén, nem csuda, hogy a főjegyző is a kormányzónak szemtől szembe így nyilatkozott: „Nékem méltóságodhoz nincsen semmi bizodalom, és elébb elszáradjanak ezen két kezek, mintsem én méltóságodnak az óvását jegyzőkönyvbe beletegyem. Más jegyző így: „Én méltóságodnak azt a jogát el nem esmerem, hogy engemet a t.[ekintetes] k.[arok] és rendek előtt megróvhasson, és én azt ezennel el sem is fogadom. Egy. sz.[olga]bíró így: „Én méltóságodra akciót kérek, hogy méltóságod demoralizálja az ifjúságot.” A főügyvéd az akciót a helyettesünk rendelete ellen nem tette fel, ekkor főkormányzói jogánál fogva szuszpendálta.²⁴⁷ Másnap az ellenzék székébe visszaültette. A most legközelebbi gyűlésen pedig a főjegyző a helyettes által kimondott többségnek jegyzőkönyvbe való tételét megtagadta, másnap pedig, midőn a jegyzőkönyvet kívánta felolvasni, egy fél árkus tiszta papirossat eleibe lökvén, a helyettesnek azt mondotta, nincs jegyzőkönyv.

Kérdem már most, mivel ezek mind büntelen történnek, lehet-e így a kormányzást célszerűen vinni ily anarchikus állásba, amikor az őfelsége rendeletét is egy fiatal ügyvéd kis ordasnak csúfolja a gyűlésbe[n]? Az E.[lső]A.[l]ispán pedig a kormányt gyávának mondja, ki se jutalmazni, se büntetni nem tud.

Nagyméltóságodat, mint honunk első státusemberét kérdem: Ahol a kormányzó személye és hivatala ily méltatlanságokkal illetetik egy terrorista párt által, és az anarchia ily móddal rendszerezve van, úgy, hogy maga a kormányzó még törvényszerű elégtételt sem vehet, azomba[n]a kormány sem lép fel energiával, lehet-e az ily tiszteletet másképp, mint despotizmussal – mely ugyan utolsó óvoszer – helyrehozni? A hajdúk, kik is a kormányzó tudta nélkül, látván, hogy a felbőszült ellenzék kardokkal rohan a helyettes után, személye megmentésére, a terembe visszanyomták, miután székekkel, kardokkal és botokkal megtámadtattak, mint hajdon Bonapárte a National Conventet széleszték.²⁴⁸ És mindezek a haladás színe alatt történtek, pedig semmi közjót illető elvről, az egy fattyú haladási elvet, a védegyleti elvet kivéve, Beöthyről és pártjáról semmit nem hallottunk, mert ő a haladást csak abba tartotta, hogy aki a helyettest szembe és háta megett csúfolta, a[z] mindjárt haladás embere lett pártjának. A felsőbb dikasztériumokat mindig azzal hitegette, hogy itt neki többsége van, de most láthatja a kormány, hogy csupa ámítás volt, és a megye ráeszmert hiúságára és szenvedélyére, és mint hajdon Athénébe a 30 tirannuszok jármát nyakából kivetette.²⁴⁹

Mint már vén ember, koromnál fogva, sokat látni, hallani, tapasztalni kéntelen válek. Nagyméltóságodnak, mint hazánk első státusemberének nyilván, de érzékenyen meg merem írni: Ha most se lép fel a kormány erőteljesen, az anarchia martalékjai leszünk.

²⁴⁶ Prezídium = elnökség, itt: hatalmasság.

²⁴⁷ Szuszpendál = felfüggeszt, elhalaszt.

²⁴⁸ Célzás Bonaparte Napóleon 1799 novemberében végrehajtott („brumaire”-i) államcsínyére, amikor katonái szétkergették az ún. Ötszázak Tanácsát.

²⁴⁹ A célzás vélhetően arra vonatkozik, amikor Athénban Kr.e. 510-ben elkergették Peisizisztratosz türannosz utódait.

Végre bérekesztem tudósításomat Ciceronak és Catonak szavaival: *Cicero* Qu-
idqueso hanc florentem rem publicam tum cito amisistis. *Cato* Proveniebant pro se-
nibus adoloscetes oratores stulti et pessum ibat respublica.²⁵⁰ Mely hazafiúi érzésből
írott soraim után méjj alázatos tisztelettel maradtam

N.[agy]váradon, január 19-án, [1]1846.

Nagyméltóságodnak alázatos tisztelő szolgája

Idősb Szilágyi Lajos
Bihar és több megyék t.[ábla]bírája

Bihar jelenbe²⁵¹

Biharba[n] az ellenzék maga magát megbuktatta, mert a személyeskedésre fajulván
el, a közszellem nem fejlődhetett ki, egyesség nem boldogíthatván a megyét, az ellen-
zék főnökeibe a dicsőség utáni kapkodás métejtje, a hiúság és szenvedély megfészkelte
magát. Felkelt benne és pártjába a nagyravágyás, a szabadelvűség kedves nyelvén
ékes beszédet tartván előállott a kevélység, mely is fejhajtva bókol, hogy magasra jut-
va azoknak nyakán tiporhasson, kiknek vállán felemelkedett. Fellépett a függést nem
ismerő önfejűség és egyenlőséget hirdete, hogy az egyenlő nép között ő uralkodhas-
sék. Szövetkezett a gyűlölséggel, megbarátkozott az irigységgel, s kezet fogott a rás-
poly nyelvű rágalommal, és így felléptek a pártok és elkövetkeztek a szakadások. El-
gondolhatni: van-e ott rend, hol e rendetlenség szab törvén[y]t? Lehet-e ott függés,
hol féketlenség a népvezető? Lesz-e ott igazgatás, hol a fejetlenség az uralkodó? Jaj
neked, érdem bajnoka! Ki méltánylat magasán állottál, a becstelenítés kölcsönös nyi-
lai készülnek ellened, mert ki ily dicsőség után epekedett, annak és híveinek magok
előtt vezért, felettek igazgatót, mellettük vetélytársat szenvedni csupa halál. Erényt
kisebbíteni, az eszest tudatlanná bélyegezni, az igazságot jogtalansággá keresztelni, az
érdemet méltatlannak hirdetni, a becsületest becsületétől megfosztani, a nagyokat
alacsonyítani mind mesterműve vala ezen ellenzéknek. Azok által a lelki törpeség és
alyjasság [!] magát fénypontra emelni nem irtódzott. Hová vezet a szerencsétlen
irány? Nem másra, mint a társulat kapcsolékai tágítására, vagy a sokaság zsarnoksá-
gának béhozatalára, pedig ki nem tudja, hogy ha csak egy ember zsarnoksága is átok,
mennyivel kárhozatosabb és elviselhetetlenebb több kényurak rabigájába nyögni. Va-
lóba[n] jajt mondhatunk az ily ellenzékre, mely is herosztratusi módon²⁵² törekedett
dicsőségre, s nem kedvezve a kegyeleteknek, miszerint Biharban barátok, atyafiak,
szülék és gyermekek közti minden erkölcsi érzelmeket meggyilkolt, a függetlenség
eszméjét a különben is heves ifjúságba[n] felingerelvén, az alkotmány szentségét ily
erkölcstelenül lerombolta.

A vihar, melyet előidéznek, dühöngő orkánná alakulhat, mely kívánságok szerint
ledönti ugyan a magas cédrusokat, de meglássa az ellenzék, a kidöntött cédrusok zu-
hanása az apró cserjéket is öszvetőrendi. Az ifjúságot – melyet is az ellenzék főnöke a
maga hiúságának feláldozott – észre fogja ugyan venni, de fájdalom, hogy célját té-
vesztve magát hasznos polgárrá formálni elmulasztván, a műveltség helyett durvasá-
got, az erkölcsi és törvényes függés helyett függetlenséget, tudomány helyett csak fe-

²⁵⁰ Ld. 260. sz. jegyz.

²⁵¹ A szöveget némi változtatásokkal később beillesztette *Hunnia borúja – Hunnia derűje* c. röpiratába
is, ld. alább II. 3. sz. dokumentum.

²⁵² Hérosztratosz: Kr. u. 356-ban felgyújtotta Artemisz epheszoszi templomát, hogy nevét ismertté
tegye.

lületességet, arányosság helyett kevélységet, elmésség helyett csúfolódást, szerénység helyett szemtelenséget, jókedv helyett kicsapongást, béketűrés helyett kétségbeesést tanult vezetőjétől. Mely jellemek egész életét általlengve, édes hazánk bennök csak elégtelen és a közjó előmozdítására tehetetlen polgárookra számíthat.

Egyszóval, az ily működő világi dicsvágyat, mint mérges növényt, mely a hiúság melegágyába fogamzott, ültette által a bihari opposíció főnöke párthívei szívükbe. Növények, melyet gyümölcseről ösmerünk, keblünkbe helyet nem engedhetünk, de a honnak minden polgárát, kik józanon haladni akarnak, biztossá teszünk, hogy ezen párt megbuktával Gróf Széchényi István, Deák Ferenc ellenzéki szelleme fogja ezentúl minden józanul gondolkodó honfi szívét Biharnak átlengeni. Mutassa meg a Beöthy pártja, hogy ezentúl nem a személyesség, hanem a közügy lesz iránya s velünk kezét fogva a két nagy státusférfiúnak, Gróf Széchényi István, Deák Ferenc tiszta és józan elvei szerint a szelíd úton haladást tartja polgári kötelességének. Így nemcsak az elégtelenek, kik hivatalból vagy kiestek, vagy be sem mehettek, nemcsak a heves ifjúság és iskolás gyermekek s fiatal zsidók fogják a gyűléseken éljenezni, hanem a náluknál sokkal öregebbek is örömet fogják gyámolítani törekvését.

II. Szilágyi Lajos röpiratai az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc korából

II.1.

Szilágyi Lajos: Szózat.²⁵³

Én egy szelíd s convulsio nélküli reformációt kívánok, erre kész lelkem.²⁵⁴
Gróf Széchényi István

A szabadság szent szava, hogy mind a szótárakban, mind a világi életben a halál szava után a leghatalmasabb szó, azt tudtam, azt hittem is. De mégis, hogy ily varázserővel bírjon, mellyel egész Európát villámként, néhány napok alatt dús eredménnyel bejárja, és szinte ezer éves alkotmányunkat néhány napok alatt ily békés úton átalakíthassa, azt nemcsak nem hittem, de nem képzeltem. Még akkor is, midőn hőn szeretett hazám történeti leírása után tudtam azt, hogy ezer év előtt eldődeink Ázsiából, merőben ellenkező éghajlat alól, pogány vallással és alkotmány nélkül jöven ki, Szent István első magyar király alatt, egy év lefolyásával pogány vallás helyett keresztyén vallást, és önkény helyett szelíd alkotmányt vettek föl. Ez ugyan nagybbszerű átalakulás volt, de száz évekig tartott vérpatakokat árasztott, míg vallásilag és polgárilag megghonosulván, e részben az áldott béke helyreállott.

De ezen mostani néhány napos nagyszerű és kilenc százados alkotmányt merőben újjászülő átalakulás nemhogy vérpatak, de egy csepp vérfolyás nélkül történvén meg, ezt egyedül tulajdonítsa bárki embereknek, de én azon Istennek, kit a magyar ezer évek oltá magyarok Istenének nevez, tulajdonítom. Él még a magyarok Istene! E jel-szó vezérelte a magyart annyi századok vészein s viharjain keresztül. De mivel Isten, emberek – mint eszközök – által igazgatja e világot, kik azok a megholtak és élők közül, kiknek nem eme átalakulás dicső munkáját köszönhetjük? Engedjék meg, polgártársaim, hadd számláljam elő azon nagyokat, és áldozzak dicső emléküknél.

1-ször. Első helyet érdemel a nagy József császár, ki is 1784-ben ily tartalmú választ írt Buda városának azon kérelmére, miszerént a helytartótanácsnak Budára rendeléséért hála-emlékszobor felállítására engedelmet kért, a válasz szóról szóra így következik: „Ha az előítéletek gyökerestől ki lesznek irtva, s helyükbe valódi honszeretet s közjólét eránti fogalmak oltva, ha minden ember a magáét egyenlő mértékkel örömmel áldozandja a státus szükségére, és ennek bátorságára és virágzására, ha javított tanulmányok által, a papság egyszerűített tanítása által, az egész vallás fogalmuknak a polgári törvényekkel összeköttetése által közművelődés és felvilágosodás fog elterjedni, ha méltányosabb és hathatós igazságszolgáltatás leend, ha az ország nevedett népesség és javított földművelés által gazdagabb lesz, ha az urak jobbágyaik s a jobbágyok uraik eránti valódi érdeküket közösen megösmerek, s ha a szorgalom és műipar virágzani fognak, ha minden természetény szabad keringése az egész monarchiában létrejövend, amint azt bizonyosan reménylem is, akkor érdemlek majd becsületszobrot, nem pedig most, midőn a főbb hivataloknak könnyebb áttekintéséből Budára helyheztetésök által a város boraira nézve nagyobb kelendőséget és házaiknak magasabb lakbért nyerend. Bécs, 1784. januárius 23. József.”

Ezen elveket József császár létre akarta hozni, de még akkor a magyar azokra megérve nem lévén, megbuktak, most már fölséges jó királyunk életbe léptetvén, el-

²⁵³ 16 oldalas nyomtatott füzet, címlapján szerepel még: „N.Váradon, 1848. Tichy Alajos nyomdájában.” A kiadvány az Országos Széchényi Könyvtárban sem hozzáférhető, egy példányát megtaláltuk: SRK.TGy.Nk. a.19,011.

²⁵⁴ Ld. II.3. sz. dokumentumnál.

mondhatjuk a József halálával, amit a francia mondott a királyság alatt, mikor a király meghalt: „meghalt a király, él a király!” Mi pedig azt mondhatjuk el, meghalt József császár, él József császár V. Ferdinándban.

2-szor. A fentírt elveket megkísértette terjeszteni gróf Batthyányi Alajos négy darab röpiratában, de még akkor sem lévén a magyar ezekre megérve, sőt ezen négy darab munkái be is tiltatván, kiáltó szóként a pusztában elhangzottak. A francia forradalom 1790-ben kezdte az európai nemzetek közt a szabadság elveit terjeszteni, de mivel még akkor zabolátlanságra fajult el a szabadság, nemzetünknel rokonszenvre még ekkor sem talált.²⁵⁵ Később

3-szor. Gróf Széchenyi István a mívelt világ minden országait beutazván, 1825-ben születésénél fogva a felső tábla tagja lett, azonnal elkezdte nagy tapasztalásait honunk szellemi és anyagi kifejtésére fordítani, legelőször is a tudóstársaság megalapításával, elkezdte a konstitucionális szabadságot a nemzet nagyjaival megösmertetni, számos könyvei[vel], nagyszerű tetteivel az egész hon minden lakosait a politikai letergéből felköltetni, mely konstitucionális szabadság érzelme számos országgyűlések alatt számtalan szónokokat és törvényhozókat szülvén, a nemzet a konstitucionális szabadságra napról napra érlelődven, hozzájárult IX. Pius pápa szerencsés megválasztása, ki is népszerű rendeletei által a népet a józan szabadságra előkészítvén, a konstitucionális alkotmány eszméjét a népben fölélesztvén, a pápai szomszéd országokban a rokon érzelmek elterjedtek. Nem csuda, hogy Franciaországban a forradalom, hol annak különben is tűzhelye volt, oly villámként kiütött, és két napok alatt kevés áldozattal be is végeztetvén néhány napok alatt egész művelt Európát az átalakulás eszméjével bejárta.

Hála a magyarok Istenének, hogy ezen átalakulási eszmék édes hazánkat épp akkor lepték meg mikor az ország rendei Pozson[y]ban, mint hazánk értelmessége képviselői együtt lévén, a békés átalakulásnak az országgyűlés minden tagjai hódoltak, és a magyar ezen példabeszédjét: „átok fogta meg a magyart, hogy az soha együtt nem tart” megcáfolva, mindkét tábla egész lelkesedéssel egyesülve, Bécsben szeretett nádorunk vezérlete alatt, 80 személyből álló küldöttség által jó királyunktól a nemzet minden kívánságát megnyervén, egy új alkotmányt hozott le, mely által nemzetünk az európai civilizált országok közt maholnap első helyet fog érdemlenni.

Hogy pedig most legközelebb az átalakulás ily békés úton megtörtént, azt főképp István főherceg nádorunknak, ezen nemzet kedveltjének köszönhetjük, ki a sok számtalan erkölcsi kötelességének összeütközése között – melyekkel egyrészt, mint ausztriai főherceg, az ausztriai dinasztának és a maga önérdekének tartozott – inkább a magyar haza békéjét, boldogságát és dicsőségét választotta, azzal tartván az erkölcsi filozófia szabályai szerint, hogy „nem az a nagy hadi vezér, aki az ellenséget meggyőzi, hanem az, ki maga magát meggyőzi”. De a magyar arisztokrácia azon dicső jelleme is, miszerént úgy mondhatni, fele fekvő vagyonát, az úrbéri telkek örök felszabadításával fölládozta a hazának, elfelejthetetlen lesz az egész világ előtt a történetek évkönyvében. Úgy hasonlóul a római katolikus klérus is, a tizedről önkéntes lemondásával igen szép áldozatokat tett a haza oltárára. A felső és alsó táblák lelkes tagjai, kik felejtve a pártok szenvedélyeit, a haza boldogsága jelszavára testvérileg összeforrva, minden békés utakat fölhasználva az átalakulást kivívták, és törvényekkel megszentették. De Kossuth Lajosnak is, ezen európai hírű honpolgárnak érdemét nem lehet nem említenünk, mert mit gróf Széchenyi elkezdett, t.i. a convulsio nélküli reformáci-

²⁵⁵ Az említett művekről ld.: Csaba Jenő: Gróf Batthyány Alajos „Ad amicam aurem” című munkája. Bp., 1917.; Horváth Attila: Alkotmányjogi javaslatok és reformok, 1790–1949. In: Alkotmányozás Magyarországon és máshol. Politikatudományi és alkotmányjogi megközelítések. Szerk.: Jakab András – Körösenyi András. Bp., 2012. 92–109. p., 95–96. p.

ót, ő óriási kitűréssel, nagyszerű szónoklatával bevégezvén, mind az élők, mind a késő maradék előtt ezen átalakulásnak hálaemlékére érdemes lett.

Megvan tehát, kedves polgártársaim, a békés átalakulás, mit a magyarok Istene után jó királyunk tiszta jellemének, és fentírt hazánk nagyjainak köszönhetünk! Most már rajtunk a sor, hogy azon fölséges királyunk által is már megerősített minisztereknek, kik egyről egyig a haza kedveltjei, üdvös rendeleteit egy szívvel s lélekkel teljesítjük, kik az átalakulás nagy munkájára fölhívatván, mindnyájunkat a haza szent nevére, egyességre s testvéri szeretetre szólítanak föl, nyújtunk segédkezeket egyről egyig a haza békéjére, szellemi és anyagi jólétére.

Az első átalakulás Szent István magyar király alatt sok hazafivér kiontásával ment végbe, hadd végződjék ezen második István alatt békével. Ezen békére pedig csak úgy számíthatunk, ha 16. március, mint az átalakulás dicső napja előtt minden személyes gyűlölségekről, más nemzetű és vallású polgártársainkra nézve lemondunk. Húzzunk fátyolt a múltakra, vetkezzük le a pártszellemet, a nemzeti és vallási türelmetlenséget, mely egyedül rajtunk áll, különben is már ezzel, mind az emberiségnek, mind a törvényeknek tartozunk, mert nemzet és vallás egyenlősége virradt föl, mely törvényekkel is szentesítve van.

Két ellenszenv foglalta el ezen átalakulás dicső napja előtt közülünk számosaknak szívérzelmeit – fájdalom! – sok századokon keresztül. Egyik az ausztriai németek, másik a honban lakó izraeliták eránt, de most már teljesen reményelhetjük, hogy az a tisztelet, az az örömszaj, mellyel a bécsiak hazánk képviselőit, mint testvéröket fogadták – melyet leírni ily gyenge tollal nem lehet, mert olyat még a történetírás föl nem mutata – arra bírja a magyart, hogy a némettel kibékülve, már egymásnak a múltak feledésével, örökös szeretetet esküsznek. Ha ezen szintén ezer éves ellenszenv hazánk boldogságáért, a 16. március dicső napja, egy külnemzet eránt rokonszenvet varázsolhatott elő, ugyan hát az izraeliták eránt, kik velünk együtt századok oltá egy hazában éltek, ugyanazon átalakulás és közbéke napján, mellyel minden pártok egymással kibékültek, a vallások egyenlősége a törvényhozók által kimondatott, hogy ne vetkeznők le erántok az idegenséget? Emeljük fel őket magunkhoz, hogy a hazát minden bel- és külellenségek ellen, ha a sors úgy hozza magával, velünk együtt védelmezzék, mire is ők magokat egész készséggel ajánlották, mert a haza mindenkit, ki érte életét fölládozni kész, egyenlően szeret.

Főként protestáns polgártársaim közül sokaknak ellenszenvét ösmervén, engedjék meg, hogy ez ellen, a protestantizmus elveiből kiindulva hozzak föl okokat. Tudjuk, hogy a mi vallásunk, valamint minden keresztyén vallások alapja a zsidó szentírás. Ezt hiszik a zsidók, mióta csak Mózes kiadta, ebben van azon tízparancsolat, melynél különb erkölcsi törvényt még semmi politikus nem mutathat föl. Ezen tízparancsolatra tanítjuk legelőször mink – valamint ők is – gyermekeinket, és mégis miközülünk sokan őket csalóknak és uzsorásoknak tartják, mit felőlök csak akkor mondhatnánk el, ha közöttünk is ilyenek nem találkoznának. De fájdalommal kell megvallanunk, hogy az ellenkezővel mi sem nagyon dicsekedhetünk. Van még ezen kívül – fájdalom! – két olyan előítélet az izraelitákról, mit megvallom, ide iktatni is szégyenlek, különben is mindkettő alaptalan előítélet. Ugyan kérdem protestáns polgártársaimat, jólesett-e nekünk, mikor felőlünk is ily előítéletek mián törvénykönyveinkben olvashatjuk, hogy „a lutheránusok megégettessenek”, és ezen előítéletek egész egy sopronyi országgyűlésig tartottak, melyre bemutatván hitvallásunkat, az országgyűlés meggyőződván arról, hogy abban, mi az álladalom és polgártársaink kárára volna, semmi sem találtatván, úgy hozattak törvényt vallásunk szabadságára. Ha ennyi sok milliomokból álló lakosai között hazánknak, mindenkivel örökre kibékülhattunk, csak 300,000-ból álló izraelita lakosai eránt viseltessünk-e ellenszenvvel? Kiknek vallásuk is már törvény által be van véve, mégis a nemzeti őrserégbe, noha az átalakulást éppen oly

örömmel fogadták, mint mink, ne vegyük-e be? Hogy ezen következetlenségbe esünk, hogy összedugott kezekkel nézzék, ha az ellenség minket gyilkol, és mi haljunk meg a hazáért, ők pedig éljenek. Tudnék én az eddigieknél még nyomósabbakat is ezen ellenszenv ellen vallásunk dogmáiból fölhozni, mert eldődeim 200 évek óta folyvást szuperintendensek s lelkészek lévén, a zsidó nyelvet mindnyájan értették, sőt még nőmnek is ős nagyatyja, szuperintendens Csipkés Komáromi István fordítván le a zsidó bibliát magyarra, mellyel máig mi is élünk. Számos okiratokkal tudnám megmutatni, hogy ezen előítélet már a 19. század lelkéhez egyáltalában nem illik, sőt hazánk mostani dicső korszakában ezen felekezeti idegenség a békés átalakulásnak akadály. Biztosan reményelem, hogy az izraeliták is, ezen előítéletek megszüntetésére magok hitvallásuk ágazatait legközelebbi országgyűlésre, protestánsok példájára be fogják mutatni. Azt is reményelem, hogy a már számos felvilágosodott izraeliták példájára nem a külső szertartásokban fogják hitágazatjukat tartani, melyek a hajdani Zsidóország éghajlata szüleményei, hanem ezt a magyar éghajlathoz alkalmazván, velünk nemcsak bizalmasan társalognak, de mint már igen számosan közölök, velünk egy tálból is esznek mindnyájan, mely a kölcsönös bizalomnak jele lesz. Emlékezzünk vissza azon időszakra, amikor mink is valánk oly előítéletekben, mégpedig keresztyén polgártársink eránt szintén 1790-i országgyűlésig, ameddig szintén példabeszéd vala közöttünk ez: „Ne higgy neki, mert pápista!” Ugyan van-e már mostan közölünk köz-helyeken, de még magán körökben is, ki említeni az ilyeneket ne szégyenlené? Hát a predesztináció, mit fél századdal is ezelőtt hittünk oly vastagon, van-e még közöttünk, ki é hiedelméről le nem mondott volna? És mégis a zsidókra mi az ilyenekért haragszunk, főként azért, hogy a régi szertartásokhoz oly szorosan ragaszkodnak, főként az élelem módjában. Hiszen mink is még ezelőtt 50 esztendővel véteknek tartottuk volna reggeltől estvéig nagypénteken addig, míg kétszer templomba nem mentünk, enni, és akkor is olajos laskát ettünk. Most ha már valaki közölünk ezt tenné, kinevetnék. És mi a szegény izraelitákat még akkor is, amikor már a vallás, törvényes szabadság és egyenlőség törvény által ki van mondva, a haza védelmére még rendőri seregből is kizárjuk, és okot adunk nékiek arra, hogy az alább írt nyilatkozattal,*) mely teljes nem-es lelkű honérzelemmel, bennünket megszegyenítsenek. Pedig az ellenség ellen karra van szükség, melyet az izraelitáknak is olyat adott a természet, mint akármely vallásúaknak. Én ugyan éltem alkonyán, mert már 64 évet töltöttem be, 16. március dicső napja előtti minden vallásos és politikai események megemlézéséről nemcsak közgyűlésekben, de magány körökben is végképpen lemondtam, minden politikai történetekről vitt jegyzéseimet, melyeket 43 évek alatt jegyezgettem, a mai nap megégettem, és életem napjait 16. márciustól fogva kezdem számlálni! Az ily feledésre szólítom föl polgártársaimat, mert a hon békéjére, és ezen dicső alkotmány dús eredményére, mind az egész honra, mind egyenként magunkra nézve, csak így számíthatunk, ha a türeделmetlenséget mind vallásilag, mind politikailag örökre levetkezzük. Emeljük föl tehát őket magunkhoz, engedjük meg, hogy ők is örömmel nyújtsanak segédkezeket a haza oltalmára, mert az egyesített erő az, mellyel külellenségeinket, ha lesznek, legyőzhetjük, és Európa civilizált népei előtt a becsülést és a tisztelést jobban megérdemeljük.

Én pedig – noha egy igen csekély polgára hazámnak – engedjék meg, polgártársaim, ha azon való örömet kijelentem, hogy szívem óhajta szerint beteljesedve látom azon nyilatkozatomat, mit egy közgyűlésen mondtam, t.i.: „Én ezzel az eszmével, hogy pártoknak kell lenni, soha megbarátkozni nem tudtam. Mert hol pártok vannak, ott nincs egyetértés, hol pedig egyetértés nincs, ott a közjó a pártok érdekeinek mindég feláldoztatik.” Most már a pártok elenyésztek, és egyedül ennek köszönhetjük a békés átalakulást, Mely egyetértés ha meg nem történt volna, elérhettük volna-e a béke dicső napjait? Mikor a derék Deák Ferenchez egy ízben gyűlésünkben sze-

rencsénk volt, mikor ötet fáklyás zenével tiszteltük meg, ő is szívünkre kötötte a békét, de még akkor pártszenv foglalván szívünket, mind az ő, mind az én alább írt szavaim**) elhangzottak. Most már, hála a magyarok Istenének, a pártok – a haza boldogsága azt kívánván – megszűntek az átalakulás dicső napjával, és megyénk s honunk ezentúl derültebb korszakra számíthat.

Végre berekesztem szózatomat a halhatatlan költő, Kisfaludy Sándor óhajtasával:

„Adja Isten, hogy a magyart

A fél világ uralja,

Vérrel szerzett szabadsága

Soha kárát ne vallja.”

Éljen a magyar király! Éljen a magyar nemzet!

Váradolasziban, március 31-én 1848.

Idősb Szilágyi Lajos
magyar polgár

*) Polgárok! Nem találunk szót azon örömünk kifejezésére, amelyben önök nagy részének igazságszeretete érdemünkön túl részesített, de ugyanakkor nem találunk szót fájdalomunk elpanaszlására sem.

Fáj, mélyen sújt bennünket azon ellenszenv, mellyel önök egy részénél találkoztunk, s annyival is inkább sújt most, mert mi nem jogokat követeltünk, hanem láttuk, mint önök is, hogy veszély fenyegeti e hazát, s áldozatul ajánlottuk a polgári élet és vagyon biztosítására saját életünket. S annyira lenézettünk, hogy tőlünk e készség nem méltánylással, hanem megvetéssel fogadtatott. De megaláztatásunk nem gyöngíti a magyar haza eránt szeretetünket, melyben Istentől életet nyertünk, bizonyosság erre jelen nyilatkozatunk. Urak! A hazának egyetértésre van szüksége, az irántunk rokon- és ellenszenv pedig viszály magvait hintené önök közé. Mi visszalépünk, és az legyen bizonyossága, hogy mi szeretjük e hazát, melynek jövődjét a legkisebb visszavonás is bizonytalanná teheti. Mi visszalépünk, és ez legyen bizonyossága, hogy mi a megaláztatás fájdalmaiban – még biztos és igazságos pártfogás mellett is – készebbek vagyunk meghajlani, mint követelni.

És mi lelépünk, mert amidőn ezt tesszük, visszaadjuk önöket az egyetértő közremunkálásnak, magunkban pedig érezzük – fájdalomainkban is – annyi erőt, hogy ha e hont veszély fenyegetné (mitől Isten óvjon!) mi megvetve s megalázva is, ha a baj napjaiban önök parancsolnak velünk, önöknek segíteni, megvetőnket védeni, a hazáért, a forrón szeretett hazáért mindig és mindig készek leszünk. Március 23. 1848. A n.[agy]váradi izr.[aelita] fiatalság választmánya.

**) Még a régi rómaiaktól öröklött politikai elvek volt a nemzeteknek és fejedelmeknek: „Ha békét akarsz, hadhoz készülj!” De Napóleonnak – annak a politika egén föltűnt nagy meteornak – letűnte szelídebb irányt adván az európai politikának, azolta még a legkényesebb politikai kérdéseket is a fejedelmek és nemzetek magok között mindenkor békés úton intéznek el, melynek jótékony következése ím az lett, hogy a hajdankori 30 éves véres háborúkat 30 éves béke váltotta föl. Ugyan, tekintetes karok és rendek! Ha idegen fejedelmek és nemzetek magok között mindenkor minden politikai viszonyokat békés úton intéznek el, hát mi egy haza lakói, egy megye szülöttei, egymásnak rokoni, baráti, hogyne tudnánk elintézni? Különben is a felolvasott fölséges királyi leirat által a dráma bevégeztetvén, a kárpit leesett, mely kárpiton belől történtekre, hogy többé közölünk senki vissza ne emlékezzék, szívemből óhajtom. Engedjék meg a tekintetes karok és rendek, hogy a közpéldabeszéd dacára, mely azt tart-

ja: „minden hasonlítás gyűlöletes”, én mégis merjek egy hasonlítást tenni, mely, reményem, nem lesz gyűlöletes, és kivételt fog érdemelni. Kövessük a derék Bars megye példáját, melynek példáját követni nemrég dicsőségünknek tartottuk. Barsnak minden politikai viszonyai, mindenben hasonlók voltak a mi politikai viszonyunkhoz, még a személyeket sem véve ki, és íme Barsnak jeles rendei örömkönyek közt fogadták el a békét, és azolta Bars arany időket ért. Én, tekintetes karok és rendek, néme-lyek előtt olyan voltam, mint hajdan Trójában Kasszandra, ki is a trójaiak gyűléseiben mindig jövendölgetett, de jövendölésének nem hittek, s azonnal beteljesedett. Én most is Kasszandra vagyok, és meg merem jóslani a békét, mert íme, a tekintetes ka-rok és rendek szemeiből látom, hogy szívök meg van érve a békéhez, úgyhogy szent Dáviddal el merem mondani, hogy: „Lészen a te kőfalaidban csendesség és jó békes-ség, a fiak közt egyenesség.”²⁵⁶

²⁵⁶ Utalás a 122. Zsoltár 7-8. verseire. Ebben a formában nem a Károli-fordítású Biblia, hanem egy, református egyházban régóta ismert ének sorát idézi.

II.2.
Szilágyi Lajos elő- és utószava Franklin-fordításának kiadásához, 1848.
április²⁵⁷

Előszó

Az átalakulás ezen dicső korszakában, melyben a szabadság, jogegyenlőség, úrbéri telkek felszabadítása és közteherviselés törvény által ki van mondva, talán nem lesz honfitársaim előtt érdektelen, a nagy Franklin kalendáriumából egy cikket (addig is míg a többieket is, ezen világhírű nagy ember életrajzával együtt rövid időn kiadhatnám), a nép számára közrebocsátani, óhajtom, hogy ezeknek oly erkölcsi hatása legyen, mint volt a nagy Franklin hazájában, mely hasonlóul, mint hazánk, sokféle vallású és nyelvű nemzetekből egyesülve, Franklin ilyennemű röpiratainak a mostani nagyságának alapját köszöni. Ki a Franklin munkáját figyelemmel olvassa, meg fog győződni arról, hogy a józan szabadságot csak azok értik és érzik, akik, mint a nagy Franklin, azt a jó erkölcsnek alárendelik, és a honnak szellemi és anyagi kifejtését csak helyes úton óhajtják.

Írtam V.Olasziban, Ápril. 11. 1848.

Id. Szilágyi [!] Lajos

[...]

²⁵⁸

Utószó

Az ilyen foglalatú kalendáriumok képzelhetetlen benyomást tettek a népben ezen szabadság országában, mert Franklin az ebbe írt elveket egész élete pályáján keresztül, mint főkörmányzó is megtartotta. Őtet igyekeztek az apák utánózni, gyermekeiket is az ő példájára tanítani, és a józan szabadság eszméjével megösmertetni. Nálunk is már törvény által van kimondva a szabadság és vallásegyenlőség, illő hát, hogy ennek becsét ne csak érezzük, de értsük is. Azonban sajnálatosan tapasztalhatjuk, hogy a nép közt sokan ennek becsét csak érzik, de félreértik, melynek oka az, hogy az első kihirdetésekor csak szárazon, minden magyarázat nélkül hirdettetett ki, amit aztán, noha későbbben a küldöttségek megmagyaráztak is, de a nép közül sokan a legelső benyomásnál maradtak. Az ilyeket hazafiúi érzellel fölcsólitom, hogy a szabadságot a személy- és vallási szabadságra vegyük, mert már mindenki szabad, amennyiben vagyona, személye törvény által biztosítva van. A törvény előtt mindenki, a kapás embertől a leggazdagabb polgárig egyenlő, és e teszi az egyenlőséget, amely tisztviselő a törvényes igazságot ki nem szolgáltatja, a törvény szigorúan bünteti. A vallásegyenlőség pedig abban áll, hogy egyik vallásnak a másik felett semmi elsősége nincs, minden vallásbeli papokat a haza közpénztárából fogják fizetni, nem pedig a köznép fogja fi-

²⁵⁷ Szilágyi Lajos: Franklin az öreg Rikhard neve alatt. N.Váradon, 1848. 1–2., 21–22. p. A magyar nyelvű szakirodalomban néhány mondatos szövegközlés megjelent: Kemény Ferenc: Franklin Benjámin. (1706. január 17. – 1790. április 17.) In: *Magyar Paedagogia*, 1906. 466–480. p.; 479. p.

²⁵⁸ Franklin *Poor Richard's Almanack* c. műve Szilágyi által készített fordításának (*A Jámor Rikhard tudománya, vagyis a vagyonosságra és az adófizetés könnyítő módjára vezető út*, uo. 5–20. p.) közlésétől eltekintettünk. Vö. Halácsy, Katalin: The Image of Benjamin Franklin in Hungary. In: Angol filológiai tanulmányok, X. – Hungarian Studies in English, X. Ed.: Országh, László. Debrecen, 1976. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Angol Tanszékének kiadványai.) 9–25. p.; Katona, Anna: The Hungarian Image of Benjamin Franklin. In: *Canadian-American Review of Hungarian Studies*, 1977. No. 1. 43–57. p.

zetni. Az ily józan szabadságnak, mily kiszámíthatlan következései vannak, erre jó példa Amerika, hol csak nekünk protestánsoknak 42 vallású felekezetünk van, és mégis soha példa nincs reá, hogy egyik is a másiktól legkisebb háborgatást szenvedett volna. Pedig csak kettőt említek közölök, t.i. a saktereket és a methodistákat, akik a sz.[ent] írást betű szerint értik, mert Dávid király is táncolt a frigyláda körül, és azt hiszik, hogy az Istent nem csak nyelvvel, hanem egész testtel kell tisztelni, és így az isteni tiszteleteknek nagy része a templomban tánccal végződik be. A methodisták pedig a sz.[ent] írás szavai szerint („kiáltsatok az úr Istenhez, ordítsatok az úrnak hegyén”) a methodista földhöz veri magát a templomban, s berekedésig kiabál az úr Istenhez, a sakter táncol, hogy kedves legyen az úr előtt, a quaker mélyen hallgat a templomában, néma andalgás közt elmélkedik isteni és emberi kötelességeiről. És íme ezek Amerikában minden más felekezetektől egyformán tiszteltetnek s szabadok. Nálunk csak hatféle vallás van, és mégis egyet közölök, az izraelitákét, némelyek anynyira nem tűrhetnek, hogy még a haza védelme eránti kötelességek teljesítésétől is elszorítják. De biztosan reménylem, hogy azok is rövid időn meg fognak győződni, hogy a haza békéjére és nyugalma a vallásos szabadság egy a legnemesebb óvószerek közül.

Írtam V.Olasziban Ápril.[is] 16. 1848.

Id. Szilágyy [!] Lajos

II.3. Hunnia borúja – Hunnia derűje. 1848 és 1849.²⁵⁹

Qui queso tam florentem rem publicam tum cito amisistis. Cato

Proveniebant pro senibus adoloscetes oratores stulti et pessum ibat respublica. Cicero²⁶⁰

Éltem theoréja mindég abban állott, hogy a legnagyobb politikai változás sem érdekes arra, hogy elérettessék, ha egyetlenegy csepp embervér kiontásába kerül. O.'Connel [sic!]²⁶¹

Én egy convulsio nélküli reformot óhajtok hazámba, azért küzd lelkem. Gróf Szécsényi István [sic!]²⁶²

Adja az ég, hogy az átalakulási küzdés mentől békésebb és rendet nem bontó úton folyjon, mentől kevesebb ideig tartson. Báró Wesselényi Miklós²⁶³
Kinyomtatható, Nagyvárad, jún. 1. [1]850. Szidor Antal²⁶⁴ m.k.

²⁵⁹ TtRENk. Kt. R 607. 45/b. 44 oldalas tisztázott kézirat, címdalán szerepel még: „Idősb Szilágyi Lajos által. V.[árad]Olasziban, június 1-én, 1850.”

²⁶⁰ Szilágyi Lajos itt szabadon, alighanem fejből idézte az általa bizonyára jól ismert latin klasszikust, tartalmilag ugyanis idézete megfelel Cicero: *Cato maior de Senectute* c. műve VI. rész 20. pontjában szereplő szövegnek, viszont teljesen más megfogalmazásban. Eredetileg: „Apud Lacedaemonios quidem ei, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quod si legere aut audire voletis externa, maximas res publicas ab adolescentibus labefactatas, a senibus sustentatas et restitutas reperietis. / Cedo, qui vestram rem publicam tantam amisistis tam cito? / Sic enim percontantur in Naevi poetae Ludo. Respondentur et alia et hoc in primis: / Proveniebant oratores novi, stulti adolescentuli. / Temeritas est videlicet florentis aetatis, prudentia senescentis.” M. Tulli Ciceronis: *Cato Maior de Senectute*. Ed.: Shuckburgh, Evelyn Shirley. London, 1895. Online: <http://www.forumromanum.org/literature/cicero/sen.html>. Fordítása: „A spártaiaknál pedig a legfőbb hivatal viselőit nevezik öregeknek, amint hogy valósággal azok is. Ha továbbá pedig az idegen népek viselt dolgait akarjátok olvasni vagy hallani, úgy fogjátok találni, hogy a leghatalmasabb államokat a fiatalok ingatták meg, az öregek támogatták és állították helyre. / E nagy országot, mondd, hogyan tettétek tönkre ily hamar? / Ezt kérdezi valaki Naevius költő Ludus-ában, amire egyebek közt különösen ezt felelik: / Újdonsült, balga, ifjú nép lép el szőszékeinket. / A meggondolatlanság ugyanis a virágzó korral, az okosság az öregséggel jár együtt.” Cicero: Az idősebb Cato vagy az öregségről. Ford.: Némethy Géza. In: Cicero válogatott művei. Szerk.: Havas László. Bp., 1987. 346–379. p., 353–354. p.

²⁶¹ Daniel O'Connell (1775–1847) korának kiemelkedő írópolitikusa, az író nemzeti és katolikus mozgalom népszerű személyisége, kiváló szónoklatairól is ismertté vált. Itt idézett szavait 1844. február 5-én egy bírósági tárgyalás során mondta. Egykorúan ismert szöveg lehetett, Szilágyi Lajos is feltehetően ezt a magyar kiadást használta: Szalay László: *Státusférjak és szónokok könyve*. Pest, 1846. 400. p. Szilágyi kissé pontatlanul idéz, az eredetiben pl. nem „theoréja”, hanem „theoriája” szerepel stb., de a szöveg tartalmilag teljesen pontos.

²⁶² Széchenyi a Stádium 12 pontját követő fejtegetésében eredetileg így fogalmazott: „Én egy szelíd s convulsio nélküli reformatiót kívánok! Erre kiszt lelkem [...]” Szilágyi vélhetően ezt, az első kiadást ismerhette, de a számára kedves idézetet nem pontosan másolta át. Ld.: *Stadium*. Írta Gróf Széchenyi István 1831-ben. Kiadta: Z**** 1833-ben. Lipcsében, 1833. 35. p.

²⁶³ Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Lipcsében, 1843. 40. p. (Szilágyi kicsit pontatlanul idézett, pl. az eredetiben nem „az átalakulási...”, hanem „ez átalakulási...” szerepel, „és” helyett „s” stb.)

²⁶⁴ Szidor Antal József Opraem (1794–1874) premontrei szerzetes, tanár, 1843–1852 között Nagyváradon tanított, feljegyzései is maradtak fenn a forradalom és szabadságharc korából.

Előszó

A múlt forradalmi országgyűlés a majd ezer éves alkotmányra halálos csapást ejtett. Nem is más ma már a municipális hatóság, mint egy óriási épület omladékain emelkedett sír, mely körül a maradék bús visszaemlékezéssel kérdegeti egymástól: „Mi lett belőlünk?”

Apáink bűne eddig tartott, most a mi vétünk kora kezdődik. Az ősi képek és szobrok, melyek egykor szobáink falait ékesíték, az új világ égető lángjai közé szóratnak, minden erekye, minden régiség, nehogy a forradalom dicső művét megfertőztesse, gyászos könnyelműséggel elpusztíttatik.

S héj, ha a mi vétünk nagyobb lesz, mint apáink bűne volt, héj, ha a felforgatott régi intézetek és szokások omladékain nem emelhetünk alkalmasabb laktanyát a magyar késő ivadék számára a kigúnyolt, a megvetett régi alkotmánynál.

Ezt annyiival inkább mondhatjuk így, mivel nem az a józan ész örök törvénye, hogy mihelyt épp két tégladarab elavult a ház százados kőfalában, azonnal a nagy egészet, melynek kivitele még, beh sok eshetőség, beh sok nyomor alá van vettelve a nap alatt, újraépítsük. Hanem az, miképp gondos előrelátással is korán kijavítsuk az érezhető hiányt, melyet azon, mint más gyarló emberi művön egy viszontagságos évezred okozta.

Amaz alkotmány, melyet Párizs rettenetes erkölcsi romlottsága kedvéért megvétünk, kigúnyolánk, békében, háborúban, jó és balszerencse közt, ha egyebet nem, legalább nemzetiségünk utolsó reményét megtartá, s azon lehetőséget, hogy életben találhatott bennünket is szabadság, egyenlőség s testvériség világforradalma.

Annyi érdeme minden bizonnyal van, hogy nyolc századon keresztül soha nem nyújtott alkalmat e hazában az idegen nemzetiségnek irtó háborút folytathatni a magyarság ellen, és ez oly nagy érdem, mellyel forradalom semmi dicsősége fel nem ér.

Az emberiség sorsa változó, a „Carthausi” szerzője ugyanaz, ki A falu jegyzőjét írta, s ki a Reformnak életet adott, az kultuszminiszter.²⁶⁵

De szeretnők megtudni, a tisztelt úr és barátitól, miképp fogják most, midőn az országot nyílt lázadásba hozták, kormányformájukat megegyeztetni Magyarország sajtósági körülményeivel.

E kérdés ma milliomszor nagyobb, mint tegnap, vagy akkor lehetett, midőn az ellenzék feltétlenül kiáltozta, csak hogy egy embert megbuktathasson, ki pedig igazán szerette hazáját. Fel kell szabadítani a népet. Ekkor még a sejtelmek és remények aranykorát éltük, hol Eötvös és társai nekünk paradicsomot ígértek, s midőn a bétéljesülés rideg valójához értünk, nem látnak szemeink egyebet – köznyomornál.

S azt hiszitek, hogy a vérpad, gyilok és akasztófák kiirthatják az emberekből a jobblét utáni vágyat? Azt képzelitek, mert minden bajt, melyet ügyetlenségtek áraszt a szegény honra, kamarilla s reakció művének béráltok, már nem lesz senki, ki a köznyomort öszve merje hasonlítani a hajdani béke boldogságával? Óh, ne higgyétek, ne képzeljétek ezt, mindent kivihettek, még pokolba is alászállhattok, csak azt nem, hogy az emberek elveszítsék a reményt és visszaemlékezést. Pedig még ez meglesz az emberek közt, pedig rettegnie kell a forradalom vérgyilkosainak is.

A Kossuth forradalma. Politikai és erkölcsi szempontból

Azon politikai szomorú színdarab, melybe Kossuth Lajos és társasága múlt év 15. március napja óta vallás, király, szülék és gyermekek, atyafiak, barátok, és honunk nemzetsége közti minden szent érzelmek meggyilkolásával, szegény, belviszályok által

²⁶⁵ A Batthyány-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Eötvös József *A karthausi c. regénye* 1842-ben, *A falu jegyzője* 1845-ben jelent meg. *Reform* címmel összegyűjtött publicisztikai írásait adta ki 1846-ben Lipcsében.

megrongált hazánk politikai színpadán, a politikai vakbuzgalom számos forradalmi, véres jelenetei között szerepelt, már bevégeződött, hagyván maga után nyolc százados alkotmányunk szomorú emlékét.

Az ő törekvése volt mindent egyenlővé tenni, a sokaságon felülemelkedni. Szónoklata, mellyel a sokaság vakíttatott, szabadság és egyenlőség, de mi szíve belsejét lakta és intézte, zsarnokság vala. Különben is soha egyesek nem voltak annyira hajlandók a zsarnokságra, mint éppen most, mikor a magyar előtt a szabadelműség szövetségét szilaj féktelenséggel gyújtotta meg Kossuth Lajos és társai. Soha nem üldözték mások véleményét ellenségesebb indulattal, mint éppen most. És a nép ezt látta, tapasztalta, mégis annyira el volt fogulva, hogy nem okoskodott tovább, csak ameddig Kossuth Lajos aláírása alatt kinyomtatott és szószékekből is felolvasott lázító szónoklatokat hallotta, csak az ő véleményét, az ő rendeleteit hallgatta, melyek a szívhez és nem az észhez szóltak. Mert bár megvolt a sajtó- és szólásszabadság a törvényben, de azzal Kossuth Lajos csak egyedáruságot gyakorolt, csak azt lehetett kinyomtatni, és a nép gyűléseiben az ő béres szónokainak elmondani, amivel a nép a forradalomra izgattott fel.

Ezzel annyira vissza is élt, hogy a leggyalázatosabb rágalmakat, hazugságokat mind az osztrák, mind muszka uralkodóház, mind szövetségesei ellen – mit sokan, fájdalom! – főként a protestáns lelkészek közül legtöbben, még több rágalmakkal és ámtításokkal megbővítvén, a népet a maga vesztére felkelésre felizgatták, s romba döntének annyi virágzó várost és falut. Sok, az oly erkölcstelen szónoklatokkal profanizálták az Isten házait, mely nem isteni tisztelet, hanem Isten, király és erkölcsiség sértése volt, melyek gyermekeket szüléik, nőket férjeik, jegyeseket mátkáik ellen ingerlének, ha a táborba el nem mentek.

Amint feljebb előadám, csupán a Kossuth és társai véleményét lehetett kinyomtatni eddig. Most már hadd legyen szabad nekem is véleményemet kinyomtatni, a félrevezetett nép némi felvilágosításaira, mire magamat hazám békéje és polgártársaim iránti kötelességemnél fogva felhívatva érzem.

A 15. márciusi alkotmány iránti véleményemet egy röpiratban közrebocsátottam.²⁶⁶ Fájdalom, éppen úgy kell elszomorodnom, mint örültem akkor, midőn látom, hogy azt azok, akiknek nem volt mit veszteniek, nyereségvágyból a forradalom által felforgassák, és úgy jártak a 15. márciusi alkotmánnyal, mint a Phaedrus ebe, melynek tele lévén a szája hússal, mikor árnyékát a vízben meglátta, utána kapott, s mindkettőt elvesztette.²⁶⁷

Mindezeket megjövendölte, mint hajdan Kossuth nevezte, a legnagyobb státusférfiú, gróf Széchenyi István, ki convulsio nélküli reformot, progresszió[t,] nemzeti és alkotmányos vágásokba engesztelődést minden hazafiak iránt, mindenekfelett erkölcsi és társadalmi tisztaságot óhajtott. Az Istenre kérte Kossuthot, hogy hagy[j]on fel izgatásaival, ne vigye a reformot a forradalmi térre, mert a magyar már olyan úton van, hogy forradalom nélkül is lehet az alkotmányon javítani. De ő ezen politikai mély belátású nagy embernek tanácsát hírlapi cikkeiben és a pesti gyűlésekben tartott szónoklataiban szüntelen ócsárolta, józan haladási eszméiért e nagy férfiút pecsovicsnak festette az ifjúság előtt, mely feledve azt, hogy Kossuth Lajos még eddig semmit, amihez fogott, ki nem vitt, Széchenyi pedig mindent, amikor tudott, kivitt, és minden szépet s nagyot, mi hazánk szellemi és anyagi kifejlődésére nézve 1825-től fogva történt, ez a nagy ember kezdette, és végezte bé. Egy halandó által hagyá magát vezettet-

²⁶⁶ Célzás Szilágyi *Szózat* c. röpiratára. Ld. fentebb, II.1. rész.

²⁶⁷ Phaedrus IV. sz. meséje a „húsdarabbal úszó kutyáról” a túl sokat akaró, ezért mindent elvesztő magatartás példázata. Ld. pl.: Phaedrus: *Mesék*. Ford.: Terényi István. Bp., 1961. 9. p.

ni, ki végre a legnagyobb veszedelembé süllyeszté a nemzetet, s ily gyalázatosan megcsalta.

A 48. országgyűlés egészen 12. márciusig [sic!], meg kell vallani, hazánk országgyűlései közt egy volt a legparlamentárisabbak közül, mert azon annyi jót végeztek, amennyi nemzetünk műveltsége fokához képest akkor elég lett volna. Mert királyi városok rendezése, büntető törvénykönyv, közlekedési utak, Tisza szabályozása, évenként Pesten tartandó országgyűlés, robotváltság, közteherviselés, a gróf Széchenyi által ajánlott 12 törvényjavaslat közül elhatározottat, mit őfelsége szentesíteni késznek nyilatkozott. De Kossuth Lajos, kinek egész valója a forradalom lévén, hírlapjaiban erre készítette a nemzetet, a hallgatóságnak a pesti gyűléseken és az ország gyűlésén – hogy hiúságának tömjényezhessen – nagy befolyást engedett, miért az ifjúság elhitette magával, hogy ő már törvényt is hozhat, és új alkotmányt vívhat ki. Amint-hogy 12. márciusban [sic!] Vasvári, Petőfy és többen elindulván a Pilvax kávéházból, a népet összevgyűjtötték, izgató szónoklatok után 12 pontokból álló törvényjavaslatot olvastak fel a pesti nép előtt, azokat a pesti bíróval a nép nevében aláíraták, és mind az ötvenkét vármegyének és királyi városoknak elküldötték. De felküldötték az országgyűlésre is, hol Kossuth Lajos, ki egy nappal előbb tudta meg a francia forradalmat, és francia király elűzését, mint Bécsben megtudták. Amint a futár megérkezett Párizsból, estve követi konferenciát tartott, abban elmondta a párizsi forradalmat, úgy azt is, hogy Olaszországban forradalom, minden más osztrák tartományokban is mozgalmak vannak, az alkalom jelen van, vigyék fel nagy küldöttséggel Bécsbe azon 12 törvényjavaslatot, a király ily szorult állapotjában bizonyosan aláírja. A konferencia végzése másnap országgyűlési határozattá vált, és még aznap megindult 120 személyből álló küldöttség Bécsbe 300 jurátus kíséretében, és a nádor által az ország kívánságai írásba[n] beadattak őfelségének. Mit őfelsége a koronaherceg Károly őfelsége elnöklete alatt tartandó kabineti gyűlésnek kiadván, a kabinet a pénzügy- és hadügyet kivéve, mindenben megegyezett.

A nádor ezt Kossuthtal közölvén, azt felelte rá, hogy ha ez a két pont kimarad, úgy a küldöttség visszamegyen Pozsonba, felszólítván elébb a nádort: tetszik-e a magyar koronát elfogadni? Mire a nádor tagadó választ adván, azt nyilvánította, hogy ha fel nem vállalja a magyar királyságot, hazamennek, és a köztársaságot másnap Pozson[y]ban kikiáltják. Mit azonnal a nádor őfelségének magának nyilvánítván, mivel a párizsi forradalom híre és a Fülep Lajos király kiűzése éppen akkor esett tudtára, s Kossuth Bécsben azt hírlelte, hogy 50 ezer magyar várja Rákoson az őfelsége választát, erkölcsi kényszerűségből a 12 pontot aláírta, megszentessítette – mit Kossuth Lajos maga is később az osztrák császári ház elleni gyalázatos proklamációjában elesmert, sőt, ezen szavakkal fejezett ki, hogy féltette trónusát a nép méltó bosszújától.²⁶⁸ Ami kényszerítésből történik, ha mindjárt erkölcsi kényszerítés is az, a törvény előtt mindenkor érvénytelen. Hogy tehát őfelsége a pénz- és hadügyre nézve megbánta a szentesítést, azon csodálkozni nem lehet, mert az erkölcsi kényszerítésen kívül tudta azt őfelsége, hogy mi a had- és pénzügyhöz még teljességgel nem tudunk. (Mit a következő bé is bizonyított.) Előre látta, hogy ha a kezünkben marad a pénz- és a hadügy, mind az országra, mind a trónra nézve rossz következményei lesznek, mert ez ürügye és alapja lesz a forradalomnak, és az ezt követő köztársasági kitörésnek.

²⁶⁸ A célzás bizonyára Kossuth 1849. április 14-i, a Függetlenségi Nyilatkozat kimondását indítványozó beszédére vonatkozik: „Ha én visszaemlékezem azokra, amik éppen most egy esztendeje történtek, és amik közt [...] némi tevékeny részt vevék, ha visszaemlékezem azon hűségre, mellyel az idők viszontagságai alatt iparkodtam az ausztriai háznak trónusát megtartani segíteni [...]” Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848–1849-ből. Sajtó alá rend.: Katona Tamás. Bp., 1994. (továbbiakban: Kossuth-beszédek, 1994.) 359–360. p.

Hozzájárult még ezekhez az is, hogy a horvát követek az új rendszer ellen óvást tettek, sőt elhatározták, hogy mivel a képviselőház még csak a barátságos kiegyenlítésről sem határozott semmit, báró Jellachich bánjuk hadi erővel menjen bé Magyarországra, a magyar minisztérium ellen Pestre. (Alább bővebben.) Mielőtt báró Jellachich kijött volna hadseregével, a szerbek, valamint ezelőtt száz évvel, úgy most is, a Dunán átlajóttek, és a Római sáncokat elfoglalták, mely körül szinte negyedfél száz-ezer rácok, ezek között is rokon érzelmű atyafiakra találván, a határőr katonák is a határon keresztül bocsátották. Mi őfelségének tudtára esvén, azonnal július 2-án országgyűlését hívott össze Pestre, melynek két tárgyat jelelt ki: a rác, szerb kiutés megakadályozására teendő rendelkezéseket, és a horvátokkal leendő kiegyezkedést.

Őszvegyűlt tehát 2. júliusban²⁶⁹ az országgyűlése képviseleti rendszer nyomán választott követekből, (horvát követek kivétel nélkül²⁷⁰) kik mind a túlzó ellenzékéből voltak többnyire választva. Mert a minisztérium első rendeletében a főispányoknak azt adta ki, mindjárt a 48-ki országgyűlése után, hogy mind a megyei tisztek, mind a bizottmányok, mind a választmányok elnökei olyanokból választassanak, kik a 15. márciusi alkotmányban részt vettek, s a népet a szabadság és egyenlőség magasztos eszméivel segítették felizgatni. Az országgyűlése többnyire forradalmi követekből állván ki, a két feltétellel meg nem érték,²⁷¹ hanem mikor a 48-i törvény szerint 1-ő novemberbe[n] tartandó országgyűlésén kellett volna, azt mind megelőzték különben is több országgyűléseket a túlzó ellenzék és megyegyűléseket.²⁷² Kossuth Lajos pedig a Hírlapjában a horvátokat az illírismus és pánszlávismus olcsárlásával elidegenítette a magyaroktól. Hozzájárult ehhez még az is, hogy a horvátok 1350. évbe[n] a magyar királyság alatt kölcsönös egyezségekre mentek,²⁷³ melynek pontjaihoz több százados gyakorlat után a horvát szorosan ragaszkodni kívánván, a miniszteri rendszert pedig azzal merőben ellenkezőnek tartván, a 48. törvényeknek a tartományi gyűlésben elletne mondtak, és a végrehajtásra kiküldött biztosokat sem fogadták el. Sőt, a 21. júliusban rendkívül őszvehívott országgyűlésére sem küldöttek követeket.²⁷⁴ Ekkor a miniszterek által őfelségét arra kérték, hogy mivel a horvátok Magyarország határára hadsereggel bójöttek Jellachich vezérlete alatt, a bánt mint hazaárulót hivatalából tegye ki. Őfelsége ki is adta a bán iránt rendeletét, melyben őt hazaárulónak nyilvánította, és a báni méltóságtól megfosztotta. Mire a tartományi gyűlés Insprugba őfelségéhez egy 200 személyből álló deputációt indított el oly felterjesztéssel, hogy a bán amit tett, azt a tartományi végzésből tette. A horvátok pedig éppen azzal bizonyítják be hűséget, hogy a felséges osztrák ház alatt kívánnak ezen túl is lenni, s egyedül a bécsi magyar kancelláriától függeni, mert ők erre esküdtek, és a magyar minisztériumot ők el nem fogadhatják. Őfelsége felvilágosítván a horvátok alkotmányos jogokhoz való ragaszkodásuk felől, báró Jellachich iránt kiadott rendeletét visszavonta. Meg kell jegyezni, hogy őfelségének a bán iránti rendeletét a magyar minisztérium elfelejtette ellenjegyezni, őfelsége ezen visszavont rendeletét hasonlóul ellen nem jegyezvén, már ekkor az okon, hogy nem volt ellenjegyezve, a képviselőház nagy sérelmet látott benne, emiatt el sem is fogadta. Mire őfelsége a törvények megszentése és az országgyűlés eloszlatására való törvényes jogánál fogva a törvényeket meg nem

²⁶⁹ A népképviseleti országgyűlés 1848. július 5-én nyílt meg Pesten.

²⁷⁰ Sic! Valószínűleg elírás, értelme szerint: „a horvát követek kivételével”.

²⁷¹ Értsd: nem érték be ennyivel.

²⁷² Sic! A mondat kissé zavaros és befejezetlennek tűnik, bár a szándékolt mondanivaló sejtethető.

²⁷³ 1350-ben Nagy Lajos második nápolyi hadjáratára került sor, de a célzás valószínűleg az 1358-as zárai békére vonatkozik, melyben Velence lemondott a dalmát városok feletti uralmáról a horvát királyi címet is birtokló Horvátország javára. Ld. erről: Soksevits Dénes: Horvátország a 7. századtól napjainkig. Bp., 2011. 131–132. p.

²⁷⁴ Pontatlan dátum, ld. fentebb.

szentesítette, mert a király egyik feltételt, a horvátokkal való kibékülést semmibe sem vették. Gróf Batthiányi Lajos miniszterelnököt szemszúrásból elküldötte ugyan egy ízbe Kossuth báró Jellachichhoz, de a fő feltétel a lévén, hogy maradjon továbbra is az első királyi rendelet mellett. Ezt a békepontot Jellachich természetesen el nem fogadhatta, s midőn az országgyűlése eloszlatásáról szóló parancsot gróf Lamberg altábornagytól, mint királyi biztostól az ország bírása kezébe leküldötte, oly végzést hoztak, melyet a nép falragaszokon olvasván, felbőszülve rohant a királyi biztosra, azt a hídon meggyilkolta és holttestét felakasztotta. És itt kezdődik a második katasztrófa, melyből előre lehet látni a békövetkezett forradalmat, mert a képviselőház folytatván az üléseket, maga rendezte a forradalmat. Bécsbe is a forradalmat Pulszky által a magyar minisztérium rendelte el, mert Kossuth 400 ezer pengő forintot küldött a Pulszky kezébe a légió felszerelésére és a napszámosok fellátására, mely forradalom csakugyan kiütött, Latour miniszter meggyilkolásával kezdődván. Ezen summából a császári udvarban lévő őrkatonaság fejenként 100 conv., az ágyús kocsisok 50 pengőt kaptak, kik leugráltak a lovakról, és a tanulók ültek helyettek a nyeregbe, visszafordították az ágyúkat.

Ennek elnyomására báró Jellachich hirtelen Fejérvárról Bécsnek fordulván, midőn Vindisgräccel együtt a várost ostromolná, Kossuth Lajos egy 50 ezer emberből álló hadsereget küldött Ausztriába, s ámbár az előseregek a Lajtán való általmenetelt megtagadták eleinte, de többeket közülük agyonlővetvén Schwechátnál a császári seregekkel megütközött, de visszavetett és Pozsonyig vonult, és ez a 2. katasztrófa a forradalomban.²⁷⁵ Ezen megtámadás óta az osztrák császár a magyarokat, mint ellenségeit tekintvén, amik velünk történtek, azok mindezen oktan megtámadásnak következményei. Ezen megtámadásért Kossuthot még a képviselőház megdicsérte, és itt kezdődik legelőször Kossuthnak azon gyalázatos modora, melyet minden haditudósításokban követett, t.i. dicsekedés, ámtás és hazugság volt egész politikája. Mert a[z] van [a] jelentésében, hogy ámbár azt mondják, hogy 42 halott volt, ő nem látott többet a csatatéren háromnál, de nehogy az osztrák lovasság megkerülje hadseregünket, jónak láttuk visszavonulni.²⁷⁶ Azomban más héten az újságlapokból olvashattuk, hogy Pozson[y]ban minden nagy épületek tele vannak sebesekkel, és kisült, hogy a 42 halott mellett két zérus hibázott, mert négyezer embernél több veszett el,²⁷⁷ és ezen tökéletlen módszert az egész forradalom alatt folytatták a miniszteri lapok. Azon idő óta, amint a magyar seregek az osztrák seregeket megtámadták, mi természetesebb, hogy bennünket az osztrák császár ellenségeinek tart, és a nemzetek jogánál fogva legyőzván bennünket a győzelemadta jogait használhatja. És mégis, ha valaki kételkedett benne, hogy a francia, a török segítségünkre jön, Kossuth véstörvényszék elibe állítással fenyegette, mert neki és társainak dicsekedés és ámtás volt fegyvere. Bécs bevétele után a tanuló ifjúság közül Bécsből szintén ezeken kiszökvén a magyar had-

²⁷⁵ Szilágyi itt „megfeledezett” a pákozdi ütközet említéséről, a schwechati csatáról is híresztelések alapján torz beállításokat, elfogult tévedéseket fogalmazott meg. A csata részletes történetéről ld. pl.: Hermann Róbert: Az eldöntő döntetlen. A schwechati csata 1848. október 30-án. In: Uő: A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez. Bp., 2008. 240–271. p.

²⁷⁶ A célzás Kossuth 1848. október 30-án Pozsonyban kelt, az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz intézett jelentésére vonatkozik, melyben valóban arról írt, hogy „veszteségünk az ütközet nagyszerűségéhez képest csekély”. A veszteségeket illetően becslésének adott hangot („halottaink száma alig menend többre negyvennél, s a sebesülteké nem gondolom, hogy kétszázat tegyen”), és arról számolt be, hogy személyesen csak 3 halottat látott a csatatéren. Kossuth-beszédek, 1994. 206. p. Egykorúan a sajtóban is megjelent, ld. pl.: *Pesti Hírlap*, 1848. november 2. (203. sz.) 1028. p.

²⁷⁷ Szilágyi alaposan eltúlozta a veszteségeket, ami már csak azért sem lehetett jelentős, mert kizárta a szemben álló felek között csak egy ponton alakult ki, ráadásul ott a magyarok voltak fölényben. (Hermann Róbert közlése – ezúton is köszönöm! A Szerző.)

sereghez, ők azonnal befogadtattak, sőt Bém is, ki vezére volt a bécsi forradalmaknak, az magyar erdélyi seregek vezérévé tétetett. Meg kell jegyezni, hogy 1-ő Ferdinánd őfelsége, akinek ha semmi érdeme nem volna, csak a magyar nyelvnek diplomácia nyelvre lett felemelése, a magyarnak örök háláját megérdemli. Látván azt a következből, hogy a 2. júliusi országgyűlés visszaélt jóságával, és azt is látván, hogy a miniszteri rendszerrel mily kétes állásba hozta a hazát – inkább végképpen lemondott a trónról.

De ütött végre a bosszú órája. A megbántott császár fényes hadat indíta Magyarországon ellen, mely győzelemről győzelemre hágva a testvér fővárosba[n] üté fel szállását. Akkor Pestről Debrecenbe szaladt a képviselőház, egy küldöttséget ugyan nevezett ki az osztrák császárhoz béke eránt, de mint pártütő ország gyűlése küldöttjeit el nem fogadta, hanem feltétel nélküli hódolatot kívánt, mit ha megtettek volna, nem jutottunk volna most ily siralmas állapotra.²⁷⁸ A küldöttségnek semmi sikere nem lévén, a köztársasági forradalmat, melyet Kossuth és társai eddig jezsuitai módon titkoltak, hírlapokban is kezdték hirdetni, és fogadott izgató lázítókat küldöttek az ország minden részeibe, főként az alföldi protestáns városokba és helységekre, hol is a köztársasági izgatásra a népet készítgették.²⁷⁹ 13. áprilisban pedig egy titkos tanácskozmányból* a debreceni Nagytemplomban az osztrák ház számkivetését kimondották, mit másnap az ugyanott innepélyesen tartott képviselőházi gyűlés is közfelkiáltással elfogadott, és csak egy képviselő sem akadt, ki ellenvéleményt mert volna nyilatkoztatni.²⁸⁰ Ekkor mentek a Kossuth apostolai mindenfelé, templomokban s erkélyekről hirdették ezt, s a nép, mely eddig az osztrák ház életéért három század óta imádkozott a templomokban, ugyanakkor kellett a papok szájából, sőt mi több, a keresztes háborút és bőjtöt, még a protestáns lelkészek is nemcsak elfogadták, hanem kalapjaikra veres tollat tettek, és ruhájokra veres keresztek varrtak és vetélkedtek egymással az osztrák ház gyalázásában. 6. májusban a képviselőház által kikiáltott függetlenség ármító eszméje mellett mondandó nagyszerű szónoklatok Debrecenben, mind az ülésekben, mind az utcai népgyűlésekben egymást váltották fel. Debrecen pedig azzal, hogy Kossuth Magyarország anyavárosának kikiáltotta az erkélyről és azt mondta: Itt fogom felépíteni a szabadság anyaszentegyházát, melyen a pokol kapui sem diadalmaskodhatnak,²⁸¹ és azzal, hogy a kollégiumban tartattak az ülések, s a korona is a

²⁷⁸ Szilágyi értesülései ezúttal többnyire pontosak: Az 1848. december 30-i móri csatavesztést követően a magyar országgyűlés úgy döntött, hogy a törvényhozás és az Országos Honvédelmi Bizottmány Debrecenbe költözik, emellett békeküldöttséget delegált Windischgrätz cs. kir. főparancsnokhoz. A küldöttség tagjai Batthyány Lajos volt miniszterelnök, Deák Ferenc, Majláth György országbíró (édesapjára ld. 330. sz. jegyz.), Majláth Antal és Lonovics József lettek. A delegációt Windischgrätz bicskei főhadiszállásán fogadta (kivéve Batthyányt, vele nem volt hajlandó szóba állni), de nem volt hajlandó tárgyalni, kivéve a feltétel nélküli megadást fogadta volna el.

²⁷⁹ Elsősorban Kossuth alföldi toborzó útjaira céloz, amelynek azonban – elfogult beállításával szemben – nem a „köztársasági forradalom” propagálása volt a célja, hanem az ország áprilisi törvényekben biztosított jogai védelmében indított fegyveres önvédelem ügyét szolgálta.

* Ezen konferenciában sok követek ellene szavaztak, de még akkor éjszaka azok közül némelyek festett akasztófát kaptak. [Szilágyi Lajos eredeti jegyzete.]

²⁸⁰ A Függetlenségi Nyilatkozatot 1849. április 14-én fogadta el a Nagytemplomban az országgyűlés nyílt ülése, amely inkább népgyűlés jelleget öltött. Előtte valóban tartottak előkészítő megbeszéléseket, és valóban voltak, akik elleneztek a nyilatkozat elfogadását, vagy elszietettnek tartották. Szilágyi itt kissé összekeveri az események menetét, illetve túlhangsúlyozza a trónfosztás elfogadásának erőszakolt jellegét. A trónfosztásról szóló szöveget végül az országgyűlés április 19-i ülése alkotta meg és hozta nyilvánosságra.

²⁸¹ Szilágyi itt alighanem Kossuth 1849. január 6-i, Debrecen városához intézett kiáltványára céloz, azonban nagyon pontatlanul idéz. Kossuth ugyanis nem „Magyarország anyavárosának” nevezte Debrecen, hanem „a magyar szabadság őrvárosának”, továbbá nem magának tulajdonította a „szabadság egyházának” felépítését: „Debrecen azon szikla, melyre fogja építeni Isten a magyar szabadság szentegyházát, melyen diadalmaskodni a pokol kapui sohasem fognak.” Kossuth-beszédek, 1994. 261–263.

városházánál volt, annyira fanatizáltatott, hogy a debreceniek voltak a többi roppant protestáns városok[ban] és helységekben az apostolok, miért Kossuthot magyar Krisztusnak nevezték a reformátusok.

Történt azonban, hogy Vindisgrätz négy hónapig vesztegelvén Pesten és Budán, midőn a hadi munkálatot elkezdte, noha Kápolnánál a honvédsereget megverte, de Pest megyében három ponton visszavonulni kénytelenítettén, Buda megerősítése után sergeivel kivonult Ausztriába.²⁸² Erre a Kossuth pártja vérszemet kapván, népfelkeléseket rendezett, s nem volt szabad még csak kételkedni is az osztrákon vívandó győzelemről. Meg kell vallani, hogy nagy sikerrel is vitte az igazgatást,²⁸³ és a hadseregbe oly lelkesedést öntött, hogy a lengyel szökevény vezéreknek már ígérték, hogy ha legyőzik az osztrákokat, Galíciába a forradalmat általteszik, onnét pedig a lengyelek szabadítására Lengyelországba mennek a muszka ellen, Dembiczky már proklamációkat is küldött Galíciába.

Miután sem a francia, sem az angol segítségére nem számíthattak, sem Csehországban, sem Galíciában a képzelt forradalom ki nem ütött, sőt a muszka beavatkozását már tagadni sem lehetett, akkor bocsátotta ki azon nyilatkozatot Kossuth, amelyben kivallja, hogy Isten[ben] és magunkba[n] bízhatunk csak. És még akkor is tartott a fanatizmus, sőt mentől jobban közeledtek a muszka seregek, annyival jobban hitték a győzedelmet, és a legutolsó erőt is kifejtették. A hírlapokban a nép milliói hirdettek, még a külszági újságokban is irkálták a nép millióit, és e volt az oka, hogy a muszka cár kétszázezernél több gyakorlott hadsereget és négyszáz ágyút küldött a Magyar- és Erdélyországba. A hirdetésekben ugyan Kossuth azt írta, hogy 200 ezernél több honvéd van már felszerelve, és 46 ezer muszka jött 4 fronton bé, mint a schwechati ütközetben 42 elestek számából csak két zérust hagyott ki,²⁸⁴ és midőn a tekintélyes muszka sereg előre haladt, azzal biztatták a népet, hogy Görgei és több tábornokok Arad és Temesvár felé csalják a muszka seregeket, és ott fogják tönkretenni. Görgei tudta a maga gyenge erejét, és parlamentert[t] küldött,²⁸⁵ azzal a kétségesbeesett feltétellel, hogy meghódol egész seregével Constantin hercegnek, ha a magyar királyságot elfogadja.²⁸⁶ A parlamenteknek adott válasza herceg Paskievicsnek a[z]

p. A megfogalmazás így is bosszantó lehetett Szilágyi számára, tekintettel a nyilvánvaló bibliai parafrázisra, Jézus Péter apostolhoz intézett szavaira. („Te Péter vagy, és ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat, és a pokol kapui sem vesznek rajta diadalmat.” Máté 16,18.)

²⁸² Ez az egyik legjellemzőbb, elfogult beállítása a szerzőnek, Windischgrätz ugyanis nem egyszerűen „visszavonult”, hanem a tavaszi hadjárat nagy csatáiban (Hatvan, Tápióbicske, Isaszeg, Nagysalló stb.) súlyos vereséget szenvedett a magyar honvédseregtől.

²⁸³ Feltehetően elírás, a szerző „izgatást” akart írni.

²⁸⁴ Ld. 276–277. sz. jegyz.

²⁸⁵ Szilágyi pontatlanul fogalmazott, először ugyanis nem Görgei küldött követeket az oroszokhoz, hanem fordítva (előbb Hruľjov ezredes, majd Rüdiger tábornok kezdeményezésére), a feltétel nélküli megadásra akarta rábírtani a magyar hadvezetést. Görgei feltétele az 1848. évi áprilisi törvények biztosítása volt, célja a szövetséges nagyhatalmak hadseregei közötti ellentét kialakítása, illetve a túelrő fölénye kialakulásának késleltetése. Ld. erről legutóbb: Hermann Róbert: A Görgei-életrajz problémái. In: Személyiség és történelem – a történelmi személyiség. A történelmi életrajz módszertani kérdései. Szerk.: Vonyó József. Pécs–Bp., 2017. 273–304. p., 301. p. Később Görgei is kezdeményezett tárgyalásokat az oroszokkal, például Poeltenberg Ernő személyében küldött követet Frolov orosz tábornokhoz, de utóbbi sem fogadott el mást, mint a feltétel nélküli megadást. Ld. pl.: Hermann Róbert: Mindig az elsők közt. Poeltenberg Enő, a szabadságharc tábornoka. Bp., 1998.

²⁸⁶ A magyar kormány támogatta Görgei oroszokkal való tárgyalásait, s kijelentette, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat nyitva hagyta az államforma kérdését, nem zárva ki a monarchiát sem, viszont leszögezték, hogy Habsburg-házból származó uralkodót soha nem fogadnak el. Ld. erről pl. Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. Sajtó alá rend.: Hermann Róbert. Bp., 2001. (Millenniumi magyar történelem) 465. p. Ennek kapcsán felmerült, hogy az orosz seregekkel Magyarországon tartózkodó Konsztantyin nagyhercegnek (I. Miklós cár fiának) ajánlják fel a magyar koronát, az oroszok azonban ilyesmiről hallani sem akartak. Ld. pl.: Scserbatov, Alekszandr Petrovics: Paszkevic Magyarorszá-

volt, hogy ezen ajánlást a felséges császárom megbántásnak veszi, hogy annak trónját fogadja el, kinek trónba visszahelyeztetésére ily nagy erővel jött, jobb lesz, ha meghódolnak, és a Ferenc József kegyelmére bízzák magukat. Ennek következtében Görgei egész táborra és az egész honvédsereg lerakta a fegyvert. S mégis ámiták a népet, hogy Görgei a muszkáknak adta meg magát, oly feltétellel, hogy Constantin herceg legyen a magyar király, aki megígérte, hogy a 48-i törvényekre megesküszik, és Budára jön lakni.

A Görgei meghódolása határozó volt, mert végét szakasztta a szinte egy évig dúlt belháborúnak. Most már azoknak, kik a Kossuth aláírása alatt költ falragaszokba foglaltakat Sz.[ent] írás gyanánt hitték, s az osztrák [császár] és muszka cár seregeiről minden gyalázatot hirdettek, megcáfolására egynéhány rövid jegyzéket teszek, melyek Magyarország e jelen történeti leírásában talán nem lesznek érdektelenek.

A magyarnak, főként az úgynevezett túlzó ellenzéknek jellemvonása volt az, hogy a hibát magában soha sem ösmerte el, hanem mindent másra szeretett tolni. Így tett az osztrák házzal is. Azt állítja Kossuth és társai, hogy 300 év óta Ausztria mindig csalja a magyart, és a[z] volt politikája mindig, mikép[p] tiporja le a magyart, és miképp tegye országunkat osztrák tartománnyá.

Hogy bizodalommal nem volt hozzánk az osztrák ház egészen 1825. országgyűléséig, az bizonyos, a magyar forradalmi költő, Petőfy is azt írja rólunk: „Magyarok vagyunk, a párt és mindörökké csak párt, sok század óta átkos jelszavunk.”²⁸⁷ De meg kell gondolnunk, hogy erre mink és Zápolya, Bocskay, Bethlen, Rákócziak, Nádosdiak, Zrínyiek és végre a Martinovics-féle forradalmokkal elég okot adtunk. Ezek közül ugyan – kivéven a Martinovics forradalmát – egy sem volt, mely az uralkodóház számkivetésére intézkedett,²⁸⁸ mint a Kossuth forradalma. Hanem csak a sérelmek orvoslásáért kerültek fegyverre, mik békekötések által orvosoltattak is. Azomban a dunántúli rész, mint amely Ausztria nélkül nem élhet, valamint Ausztria sem anélkül, mindig nagyobb rokonszenvvel viseltetett az osztrák, mint a túl a tiszai rész iránt, úgyhogy amiket a tiszántúli rész sérelemnek tartott, azt ők nem tartották, sőt a forradalmak alatt is inkább szítottak az osztrákokhoz, mint a túl a tiszaiakhoz, úgy hogy ezeket még ők is pártütőknek tartották. Nem volt hát a magyarban soha korszellem a dinasztia száműzése, csak éppen most ezen politikai vakbuzgalom korszakában, sőt még a sérelmek eránt sem volt magával tisztába.

A túldunai részen mind az értelmiség, mind a műveltség felsőbb fokon állott, a tehetősb arisztokrácia is, mely a trónhoz közelebb volt, ezért gyakorolt nagyobb hatást. Az uralkodóház is nagyobb bizalommal viseltetett erántok, valamint most is ez az eset, mert sem a száműzésben, sem a köztársaság kimondásában a túldunai megyék meg nem egyeztek. Sőt, Pozsonban az új király őfelsége körül az ország nagyjai összesereglettek, s valamint eddig, úgy most is a túldunai arisztokrácia fogja a hazát azon veszélytől megmenteni, melybe a tiszai proletáriusok vitték. Ha ugyan az arisztokrácia, ha valaha, most szem előtt tartja azon két nagy státusférfit, Széchényi István gróf és Vesselényi Miklós báró józan elvét, mert ők semmi reform kezdésébe soha el nem

gon. Bp., 1984. 303. p. A témára vonatkozó forrásokat közli és ismerteti: Szemere Bertalan. Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Gróf Batthyány Lajos – Görgei Artúr – Kossuth Lajos. Okmánytár. Sajtó alá rend.: Hermann Róbert – Pelyach István. Bp., 1990.

²⁸⁷ Petőfi Sándor *Egressy Gáborhoz* című, 1844-ben írt versének egyik sora, pontosan: „magyarok vagyunk, / A párt, a párt és mindörökké csak párt / Sok század óta átkos jelszavunk.”

²⁸⁸ Pontatlan hivatkozás, a szerző idealizálta a Habsburgok és Magyarország együttélését, a legismertebb ellenpélda, amikor a Rákóczi-szabadságharc idején, az 1707. évi ónodi országgyűlés már kimondta a Habsburg-ház trónfosztását. (Az első detronizációra a harmincéves háború időszakában került sor, az 1620. évi beszercebányai országgyűlés már deklarálta a Habsburgok trónról való elmozdítását és Bethlen Gábor erdélyi fejedelemre ruházta a királyi címet.)

felejtették, hogy Ausztriával Magyarország elválhatatlan összeköttetésbe van, és az összes birodalom eszméivel jobban megbarátkoznék.

Engedjete meg, polgártársaim, hogy egy öreg ember, ki hazája politikai életét 50 év óta szinte figyelemmel kísérte, ki sok örömet s keserűt tapasztalt a polgári életben, ha Ferenc József felséges királyunkról egy oly jellemrajzot bocsátok közre, mit csak két egyénről lehet olvasni, s mely megnyugtathatja nemzetünket jövő sorsa iránt. Nagyváradi kanonok Kis Pál úr 12 évig lévén Ferenc József őfelségének nevelője,²⁸⁹ halála után az írásai közt találtatott ezen itt adott jellemrajz, a testvére ezen igen nagy érdemű kanonoknak vélem közölte. Engedjen meg ezen tisztelt barátom, hogy amit titokban közölt velem, az elégületlenek megnyugtatósára közrebocsájtom.

Ferenc József főherceg jellemrajza

Külsője főherceg Ferenc Józsefnek – bár élete tavasza 17. évét csak most, nemrégiben tölté be – méltósággal teljes és ígéző, személye mind termetére, mind arcvonásaira nézve szép, nagyot ígérő, mely a férfikorban a középszerűsége felül emelkedend. Hangja férfias, erélyes s kegyvel teljes, beszédje betűre szedett, legtisztább magyar kifejezéssel, magatartása daliás, felséges, királyi, előadása ingatlan, biztos, tisztán folyó, szelleme, mely magát ifjú ajkait ígéző fényű kék szemeiben is jellemzi, érett megfontolást, mély ítélő tehetséget, kiszámított tény és éleslátást a dolgok legkisebb részleteig biztosít. Egyszóval, az egész egy nagy jövődőt és lángészt ígér, egy magas-szatos tevékeny tünemény.

Ennek elolvasása után emlékeztetem hazám fiait őfelségének azon tiszta magyarságú beszédére, melyet mint királyi biztos István főherceget a pesti főispánságban lett béiktatásakor 17 éves korában mondott,²⁹⁰ végre Kossuth Lajosnak egy vezércikkjére, melyben e hazát boldognak akkor nyilvánítja, ha V. Ferdinánd gyengélkedő egészsége miatt lemondana a trónról, és remélni lehetne azon nagylelkűséget a trónörökös őfelségétől, hogy általadja az uralkodást Ferenc József hercegnek.²⁹¹ És ez volt Kossuth Lajosnak egész életében egyetlen egy józan politikai elve, mely mellett ha megmaradt volna, be sok honfivér és vagyon megkíméltetett volna. Azomban kevés hónapok múlva megtagadván azon elvét, midőn megtörtént mind az V. Ferdinánd, mind a

²⁸⁹ Nemeskéri Kis Pál (1793–1847) katolikus pap, költő, pedagógiai szakíró, 1840-től nagyváradi kanonok, később c. királyházi apát. 1840-től haláláig volt az ifjú Ferenc József magyartanára.

²⁹⁰ A fiatal, alig 17 éves Ferenc József főherceg iktatta be királyi biztosként István nádort Pest vármegye főispáni székébe 1847 októberében, pont abban az időszakban, amikor az országgyűlési követválasztások tartották izgalomban a vármegyéket. Ferenc József magyar nyelvű beszédének nagyon pozitív visszhangja volt, például az olyan megfogalmazások révén, mint hogy „ünnepelem fogom mindig e napot, melyen [...] a magyar nemzethez élenk ragaszkodásomnak nyilvános jelét adhatam”. Ld.: *Pesti Hírlap*, 1847. október 19. (969. sz.) 255–256. p., Márki Sándor – Beksics Gusztáv: A modern Magyarország. (1848–1896) Bp., 1898. (A magyar nemzet története, X.) Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/00800/00893>.

²⁹¹ Kossuth 1848. július végén írott cikkében hangsúlyozta az ország monarchia iránti elkötelezettségét, és épp ezért szorgalmazta, hogy a magyar király költözzön Budára, mert csak ez biztosíthatná az állami szuverenitást. Majd így folytatta: „Ha az nem történhetnék, én a legitimitás biztosítására még egy módot ismerek. Őfelsége [V. Ferdinánd] is volt ifjabb koronázott király még atyja életében. Ezen eset többször fordul elé históriánkban. Miért ne most is? A magyar nemzet szereti ama kedves herceget, Ferenc Józsefet, kire születésénél fogva a trón magas hivatása vár, s fiok iránti szeretetben sem fenséges atyja, sem fenséges anyja bizonyosan nem akarnak hátrább állani e nemzetnél. A magyarok Istene hozza körünkbe urunkat, királyunkat. De ha ez nem történhetnék, adjon nekünk őfelsége, királyi tekintélyének legkisebb csorbítása nélkül, adjon fenséges Ferenc Károly főherceg atyai szereteténél fogva hozandó áldozattal Ferenc Józsefben Budára egy ifjabb királyt. E nemzet, mint győzhetlen óriás fogja őt védeni a poklok ellen is. És az ausztriai ház jövődjé biztosítva lesz. De a magyar Budán akarja tisztelni királyát.” Kossuth Lajos: Pest, júl. 29-kén 1848. In: *Kossuth Hírlapja*, 1848. július 30. (26. sz.) 115. p. Vö.: Marczali Henrik: 1848. A népek tavasza. Az osztrák császár és a magyar király. 5. In: *Pesti Napló*, 1928. február 1. 3–4. p.

Károly Ferenc őfelségek trónról lemondások, Ferenc József őfelségét nem átallotta bitorlónak nevezni,²⁹² sőt, ismét kevés idő múlva az egész dinasztia száműzését elhatározatni, a köztársaságot kihirdettetni, és – hogy a keserőségeknek pohara csordul-tig tele legyen – szöszekekből és népgyűlésekben a rágalmaknak minden gyalázatos kitételeivel ezen általa is szép jellemű és nagy reményűnek rajzolt fejedelem ellen gyalázatos, piaci kofához illő rágalmakkal a nép előtt izgatni. Szabadjon ez alkalommal azon nyilatkozatot, melyet Ausztria népeihez a császár őfelsége trónra léptével kiadott, s mely akkor – a Kossuth béres újságíróit kivéve – mindnyájan bel- és kül hírlapokban méltó dicsérettel koszorúztatott, a rágalmazók megcáfolására hű fordításban adunk.

Mi, első Ferenc József Isten kegyelméből ausztriai császár, Magyar- és Csehországok királya s.a.t. Felséges nagybátyánk első, Magyar- és Csehországokban e néven V. Ferdinánd császár és királynak trónról lemondása, és felséges atyánk, Ferenc Károly főhercegnek az örökösödéstől elállása által, a *pragmatica sanctio* erejénél fogva hivatva, birodalmunk koronáit fejünkre tenni, birodalmunk minden népeinek ezennel ünnepélyesen nyilvánítjuk 1-ső Ferenc József név alatti trónra lépésünket.

Mi meggyőződésünkben előismerve a szabad és korszerű intézkedések szükségét és magas becsét, bizalommal lépünk a pályára, melynek összes birodalmunk üdvhozó átalakulásához és megújításához kell bennünket vezetni.

A valódi szabadság a birodalom minden népeit egyenjogúsítása és minden státuszpolgárok törvény előtti egyenlősége, valamint a népképviselőknek a törvényhozásba részvétele[le] alapján, újra fel fog kelni a haza régi nagyságában, de megifjodott erővel, mintegy rendíthetetlen épület az idő viharaiban, mint tágas lak, külömbféle nyelvű törzsek számára, melyeket atyáink kormánypalcája alatt századok oltá testvéri kötelék tart együtt.

Szilárdul elhatározva a korona fényét homálytalanul, az öszves birodalmat csonkíthatatlanul fenntartani, de készen jogainkat népeink képviselőivel megosztani, arra számolunk, hogy Isten segítségével és a népekkel egyetértve sikerülni fog a birodalom minden országit és törzsökeit egy nagy státustestben egyesíteni.

Nehéz kíséreket függenek felettünk, a béke és rend a birodalom több részeiben megzavartatott. A birodalom egy részében még most is ég a polgárháború. Minden intézkedések megtétettek, hogy a törvény iránti tisztelet minden oldalról helyreállíttassék. A felkelés lecsillapítása, s a belbéke a nagy alkotmányomú szerencsés sikerének első feltétele.

Ebben bizodalommal számolunk minden népeknek képviselőik általi okos és őszinte összemunkálására.

Számolunk a mindig hű földművelők egészséges eszére, kik a legújabb és törvényes határozatok által a jobbágyi viszonyok feloldása és a föld felszabadítása iránt a szoros polgári jogok teljes élvezetébe léptek.

Számolunk hű státuszolgáinkra.

Dicső seregünk részéről a régóta bebizonyított bátorság[nak], hűség[nek] és kitarásnak örvendezünk. Ez, valamint elődeinknek a trón oszlopa, a hazának és szabad intézményeinek tántoríthatlan védje leend.

Minden alkalom jutalmazni az érdemet, mely rangkülönbséget nem ösmer, kedves lesz előttünk.

Ausztria népei! Atyáink trónját komoly időben foglaljuk el.

²⁹² Kossuth, az Országos Honvédelmi Bizottmány, illetve általában a magyar szabadságharc oldalán mindenki törvénytelennek tekintette a trónváltozást, tekintettel arra, hogy a magyar országgyűlést erről még csak nem is értesítették. Ld. erről Kossuth részletes véleményét pl. 1848. december 5-i levelében: Kossuth-beszédek, 1994. 225–228. p.

Nagyok a nehézségek, nagy felelősség, melyet a gondviselés reánk tett. Isten oltalma fog bennünket kísérni.

Kelt Ölmücz királyi fővárosunkban, december 2-án 1848. Ferenc József p.h. Schwarzenberg m.k.²⁹³

Ebből a legeggyűbb szántóvető ember is nem fog-é egy emberszerető, minden vallást és nemzetiséget méltányló, kozmopolita és filozófus fejedelmet ösmerni, ki a birodalma alatt lévő népek közül egyiket is meg nem különbözteti a másik felett, hanem mindenkit mint embert tekintvén, anyagi és szellemi kifejlődésére mindenkinek jogot és alkalmat nyújt?

De térjünk arra, mi okok indíták a muszka cárt oly nagy erővel jönni királyunk segítségére?

1-ör. A szövetséges fejedelmek még 1815-ben egymással szoros szövetségre léptek, melynek egyik feltétele volt, hogy ha valamelyiknek országát a másik megtámadja, vagy elfoglalja, a többi királyok kötelesek segítséget adni, annyival inkább, ha valamely országban forradalom üt ki, annak elnyomására egymást kölcsönösen segíteni fogják. Magyarországon a képviselőház által a forradalom kimondatván, annak elnyomására a szövetség pontjánál fogva a muszka cár 9. májusban egy nyilatkozatot bocsátott ki, mely a többi európai fejedelmek tudtával és megegyezésével történt.²⁹⁴

2-or. A debreceni képviselőházban, úgy a hírlapokban is kimondatott, hogy európai háborút kell csinálni a fejedelmek ellen. Párizsba, Londonba, sőt a frankfurti szövetség gyűlésére is követeket küldöttek, hogy azok izgattassanak az osztrák uralkodó ház ellen.

3-or. A muszka cár ellen Tóth Lőrinc a hírlapban azt adta ki, „hogy aki a muszka cárt orozva megöli, hazafiúi tettet követ el, és nagy jutalomra tarthat számot”,²⁹⁵ mely a sajtótörvények ellenére a minisztérium által nem büntettetvén meg, maga ez, nemcsak a beavatkozásra, de a magyarok elleni háborúra is ok lehetett.

4-er. A muszka cár, mint népei zsarnoka ellen borzasztó gyalázások olvastattak Kossuth és egész minisztériuma aláírása alatt a nép előtt, minek következtése a lett, hogy mint Nagyváradon a császár képét a városháza alatt a nép láttára lábbal felakasztották, a falusi jegyzők a császár képét széjjel tépve lábbal taposták, a nádor képét kívül a Váradon fekvő csárdához kivitték, és az országútfélen felakasztották. A koronaherceg és nádor képei, fejök elvágva, az én házamra is, és mellé egy nagy diploma felragasztattak, s minden utcára lévő ablakaim beverettek.

A muszka seregek elleni miniszteri nyilatkozat:

„Jön a muszka fegyverrel, hadd vesszen el.

Jön a muszka, jön a világ legnagyobb zsarnokának féktelen népe, rablás, pusztítás, vérlázító erőszak lépéseinek nyomai.

Jön rabolni, gyilkolni, nőket fertéztetni a cár parancsára.

²⁹³ Egykorú közlése pl.: *Kossuth Hírlapja*, 1848. december 5. (138. sz.) 604. p. Felix zu Schwarzenberg (1800–1852): a Habsburg-ház diplomatája, államférfi, 1848 novemberétől birodalmi miniszterelnök, az egységes monarchia és az abszolutizmus híve.

²⁹⁴ A Szent Szövetség rendszerét a szerző lényegében pontosan ismerteti, I. Miklós orosz cár 1849. május 9-i nyilatkozatában jelentette be, hogy megsegíti I. Ferenc Józsefet a magyar szabadságharc leverésében.

²⁹⁵ Nem tudjuk, a célzás pontosan mire vonatkozott. Tóth Lőrinc (1814–1903) a reformkori liberálisok közé tartozott, Breznóbánya követeként például a szabad királyi városok szavazatjoga mellett kardoskodott. 1848-ban parlamenti képviselő, az Igazságügyi Minisztérium munkatársa, az Országos Honvédelmi Bizottmány jegyzője. A szabadságharc ügye mellett 1849 augusztusáig kitartott. A neki tulajdonított, merényletre vonatkozó felhívás azért is különös, mert a debreceni időszakban Tóth Lőrinc nem hívta fel magára a figyelmet radikális megnyilatkozásokkal.

Jön fiainkat anyjok öléből kiragadni, hogy a zsarnok zászlói alatt szülőik, testvéreik, hazájok hóhéraiként szolgáljanak.

Jön szabadságunkat megsemmisíteni, annyi vérrel, annyi győzelemmel, annyi dicsőséggel kivívott szabadságunkat, hogy újra rabjai legyünk egy hitszegő, méregkeverő, vért párolgó uralkodóháznak, mely kiirtásunkra a pokolnak esküdött.

Hadd jöjjön a muszka, hadd lelje ő is sírját a zsarnokemésztő földön.”²⁹⁶

A nemzetek bukását, mióta a világ fennáll, mindig a szónoklati visszaélés okozta. Róma is csak addig virágzott, míg a szónokok vissza nem éltek az ékesszólással. A Démoszthénész és Ciceró²⁹⁷ idejében volt az ékesszólás legnagyobb virágzásában, de a szószekekből, a nép gyengeségével visszaélvén a szónokok, az ékesen szólás elfajult, és kevés év múlva mindkét virágzó köztársaság semmivé lett. Hazánk mostani veszedelmének is e volt az oka, melyet – kik koruknál fogva sokat értünk s tapasztaltunk – előre láttunk, de csak üldözés tárgyaivá tettük magunkat, és elhangzottanak szavaink.

Nem lesz érdektelen, ha a biharvármegyei Démosthénésről írott egynehány soraimat közrebocsátom, mert a bihari események kicsinyben a Kossuth forradalmának mintegy előpostáját képezik:

Bihar jelenben, 1847-ben

Biharban az ellenzék személyeskedésre fajulván el, a közszellem nem fejlődhetett ki, egyesség nem boldogíthatván a megyét, az ellenzék főnökében a dicsőség utáni kapkodás mótelye, a hiúság, a szenvedély megfészkelte magát. Felkelt benne és pártjában a nagyravágyás, a szabadelműség kedves nyelvén ékes beszédek tartván, előállott a kevélység, mely is fejhajtva bókol, hogy magasra jutva azoknak nyakán tiporhasson, kiknek nyakán felemelkedett. Fellépett a függést nem ismerő ifjúság, és egyenlőséget hirdetett, hogy az egyenlő nép között uralkodhassék, szövetkezett a gyűlölséggel, megbarátkozott az irigységgel és kezét fogott a ráspolynyelvű rágalommal, és így léptek fel a pártok, és elkövetkeztek a szakadások. Elgondolhatni, hogy van-e ott rend, hol a rendtelenség fial törvényt. Lehet-e ott függés, hol a féktelenség a népvezető? Lesz-e ott igazgatás, hol a fejtelenség az uralkodó?

Jaj néked, érdem bajnoka, ha a méltánylat tetőjén állottál. A becstelenítés kölcsönös nyilai készülnek ellened, mert ki ily dicsőség után epedett, annak és párthíveinek magok előtt vezért, felettük igazgatót, mellettük vetélytársat szemlélni csupa halál. Erényt kisebbiteni, az eszest tudatlanná bélyegezni, az igazságot jogtalansággá keresztelni, az érdemet méltatlannak hirdetni, a becsületest becsületétől megfosztani, a nagyokat alacsonyítani, mind mestermíve vala eddig ezen ellenzéknek. Ezek által a lelki törpeség és aljasság magát fénypolcra emelni nem irtózott. Hová vezet a szerencsétlen irány? Nem másra, mint a társulat²⁹⁸ kapcsai tágítására, vagy a sokaság zsarnokságának behozatalára. Pedig ki nem tudja, hogy ha csak egy ember zsarnoksága is átok, mennyivel inkább kárhozatosabb és elviselhetetlenebb több kényurak rabigájába[n] nyögni. Valóban jajt mondhatunk az ily ellenzékre, mely herosztrátusi²⁹⁹ módon törekedett dicsőségre, és nem kedvezve a kegyeletnek, minden erkölcsi érzelmeket meg-

²⁹⁶ 1849. június 26-án készült, széles körben elterjedt nyomtatvány első sorai, mely a győzelem iránti mozgósítást, az orosz sereg legyőzhetőségét igyekezett terjeszteni. Kiadására ld. pl.: Baranya. Emlékszám az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére, 1998–1999. Szerk.: Ódor Imre. Pécs, 1999. 236. p.; Olvasókönyv. Esztergom és Komárom megye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt. Szerk.: Bencze Cs. Attila. Esztergom, 2000. 225. p.

²⁹⁷ Démoszthénész (Kr.e. 384–322) híres athéni szónok, főleg a II. Philipposz makedón király elleni szenvedélyes beszédei (filippikák) révén vált ismertté. Marcus Tullius Cicero (Kr.e. 106–43) római politikus és híres szónok, szépirodalmi alkotásai is méltán ismertek.

²⁹⁸ Társulat = itt értd: társadalom.

²⁹⁹ Ld. 252. sz. jegyz.

gyilkolta, a függetlenség eszméjét a különben is heves ifjúságban felingerelvén, az alkotmány szentségét oly erkölcstelenül lerombolta.

A vihar, melyet előidézték, dühöngő orkánná alakulhat, mely kívánságuk szerint ledönti ugyan a magas cédrusokat, de meglássa az ellenzék, a kidöntött cédrusok zuhanása az apró cserjéket is összetörendi. Az ifjúság, melyet is az ellenzék főnöke a maga hiúságának feláldozott, észre fogja ugyan venni, de – fájdalom! – későn, hogy célját tévesztve, magát hasznos polgárrá képezni elmulasztotta, és a míveltség helyett durvaságot, az erkölcs és törvényes függés helyett csak függetlenséget, erényesség helyett kevélységet, elmésség helyett csúfolódást, szerénység helyett szemtelenséget, jókedv helyett kicsapongást, béketűrés helyett kétségbeesést tanult vezérjétől. Mely jellemek egész életét átlengve, édes hazánk bennök csak megelégedetlen és a közjó előmozdítására tehetetlen polgárookra számíthat. Mi e mérges növénynek, melyet gyümölcseről már ösmerünk, keblünkben helyet nem engedhetünk, sőt a honnak minden polgárait, kik józanon haladni akarnak, bizonyosokká tesszük, hogy Bihar többségét – ezen párt megbuktával – a derék Széchényi István gróf józan szelleme fogja ezentúl átlengeni.

Mutassa meg a Beöthy-párt, hogy ezentúl nem a személyesség, hanem a közügy lesz iránya, és velünk kezét fogva ezen nagy státusférfit tiszta és józan elvei szerint a szelíd úton kíván haladni, tapasztalandja, hogy nemcsak azok, kik hivatalból vagy kiestek, vagy bé nem mehettek, s nemcsak a heves ifjúság, iskolás gyermekek, és fiatal zsidók fogják a gyűléseken éljenezni, hanem a náloknál sokkal öregebbek is meg fognak előttük hajolni. – 1847-ben.

A nagyszerű és az ifjúságra a kegyetek lerombolására serkentő számtalan szónoklatok közül csak némelyeket jegyzek fel, melyek, valamint a Kossuth nagyszerű szavainak Pesten, úgy Beöthy Eödönnek is a bihari gyűlésekbe[n] mintegy előpostái lettek a forradalomnak.

Mikor gróf Deseöffy Aurélnak, egy oly embernek, akit még a mások becsületére oly irigy Kossuth Lajos is nagy phoenomenonnak³⁰⁰ tartott, és néki halála felett hírlapjában parentált is, Bihar megyének nagygyűlésében véletlen halála jelentetvén, Beöthy a halálát megtapsolta. Ezen gúnyos taps után másik gyűlésen nyilván kimondotta: „Megkondult már a kormánynak a vészharang” (melyet zúgás követvén) ordítva mondta: „Igen, elmondom, ha a hóhér pallosa lesz a fejem felett: Lejárt már a tekintélyek ideje.”

„Én minden prezídiumnak természetes ellensége vagyok.”

„Én fél semmiben sem szeretek lenni, mert ha oly helyheztesbe jönnék, hogy haramiává kellene lennem, akkor is borzasztó haramia lenne belőlem.”

„Kinőttünk már az akció alól, az adminisztrátor nem mondhat akciót, hanem mi mondhatunk reá, és ha ő kimondja is, semmi sem lesz belőle.” Meg is hozta ez a maga gyümölcset, mert az utolsó decemberi gyűlésen csakugyan ki is mondták reá az akciót, és egy fanatikus ügyvéd hátára fel is nyomták a papirost, és azt el is kezdték írni, amikor az adminisztrátor a gyűlést végképp eloszlatta. A 48. országgyűlésen a Martinovics³⁰¹ iránti indítványával kitörő szándékát béfejezte.

Fájdalom, hogy amit az úgynevezett bihari túlzó ellenzékéről írtam, azt a Kossuth pártjáról is lehet mondani, mert a képviselőháznak – kevés kivétellel, kivált amiólta Debrecenben folytatták az üléseket – minden határozatai a nemzet erkölcstelenítésére, a kegyetek lerombolására és a forradalom rendezésére céloztak.

³⁰⁰ Phoenomenon = fenomen, kivételes jelenség, tehetség.

³⁰¹ Beöthy már 1848 áprilisában javasolta, hogy Martinovics Ignác és az 1795-ben lefejezett társai temét kutassák fel, és dízsírhelyen temessék újra, „mivel ők voltak az elsők, kik a szabadság eszméit felrázák”. Romsics Ignác: A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika. Bp., 2013. 262–263. p.

Ámbár ugyan Kossuth mindent a képviselőházzal közlött, és annak határozatából tett mindent, de mivel a képviselőháznak minden tagjai lekötöztetve voltak, ott semmit meg nem vitattak, hanem az ő felterjesztéseit vakon elfogadták. Úgyhogy diktátornak ugyan nem kiáltották ki, de tetteg ő csakugyan diktátor volt, s ebben az egyben volt politikája, különben amint gróf Zéchényi mondja róla: „Rossz modort és taktikát követett.”³⁰²

Vállas Antal igen jól nevezte őt politikai kötéltáncosnak,³⁰³ mert valamint a kötélen táncoló halálos ugrásokat tesz a kötélen, oly halálos ugrásokat tett ő is a politikában, mely halálos ugrásokkal az ezeréves alkotmányt is megbuktatta.

De vegyük sorba a forradalom szülte okokat:

1-ör. A minisztérium lemondott éppen akkor, mikor a képviselőház iránta az általános bizalmat kimondja, és mikor az országnak legnagyobb szüksége lett volna reá. S így a miniszteri krízisre maga nyújt alkalmat, mely még oly országban is, mint Anglia, mindenkor konvulziót szokott okozni, annyival inkább ily országban, hol még a miniszteri igazgatás csak bölcsőjében volt.

2-or. A királyi feltételeknek egyik legnevezetesebb pontját a horvátokkai kiegyenlítést illetőleg Kossuth azt indítványozá, hogy miután a képviselőháznak méltósága ellen volna a horvátokkal, mint fegyverrel meghódítottakkal alkudozni, a miniszteri elnök próbáljon alkudozást. De a fő feltétel az legyen, hogy Jellachich továbbra is maradjon honáruló. Mely feltétel a horvátokat még jobban felbosszantotta, sőt a tartományi gyűlés, amint feljebb előadatott, 200 személyből álló küldöttséget küldött Insprukba őfelségéhez a miniszteri rendszer ellen.

3-or. Mikor őfelsége gróf Lambergtől, mint királyi biztostól az ország bírójához a képviselőház eloszlatása iránti parancsát, mihez királyi joga volt, leküldötte, arra olyan végzést hoztak, mely a népet felbőszítvén gróf Lambertnek irtóztatós halálát vonta maga után. Bezzeg, ha egy kormánybiztost egy megye el nem fogadott volna, az egész bizottmány fejével játszott volna. És itt kezdődik a forradalom, mert ez maga elég volt arra, hogy őfelsége ezen képviselőházat attól fogva ellenségének és pártütőnek tartsa. Annyival is inkább, mert

4-er. Kivilágosodott az, hogy mint feljebb említve van, Kossuth Bécsbe a Pulszky kezébe 4 százezer konvenciós forintot küldött a tanulóiifjúság és a napszámosok felfegyverzésére, és a bécsi forradalom megkezdésére. Ezért sikerült a forradalom, és a Latour miniszter meggyilkolásával tökéletességre is ment, sőt, mint kivilágosodott később, a Latour meggyilkolója is nagy jutalmat kapott.

5-ör. A magyar tábor két ízben ment által a Lajtán osztrák országba. Ekkor ugyan mind a két sereg visszahúzódott, de harmadszor 50 ezerből álló magyar sereggel Kossuth maga támadta meg Swechátnál Bécs alatt az osztrák seregeket, akkor, mikor az általa forradalomra felizgatott Bécset Windischgrätz ostromolta. Kossuth maga is a táborba[n] jelen lévén. Küldött ő ugyan parlamentert Windischgrätzhez, de ezt Windischgrätz elfogatta az okon, hogy pártütőkkel nem alkuszik. Ezen megtámadás óta nem csoda, ha az osztrák ház Magyarországot ellenségnek tartván, mint pártos országot tekintette. Ezen megtámadásnak lettek következményei mind a muszka közbenjárás, mind azolta hazánkat érő minden veszedelmek. Ezen megtámadás után V. Ferdinánd

³⁰² A célzás valószínűleg Széchenyi *A Kelet népe* c. 1841-ben megjelent Kossuth-ellenes röpiratára vonatkozik, ebben több helyen is Kossuth modorát és taktikáját bírálta.

³⁰³ Vállas Antal (1809–1869) mérnök, matematikus, irodalmi tevékenységéről is ismert, 1848-ban kinevezett egyetemi tanár, 1850-ben megfosztották katedrájától, ezért egy évvel később Amerikába emigrált. 1840-ben ő mutatta be először Magyarországon a dagerrotípia (fényképezés) eljárását. Nem tudjuk, hogy Kossuthtal kapcsolatos véleménye hol és mikor hangzott el, de lehet, hogy Szilágyi a személyre is rosszul emlékszik. Vállas 1845-től egy évig a *Hetila*p szerkesztője volt, amely Kossuth gazdasági cikkeinek is helyt adott.

és Ferenc József őfelségeik miképp fogadhatták volna el a küldöttséget azon képviselőháztól, mely a forradalmat maga kezdette el, kimondván Kossuth nyíltan, hogy a kardok éle határozand.

6-or. Debrecent az anyavárosi nevezettel és azzal, hogy a képviselőházat és koronát is odavitte, elámította, mert azt mondotta: „Itt halok meg köztetek, itt építem fel a szabadság anyaszentegyházát, melyen még a pokol kapui sem győzedelmeskednek.”³⁰⁴ Itt mondta ki mind az országra, mind magára nézve a politikában az utolsó halálos ugrást, a száműzés és függetlenség nyilvánításával.

Így teljesedett bé gróf Széchényi jóvendölése, hogy az ő hiúsága és népkegyvadásza sírba dönti a magyart. Mihelyt ő a miniszteri tárcák közül a pénzügyet választotta, akárki is általláthatta, hogy mi volt az ő célja, az, hogy forradalmat pénzzel lehet eszközölni, a következés megmutatta.

Valóban csodálkozni lehet rajta, hogy egy oly ember, kinek míg 1832-ig Zemplénben lakott, a magány életben oly erkölcstelen tettei tudattak ki, miket egy főbíró újságlapban is kiadott. Miképp tudta a nép és ifjúság hiúságának való temjényezés által a politikai rajongást úgy felébreszteni, hogy még tapasztalt férfiak is találkoznak, kiket rajongásuk annyira vitt, hogy a tekintélyek és kegyelet meggyilkolását is benne erénynek tartották. Mihelyt ő a miniszteri tárcák közül a pénzügyet választotta, akkor is általláthatta, hogy mi volt a célja, t.i. a forradalmat pénzzel lehet eszközölni, a következés megmutatta. Ő volt az, aki mindamellett, hogy az osztrák ház iránt 300 év óta minden országgyűlés határozatai iratokkal egész az utolsó országgyűlésig teljesek, mégis szemtelenül azt merte hirdetni, hogy az osztrák ház 300 év óta mindég csalta s rontotta a magyart.³⁰⁵ Ő volt, ki a nemzet erejét s hadsereget a külső nemzetek előtt nagyítani, az osztrák és muszka seregeket ócsárolni, a veszteséget hazug ajkkal kicsinyíteni elég szemtelen volt. Úgyhogy ha az ember a magyar honvéd- és nemzetőr seregekbeli elestek számát a Közlönyből az egész forradalom alatt öszveszámítja, alig megy 5 ezerre, holott egy, a hadügyminisztériumnál szolgált tisztviselőtől tudom, hogy a budai vár bevétele, a Perczel aldunai tábora széllýelveretése előtt elestek számát ide nem számítván, a honvédek közül az elestek és foglyok száma többre ment 53 ezernél, úgyhogy azon 50 ezer újoncok, mit a debreceni képviselőház elhatározott, ha szinte mind kiállítottak volna is, a hiány kipótlására sem lettek volna elegendők. Pedig a túldunai megyék ezen 50 ezerhez mondván, mivel sem járultak, sőt az osztrák seregekhez állítottak újoncokat. Sőt, még azt is hirdette nyomtatványokban, hogy 200 ezer honvéd van felszerelve, mi a túltiszai népben az elbizottságot növelte, és a népfelkelésre ösztönül szolgált. A honvédseregnek, kivált a Görgei hadtestének mind gyakorlottságát, mind felszerelését a hírlap oly nagyítva írkálta, hogy szinte győzhetetlennek kellett a magyar hadsereget hinnünk.

Ámbár ugyan, mint ki nagyon passzív voltam a forradalomban, és a városról a forradalom alatt ki sem mozdultam, de mivel, mint házigazdánál ezernél több honvéd, muszka és osztrák seregből már 1280 fordult meg házamnál, de mégis volt pár alkalmam az összehasonlításban. Azomban mikor is a Görgei hadteste keresztülment, a dolog más színben tűnt fel előttünk, nekem részemről könyű csordult ki szememből, mikor láttam, hogy mennyire aljasodott a magyar, eszembe jutván a forradalom előtti magyar bakkancsos és huszár. Hát ha még azt vesszük, hogy megyénkben egy néhány nap alatt több kihágást tett 25 ezer ember, mint a muszka 120 ezerből álló hadsereg? A Görgei hadseregének Váradról kiindultakor 3500 vonószekér kellett, az egész muszka ármáda után nem ment több 21 szekérenél. A muszka seregek énekelve jöttek be, miéinktől Istenkáromlásokat hallhattunk. A muszka, amint beszállásolt, fegyverét

³⁰⁴ Ld. erről fentebb.

³⁰⁵ Célzás a Függetlenségi Nyilatkozatra.

tisztította előbb, azután maga főzött magának, és mosta a haját. A Görgei hadseregével szintén 3 ezer asszony volt, a muszkákkal egyetlen egy sem. Hanem ha még azt a gyakorolottságot említem, mit itt császáruk születése és a muszka cár koronázása napján láthattunk? Még jobban meg kellene győződnünk gyengeségünkről, és mégis mi egész Európát lángba borítani, az osztrákokat és muszkákat legyőzni akartuk.

A forradalmi párt Erdéllyel is úgy járt, mint Horváthonnal. Mert habár az unió eszméjét több értelmes s jószándékú hazafiak hírlapokban és gyűléseken – azon okon, hogy az egyesült erő mindig erősebb – pártolták is, s ezen eszme a megyék gyűlésein is jegyzőkönyvileg többséget nyere, de a szász és oláh nemzetnél soha rokonszenvre nem talált. Mi megtetszik abból, hogy egy oláh határőr ezredbeli őrnagy Urbántól 180 ezernél több úgynevezett pánzserát³⁰⁶ hordtak el Naszódról, melyben az osztrák császár iránti hódolat és az unió ellen fegyverfogás foglaltatott.

Mi pedig a szász nemzetet illeti, ez azon szabadságot, melyet századoktól fogva féltékenyen őrzött, és amelyet mind az erdélyi fejedelmek, mind az osztrák ház szentül megtartottak, és amely mellett a Szászföld a két magyar honnak legvirágzóbb része volt, a 15. márciusi alkotmány által megsemmisítve képzelte. És innen eredett az, hogy báró Puchnernek, ki az osztrák császárhoz hív akart maradni, segédkezeket nyújtott. Ezekhez járult, hogy a magyarországi publicisták előtt az erdélyi viszonyok nagyon kevésbé voltak ismeretesek. Mert magyarországi ember, ha csak családi viszonyánál fogva Erdélybe utaznia nem kellett, oda nem utazott, és így ezen kis hazát, mely hajdan az értelmiségnek és a józan alkotmányos eszméknek klasszikus hazája volt, nem ösmerhette. De maga az erdélyi arisztokráciának is nagy része a szász és oláh nemzet iránt soha rokonszenvvvel nem viseltetett, sőt még a székely iránt is, kik pedig eredetibb magyarok voltak, mint a vármegyebeliek, idegenséggel viseltetett, márpedig az erdélyi alkotmány szerint Erdély három egyesült nemzetből állván, minden nemzetnél külön pecsét állott, és a törvények közül csak azok voltak érvényesek, melyeken mind a három pecsét rajta volt. A legközelebbi erdélyi országgyűlésen, igaz ugyan, hogy mindjárt az első ülésben az unió kikiáltatott, de az azt megelőző izgatások hasonlóak voltak a pesti március 12-i Pilvax kávéházi eljáráshoz, itt is, valamint ott, az ifjak veres szalagokkal Pestről Kolosvárra jővén, az országgyűlést megelőző napokon buzdító dalok között kiabálták az uniót, mellyel ellenszólani nem is lett volna tanácsos senkinek. Az erdélyi unió aszerint mint a 12. márciusi [sic!] csak enthüsiásmusnak és politikai rajongásnak lévén születte, állandó nem lehetett.

Hogy pedig Erdélyben az oláhok oly hajlandók lettek a lázadásra, azon csak sajnálkozni lehet, de csodálkozni nem. Mert a balásfalvi oláh nemzeti gyűlésből – mely gyűléstartás nekik a miniszteri kormánytól megengedett – 9 személyből álló küldöttséget küldtek Insprukba V. Ferdinánd őfelségéhez nemzetiségek iránti kérelmekkel, mellyel a minisztériumhoz utasítatván, Pestre jöttek és 3 holdnapig várakoztak a válasz után. Mégis válasz nélkül, megszorodva kellett hazajönniük. Sőt, egy követ azt nyilvánítá, hogy a rácok és oláhok ellen irtóháborút kell folytatni, mire Kossuth is azt mondta, hogy a rácokat kell előbb legyőzni, majd azután az oláhokkal számolunk. Ezekhez járul még, hogy a Hóra-világ is valamint 1786-ban, úgy most is Zaránd és Hunyad megyénkben kezdődött, mert valamint akkor, úgy jelenleg is ezen két megyében bántak az uraság tisztjei, sőt némely uraságok is legdurvábban az oláhokkal. Én magam elszomorodva hallottam egy uraság tisztjétől 1822-ben, midőn az úrbéri királyi biztosok munkálódtak Erdélyben, dicsekedve mondani, hogy neki egy nagy szelin-

³⁰⁶ Pánzsera (más néven: pazsura vagy pazsora) a román „pajura” (= mitológiai kisebb ragadozó madár) szóból származik, 1848-ban a kétféjű sasos pecsétell ellátott igazolványt nevezték így, a magyarellenemes nemzetiségi felkelőknek adott dokumentum elnevezése. Visszaemlékezés az 1848–49. évi szabadságharcra Erdélyben. Írta Imreh Sándor volt Mátyás-husár. Sajtó alá rend.: Pászti László. Bp., 2003. (Nemzeti téka) 46. p.

deke van, melyet arra kapatott, hogy csak reámutatott az oláhra, és azonnal fülénfogta és fülénél fogva vitte elébe. Már akkor azt mondtam reá, hogy az ilyen tisztok miatt volt már egyszer Hóra-világ, de ha még egyszer lesz valaha, borzasztóbb lesz az elsőnél.

Könnyű volt tehát Urbánnak Kővár vidékét, Belső-Szolnok, Doboka megyét és Szilágyságot, Jankunak pedig Zaránd, Hunyad megyéket, a bányavárosokat és falukat fölzigatni, mert e vidék lakosai a műveltségnek most is csak oly fokán vannak, mint az első Hóra-világkor voltak. Ez az egész oláh zendülés vallás és nemzetiség rajongása volt, mely ha a neveltebb embereket ragadja is meg, éppen olyan vad és borzasztó tettekre viszi, mint ezen műveletlen nép osztályát. Elfelejtkezik ekkor a nép még a jóltévőjéről is, és úgy gyilkolja, mint kit ellenségének tart. Zsibón, a Szilággyban ütött ki az oláh zendülés legelőször, amely református helység egészen és báró Wessellényinek birtoka, mégis annyira rajongókká lettek, hogy panzsorát ők is vettek Urbántól, s papjokat összeverve hurcolták Naszódra, a templomjokra pedig kettős keresztet tettek. Ez is adat arra, hogy amíg a nép a szabadságra meg nem érik, hijába toljuk rá, mert ő a szabadságot addig féltelenségre, az egyenlőséget a vagyontalanoknak vagyonosok elleni harcára magyarázza, annyival is inkább, mikor magok azok, kik a szabadság fákláját meggyújtották, a népnek csak szívéhez, nem pedig az eszéhez szóltak. Pedig ha kivált a magyar ajkú népnek ép és egészséges eszéhez szóltak volna, nem siratnók most is alkotmányunkat, mely a 48-i parlamentáris országgyűlésen az ősi alkotmány hibáit nagy részben kijavította. De a 12. márciusi [sic!] forradalom hősei a nagy gróf Széchényi terve ellen, ki convulsio nélküli reformot óhajtott, a 15. március előtti alkotmányt rossz modorukkal és rossz taktikáikkal megbuktatták, s azzal nemzetünk közt belháborúra alkalmat nyújtván a rettegtetési rendszerrel visszahatást ébresztettek. Ők a tatárfutás és mohácsi vésznél nagyobb szerencsétlenséget okoztak hazánknak, és oly állapotra juttatták, hogy anyagi és szellemi kifejlésében félszázaddal hátrább vettetett. A Kossuth forradalmának, mert az egész nemzet forradalmának nem nevezhetem, szomorú emlékei a számos virágzó városok és számtalan faluk romjai, miket a rácokkal, oláhokkal együtt nemzetőreink és honvédeink egyaránt okoztak; a bányákban legalább 30 milliónyi kár, melyeknek csak megindítása és a forradalom előtti állapotra visszahelyeztetése több éveket kíván, az oskolák megszüntetése, az ifjúság virága elveszése, a megmaradtaknak elnyomorodása és pályájuk elveszése, a földbirtokosok elszegényedése, vallástalanság, erkölcstelenség, végre az arany s ezüst pénznek idegen országban kivitele, és annak a népnek megcsalása, mely ámtításainak oly vakon hitt. Úgyhogy, ha az isteni gondviselés Ferenc Józsefet nem vezérli a kormányra, hazánk fennmaradásáról kétségbe kellene esnünk. De, ki az ő fentebbi jellemrajzát, úgy az osztrák népekhez trónra léptekor [intézett] bölcs rendeleteit nemcsak megolvassa, hanem annak magas becsét érteni és érezni tudja, meg fog győződni, hogy benne egy kozmopolita és filozófus királyt nyertünk, ki által a több osztrák birodalomba lévő nemzetekkel együtt boldog és virágzó ország lesz hazánk.

* * *

De van még egy nagy bűne Kossuth Lajosnak a magyar haza előtt, tudniillik a volt nádor, István herceg irányában elkövetett bűne. István herceget édesatyja, elfelejtett nádorunk gyermekségétől fogva magyarnak nevelte, sőt még jobbágyai gyermekeivel is a társalgást megengedte, és gyönyörködött benne, hogy a parasztgyermek palatinus Pistának hívták. Ez ifjú nádorunk nevelésében nem csekély, hanem sokat ígérő s jelentő szempont, mert ezáltal népszerű emberré vált, mi egy fejedelemnek egy a legszebb erényei közül. De nemcsak a magyar nyelvre taníttatta ő István herceget, hanem a magyar diplomáciára és törvényre is, és innen lett az, hogy a haza őt

nemcsak atyja érdemeiért, de kiválólag feltűnő egyenességéért közfelkiáltással választá nádorává. De meg is felelt a haza ezen nagy várakozásának, mert a 48. országgyűlés egész folyta alatt szakadatlanul a haza érdekében működött, V. Ferdinánd királynak eránta viseltető szeretetét és bizalmát az ország gyűlése végzései megszentetésére lelkesmeretesen használta, és úgy, hogy a maga és uralkodóház érdekeinek a magyar haza javát minden alkalommal elibe tette, sőt magát kész volt a dinasztia előtt is kitenni, és innen magyarázható az, hogy véletlen felhívatván Bécsbe, nádori hivataláról lemondani kénytelen lett. Addig pedig nincs az a rágalmozó magyar, ki ezen hercegnek tetteiben még csak hibát is találhatna, hanem ha azt, hogy Kossuthnak nagyon is alárendelé magát. És mégis egy írás miatt, mely egészen idegen kéz által íratott, s csupán neve volt aláírva, anélkül hogy eziránt István herceg valaha nyilatkozatot adott volna, honárulásnak kiáltatott ki, minden fekvő és ingó javai a minisztérium által elfoglaltattak, minden magán kincsei és az országban legszebb lábas jószágai, nemesített barmai, bútorai, ezüstjei elkoboztattak anélkül, hogy vagy kihallgattatott vagy törvénybe idéztetett volna. Egyébiránt, ha meggondoljuk azt, hogy a 15-i márciusi alkotmánynak általa történt kivívása után, már alig néhány nap múlva Pesten, Posonban veres szalagokat és veres tollakat, mint a köztársaság címjeit tűzték fel, a nemzetőrök is ezen jelt vették fel, a hírlapok is mind csak köztársaság mellett izgatnak. Nem lehet rajta csudálkozni, ha a nádor a köztársasági izgatás megakadályoztatására tervet készített, mely neki – úgy is, mint a nádornak, úgy is, mint az uralkodóház tagjának – kötelessége lett volna.

Nem hallgathatom itt el a protestáns lelkészeknek a forradalom érdekében történt eljárásokat, mert midőn tíz katolikus pap közül akadt egy, ki azon erkölcstelen rendeleit Kossuthnak, még több ámtításokkal megbojvítván a nép előtt izgató szónoklatokkal elmondta, akkor tíz protestáns pap közül bizonyoson kilencen vetélkedtek egymással a borzasztó lázító szónoklatokban.

Hallottam a Kossuth vándor papját erkélyről a nép gyűlésében szónokolni, ennek is sok erkölcstelenség volt beszédében, de azt mégsem mondta, mit a református lelkészek mondtak, ugyanis:

Egy esperes egyházakról egyházakra járván ily szavakkal buzdította a népet fegyverfogásra: „Ti gyermekek, utáljátok meg szüleiteket, ti nők, vessétek meg férjeiteket, mátkák, adjátok vissza jegyeiteket azoknak, kik az osztrák hitszegő ház ellen fegyvert nem fognak.”

Másik lelkész, mikor a muszkák másodszor Debrecenbe jöttek, következő vasárnap nem harangoztatván, mikor az előjárók azt kérdezték tőle, miért nem harangoztat vasárnap, azt felelte: „Nem harangoztatok, mert nincs Isten, mert ha volna, nem engedte volna meg, hogy a rabló muszkák legyőzzék a magyarokat.”

Egy ismét, mikor az úrvacsoráját osztotta, azt oly feltétel alatt adta híveinek, ha az osztrák ház ellen fegyvert fognak.

Másik – hasonló alkalommal – ezen szavakkal szólította fel híveit: „Ezen szent asztalhoz csak azok járuljanak, akik Kossuthban, mint a magyar nemzet megváltójában hisznek, mert különben kárhozatot esznek és isznak önmaguknak.”

Sárossy Gyulának az arany trombitáját több papok engedték meg, hogy azt maga a szószékekből a templomokban olvassa fel, többen pedig a szószékekből magok is felolvasták.³⁰⁷ Ezen munkájára Sárossy Kossuthtól 200 darab aranyat kapott, és kétezer példányt egy pengő forintjával adott el a szerző.

³⁰⁷ Sárosi (Sárossy) Gyula (1816–1861) költő, a szabadságharc idején kormánybiztos, legismertebb műve *Ponyvára került Arany Trombita* címmel 1849-ben jelent meg Debrecenben, a szabadságharc sikeres csatáinak dicsőséges megörökítésével, erőteljes Habsburg-ellenességével vált népszerűvé.

Azomban ha bűnösök a protestáns lelkészek, de még bűnösebbek a római katolikus papok, mert a protestáns egyházi igazgatás a helvéciai vallástételben némi népi uralkodásnak van nevezve, és így ha a protestáns lelkészek a népuralomhoz, ha hajlandóbbak is, nem lehet úgy csudálkozni, mint a katolikus papságon, melynek egyházi igazgatása – papi egyeduralkodás. Ezen kívül a római katolikus papság az ősi alkotmánynak első rendét képezi, a királyoktól roppant jószágokkal láttatott el, mégis találkoznak, kik a köztársaság mellett és az uralkodóház ellen izgatták híveiket, sőt akadtak megyéspüspökök, kik magokat lealacsonyítani nem irtóztak a Kossuth forradalmának eszközeivé. Pedig helyesen írja egy státusférfiú, hogy a világi és papi szónokok ne játszanak szavaikkal, mert a nép teljes bizalommal figyel reájok. Egy gondatlanul kiejtett szó is ajkaikon egész nemzetet vesztegethet meg, s gyászosabb lehet a hazára, mint egy ütközet elvesztése, és ezt a Kossuth forradalma bebizonyította ezúttal is. Legveszedelmesebb munka, mert a köznép ízlése szerént volt írva, úgy hogy ilyen községi nyelven az ő szívéhez ily remekül senki sem írt.

* * *

A képviselőháznak Debrecenben léte alatt valóban fájlalni lehet, hogy ezen város [kevés] kivétellel annyira demokratizáltatott, hogy azon szép tulajdonokat, melyekkel eleitől fogva minden királyi városok felett magát kitüntette, t.i. a vallásosság, az uralkodóház papjai és minden tisztviselői iránti tisztelet, engedelmesség dicső tulajdonait csaknem egészen levetkezte, és a mindennapi buzgó imák helyett – mit a felséges uralkodóházért papjai után fennszóval elimádkozott – most átkot és száműzést mondott annak fejére. És azok a debreceniek, kiknek tömlöcében 60 ezer lélek közt soha 60 rabnál több nem volt, azoknak is fele idegen törvényhatóságokból, s hogy polgár polgárt meggyilkolt volna, talán példa sincs. A képviselőház ottléte alatt annyira mentek, hogy számos fogoly tiszteket a városháza, a Kossuth szállása előtt meggyilkolni nem irtóztak. Ily erkölcsi süllyedés lett a Kossuth forradalmának következése, ezen valóban azelőtt legszebb erkölcsi jellemű városra nézve.

Berekesztés

Az ámtás korának vége, hazámfiak. A forradalom emberei csak szívetekhez szóltak, engedjétek meg, ha egy 69 éves magyar a néphez, melyet mostani felséges királyunk is ép és egészséges eszűnek nevez, annak eszéhez intézi szavait. Mert én a reánk következő időszakhoz mindenben hasonlónak születtem, gyermekségem éppen azon időszakra esvén, milyen most vénségemben kezdődik. Tagadni nem lehet, hogy a nagy József császár múlt és Ferenc József császár kezdődő korszaka mindenben hasonlítanak egymáshoz, egyéb semmi különbség, csak az, hogy akkor a protestánsok jobban felfogták a nagy József császár minden nemzeteket egyformán boldogító szándékát, mint a római katolikusok, úgy hogy József császár méltóknak találta a protestánsokat még hivatali kinevezésekben is a katolikusok felett megkülömböztetni. Tudva van, hogy még a római katolikus iskoláknak is főigazgatókat többnyire protestánsok közül nevezett ki a nagy József császár, ugyanis a pécsi egyetemen, a kassai akadémiában Kazinczy Ferencet, a pesti – még akkor csak akadémiában – Jeszenákot, Pogány Lajost mármarosai vice ispányt referendáriussá és konferenciális miniszterré tévé. Mindez azért történhetett így, mert a kozmopolita és filozófus fejedelemnek országboldogító céljait az akkori protestánsok nemcsak felfogták, hanem elő is segítették, sőt a protestáns köznép is annyira ragaszkodott ezen nagy császárhoz, hogy még az én gyerekkoromban is sokáig hitte, hogy nem halt meg József császár, hanem Bonapartét tartotta annak. De fájdalom! A mostani protestánsok egész más véleményre adtak okot, mert egy kalandor forradalmi eszméjétől elragadtatva, és a hajdani józan

gondolkodású protestánsoktól elfajulva hanyatt-homlok rohantak a forradalom vészhozó útján.

Egy adatot ezen nagy császárnak országát egyformán boldogító szándékáról egyrészt ezen nagy fejedelemnek hamvai iránti tiszteletből, melyet elődeimtől öröklöttem, másrészt mostan uralkodó felséges királyunkkal oda fentebb említett öszvehasonlítás tekintetéből közleni kötelességemnek tartok. Ugyanis 1784-be[n] a következő választ küldötte Buda városának azon felterjesztésére, melyben a felségtől a helytartótanács Budára rendeltetéséért számára emlékszobor felállítására engedelmet kér. A válasz szóról szóra így következik: „Ha az előítéletek gyökerestől ki lesznek irtva, és helyükbe valódi honszeretet és közjólét eránti fogalmak oltva, ha minden ember a magáét egyenlő mértékkel örömmel áldozandja a státus szükségére, ennek bátorságára és virágzására, ha javított tanulmányok által, a papság egyszerűsített tanítása által, az egész vallásnak a polgári törvényekkel összeköttetése által közművelődés és felvilágosodás fog elterjedni, ha méltányosabb és hathatós igazságszolgáltatás leendő, ha az ország nevedett népesség és javított földművelés által gazdagabb lesz, ha az urak jobbágyaik s a jobbágyok uraik eránti valódi érdeküket közösen megösmerik, s ha a szorgalom és műipar virágzani fognak, ha minden természetény szabad keringése az egész monarchiában létrejövend, amint azt bizonyosan reménylem is, akkor érdemek majd becsületszobrot, nem pedig most, midőn a főbb hivataloknak könnyebb áttekintéséből Budára helyheztesők által a város boraira nézve nagyobb kelendőséget és házaiknak magasabb lakbért nyerend. Bécs, 1784. januárus 23. József.”

Ezen levélbe foglalt dicső elvek, melyek hazánk minden népeinek boldogságát, anyagi és szellemi kifejlődését tárgyazzák, lengjék által mostani uralkodó ifjú Ferenc József császáruk által közrebocsátott dicső rendeleteket is, úgyhogy elmondhatjuk ugyan, hogy meghalt a nagy József császár, de él Ferenc József, ki azon nagyszerű eszméket, melyeket József császár létre akart hozni, de rész szerént halála, rész szerént nemzetünk által lett félreértése miatt azokban megakadályoztatott, létesítendő.³⁰⁸

A felségnek a nemzetek egyenjogúsítása eránti kozmopolitai rendelete ugyan még most is sokakban aggodalmat szül, félvén ezáltal a magyar nemzetiség megsemmisítésétől. Én egészen más véleményben vagyok. Mert a fejedelem minden birodalma alatti népfajok nemzetiségét egyformán kívánja fenntartani, ezen egyenjogúsításnál fogva egyiknek a másik felett előnye nem lévén, minden nemzet a maga dolgait tulajdon nyelvén folytathatja. Amerikába[n] sem a francia, sem a német az angoltól elnyomatra nincs, éppen úgy, mint emez sem bír semmibe[n] kevesebb joggal, mint amazok. Egyszóval az egyesült státusokban nincs német, anglus, francia s.a.t., hanem van amerikai. Minthogy csak ilyen van, mindenki úgy igyekszik természeti jogait használni, hogy azok után a lehetőleg boldogabb és elégedettebb legyen.

Az ámerikai éppen úgy szereti pedig a hazáját, mint bár[ki] más, és éppen úgy kész érette vért és vagyont áldozni, mint akármelyik híres honvág Schweicz, hanem hogy szomszédságával még akkor is jól él, ha az magyar talál lenni. Az ámerikaiak példájára igyekezzünk hát mi is, magyarok még jobban szeretni nyelvünket és nemzeti öltözetünket, mert csak így fognak bennünket a külnemzetek is becsülni. Ha nemzetiségünket levetkezzük, akkor nem más, hanem magunk leszünk okai semmisülésünknek, mert ez a kozmopolita fejedelem, ki minden birodalmabeli nemzetek nemzetiségeit becsüli, a magyar nyelvet pedig tökéletesen beszéli, egyáltalában nem akarja, hogy – amint némely elégületlenek gyanúsítani nem irtóznak – a magyar nemzetiség megsemmisítették.

³⁰⁸ Befejezetlen mondat vagy mondatrész.

Ha valaha, most van arra szükség, hogy a magyar nemzetiség fenntartására egyet-értsen. Tanuljunk a köznéptől, mely a magyarok békéjéért oltá mindég a magyar köntösben járt és magyarul beszélt. Nem úgy, mint az árisztokrácia, mely mikor a török alatt volt – akkor kaftánban járt, mióta a német alatt van – társalgási nyelvek német, francia és német köntösbe[n] jár, mióta pedig a muszkák itt voltak, az ifjak korbáccsal járnak – mint a muszkák és csaját isznak. S ne csak a magyarok Istenében bízzunk, mert az csak úgy segít, ha mi is segítünk magunkon.

Visszapillantás

Most már áttalláthatja Kossuth, hogy jobb lett volna annak a legnagyobb státusférfiúnak, Széchényi István grófnak tanácsát követni, ki Istenre kérte őt, hogy ne vigye a reformot a forradalmi térre, mert azon veszve lesz a magyar, ne izgasson mindég, ne szóljon mindég csak a szívhez, hanem az észhez is – s íme, betölt a jövődőlés. Azon hős, ki nagyszerű szavakkal buzdítja a magyart, most kiszökött a hazából annak kincsével, és ezer éves alkotmánya védkincsével, a koronával, hogy a magyarnak még csak egy nemzeti ereklyéje se legyen többé. Ha ő azoknak, kik hazájokat balsorsában sem hagyták el, hanem nyugodt lélekkel mentek az ő általa okozott halálra, sorsában osztott volna, akkor hihetnők róla legalább azt, hogy tetteit a rajongó hazaszeretete vezérelte, és akkor legalább történelmi emlékü ember vált volna belőle. De most azt kell hinni, hogy az a hazaszeretet hangoztatása csak ürügy volt saját érdekére, és ő nem volt egyéb, mint egy izgató kalandor.

Most már a győzelmi szerencse az osztrák ház fegyvereit koszorúzta diadali babérral, a kalandor pedig kiszökött, s távoztával a béke és csend szállott szegény zaklatott hazánkra. Azomban ő még távolból is úzi nemzetámító cselszárjait, biztató próféciaikat küldöz, hogy ezekkel a polgári csendes kebel lecsillapult hullámmázzait új viharra izgassa fel. De ti, polgártársaim, ne hidjeteztek többé a bolygó tüneménynek, mely mint a lidérc, csak mocsárba vezethetne benneteket, maradjatok hívek tántoríthatatlanul dicsón uralkodó királyunkhoz, Ferenc Józsefhez, így reményelhetjük, hogy ezen bölcs fejedelem igazságos kormányja alatt a béke mosolygó sugárral nemzetünk sajnó sebeit hamarabb begyógyulandnak, az erőszakoskodás miatt megizgatott nemzeti jólét és előhaladás megerősödve új gyümölcsökkel vigasztalandnak meg bennünket.

Őt pedig, a nemzet jólétének gyilkosát felejtsetek el, ne átkozzátok, hisz ha keblében érző szív dobog, sebesített vadként hordozza úgyszólván a megcsalt és elármított nemzet átkát. Ha netalán ármító felszólításai kezetekbe jutandának, lökjétek el azokat, mint véletlenül felmarkolt mérges kígyót, mit ha kebletekben felmelengettek, élteteket veszi bérül, mondjátok azt kedves dalnokkal:

Csak maradj magadnak
biztatóm valál
Hittem szép szavadnak
mégis megcsalál³⁰⁹

Vége

³⁰⁹ Csokonai Vitéz Mihály: *A reményhez* c. versének részlete.

III. Szilágyi Lajos emlékirata

Szilágyi Lajos: Krónikai jegyzetek 1790-től 1859-ig politika, vallás s nemzetiség ügyébe.³¹⁰

Minthogy ezen krónika 1790-be[n] kezdődik, az esztendő elején II. József császár még élt, nem lehet vissza nem emlékezni ennek a nagy fejedelemnek 10 évig való uralkodására, ha csak kivonatba[n] is.

József nagy eszmével lépett fel az ország kormányára, hogy az egész státust nemcsak alakjára nézve, megújítja, hanem az egészbe új lelket lehel, kormánya alatt lévő minden tartományokat egyenlő jogok, egyenlő törvények által egy nyelven akart igazgatni. Minthogy ezen eszmének létesítése a magyarok alkotmányával összeütközött, nem koronáztatta meg magát, mert koronázás alkalmával minden királynak meg kelle eskünni, hogy az alkotmányt sértetlenül hagyja, s hogy a fennálló törvények szerént fog kormányozni.

Uralkodása rövid volt, csak tíz évig tartott, de ha mindent elszámálnék, miket tett, miként óhajtott mindent rendelni, egész könyvet kellene betölteni.

Hazánkra nézve különösen a volt célja, hogy az alkotmányt eltörölje és újat adjon, vagy igazabban mondva, senki sem tudja, mi volt a célja, azt az egyet tudhatni csak egész bizonyossággal, hogy jót akart, de mivel az emberek gyarlóságába van, még a legjobbat sem fogadni el, míg értelmileg azt által nem látják, tehát javításaival nem érte cél. Hazánkba[n] tett újításai közül nevezetesebbek: A vármegyék intézeteit s szerkezetét eltörölte, az egész országot 10 kerületekre osztotta, minden kerületbe egy királyi biztost rendelt igazgatónak; a magyar nyelvet egészen elmellőzte, mind az iskolákba, mind a hivatalokba a német nyelvet hozta be, és azt hivatalvesztés mellett megtanulni parancsolta. Egyébiránt vannak arra hiteles adatok, hogy az akkori főkancellárt és több fő magyar hivatalnokokat megkérdezvén, ha a magyar nyelv ki van-e annyira mívelve, hogy azt a kormányzásba lehetne használni? De mivel a nagyurak többnyire Bécsbe[n] laktak, magyarul nem tudván, a deák nyelvet javasolták, mivel a törvények is deák nyelven vannak, még az országgyűlések végzése is, az iskolákban is ezen a nyelven tanítanak, a perek is deáknak mennek, mert a magyar nyelv nincs még annyira kimívelve, hogy az kormány nyelv legyen. Mire a császár azt mondta: no tehát, ha a magyar nyelv nincs annyira kimívelve, holt nyelven egy nemzetet kormányozni valóban nevetséges lenne, hanem a német nyelv, amely már ki van mívelve, azt könnyebben megtanulhatjátok, mint a holt nyelvet. E volt az oka, hogy a német nyelvet hozta be a kormányzásba.

Továbbá a nemesi jogokat eltörölvén, egy közönséges adót szándékozott meghatározni, melyben mindenki fekvő birtokának nagysága arányába nemes és nemtelen egyenlőleg járulandott volna, evégett az egész országot felméréste, s a házakat megszámláltatta. A mesteremberek céheit eltörölte, s a kézművesek buzdítására oly árukat, melyek a birodalomban is készíthetnek, külföldről behozni megtiltotta, a földmívelés emelésére a jobbágyokat a földesurak nyomása alól kiszabadítani igyekezett.

A vallási viszálykodásokat tökéletesen és mindenkorra megszüntetendő, a protestánsoknak egészen szabad vallási gyakorlatot és a katolikusokéval egyenlő jussokat adott. A vallásszabadságot illető cikkelyeiből említendő az ágostai és helvét hitvallást tartóknak, úgyszintén a nem egyesült görögöknek megengedtetik a magyar tartományokban minden helyen, ha tőlök telik, imaházakat építeni, de minden torony harang

³¹⁰ TtRENk. Kt. R 607. 45/a. 81 oldalas többnyire tisztázott kézirat. Belső címlapján némiképp eltérő cím: „Krónika 1790-től 1858-ig. Alkotmány, Nemzetiség és Vallás ügyben!”

és utszára szolgáló homlok nélkül. (Lehet, hogy József ezen szavakat, minden torony, harang s homlok nélkül, igen messze látásból tette, mert roppant költségű torony és harangok nélkül is gondolta az Istent imádkozni.) Azután feloldozta azon kötelesség alól, miszerint a Szűzmáriára és minden szentekre esküdni, s a céhok processziójára megjelenni tartoztak [ti. a nem katolikusok] s.a.t. A vegyes házasságokra nézve rendeltetett, hogy ha a férj r.[ómai] katolikus, mind a két nemen lévő gyermekek a katolika vallást kövessék, ha pedig a férj ágostai vagy helvét hitvallású, az asszony pedig katolika, mindenik a maga nemén lévő gyermekeket a maga vallása szerint neveltethesse.

Több szerzetesrendeket eltörölt, a meghagyottakat célszerűen szabályozta, jelesen pedig azt is rendelte, hogy csupán az örökös tartományokba[n] lakó előjáróktól függenek, külső országi főnökökkel egybekötetésbe ne legyenek. Úgyszintén rendelte, hogy mikor a házassági dolgokba rokonság s.a.t miatt törvényes akadályok vagynak, az engedelem ne Rómából, s nem is mástól, csak az országba[n] lakó érsekeknél s püspököknél keressék.

Azomban, minden újítások, főképp az, hogy a vármegyei szertartást eltörölte, hogy a német nyelvet hozta bé, s hogy a nemességnek is adózni kellett, nagy elégtelenséget szült, s néha ellenszegülés is támadt, de József mindezekkel keveset gondolt, hanem elhatározottan és szigorúan azon parancsolatok rendeleteinek végrehajtására szigorúan fellépett, a panaszok azomba[n] mindinkább hangosabbak lettek, az ingerültség nagyon nevedett, és egy messzeágazó lázadás magvai keltek és érlelődtek.³¹¹

A törökökkel 1787-be[n] kiütött háború József gondjait az újításoktól némileg elvonta, de a magyarok zúgolódására még több okot adott, mert mielőtt József a katonaság számára szükséges gabonát erővel meghatározott s a piacinál is kisebb áron erővel is szedette, a kedélyek még inkább elkeseredtek, s egy messzeágazó lázadás magvai keltek és érlelődtek.

De mivel a török háború is nem nagy szerencsével folyt, József kénytelen volt tapasztalni, hogy újításai nemcsak Magyarországra[n], hanem a német tartományokba[n] is belső lázangásra [!] adtak okot, mely szinte már ki is tört az akkor kormánya alá tartozott részekben. Mire nézve újításaival felhagyott, és azt ígérte, hogy országgyűlést tartand, s a koronát is Bécsből Budára visszaküldi. Minden eddigi rendeleteit, addig is, míg országgyűlését tarthatna, a háború bevégeztével visszaveszi, mely az ide mellékelte rendeleteiből megtetszik, csak a toleranciát illető hagyja meg. Meghalt ezen nagy férfi 1790. évbe[n], ezen magasztos visszavonó parancsot halála előtt 3 héttel adván ki. Sokan gyanították, hogy nem természeti halállal halt meg.

Józsefet legjobban jellemzi a visszavonó rendelete, és Buda városa tanácsának kérésére írt válasza, mely is Buda városa levéltárából, az eredetiből fordítottatott. József Buda városa tanácsának azon kérésére, hogy a konzíliumnak Budára lett lehozataláért engedje meg a felség, hogy emlékszbrot emelhessen.

Ha az előítéletek gyökerestől ki lesznek irtva, és helyökbe valódi honszeretet és közjólét eránti fogalmak oltva, ha minden ember egyenlő mértékkel és örömmel áldozándja a státus szükségére, ennek boldogságára és virágzására, ha a javított tanulmányok s a papság egyszerűsített tanítása az egész vallásnak a polgári törvényekkel összekötötése által, közmívelődés és felvilágosodás fog elterjedni, ha méltányosb és hathatósabb igazság kiszolgáltatása lejjend, ha az ország nevedett népesség és javí-

³¹¹ Az utóbbi tagmondat később került beszúrára, valószínűleg elkerülte a figyelmét, hogy egy bekezdéssel később ugyanezt a szövegrészt szerepeltette.

tott földművelés által gazdagabb lesz, ha az urak jobbágyaik és a jobbágyok uraik iránti valódi érdekeket közösön megösmerik, ha a szorgalom és műipar virágozni fognak, ha minden természetmennyek szabad forgalma az egész monarchiába[n] létrejön, amint azt bizonyosan reménylem is, csak akkor érdemlek majd becsület szobrot, nem pedig most, midőn a főbb hivataloknak könnyebb áttekintése céljából Budára lett helyheztesítések által a város csak boraira nézve nagyobb kelendőséget és házaiknak nagyobb lakbért nyerend. Bécs, 1784. január 23-án.

- - - -

A visszahúzó parancsolat³¹² [...]

II. Leopold uralkodása

Noha 2. József a fentebb írt 10 évi uralkodása alatt tett rendelkezéseit, a tolerancia erántit kivéve megsemmisítette, de a magyarok mégis annyira el voltak keseredve, hogy 10 év alatt történt sérelmeket túlságosan bosszulták meg, mert sok megyék gyűlései végzésiből a József császár aktáit, mik a megyei archívumokba voltak, az akasztófa alatt égették meg, magam is, mint 6 éves gyermek jelen voltam, mikor Váradon a gyűlésből több szekereket főszolgabíró Sántha László vezérlete alatt, ki is kivont karddal lovagolt a szekerek előtt, kívül a városon, a Népomuczénus³¹³ hídján túl akasztófa lévén felállítva, a szekerekről az aktákat a tűzbe hányta, és mikor már mind a tűzen égtek, a szarvasbőr kesztyűjét a kezéről lehúzta, s utoljára azt is a tűzbe lökte, mint amellyel ezen törvénytelen aktákat fogdosta. Közte voltak a mérés aktái is és mappák, mert József a maga költségén az egész országot felmértetvén, mappákra volt levéve. Ez megsirathatatlan kár volt, kivált mostani időbe, sok millió költséget megkímélt volna.³¹⁴

A korona őrzésére minden megye formaruhás bandériumot küldött Budára, Biharból 42 személyből állt a zászlóalj, kiknek nevei következők:

Ezredes n.[agy]váradi micskei Baranyi Mihály.

Alezredes bessenyői Beöthy Imre.

Főstrázsamester b. Wécsey és gróf Haller Pál – hadnagyi ranggal.

Beöthy László – Beleznai Lajos.

Menyhárt Dániel – Bernai Gedeon.

Baranyi István – Borontay József.

³¹² A szerző itt szó szerint bemásolta II. József híres, 1790. január 28-ra datált rendelkezésének latin nyelvű szövegét, melyben halálos ágyán három – a türelmi, a jobbágy- és az alsópapság viszonyait szabályozó rendelet – kivételével valamennyi, uralkodása alatt született rendelkezését visszavonta. A mintegy 4 oldalas latin dokumentum szövegének közlésétől a sajtó alá rendezéskor eltekintettünk. A szöveg latinul megjelent: Katona, Stephanus: *Historia critica regum Hungariae, stirpis Austriacae* [...] Tom. XXI. Ord. XL. Budae, 1810. 686–690. p. A nevezetes „visszahúzó parancsolatának” egy részét magyarra fordította: Marczali Henrik: *Magyarország története II. József korában*. III. köt. Bp., 1888. 565. p., német változata közölve: Uo. 605–607. p. A történések részletes bemutatására, a visszavonó rendelkezés datálási problémáira: Barta János: *A nevezetes tollvonás. II. József visszavonja rendeleteit*. Bp., 1978. (Sorsdöntő történelmi napok, 4.)

³¹³ Értsd: Nepomuki Szent János. (A folyók, hidak, hajósok stb. védőszentjének szobrát gyakran helyezték el átkelőhelyeken.

³¹⁴ A II. Lipót idejében bekövetkezett bihari restaurációról ld.: Komoróczy György: *A közigazgatás felsőbb szervei. II.1. Nagyváradi Igazgatóság*. In: *Helytörténeti források 1848-ig a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban*. Szerk.: Komoróczy György. Debrecen, 1972. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei, 3.) 14–18. p.

Budaházy zászlótartó.
 Baranyi György – Cseh József.
 Barcsay János.
 Dobozy Mihály – Juricskai Mihály – Rhédei Károly.
 Domokos Márton – Kruspér Sándor – Sántha László.
 Dopbsa Ferenc – Madács János – Sántha József.
 Dlohocska Ferenc – Mihályi István – Szanthó János – zászlótartó.³¹⁵
 Ferdinyi Ferenc – Ormos Imre – Szentiványi Benedek.
 Fráter István – Péchy Antal – Szilágyi Bálint.
 Fráter Gáspár – Ravazdy Zsigmond – Szlávi György.
 Gázsi János – Reviczky Mihály – Szlávi János.
 Tisza István – Winkler Mátyás – Ugray Lajos.

Mikor gróf Teleki Sámuel, aki József alatt a váradi kerület főbiztosa volt, a vármegye házához, már mint főispány megérkezett, a kocsiját kitesztették a megye udvaráról, és a püspökhöz, Galotaihoz szállott, de a gyűlést megnyitó beszédére megjuhászodtak iránta, és mint főispányt elfogadták, és iránta a szokott tiszteletet folytonosan megtartották, és ilyenekbe tűnt ki, mennyire volt a nemzet felizgatva. De Leopold a József halála után még Florenciából írt regálisa által Budára országgyűlést hirdetett. Ezen országgyűlésre a vármegyék új diplomát készítettek, és ebbe leginkább kitüntette magát Bihar, úgyannyira, hogy a szomszéd vármegyék csak ezután tartottak gyűléseket, miután minden megyéből 5-6 nevezetes hazafiakat a bihari gyűlésre elküldvén, azok a gyűlés végzéseit hazavitték és többnyire az egész országban a bihari gyűlés szellemében készültek a követi utasítások, ezen végzések az 1. és 2. szám alatt nyomtatásba legelőbb vannak mellékelve, Diószegen és Debrecenbe[n] is tartották a gyűléseket, amint e nyomtatásból megtetszik. Követek voltak Domokos Lajos és Beöthy Imre. A legelső gyűlésbe még Domokos Lajos ezt az akkori elvet, *ruptum est filum successionis Austriacae domus*, beszédébe[n] hathatóson adván elő, nagy lelkesedéssel fogadtatott ugyan, de végzésbe nem tették, annyival inkább, hogy egynéhány köznemes, kik deákul nem tudtak, és felszólaltak, és a váradi járás főbíróját, Mészáros Dánielt felszólították, hogy mondja el, mit mondott Domokos Lajos úr, e[z] pedig kereken kimondta e szavakkal: „Beszéde Domokos Lajos úrnak rövideden oda megy ki, hogy magyar király kell-e nemes uraiméknak, vagy német király, most van módunk benne választani.” A főispán, gróf Teleki, sőt maga Domokos Lajos úr is nehezen tudták kapacitálni a nemességet a mondott szavak iránt.

Az országgyűlésre a magyarok új diplomát készítettek, és addig a tanácskozáshoz nem akartak fogni, míg az megerősítve nem lesz. Most látta csak Leopold, mely veszedelmes lett volna az újításokat sürgetni. Azomban az elibe adott új kötést azon ígérettel mellőzte, hogy minden az alkotmány szerint rendeltetik el, s a fentálló törvényekkel ellenkező nem történik. Leopold mély bölcsessége és szelídsége által képes volt a mindenekre hajló magyarokat lecsendesíteni. Ígéretét teljesítve mindent elkövetett, hogy köztes s a megsértett nemzet közti kölcsönös bizodalmat helyreállítsa. Erre pedig annál inkább szüksége volt, mivel Németalföld József újításai miatt magát az osztrák birodalomtól elszakasztva, függetlenné tette, másrésről pedig a török, némely szomszéd fejedelmektől ösztönöztetve, még fegyverben állott, a porosz Cseh-országot megtámadta, a legfélelmesebb pedig a francia forradalom volt, mely nemrég kitörve, máris egész Európát megrémítette, s mindenkit, főképp Leopoldot haddal

³¹⁵ A megfogalmazásból nem világos, lehet, hogy a „zászlótartó” kitétel nem Szanthó Jánosra, hanem az után következő nevekre vonatkozik.

fenyegette, mivel a franciák királyokat hatalmától megfosztván, fogságba tették, s az azt rosszalló Leopoldnak hadat izentek.

Azomban Leopold minden hadi aggodalomtól és földi nyugtalanságtól megszabadult, mert éppen midőn a már elkerülhetetlen francia háborúra készült, alig kétévi uralkodása után meghalt. A magyarok szívét és bizalmát annyira megnyerte, hogy negyedik szülött fiát, Sándor főherceget a már több évig üresen maradt nádori méltóság bétöltésére közakarattal választották.

A törvények közül, melyek az országgyűlésen hozattak, a nevezetesebbek:

1. A különbféle vallásoknak nem csak magánosan, hanem nyilvánosan is gyakorolhatják vallásokat.

2. Az iskolákban, jelesen akadémiákban a magyar nyelv taníttatni rendeltetett.

3. A hajdúvárosok lakosai feljogosítatnak, valamint a kunok és jászok is két-két követet küldeni az országgyűlésére.

4. A kínzatás általi vallatás egészen eltöröltetett.

5. A protestánsoknak szinódus tartásra engedelem adatott.

A 20. artikulus a protestánsok iránt a vallásos visszavonásoknak véget vetni láttatott, de a r.[ómai] katolikus klérus protestált ellene, mely protestációról ezen artikulusba világosan benne van, hogy a klérus ellenmondásai semmibe sem vették, de a katolikus klérus titkon mindég ragaszkodott ezen ellenmondásához és emiatt sok kellemetlenségek történtek későbbben is, mely majd alább [...] idejébe csaknem vallásháborúra tört ki, itt már [...] ³¹⁶

1805-be[n,] az austerliczi ütközet után, amelybe az egyesült hatalmasságok ármádiája Napóleon által szélyel veretett, a békekesség lévén, a muszka ármádiából 15 ezer ember Magyarországon Pestnek, Újhelynek menvén ki Lengyelországba a nádor lévén az interregnum alatt az ország teljes hatalmú kormányzója, a maga által választott tanácsosokkal, kik közül első helyen említendő Péchy Imre, Vay József, Bezerédy István és Prileczky, ezen muszka seregnek a galíciai határig kíséretére főbiztosnak Péchy Imrét küldvén, egy nevezetes környüállást, mi nemzetiségünket érdekli, mit magától ezen érdemes úrtól hallottam, érdekesnek tartottam leírni. Ugyanis mikor Újhelybe megérkeztek, egy napig állomást tartván a sereg, gróf Lambert nevű muszka generális, kinek az atyja a francia forradalom alatt jött ki Oroszországba, egy estve Újhelybe az öreg Péchy Imrének ezen szavakat mondotta: miolta ezen az országon jövök keresztül, hallván a magyar nyelvet, sokat gondolkodtam azon, hol hallottam én ilyen nyelvet Ázsiába, a kaukázusi lakosok közt, és éppen most jutott eszembe. Ugyanis Asztrakánba [!] lévén térparancsnok, hallottam beszélni, hogy Asztrakánhoz mintegy 4 napi járóföldre lakik egy különös nemzet, kiket avaroknak hívnak, és egy ízbe egynéhányadmagammal elmentem oda. Az út 4 napba került. Rengeteg kősziklás bércek veszik körül a tartományt, csak egy helyen, ott is csak lóháton, igen szoros kősziklás hegyek közt a bemenetel szintén 2 óráig tartván, ekkor egy igen szép völgy nyílt meg előttem, mely körül őserdőkkel, csupa gyeper legelő az aljába, és kerített tanyákba csupa ménesek legelve, a völgy széle lehetett mintegy egy-két mértföld, de a hosszát 20 mértföldnek mondták. Köztük voltam 3 napig, igen szívesen láttak. Az emberek nyelvekre és testalkotásukra olyanok voltak, mint Magyarországra látok. Lótenyésztésből élnek és a szomszéd nemzetekkel cserélnek olyan dolgokra, amik nekik nincsen.

Pestre felmenvén Péchy, a nádornak referált, és a Pesten lakó főbb uraknak elbeszélvén, öszve tettek ajánlás útján 20 ezer forintot, hogy azon 3 olyan professzor, ki a

³¹⁶ Két esetben is szövegkihagyás, befejezetlen mondatok vagy mondatrészek.

káldeus, szírus s arabs nyelvet érti, menjenek ki. Vállalkozott is 3 egyén, folyamodtak passzusért, de a kancellária megtagadta.

Itt már meg kell említeni a Synai Epocháját, mely a 90-iki országgyűlés alatt történt. Ugyanis Synai Miklós história professzor, aki hajdan Angliába, az oxfordi univerzitásba szinte 5 évekig tanult, megszeretvén az anglus reformátusok episzkopális igazgatását, mely is hierarchiai szellembe van, haza jöttébe is ezzel ábrándozván, sok protestáns espereseket, professzorokat pártjára vonván. Mikor Szathmári Pál szuperintendens meghalt, szuperintendens választásra a 13 traktus Debrecenbe meghívódott, de nem a konzisztoriális háznál, ahol rendesen szokott a gyűlés tartódni, hanem a papok a generális nótárius, Hunyadi Ferencet és Benedek Mihályt kivévén, mind a teológia professzor, Szilágyi Gábor házánál gyűltek össze, és ott Sinait szuperintendensnek elválasztották. A szekuláris urak és kurátorok a főkurátor, Rhédei Ferenc előülése alatt tartották a gyűlést, mely gyűlésből Erdődi Lajost és Böszörményi Pált, mint a szup[erintendenciális] gyűlés tagjait elküldötték a papok gyűlésébe és meghívták magok közébe, egyszersmind körzék,³¹⁷ ne adjanak éppen most, amikor az ország gyűlésén a protestánsok eklézsiái igazgatásáról van vitatkozás, okot az egyenlenségre. De ők azt izenték, hogy [...] ³¹⁸ szuperintendenciális gyűlésbe nem mennek és folytatták külön a gyűlést, sőt Leopold császárhoz küldöttséget küldöttek az episzkopális igazgatások megerősítéséért, és ez Leopold császárt, azt a jó lelkű fejedelmet némi zavarba hozta, mert 632 eklézsia nevébe vitték a felterjesztést. A 26. artikulus ugyan meghozatott, de Leopold császár szinódust rendelt az ország gyűlése után mindjárt, ahol mind a 4 szuperintendencia papi és világi küldöttek által az eklézsia igazgatást határozta el, és megerősítés végett terjeszté elébe. A fentebb írt külön gyűlésnek a resultuma a királyi biztosi vizsgálat után a lett, hogy Sínai egynehány hónapi szuperintendensségéből [elbocsáttatott], ki terv előtt és a papok gyűlésének minden végzéseit megsemmisítették. Szuperintendensi választó gyűlés kiegészítődött, és a 632 eklézsia voksa felbontatván, debreceni pap és juratus notarius Hunyadi Ferenc lett a szuperintendens. De Sinait sok pontokban feladván, Domokos Lajos igen kitüntetett tagja a debreceni szuperintendenciának. Ebből olyan nagy per lett, hogy csak azt egy szekér vitte fel Bécsbe, a resultuma az lett, hogy Sinai a professzorságból is kitétetett, és minden adminisztracionális tárgyakhoz való részvételtől örökre eltiltatott. De 27 évi szolgálatjáért a professzori kvártélyba éltéig meghagyódott 200 pft penzióval. A feladásnak egyik pontja a lévén, hogy 27 esztendő előtt fejezte be az univerzális história tanítását, ezt felelte reá: Mensitur egregius iste Sycophanta, Ludovicus Domokos, quia non 24, sed 27 annorum spatio finivi historiam universalem.

A szinódus bevégződött, és annak végzései megmutatták, mily kitüntetett egyének voltak annak tagjai. Az aktákat a kir[ályi] biztos, Almásy Pál fel is vitte Bécsbe, de az máig se konfirmáltatott. Az olta, oda alább, mikor a Ferenc császár uralkodása folyván, 1820. évbe ismét egy hierarchiai szellem ébredett fel a papokba, le fog íródni.

Sinai utoljára megtévelyodott, úgyhogy átal ellenbe lakott Debrecenbe, a háznál láttam szegényt egy hálósüvegbe és por köpönyegbe magába táncolni. Esperes Kocsis, a derecskei pap és Halmi hasonlólul jártak, az egyik azt mondotta nékem, nézze meg az úrfi, ha nem téjfeles a szája, [...] ³¹⁹ sipkámnak. Ezeket pedig nem csúfságból írom krónikámba, mert az jellemem soha nem volt, hanem azért, hogy a késő maradék lás-

³¹⁷ Sic! Minden bizonnyal: „köröztették [vagy közhírré tették], hogy”.

³¹⁸ Egy kihúzott, olvashatatlan szó.

³¹⁹ Bizonytalan olvasatú szó.

sa meg, hogy a protestánsok magok közti egyenetlenségeik mily szomorú következeket szül, mind az egészre, mind egyes személyekre.³²⁰

II. Ferenc, 1792-től 1835-ig

Második Leopold halálával Budára mindjárt országgyűlést hirdetett megkoronáztatása végett. Különösen azon igyekezett, hogy kölcsönös azon bizodalmat, melyet a nemzet II. Leopold iránt bebizonyított, hogy azon bizodalom a nemzet és király közt minél erősebb lábra álljon, melyre soha nagyobb szüksége nem volt az ausztriai trónnak, mint éppen akkor, mikor Ferenc a trónra lépett, mert vészfellegek tornyosultak egész Európa felett és egy hosszas, több ízben megújult öldöklő háború áll be, minden pusztításaival és nyomoraival, t.i. az egész Európát alapjában megrázó francia forradalom egész nagyságában béütött. A felingerült nemzet királyát, királynéját halálra ítélte, mely ítélet nyaktiló által végre is hajtattott, a királyságot eltörölte s helyébe köztársaságot állítván, iszonyú hadi erővel támadta meg Európa egyéb fejedelmeit vagy nemzeteit. Ferencnek meg volt izenve a háború, és így készülni kellett.

Uralkodásának első fele a franciákkal viselt háborúba folyt le, mielőtt az megkezdett, a magyarok nagy segítséget adtak a királynak, de annak folytában még többet, jelesen 50 ezer újoncot, 240 ezer mérő búzát, 3 millió 700 ezer mérő zabot, 20 ezer ökröt és 10 ezer lovat. 1797-be pedig az egész nemesség felkelt, szinte 84 ezer nemes gyalog és lovas ment a franciák eleibe, és egész Vas, Sopron, Pozsony, Mosony, sőt Bécsúj helyig ment, de a campoformiói békesség közbejövén, visszajöttek. De azért a franciák ezt mégis nagy erőnek tartván, mivel önkénytesek voltak, a békesség megkötését csakugyan lehet mondani, nagyon elősegítette.

Eleintén még a köztársaság állott fent, a háború változó szerencsével folyt, de midőn Napóleon magát császárnak emelte, maga vitte a fővezérséget, a hadiszerencse őt mindenütt követte, és valamint minden fejedelmeknek, úgy Ferencnek is hátrálnia kellett. Rövid szünet után ötödikször újult meg az óriási harc, mely Ferenc trónját is először csak megingatá, azután pedig le is dönté a római császárságot, maga Bécs is megadá magát.

Hazánk a nagy segedelmek adásán kívül, nem közönségesen, hanem csak a felső (Sopron, Vas, Veszprém, Bars, Sopron [!] és Győr) megyék érezték súlyait leginkább 1805-be[n] és 1809[-ben]. 1805-[ben] Sopronba, Győrbe és Veszprém megyékbe, Pozsonyba szinte 9 holnapig volt a francia ármádia Lorison, Narbon és Marmont generálisok alatt.³²¹ Sopronba 5 ezer ökör és herceg Eszterháznak 30 ezer birkáját ették meg. Lorison Eszterházán feküdt, és 15 ezer embert kellett a tisztségnek huzamos ideig ellátni. A herceg a fraknói kincstárát lehozatta ugyan Torna megyei uradalmába, de 12 ágyú telepjét Lorison generális elfoglalta, mit osztán a békesség meglévén, 40 ezer pengő forintot váltott vissza a herceg. 1809-[ben] az olasz ármádia Eugenius vicekirály vezén[y]lete alatt Olaszország felől, Horvátországon keresztül egész Alsig jött fel. Az insurrekció, mely Győr, Méhes és a Pannon hegyén a Dunáig volt felállítva, Pápa felől jövén, semmire tette, akkor Aisba tette a vicekirály a fő generálisát. Nárbon generálist Győrbe vétetene [!], hátrahagyván, 12 ezer emberrel a várba főparancsnok senior óbester lévén Péchy Mihály, azt a rendeletet vette főherceg Jánostól, hogy csak

³²⁰ Sinai Miklós (1730–1808) református lelkész, tudós, egyháztörténész, 1791-ben rövid időre a tiszántúli egyházkerület püspöke. A világiak egyházkormányzati részvételével kapcsolatos teológiai elvei miatt sok támadás érte, ezért is mozdították el a püspökségből, sőt teológiai tanári pozíciójából is. Ld. erről részletesen: Révész Imre: Sinai Miklós és kora. Adalékok a XVIII. századvég magyar társadalomtörténetéhez. Bp., 1959.

³²¹ A francia sereg hivatkozott parancsnokainak nevei helyesen: Jacques Alexandre Lauriston, Louis-Marie-Jacques Narbonne-Lara (gróf, a magyarországi megszállt területek kormányzója) és Frimont altábornagy.

11 óráig tartsa fent a vár bevételét, de ezen derék generális 11 napig védelmezte azt a várat 12 ezer ember ellen, és akkor is becsülettel kapitulált, mert fegyveresen jött ki a várból 800, többnyire inszurgensekkel úgy, hogy a francia generális megszegyenletette magát, mikor meglátta a vároltalmazók csekély számát. A vicekirály magához hívta [...] Péchy őbestert és 3 napig el nem eresztette magától, s ajánlatot tett, hogy jöjjön a császári armádiába az indzsénér kar fő generálisának teszi, ezen szavakkal: mert az egész ausztriai indzsénér karnak nincs annyi esze, mint az úrnak. Egy fekete paripát vett is tőle 150 aranyon, mit én is láttam az őbestertől.

Napóleon a magyarokat egy proklamációjában, melyet magyar nyelvre Bacsányival fordíttatott le, felszólította, hogy magokat Ausztriától függetlenné tegyék. Országgyűlést rendelt Rákos mezején és ott szabadon válasszanak királyt magoknak, de a magyar nemzet a legnagyobb veszélybe lévő királyához hű maradt, sőt nemcsak hű maradt, hanem a tartozásán kívül mind katonával, mind pénzzel, mind gabonával, rendkívüli hadiadóval segítette. Történt ezek után, hogy Napóleon, beleszeretvén a császár nagyobb hercegasszonyába, a szép Mária Lujzába, a békesség meglett és a császári menyasszonyt nagy pompával Párizsba vitték.

De kevés idő múlva, úgy mint 1812-be, végre a Napóleon szerencsecsillaga letűnt. A nagy népszarnokot három óriási harcba Európának egyesült fejedelmei legyőzték, és ekkor Napóleon Elba szigetjébe száműzetett. De onnét kiszökvén, Franciaországba, St. Gloodba³²² jöven, Grenobléba[n] a nép és katonaság magát hozzá csatolván, ismét a Tuelleriákba [sic!] beszállott, honnét a király egy kevéssel azelőtt elszökött és Angliába ment. Ekkor a Muszka, Ausztria, Burkus és Anglia egyesült sereggel mentek ellene, de mégis egészen Leipzigig, Drezdáig feljött, Párizsba ment és Vatterlónál ismét nagy számmal jelent meg, de a szerencse végképpen elhagyta, ott megveretett és Párizs alatt kapitulálván St. Helena szigetébe örökre száműzetett, ahol meg is halt.

Magyarországra nézve a béke helyreállván, buzgalommal igyekezett Ferenc a [...] ³²³ s hosszú háború miatt elmulasztottakat kipótolni. De különösen 1825-be[n] kezdődött azon szebb üdőszak, melynél fogva Magyarország jövődő boldog létének s talán nagyságának magvai elhintettek. Az említett évbe Pozsonyba tartott országgyűlés alatt több nemes lelkű hazafi dicsérettel kezdi a hazának belső állapotát, kiváltképpen a nemzetiség egyetlenség feltételét, a nyelvnek elhanyagolását, figyelemre méltatni. Háládatlanság volna ezek közt az első helyen a legméltóbb dicsérettel nem említeni a hű keblű és értelemű Schécsényi [sic!] István grófot, ki a haza leendő korának első szakát alkotta, ő nyitá fel a szendergő nemzet szemét. A messze látónak számításai csálhatatlanok voltak, mely 60 ezer ezüst forintban csupán morális haszonból tenni le a haza oltárára, eddig hallatlan dolog vala, ennek megvolt hatása, mert a mondott üdő olta sebes lépésekkel haladott a nemzet, emelkedett a haza mind anyagilag, mind szellemileg, a honi nyelv terjesztésére és tudományok előmozdítására Magyar Tudós Társaság állt fel. Gőzhajózási társaság keletkezett, mely pályát egészen Adriáig és Afrikáig kiterjesztvén, mely biztos záloga kereskedésünk terjeszkedésének és anyagi jobblétre emelkedésének.

Visszapillantás Ferenc alatt történetekre a politikába

1794-be Bécsbe Martinovics nevű r.[ómai] k.[atolikus] ablus³²⁴ összeesküvést kezdett, de még kezdetekben kitudódván, a direktor Németh János által társaival együtt a királyi tábla eleibe idéztettek és halálra ítéltettek, de csak 7 fejeztetett le 1795[-ben], a

³²² Pontatlan olvasat, Napóleon 1815 februárjában, miután elhagyta Elba szigetét, a Cannes közelében lévő Juan-öbölben lépett Franciaország földjére.

³²³ A következő szó helyét a szerző üresen hagyta.

³²⁴ Ablegatus (abbas) = apát. Martinovics szászvári c. apáti címmel rendelkezett.

többiek örökös fogságra ítéltettek kegyelem útján. Martinovics exasperatioval³²⁵ végeztetett ki, miután a templomba ruhája leszaggattatott, és a fejről a szentség téglával ledörgöltetett, kapitány Laskovics, Hajnotzi, Szolartsek, Óz, St. Marjai,³²⁶ még a fejeket a hóhér levette, ott kellett Martinovicsnak nézni, és utoljára ő fejeztetett le. Laskovicsnak, ki is nem engedte kezét hátrakötni, sem szemét békötni, amint a hóhér a fejét elütötte, egy 15 esztendő horvát [Horváth?] leány a katonaság közül hirtelen egy pohárral odaugrott, mellyel a nyakából kijött vérrel, amint tele lett, hirtelen felhajtotta, mit a nézők borzadással látván, kérdvén az okát, azt felelte, hogy ő nyavalyatörésbe szenvedvén egy orvos javasolta neki. Üdövel csakugyan megszűnt rajta a nyavalyatörés.

Akik örökös rabságra ítéltettek Kufstein, Brünn és Munkácson töltöttek nagyobb rész 1-2 [12?] évet, de Szabó László Kufsteinba[n] meghalt, Kazinczy Ferenc 3, Szlavi György 3, Szlavi János 8 év, Úza Pál 9 év múlva szabadult ki a munkácsi várból. Gulácsi Antal jóbarátja befogadta házához és holtig a Péchy család körében lakott, vénségében holt meg, igen szép jellemű, szép elméjű és mindenektől tisztelt házi barát volt. De az özveesküvése céljáról, se keletkezése módjairól soha nem beszélt, hanem néha a Kufsteinba való keményebb fogságokról beszélt, nevezetesen egyszer egy komendánsról, ki vélek igen durván és szigorúan bánt, beszélte, hogy mikor közeledtek a franciák Kufsteinhez, Brünnbe vitték őket, a komendáns bájlott hozzájuk búcsúzni, és engedelmet kért, s azt felelte reá: komendáns úr, köszönöm az Úrnak, hogy az úrnak nincs mit köszönnöm.

Mikor a német katonaságot először Zemplény megyébe rendelték, és az a rendelés a gyűlésbe felolvastatott, és kemény vitatkozás volt amiatt, a többek közt Rheday Lajos, ki akkor Zemplénybe lakott, a gyűlésben elragadtatva, mint fiatal házas, azt találta mondani, hogy minden gazdának meg kell parancsolni, hogy a német kvártélyosának a fejét hozza fel abrakos tarisznýába a vármegyeházához. De oly becsületesek voltak az akkori emberek, hogy sokáig fel nem adódott, hanem sógora, Kácsándi, vele az osztályon özveveszvéen feladta, és minden megyébe, hol táblabíró volt, a neve a táblabírók lajstromából kitöröltetett, és a vele való társalgástól ösmerősei eltiltattak, úgyhogy 9 hónapig titokba lakott egy jó barátjánál, de 1897-be [nyilván: 1797-ben] az atyja Ferenc császárnak 12 dragonyost lovastul, fegyverestül ajándékozván, kegyelmet kapott. A kegyelem eránti parancs a gyűlés elején a gróf Teleki Sámuel főispán előlülése alatt hirdettetett ki, a ref.[ormátus] templomba lévén az insurrekcionális gyűlés, magam is, mint fiatal tanító, jelen voltam. Mikor Rheday Lajos bejött a gyűlésbe, fekete ruhába, mert az atyja csak három héttel azelőtt halt meg, a főispány háta megett állott, és a parancsolatot mikor a főjegyző Kazinczy Dénes elolvasta, egy pompás köszönő beszédet tartott, úgyhogy az öreg Teleki főispány, Péchy, sőt az egész publikum örömkönnyekeket hullatott. Az insurrekcionális tisztek választásáról lévén szó, egy szívvel-lélekkel óbesternek kikiáltatott.

A politikába is nagy szerepet játszván, nem lesz érdektelen politikai pályáját leírni, mert ő Ferenc császár uralkodása alatt, mint adminisztrátor élvén és halván meg, igen sok részt vett a politikai téren történetekbe. Az insurrekcióból 97-ben hazajövéen, a politikai pályára fellépett, Péchy Imre, ki néki atyafia volt, látván talentumát és szép szónoki tehetségét, a gyűlésekbe való vitatkozások által a publika adminisztrációkba illető minden tárgyakba beleszoktatta, úgyhogy Péchynek a dolgok kivitelébe nagy segítségére volt, nyílt házat tartott, úgyhogy a váradi arisztokrácia az ifjúság előtt nagy népszerűséget szerzett. Testi és lelki egészségére lehetett Alkibiadészhez hason-

³²⁵ Nem világos a kifejezés, arra utal, hogy Martinovicsot kivégzése előtt megfosztották egyházi méltóságától.

³²⁶ A nevek helyesen: Laczkovics János, Hajnóczy József, Szolártsik Sándor, Óz Pál, Szentmarjay Ferenc. A felsorolásból kihagyta a szintén kivégzett Sigray Jakab nevét.

lítani. Végre magát is kezdte esmerni, úgyhogy 803-ban már első alispánságra is vágyott és Péchy már ki akarta buktatni, mit Péchy észrevéven, maga leköszönt, de a nemességet, mely őtet tisztelte, csakugyan arra kérte, hogy Beöthy Lászlót válasszák viceispánynak helyébe, melybe célját el is érte. A 805. országgyűlésen is akart követ lenni, de szavazattal menvén a választás, nem választódott el, akkor délután Károlyba ment, de már akkor Izsák Sámuel elválasztódván, reá bírta Izsák Sámuel, hogy mondjon le a követségről, akkor elválasztották és szatmári követ lett. Ezentúl Rhéday az udvarnál igyekezett magának pártfogókat szerezni, s aranykulcsot nyert, mibe célját el is érte, mert 1808-ba Bihar megye adminisztrátorának neveztetett ki, kevés üdö múlva gróffá lett és Leopold rendje kis keresztjét kapta. A megyében a votummal aló restaurációt eltörölte és magának oly magisztrátust választott, mely néki minden teiben vakon engedelmeskedett, mely megtetszik onnét, hogy mikor diétán kívül katonát kívánt a császár, legelső volt, aki kiállította a megyéjébe[n]. Úgy, hogy Biharból 2800 újonc kívántatván, minekelőtte a gyűlésen publikáltatott volna a parancs, az 5 főbíró berendelte, és titokban megparancsolta, kezekbe adván az általa elkészített reparációt, hogy 8 ezer embert egy éjszaka alatt az egész megyébe elfogassanak, és 3 nap alatt mind a várba legyenek, és ez pontosan meg is történt, amint az újoncok 8000-en béérkeztek, Rhéday a maga elnöklete alatt a várba kiválasztatván belőlök 2800-at, assentáltatván másnap megnyíratott, harmadnap felruháztatván, negyedik nap már elindította Pest felé. Egynehány nap múlva gyűlés lévén, mikor a rekruták eránt való rendelet felolvastatott, azt mondván, hogy „Jelenthetem a tekintetes Karok és Rendeknek, hogy ez a parancsolat már végre is van hajtva, és ma éppen az újoncok Bárádon vannak. De már azt ilyenekért a státusok előkelő tagjai a gyűléseket odahagyván hat évekig, egynehány általa kinevezett új táblabírák foglalták el székeket, akik ezen aktivitásáért megéljenezték. Éppen egy táblabíró a régiek közül mert ennyit mondani, engedelmet kérek nagyságodtól ország gyűlése nélkül ezt tenni talán tilos is lett volna, erre csak annyit felelt: ha tetszik táblabíró úrnak, menjen utánok, hozza vissza.

Ismét harmadik évre 1700 rekruta esvén Biharra, és éppen ily móddal kiállította, és mikor a parancsolat felolvastatott, ugyanazt mondta, amit a múlt úttal mondott a gyűlésen, de már akkor ismét a fentebb írt táblabíró felszólalván, azt felelte: hogy ha nekem őfelsége azt parancsolja, hogy az úrnak mind a 32 fogát kivonassam, egyenként kivonatom. El lehet gondolni, hogy micsoda kormány lehetett az ilyen adminisztrátor alatt, mert egymást érte az őfelsége collandatoriuma hozzá. Ez így tartott 816-iki restaurációig, amely előtt harmadnappal Domokos Jakab, akit 811-be minden előkelő tagjai a státusoknak nem akartak, hanem a testvérjét, Domokos Lőrincet, aki egy volt az országba a legjelesebb főjegyzők közül, grádusa is volt reá. Domokos Jakab pedig, kivévén, hogy hajdan gen. perceptor volt, de szuszpenzáltatott, kevés merituma is volt, mert katona volt egypár évig, zászlótartó egypár évig. Hivatalviselésre sem tudománya, sem praxisa nem volt, de reá unván már Rhéday kibuktatni akarta. Mit észre nem vévén Domokos Jakab, 16 pontokból álló felterjesztést küldött a nádornak és őfelségének is, melybe kir. biztost kért ellene. A restauráció megtörténvén, csakugyan kimaradt és ekkor 11 előkelő tagjai a státusnak a felterjesztést magukévá tévén, 6 hétre lejött a dekrétum, melybe ország zászlósa, Almásy Pál rendeltetett kir. biztosul, és ezen dekrétum kihirdetésére gyűlést kellett tartani, amikor már a prezidiumba beült Rhéday előtt az öreg kamarás, Tisza László, gróf Csáky Sándor és Károly, gróf Batthyány József, Domokos Jakab, Domokos Lőrinc, Szlávi György, Szlávi János, Szlávi László, Mihályi István és ifjú Beöthy László egyszerre jöttek bé a terembe. Mindenek bámultana[k]. Mondott ugyan a dekrétum felolvasása után egy cifra beszédet, mégpedig könnyezve, melybe delatoroknak nevezvén azokat, akik a vádat aláír-

ták, és ellenek a törvényes büntetést kérte, de nemcsak ilyen nem követte, hanem nagy csendesség lévén, Domokos Jakab felszólalt, ezen szavakkal:

Tekintetes Karok és Rendek! Öt évekig lévén szerencsém ezen tekintetes nemes vármegyébe első alispány lenni, miután tapasztaltam a státusok és [...] ³²⁷ az adózó nép elnyomását, és végső ínséges létre jutását, melynek egyedül a méltóságos gróf, őnagysága és testvére, viceispány Rhéday Ferenc voltak okai. Tovább már nem tűrhetvén, 16 pontokba először a felséges nádornak, azután őfelségének restauráció előtt, és így, úgymint első alispány hivatalosan felterjesztettem magam neve alatt, és úgy írtam alá, mint első alispány. Kértem tehát, delator vagyok-e én? Mert így van címezve: *Officiosa Relatio Ordinarii Vice Comitibus Jacobi Domokos*. Amint ezeket mondta, mind a tizenketten kijöttek a gyűlésből, a baloldalt üresen hagyván. Almásy hat hétre a dektrétun publikációja után lejött és a vizsgálódást szorosan folytatta, de három hónap múlva megbetegedvén, Pestre ment, de mégis a márciusi gyűlésre 18 pontokba a hivatali abúzusokból származott sérelmekre orvoslás jött le. Mikor ez a rendelet felolvasatott, ismét bémegytek a gyűlésbe a fentebbiek, és ezentúl egy gyűlést sem mellőzvé el, a Rhéday önkényének véget vetettek, a konzílium a komisszióra azt a vélekedést adta, hogy noha az eddigi vizsgálódás után is megérdemelné a szuszpenzió és akciót, de ezt addig is felfüggeszteni jónak látják, még más biztos egészen végre nem hajtja. Ekkor neveztetett ki borsodi főispány Klobusovszki ³²⁸ József „bel.[ső] tit.[kos] tan.[ácsos]” és a vizsgálódást 6 évekig folytatta. De már akkor gróf Rhéday elment Rhédére lakni, és ritka gyűlésbe jött el, egyszóval már vége lett az uralomnak, de semmi büntetése nem lett egyéb, hanem 85000 forintba maga, az öccse 25 ezer forintba a biztos által convineáltatván, azt is csak Praesidentialiter fizette ki. 20 rendbeli collandatorium decretumot mutatván be a biztosnak, a minisztérium is nem akarta magát kompromittálni és ilyen embert prostituálni, sőt egy év múlva Bereg megyébe neveztetett ki adminisztrátorunk, bár ott is báró Prónayval, első viceispánnyal nem tudott kijönni, feladódott és a hivatalból szuszpendáltatott, és mint privatus Réden halt meg ezen sok választásokon keresztülment úr, mindenektől megvetve helyettes gróf Zichy Ferenc bel.[ső] tit.[kos] tan.[ácsos] lett a főispány, és azalatt a megye sokáig nyugalomba volt. De amint az előtt lévő [értsd: korábbi] akkori jegyzéseim bizonyítják, ezt is megkedvetlenítették, és magának adminisztrátort kért, ki is Lónyai János lett, ki ifjúi korában vicenszárnyos lévén a megyébe és ösmeretes. Nagy örömmel fogadtatott. De már akkor az opposzió szervezve lévén, személyességekre menvén által a gyűlések, minden magasztalásnak vége lett, ő is kényszerült magát feloldoztatni, és maga helyett Tisza Lajos első alispányt kérte adminisztrátornak. A mellékletekből meg lehet látni, hogy mi lett ezen különben az országban minden tekintetbe az elsők közt fényelt Bihar megyéből.

[József nádor]

Ferenc császár életrajzával összekötésbe lévén József nádor életrajza is, mely házánkra nézve a legérdekesebb. Palatinusszá lett választásánál fogva haláláig az ország kormányzásába tett üdvös tetteit leírni kötelességemnek tartom, mint ki személyesen esmertem és több ízbe csekélységem mellett és vele érintkezésbe voltam.

1796-ba[n], noha igen ifjan elválasztatván nádornak, állandóul Budára jött lakni, s az a fáradhatatlan szorgalom, amit a nádori hivatal minden ágai megtanulására kieszmérése fordított, csaknem hitelt felülmúló volt. [!] A Consilium Septemvitas, ³²⁹ királyi tábla levéltárának éjjel-nappali olvasásával annyira kitapasztalta, kitanulta a

³²⁷ Kimaradt szó.

³²⁸ Helyesen: Klobusiczky.

³²⁹ Tabula Septemvitalis = Hétszemélyes Tábla.

palatinuszi hivatalát, hogy sem ő előtte, sem ő utána soha egy magyar palatinusz értette jobban a hivatalát, és nála jobban senki annak meg nem felelt. A nemzet eránt pedig oly szeretettel viseltetett, hogy csak egy eset nem volt reá, hogy mikor a királyi rendeletek a nemzet érdekével és jogaival összeütközni látszottak, a nemzet sérelme nélkül a legóvatosabban intézte el. A magyar nyelvet is igen nagy szorgalommal tanulta, és classice értette, de egyszer Pest megye gyűlésén, mikor magyarul legelőször megszólalt, úgy találta kimondani, hogy az én ereimbe[n] is az Árpád vére foly (e helyett buzog), mivel kinevették, többé magyarul nem beszélt. Hogy pedig a magyar nyelvet tökéletesen értette, mert minden magyar írók munkáit szorgalommal olvasott, a levelezések közt egy levelét, melyet szórul szóra a maga keze által írt levélről volt szerencsém leírni, melyet perszonális Majláth György³³⁰ halála iránt írt az özvegynek: meg lehet győződve akárki a nádor magyar nyelvbéli jártasságáról. (Mely az irományok közt olvasható.) A négyszer felkelő seregnek országos fővezére volt, gyermekeit tökéletes magyarságra taníttatta, és nagyon népszerűen nevelte, kedves nyári lakán, Alcsúton megengedte, hogy paraszt gyermekekkel játszanak, és nevette, mikor István herceg fiát a paraszt fiúk Palatinus Pistának nevezték.

Ferenc császárnak első nője, azért, hogy a magyarok úgy szerették, nem szerette, sőt kis Rákóczinak hívta, mert bajuszot viselt, ki is megmaradott ezen vélekedése eránt, hogy jó darab ideig Bécsbe nem ment, és disgratiába volt egész az öreg császárnő haláláig. 1805-be[n], mikor Ferenc császár az austerliczi ütközet után Znaimba³³¹ menni kénytelen volt, Magyarország teljes hatalmú kormányát által adta József nádornak, míg a béke Napóleonnal meg nem készült, azt a józan, tiszta politikát – melyet ezen kétes idők alatt folytatott – nem lehet a nemzetre nézve hálás érzettel nem említeni. Maga mellé oly ideiglenes tanácsosokat hívott meg, kik az ország előtt a legnagyobb becsületbe állottak, p.o. Vai József, Péchi Imre, Bezerédi és Priliczkit, kik által enyhítette a csapást, melyet hazánkban ezen évbéli táborozás tett, noha ugyan csak Vas, Sopron, Moson, Pozson, Győrt és egy részt Komárom megyét érte.

A császárnő halála után Ferenc császár tökéletes testvéri szeretetében részesült egész Ferenc császár haláláig, azután pedig a Ferdinánd királyéba.

Körutakat tett a magyar hazában és azoknak máig nagy eredményei lettek, mert minden vállalatokat pártolt, gr. Széchényinek nagyszerű tervei kivitelébe nagy segítséggel volt, és őtet érdeme szerint becsülte, noha egyszer az ország gyűlésén gr. Széchényi igen hevesen, de lelkesen beszélt a császári kormány ellen magyarul, noha szokott flegmájával, de ezt kemény hangon mondotta.

Mikor a vallásbeli vitatkozások a megyékbe főként a Laicsák váradai püspök pastoraléja miatt napirenden voltak, azokba is a legnagyobb türelemmel működött, mit megmutatott a házasságával is, mert az első neje óhitű, a második reformata, a harmadik lutherana volt.

Sajnálni lehet, hogy az udvari érdek mellőle István herceg fiát Csehországba rendelte, ha ezen 10 év alatt az atyja mellett lett volna, az atyának tökéletes mása lett volna.

A körútjai közül a nádornak egyet nem lesz érdektelen leírni:

1825-be[n] József nádor első körútját tette hazánkba. Indult júniusba[n] Budáról, alsó Magyarországot bejárta, mindenütt a legnagyobb lelkesedéssel, fényes bandériumok, megyei és városi küldöttségek fogadták, de mindezen fogadások közt a Semsei, kamara elnöke által az újvárosi fogadtatás nemcsak a legfényesebb, de legsajátságosabb és legmagyarosabb volt. Ugyanis jövén Karcag felől a Debreceni nagy Hortobágyi hídnak, hol már ez előtt való nap a Hevesvármegyei agarászó urak egy farkast ta-

³³⁰ Majláth György (1752–1821) királyi személynök, a királyi tábla elnöke.

³³¹ Znaim = ma: Znojmo, jelentős morvaországi város.

lálván, lóháton szüntelen nyomába lévén úgy elfárasztották, hogy mikor a nádor a hídhöz közeledett, éppen a kocsijához hajtották és ott verték agyon. Általjövén a hortobágyi hídon, a szabolcsi és bihari küldöttség, úgy a debreceni és a semsei, kis hortobágyi hídjánál egy nagy leveles színbe várta az öreg báró Splényi generális, mint Szabolcs megye főispánja, utána a bihari és debreceni küldöttség üdvözlővén, a mezei gazdasági kiállítások és mutatóványok következtek az alól írt renddel.

1. Ötszáz kaszás öt szakaszban egyszerre vágott a fűbe és annyi tért felfogott, hogy míg a nádor nézte, szintén 100 köblös tért vágtak le.

2. Egy mintegy 20 köblös árpavetést a nádor szeme láttára lekaszáltak, felgyűjtötték, szűrűt [sic! talán: szérűt] csináltak, 40 lovat vittek reá, elnyomtatták, felszörták és 90 zsák árpa a nádor szeme láttára a szűrűn volt.

3. A ménest a Hortobágy partjára delelni hajtották, és mikor megfeküdt a ménes, azt kérde Semsei a nádortól, hogy azon csikók közül melyiket kívánja, hogy egy 15 esztendő legény, ki hajdon fővel egy ingbe, gatyába, mezítláb ott állott, hogy a nádor szeme láttára megtanítsa. A nádor mosolygva kimutatott egy sárga csikót, ekkor már egy csikós karikás ostorral lovon lévén, a legény fektébe a csikóra ráugrott, ekkor a csikó felugrott, hányt, rugdosott, kezdett szaladni, a csikós a nyeregből mindenütt utána, verte, vágta a karikással. Mennél jobban nyargalt, annál jobban vágta, szintén így félóránnyira már kezdett a csikó fáradni, úgy hogy már egészen kifáradván, megállott, ekkor a legény leugrott róla és a másik csikós lováról a nyeret és kantárt levéven a fejéből, a sárga csikót felnyergelte, felkantározta, felült reá, és szép csendesen a nádor elébe lovagolt rajta.

4. A hodáj [sic!] mellett 12 vasas szekér két sorjába öszve volt állítva, minden szekérrúd végén tűz égett, a rúdra vashográcsok voltak akasztva, melybe mindenféle mezei ételek főttek, ú.[gy] m.[int] kása, tarhonya, halászlére halak, káposzta, örühús [sic!], tokány, gulyásoshús. A szélső szekéren túl egy gödör készen volt és mikor a nádor odaért, a gulyásos húst a bográcsból levette, és a másik a nyakából a juhászbundáját kivette és szőrével lefordítva, a gödörbe lenyomta és a gulyáshúst egész paprikával elkészítve beleöntötte. Körül ültek a gulyások, egy közölök egy villát belészúrva és egy szelet kenyeret melléve, a nádort megkínálta ezen szavakkal: „Tessék felségednek, ne utálja meg, mi így szoktunk élni, még ez a marha egy fél órával ezelőtt a gulyába szaladgált.”

5. A gulya ott lévén a Hortobágy mellett, egy veres bornyút, mit nagyon futósnak tartanak, kiijesztvén gulyából, az anyjával együtt, útnak bocsátotta és addig kergette lóhátról, míg el nem érte, ekkor feltette a nyeregbe és a nádorhoz vitte. A nádor, mikor ezen mutatóványok bevégeződtek, a leveles színbe ment, hol már 100 személyre, ezen magyar ünnepélyhez illő, csupa magyar ételből álló, uradalmi ügyvéd, Füzeséri nője által készített magyar ebéd készen lévén, a nádornak látszott színéből, mély meglelégedéssel volt ezen egész ebéd felett. Kamarásai voltak véle: gr. Cziráki Antal és gr. Klobusiczki. Gróf Cziráki esmeretes ékesszólásáról, köszönté a poharakat, és a küldöttségek szónokai hasonlóul, mind a nádornak, mind a házigazdának, Semseinek. Délután öt órakor elindult a nádor, idő igen szép volt, de a Hortobágy kiöntése miatt szinte egy mértföldet locsogó vízbe[n] kellett menni, emellett hiába mondta gr. Cziráki, hogy lassan hajcsanak a kocsisok, de bizon csak úgy hajtottak, mintha szárazon mentek volna, úgyhogy midőn e locsogóból kiértek, az úton nagy por lévén, az egész kíséző sereg csupa por lett, úgyhogy amint a városba a Semsei-házhoz – mely még akkor csak alház volt – beértek, mindenkinek újra kellett öltözni.

Újvárosba bémenvén, az egész város két sorba állván, az iskolabeli leány és fiú gyermekek zászlókkal, énekelve az udvarház előtt várták s virágokat szórtak a nádor kocsijába, a grádicsnál a helybeli lelkész, Szathmári Dániel német s francia nyelvtanár, és a nála lévő tanulók, kik közt én is egy voltam, ki a pesti juratióm elvégezvén,

atyám rendeletéből nála tanultam. Estve már nem magyaros, hanem hercegi vacsora volt. A nádor már hajnalba[n] megindult Bösörménybe, onnan Nánásra, onnan Dorogra és Hatházra, mint hajdú városokat megjárta, és délután egy és fél óra közt Debrecenbe érkezett. A Fehér ló vendéglőbe szállván, nagy ebéddel várta a város és estve nagy bált adott, melybe a nádor magyar generális forma ruhába kísérvél bémenvén, a táncmulatság elkezdődött, mégpedig – ami botrány volt – német táncon kezdték meg, és ennek vége lévén, németet táncolván a táncosok, gr. Cziráki odahívja magához Vecsey senátort – mint ki a bál rendezője volt –, megfeddette, hogy ily magyar városba a nádor magyar táncot nem lát. Ekkor Vecsey, ki atyámfia volt, hozzám jött, hogy „édes öcsém, tudom, hogy magyar táncos vagy, kérlek, egy magyar szótól táncolj el”. Én azt feleltem reá, hogy mivel német dragonyos banda muzsikál, én a magyar táncot úgy csúffá nem tehetem, hogy német muzsikust húzza, ekkor egy Czink nevű hegedűmester jelen lévén, ezt kérték meg, és menjen fel a bandához, és egy verbunkust próbáljon betanítani, melyet a primázás [sic! vélhetően: primás] vezérlete alatt meglehetősen el is hegedültek. Én pedig a nagy térbe, melyet számomra rendeztek, kiállván a nádorral szembe, elkezdtem a szóló magyart, melyet miképpen végeztem, szerénységgem megtilt leírni. Annyit mégis megírhatok, hogy az utolsó figurám az volt, hogy szembe a nádorral, a tánckörbe magosan felugrottam, és a levegőben háromszor a sarkantyúmat összeütvén, térdre estem és meghajtván magamat, kijöttem a körből. A nádor erre a kalpagját lejjebb eresztvén, annyit mondott a mellette álló Péchi Imrénnek: „es ist ein vhrer Ungar”. Gr. Cziráki pedig hozzám jövén, ezt mondta, hogy a nádor őhercegsége nagy meglepődését jelenti általam az úrnak és egyszersmind tudatja, hogy ha akár a militaris, akár a civilis státusra kívánja magát applikálni, jelentse nála magát, nem fog róla megfélemlkezni.

A nádor 1828-ba[n], mikor az országos öszeírásra Sopron megyébe küldöttség neveződött ki, Bihar megye részéről Sopron megye öszeírására engem nevezett ki Böjti [!] Ödön helyett, aki a választás után lemondott a követségről. Ezen országos öszeírás majd a maga helyén leíródik, mely mellé egyszersmind az egész megye topográfiai leírása is rekesztve van.

Amint oda fe[l]jebb írtam, Fere[n]c császárnak az 1825. évig az uralkodása háborúval folyván le, ezen országgyűlést egyedül a Magyarország politikai sérelmi orvoslására hívta össze. Meg kell vallani, hogy ezen ország gyűlése volt az első legérdekesebb országgyűlés, a követek is a legszolidusabb, legreálisabb emberek voltak, és a józan opposzió ezen országgyűlésen rendezte magát. De nem a[z] volt az opposzióknak a célja, ami később lett, hogy mindent, amit a kormány akar, annak opponálni kell, hanem a[z] volt a célja, hogy ha a kormány jót akar, azt az opponáció segítse elő, és csak akkor opponáljon, ha az országnak abban kárát látja. Ezen az országgyűlésen vettettet meg alapja a nemzet gyarapodásának és felvirágzásának. Ez az idők teremté [sic!] egy nagy férfiút, hívott elő céljára, meghagyá, hogy verje fel a nemzetet álmából. Közel az idő, melynek méhe terhes, mely szülni fog nagyokat, készítse el az utat elfogadására. Kérdezzük csak meg őt, vajon van-e igazam, érve volt-e a nemzet ekkor? Óh, ő tudja, mert gondjaiért vérig sebzették, mint a megváltót, ki megmentésükre jön, megölik, őtet is keresztre ítélték, amiért felrázá a nemzetet s fülébe kiáltá: „Sírod szélén heversz, ember, ke[l]j fel és fogj munkához, jer, én feláldozom magamat, előtted megyek, azt tedd csak, amit én teszek, ha veszni kell, vesszek én is. Ha látod, hogy veszni kezdek, lépj vissza, de ha jót látsz, kövess, munkálj vélem magad is a szép haza megmentése s felvirágzására.”³³² S ezért káromolták és üldözték őtet, mégis elfogadván az

³³² Az idézet egy 1845-ben, Miskolcon megjelent, Táncsics Mihályt bíráló, névtelen röpiratból származik. A röpiratra és szerzőségének (Csorba András) tisztázására ld.: Kozma György: Ki támadta Táncsicsot 1845-ben? „Felelete egy szabad Polgárnak a sajtó-szabadságáról írt munkájára egy Rabnak” című

idő intését, megérté a kor szózatát, küzdött, mint nagy férfiú, mint jeles készítő az utat, hogy ha jönnek a haladni kívánók, egyenes ösvényt találjanak. Nem ösmert ő maga előtt mást, mint e szép hont, elszánta, eltökélte magát, hogy megmenti a nemzetet, vagy áldozatul vész, azért szólt, azért kiáltott, azért rimázkodott, de fájdalommal feljajdult eleget, de cselekedett is, példával ment elől, mindég áldozattal járult minden vállalathoz, mindig azt kezdte, mi legszükségesebb, mi legcélravezetőbb vala, hogy ez következtesse a többi. Ő nem sajtóért jajdult fel legelőbb, ő nem a királyba[n] kereste a hibát, hanem magába[n] a nemzetbe[n]. Azért tette hívta fel a nemzetet, részvétre a kormányt, s pár tized csak, gőzösök járnak Dunánkat, hajóink a tengereket hasítják, országos színházunk áll, állóhíd Pest s Buda közt, kaszinó s lóverseny kötik össze a társalkodást, honnan ered a többi apróbb, de nemes intézet. Tudós társaságunk, gazdasági egyesületünk virágzik, jól épült országutak metszik keresztül-kasul több részét az országnak, cukorgyárak, gőzmalmok működnek. S ezt nagy részben ő tette, mert ő veré fel a nemzetet, ő szólt, kiáltott, ő ment elől, s ő tett, cselekedett, ő fejté ki a nemzeti erőt, ő esmertette meg szükségünket s önértünk, szóval ő vala a szabadító és a mentő. Óh, ilyen bajnok sok kellene a hazának, de Isten ilyenekre csak keveset teremt, csak akkor küldi az ilyet, mikor közel a veszedelem, hogy mentőangyaloként hozza a megváltást, mint a nagy Hunyadi Jánost adá, midőn a haza ellenségeitől körülvéve, végveszély között hanyattatott, s e bajnok erős lelke s fegyvere volt a kőszál, melyen megtöretett az ellen, pihent pedig a haza. Így levél Széchenyi a vonagló haza védangyala, s mint a nagy Hunyadi üldözték s keseríték, s mégis ha a haza kívánta karját vagy tanácsát, örömmel kész volt adni karját, életét, mindenét, mert szerette a hont s csak érte élt.

Így volt Széchenyi is, bármennyit gyanúsíták és sérték őt, felejté mindent, ha az ügy szólítá, mert ő is a hazának élt s ez volt mindene. Ily két ember századokon át nem születik, ily férfiakat jókedvűből ad az Isten a nemzetnek, hogy általok csodákat műveljen, s mondjon bármit a rágalom, kiáltson bármit az irigység, s gyanúsítson bármit a gyáva, hiába, Széchenyi babérjait, mely halántékát glóriaként fogja körül, le nem tépi. Nem a történet, nem a vélettség³³³ tette őt nagygyá, hanem érdeme, hő szerelme, s szent célja és tiszta szándoka. A néhány irigy pulya őt nem gyalázza, nem dicsőíti. Ő nem szorult senki dicséretére, magasan szólnak tettei, hirdetik lelke nagyságát. S hibázzon bár, maradjon cserbe, sőt lépést se tegyen többet – megtevé, mit az idő reábizott, s mi hivatása volt, betölté. S ezért ő nagy marad, nagy, mint Hunyadi János, örök időnkig a históriába[n] élni fog, s a kor, melyet ő varázsolt, s a század, mely őt szülé, melyet ő tevé nevezetessé, Széchenyi-század lesz. S neve epochát formáló Duna torkolatjának kihányatása, hajókázhatóvá tétele, egyedül az ő fáradhatatlan hazafi buzgalma hasznos következése, mert addig a hajók csak a torkolatig jártak, és ott a portékák szekereken vitettek a bérceken, a bércek végeztével rakodtak ismét hajóra, és onna[n] Fekete-tengerre és tovább, a Földközi-tengerre. Két nyarat töltött ezen kősziklák kihányatásával, mely ennek a nagy státuszférfiúnak örök emléke marad, úgyhogy, ha csak ezt tette volna, ne[m] többet, még akkor is a nagy hazafi névre érdemes lett volna.

De említést érdemelnek az ő számos nyomtatott munkái is, melyeknek minden sorai az [!] praktikai magyar hazafi érzésének látszó bizonyossági. Én részemről minden munkát gyönyörűséggel olvastam, és a Hitel című munkáját éppen most olvasom 14-szer lankadatlan gyönyörűséggel. Óhajtanám, hogy kivált a pesti magány nevelő intézetekben, mikor az ifjak a tanulásukat bevégezték és a világ piacára kilépnek, a tanár

kiadvány szerzőségének kérdéséről. In: Memoria Rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Szerk.: Oborni Teréz – Á. Varga László. Eger, 2008. 275–288. p.

³³³ Értsd (minden bizonnyal): véletlen.

urak ezen munkát magyaráznák, és világi életekben ezt ajánlanák tanítványaiknak, mind a politikai, mind a gazdasági pályályokban [!] zsinórmértékül.

De ő ezen hazafiságot az ő édesatyjától, a derék gróf Széchenyi Ferenctől öröklötte, ki fiát – mint hajdan Hamilcar Hannibál fiát megeskette a rómaiak iránti gyűlöletre – őt pedig az öreg gr.[óf] a hazaszeretetre eskette meg, mely esküt szentül megtartotta. Az atyja példát adott azzal is, és mintegy tette serkenté ezzel is fiát, a ritka könyvtárának a hazai múzeum számára lett általadásával, és mintegy vezéreszméül a fiának, mely buzdította István fiát a magyar akadémiának 60 ezer pengő forinttal megkezdett alapítására, mit követtek azután Széchenyinek a haza oltárára folytonosan tett vállalatai, mert 1825-től fogva ami szép és hasznos történet a haza virágzására, mind ő kezdte és végezte be. A forradalom kezdetével ugyan látván, hogy mire viszi Kossuth szónoklatával, melybe[n] mindég a szívhez, s nem az észhez szólott, szeretett honát, megzavarodott, de figyelemmel kísérte mégis hazája sorsát, de nem segíthetett, hanem csak epedett érte. De mégis, a magyar akadémiának írt leveléből a[z] tetszik ki, hogy még ily elvérzett lélekkel is a haza ügye, lelke, egész valója, mely ezen alább írt leveléből világos:³³⁴

[...] ³³⁵

Ezen levelét, mikor a minisztériumba[n] felolvasták, mivel igen lelkesen és szabadon van írva, azt mondták, hogy zavart eszű ember írta, és így abba kell hagyni. Mire Párizsba[n] azt mondták a politikusok, hogy ha Magyarországon az elmehibázottak is így írnak, hát akik ép ésszel vagynak, hogy írhatnak.

Mióta ezen levelét a minisztériumba[n] felolvasták, majd mindennap megyen látogatására egy miniszteri tanácsos véle beszélgetni, természetesen, hogy azt puhatolja ki, mij [!] érzellemmel van a császári kormány iránt, előszámlálta néki, hogy miket tett a császár Magyarország virágzására, de Széchenyi, noha figyelemmel hallgatta, de mindaddig, míg azt nem kérdezte tőle, hogy ezeket a gróf csak elismeri, akkor szólott annyit, mind igaz ez, de a kalamárizsba [!] van az egész rendszer, meg a paragrafusokba, azonban a magyar nemzetiség le van tiporva, ezt pedig sem a kalamárizs, sem a paragrafusok helyre nem pótolják.

A Ferenc alatt az előhaladásban történt nevezetesebb események a politikába, nemzetiségbe és vallásügybe 1825-től haláláig.³³⁶

Ezen országgyűlésen határozattal el a systematicai deputatiók, mely szerint minden megye utasítást készít, és a maga véleményét minden megye a követek által az országgyűlésre felküldvén, azokból készültek azon sok üdvös határozatok, melynek szelleme a 32-iki, négy évig tartott országgyűlést átlengette.

A portális conscriptio is elhatározott, milyen a múlt századok elején volt, amikor minden megye porták szerint osztott el. Erre alkalmat adott a felső nép pana-

³³⁴ Széchenyinek a Magyar Tudós Társasághoz intézett levelét Szilágyi szó szerint bemásolta emlékiratába, ennek közlésétől eltekintettünk. Nyomtatásban megjelent például: Kecskeméthy Aurél: Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála, 1849–1860. Bp., 1987. (Magyar ritkaságok) 106–109. p.; „Diszharmónia és vakság”. Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai. Szerk.: Fenyő Ervin. Bp., 1988. 304–307. p. Újabb: Fekete Sándor: Széchenyi István. Bp., 2011. Online: Digitális Irodalmi Akadémia: dia.jadox.pim.hu

³³⁵ Szilágyi továbbá folytatólagosan bemásolta Széchenyi István Zichy Edmundnak írott 1858-as levelét is, ennek újraközlésétől is eltekintettünk, kiadására ld.: Kecskeméthy Aurél: Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála, 1849–1860. Bp., 1987. (Magyar ritkaságok) 99–104. p.

³³⁶ A mondatot egyfajta fejezetcímnek szánhatta, de nincs semmilyen módon kiemelve.

szá, akik porta szerént nagyon meg voltak terhelve, mert a százados conscriptionak az elve a népesség lévén, a felső megyékbe pedig már akkor is sokszorta nagyobb népesség volt, mint az alsó-magyarországi megyékbe, következésképpen a porták száma is ezen nagysághoz lévén számítva, nagyon meg voltak adóval terhelve. Úgy, hogy Sopron megye, melynek igen jeles követe Nagy Pál volt, 30000 forinttal fizetett több adót, 54 quadrat mértföldnyi területből, Bihar pedig 208 portától 30000 forinttal is kevesebbet fizetett, és ebbe a többi megyék is terhelve voltak. Ezen portális conscriptio 1828-ba[n] az egész országba[n] elkezdődött, és abba[n] az évbe[n] véghez is ment. A felső vármegyék küldöttjei az alsó magyarországi megyéket conscribálták, az alsó magyarországiak pedig a felső megyéket, Sopron Szabolcs[o]t, Vas Bihart írták össze. Biharból conscribárius Szlávi László és én voltunk küldve, december 12. napjáig el is végezvén, a megyegyűlésbe beadván, a nádornak felküldődött, ugyanezt tették minden megyék is.

Az ország gyűlése egy nagyszámú küldöttséget nevezett ki a nádor előlülése alatt, és ezen küldöttség próbálta meg a kiegyenlítést, de mivel 16 rubrikája volt a conscriptiókból, igen bajos lévén dicákat³³⁷ csinálni belőle, alkalmasint csak egyesség útján készítette el a küldöttség a porták aránylagos számát, és azt az ország gyűlése is helybe hagyta. Ekkor a felső megyéknek a portájok kevesedett, némely alsó megyéknek pedig szaporodott.

Mikor bevégeztem az összeírást, a kancellárhoz, Reviczkihez felmenvén Bécsbe, azt kérdezte tőlem, mit ítél az úr a conscriptoról, lehet-e abból tökéletes portális elosztást csinálni? Bátor voltam azt felelni, csekély véleményem szerint a portális conscriptionak csak 3 rubrikájának kellett volna lenni, mint József császár alatt volt, t.i. a fő, a ház és föld. Erre azt felelte a kancellár, hogy én is abba a vélekedésbe vagyok, mert a fejét, házát, földjét senki nem tagadhatja el, és az állandó fundus, de ha barmok is conscribáltattak, az minden évbe[n] változván, állandó adót rávetni bajos.

A felső megyebeli conscriptores szüntelen panaszolkodtak, hogy az Alföldön a barmoknak huszadrészét sem adták fel, mert történtek p.o. Diószegen 3 csordás és négy csürhész íródott a conscriptióba, azonba[n] 12 db. tehén és 30 db. sertés íródtak be, amikor a Sopron vármegyei paraszt még inkább többet adott fel, mint volt, gondolván, hogy herceg Esterházi majd több legelő adásra fogja szorítani a konzílium. Meg kell vallani, hogy a nép oly vallásos és morális nép volt, hogy én ugyan, mint alföldi ember gyönyörűséggel működtem ezen megyében, látván a nép erkölcsösségét, mely megtetszik abból, hogy Sopron megyének 280 ezer lakosai közt összesen 60 rabnál nem volt több a herceg és a megye tömlöcébe[n].

Voltam Vondorfbá[n] majálison, ahol legalábbis 1000 paraszt volt, és csak egy részeg ember sem volt, hanem danoltak, táncoltak jó kedvvel és részeg embert se láttam. Meg nem állhattam, hogy Nagy Pálnak – kivel mentünk ki Sopronból a majálisra – azt ne mondjam: „Ha az alföldi csárdába ennyi ember gyűlné össze, legalább 30 halva, 200 pedig verve lenne.” Nagy Pál nevette, pedig igaz, amit mondtam. Biharba 350 ezer ember közül [!] a megye és az uradalmi juris directiok tömlöcébe[n] egyre másra van szinte 2000 rab.

A 830-i országgyűlés csak coronantialis dieta volt, mert Ferenc fiát V. Ferdinánd[ot] még életébe[n] megkoronáztatni kívánván, a fent írt évbe Pozson[y]ba országgyűlésre meghívta a rendeket. Ezen koronázás az öreg Ferencnek nagy öröme volt, örömmel nézte az erkélyről, mikor a templomba kísérték Ferdinándot és az erkélyről üdvözlötte az ifjú királyt.

Az 1832-i országgyűlés 4 évig tartott, az már még nevezetesebb volt az 1825-inél. Ebbe[n] fejtette ki az opposíció a morális erejét [!], eredményét ezen országgyűlés-

³³⁷ Dica: adóegység.

nek a kinyomtatott törvénycikkekből láthatjuk. Minthogy pedig a politikai pályán ez-
előtt működött egyéneknek jellemrajzát leírtam, ú.m. Rhédey Lajosét, következetes-
nek látom a többi érdekes egyéneknek is életrajzát leírni, mely[ek] is a megye politikai
vallási és nemzetiség ügyében magukat kitüntették.³³⁸

Tisza Lajos, ki főjegyzőből első alispánnak és 1832-be[n] követnek elválasztatott,
főszerepet vitt. Az iskolai pályáját dicséretesen végezvén, 825-be[n] első aljegyző,
828-ba[n] főjegyzővé lévén, mindenek figyelmét magára vonta, melynek következté-
ben első alispánnak és követnek a legnagyobb többséggel elválasztatott. Beöthy Ödön
lett követtársa, ki noha eránta mindig ellenszenvvel viseltetett, de az országgyűlésen
Beöthy Ödön is elismerte hazafiúi érzelmeit a lengyel ügybe[n] mondott szónoklatára.
És véle fél évig a legjobb egyetértésben volt, úgyhogy amint levelébe nékem írta, nem-
csak az, hogy megelégedett vele, hanem tökéletesen ki is békélt, melyen való öröme-
met neki levelemben ki is jelentettem. Azonban hogy tavasszal egy pár hétre engede-
lem mellett hazajövé, a debreceni, Szent György napi vásárra elmenvén (Reviczky
Menyhért ebédre hívta, kit is több Bihar megyei baráti is elhíván, a beregi követ és
Füzeséri Gábor e vendégek közt ott lévén) ebéd után jókedvvel beszélgettek. Tisza
Füzesérynek, ki nagyon is kormányérmű ember volt, ki utasításánál fogva az or-
szággyűlésen azon orvosa,³³⁹ ki Ferdinándot akkor, mikor Schönbrunba ment, és egy
tiszt a kocsiba reá lőtt, ki el is fogatott, magyar nemesnek ajánlotta, Tisza azt mond-
ván néki: „hát azt a kocsist, ki a lovat hajtotta, miért nem proponáltad magyar ne-
mesnek?” Füzeséry az orcáját félkezével megsimogatta ezen szavakkal: „Lajos hadd
el! Ne légy olyan tüzes hazafi.” Tisza ezt az arcán simítást pofonvágásra magyarázván,
öszve vissza pofozta, úgyhogy dulakodás lett belőle, és e[z] falhoz taszítván Füzeséryt,
a falon lévő tükröt öszvetörte. S ennek a híre eljött Váradra, kaptak rajta az irigyei és
az országgyűlésre is felírtak. Ott több követek is kinyilatkoztattak, hogy ha felmegyen,
vele egy széket nem ülnek.

Beöthy Ödön ugyan nekem ugyan csak ennyit írt, hogy Tisza fel nem jöhetvén,
más követről gondoskodjunk, ő akkor Budaházy Antalt proponálta azon okokon, a
systematicai deputationak a törvényhozás része jövé, tárgyalás alá, olyan juridicalis
ember kell mellé, mint Budaházy, és ezen meg is nyugodtunk. Történt azonban, hogy
a derék Kölcsey Ferenc, kinek a szatmári kormánypárt utasításával ellenkező infor-
mációt küldvén, hivataláról lemondott, ekkor mindnyájunknak, kik az ellenzék tagjai
voltunk, felvillant, hogy mivel Kölcsey itt Biharban, Álmosdon született, azonba[n]
Biharba[n] is, valamint az egész országban becsültetett, Beöthy Ödön mellé követnek
ötet küldjük. Én is evégett mindent elkövettem mellette, írtam báró Veselényi Mik-
lósnak, hogy az ő kijövele a követválasztási gyűlésre múlhatlan szükséges lévén, jöj-
jön ki. Ki is jött, de mivel gróf Zichynek az utasításába az volt, hogy Kölcsey követsé-
gét minden módon akadályoztassa, a magistratus által mindent elkövetett, hogy a
külföldi nemesség Budaházyra adja a szavazatját. Egy próbát tettem Budaházyval,
mint követ, testvérem Budaházyznénél fogva atyámfia volt, hogy Kölcsey mellett
mondjon le ezen pályáról, mert a hon érdeke azt kívánja. De ő azt felelvén reá, hogy
őnéki ez nagy szerencse lévén, familiáját is vele emelvén, ha elválasztják, nem léphet
le. Ekkor Veselényinek ezt mondván, én semmire sem mehettem, próbálja meg a báró,
ha több hatása lenne, de őnéki is ugyanazt mondván, a báró ezen szavakkal vált el
tőle: „noha a hazáért ezt meg nem teszi, a magyarok istene verje meg az urat, hogy
soha családi körébe vissza ne jöhessen, hanem Posonyba vesszen el”.

³³⁸ Itt Szilágyi Lajos lapszéli jegyzete: „Az 1832-i országgyűlés szelleme a Beöthy Ödön hozzám írott, s
ide rekesztett leveleiből megismerhető.”

³³⁹ A szó későbbi beszúrás.

Ekkor a főispán Tisza Lajost vévén föl eszközül, ki a rajta esett történet miatt mind a viceispánságtól, mind a követségről lemondott, meritumot a főispán alatt a jövő időre szerezni akarván, a váradi járás küldöttségének is lévén elnöke, Budaházy nagy többséggel elválasztatott, úgy hogy Kölcsénynek csak 600 szavazatja lett. De Budaházy a két utolsó ülésbe[n], mikor a megszentezett törvények kihirdettettek, mely soká, szintén 12 óráig tartott, megizzadván, hazament, meghűlésből oly nyavalyát kapott, melybe 8-ad napra meghalt, és Po[z]sonyba[n] temettetett el. Eszerint a Veselényi átka megfogta, nyugodjanak porai békével.

Tisza lemondván a viceispánságról, Tisza helyett Fráter Mihály, ki sárréti főszolgabíró volt, első viceispánnak, mint közkedveltségbe lévő egyén, elválasztatott, és az egész ország gyűlése alatt folytatta. A követválasztás után Tisza a gyűléseket szorgalmasan járta, és mindenekre hazafi érzellemmel nyilatkozott. Az ország gyűlésének vége lévén, gróf Zichy restaurációt tartott, és kandidálván Tiszát, elválasztotta ismét első alispánnak. A restauráció után mindjárt Beöthy nagy pártot alakított ellene, elkezdődtek a személyeskedések, és a gyűlések majestássának vége lett. Úgyhogy gróf Zichyt is sokszor sértegették, melyért ő a főispánságról lemondott, és maga helyett Lónyai János kamarást kérte, ki is hajdan ifjú korába gróf Rhéday alatt aljegyző volt, és igen nagy kedvességű ember volt, de mivel Rhéday alatt szolgáló és Lónyai Gábornak veje volt, a Beöthy pártja kormány embernek kikürtölvén, igyekezett a köznemes-ség előtt mint kormány emberének a hitelét lerontani. A gyűlésekben minden alkalommal sértegették, mely miatt éppen akkor, mikor a restauráció tartását megígérte, az adminisztrátorságról lemondott, és maga helyett Tisza Lajost ajánlván, csakugyan ki is neveztetett adminisztrátornak, mely Beöthy pártjának nagyon fájt. Tisza meggyőzte magát s igyekezett a Beöthy pártjával kibékülni, melyet azzal bizonyított be, hogy Beöthy Ödönt felkérte, hogy az első viceispánságra kandidálhatná-e. Beöthy nyilatkozott, hogy felvállalja a viceispánságot, hogy titkos érzelmeinek eleget tenni több módja legyen, kandidálván, elválasztatott. Mindnyájan azt hittük, hogy ez a kibékülés a Beöthy részéről oly szívből lett, mint a Tisza részéről, de ebben megcsalatoztunk, mert még nagyobb számú pártot alakított ellene. Úgy hogy alig telt el 2 év, 32 egyén írt alá egy feladást Tisza ellen, melyet a nádornak és a császárnak felküldöttek, és a nádor, ki már akkor, meg kell vallani, az oppozícióval kokettírozott, mégpedig azért, hogy halála után a fiát válasszák palatinusnak, azt a hibát tette, hogy leküldte a megyének, hogy hallgattasson ki a gyűlés, elfogadja-e ezeket a vádakokat. A gyűlésbe[n] felolvastatván, teméntelen sok íratta fel a szavazók közül a nevét, aki szólni kívánt, a[z] lévén a cél, hogy a gyűlés fogadja el. Pappszász Lajos, mint ki Beöthy helyett viceispán lett, igen nyomósan és lelkesen nyilatkozott, melyre aztán az ifjú szónokok igen terjedelmes és valóba[n] durva nyilatkozatokat tettek, de megunván a sok cifra beszédek, a nagyobb rész votumot kiáltottak, melyet mint a többség akaratját, az elnök adminisztrátor kimondva a Beöthy pártja minden lármázása ellenére a küldöttséget ki-nevezvén. A küldöttség más terembe kimenvén, öszveült és a szavazatokat öszveírta, a Beöthy pártjából szavazni csak 26 egyén menvén, a feladás ellen 8 száz, mellette csak 26 szavazott, melyér kommissziót kértek a feladók, sőt maga az adminisztr.[átor] is feljelentvén, kir.[ályi] biztos Földváry Gábor Pest megyei adminisztrátor neveztetett ki. Ki is egyenes és minden szenvedéj nélküli egyén lévén, a vizsgálódást egy néhány hónapig folytatván és bé is végezvén, felterjesztette és azzal a királyi biztosságról lemondott, és helyette Krassó megyei adminisztrátor Kiss neveződvén ki, de ő el nem fogadván, Andrassy Esztergom megyei adminisztrátor lett a királyi biztos, aki szintén egy évig folytatván a vizsgálódást, mégpedig Tisza elleni ellenszenvvel bevégezte és felterjesztette, de arra semmi rezolúció nem jött. De a 47-i országgyűlés bekövetkezvén, az oppozíció figyelmét nagyobb tárgyakra vonta, amikor már Kossuth állott az élére a reformnak, melynek következése a forradalom lett, mely alább Hunnia borúja

és derűje című röpiratomba[n] le van írva. Annyit mégis merek írni, hogy valamint Beöthy Biharba[n], úgy Pestbe[n] Kossuth Lajos izgatták az ifjúságot és a proletariátusokat izgatták a forradalomra, úgy a parasztságot is. Mely mind a hazaszeretet és a szabadság színe alatt nőtt annyira, minek következtetéseit most már azok is érzik, akik a reformot forradalmi ténnyé vinni ellenzettük.

De ideje, hogy a Ferenc életrajzait bevégezzem. Ennél jobb lelkű, vallásos fejedelem, de nála türelmesebb fejedelem II. József óta nem volt. Nem is történt sérelem az alkotmányra, csupán 30r, de annak is a minisztérium és a kancellárián lévő nagyurak voltak okai, mert az 1ő volt 1822-be[n] az adó önkényes felemelése, erre is gróf Almássy Ignác és báró Ötvös bírták reá, és a magyar királyok alatti törvényekből magyarították ki Ferencnek, hogy in extrema necessitati teheti ezt a király. Ezen királyi rendeletet sok megyék adminisztrátorai effektusba vették, de a többsége a megyéknek ellene volt, és méltán is. Biharba[n] Rhéday pontosan effektusba vette és számos vármegye. Azon megyékre, kik törvénytelen végzésnek nyilatkoztatták, királyi biztosoakat küldöttek, és több helyett még katonaságot is vittek a királyi biztosok.

Erre egy nótát csináltak Almássy Ignác és báró Ötvös ellen, mint társaságokba énekeltek, mely e volt:

Megholt Zrínyi és Rákóczy

Támadt ördög és Almássy

Kik árulják az országot

Vele a szép szabadságot.

2-ik volt az adminisztrátori rendszer, az igen nagy szenzációt csinált az egész országban, pedig a sérelem egyedül a nevezetbe lehetett. Mert ez, az igaz, nem egzisztált a magyar alkotmányba[n], de az insurrekció szóról szóra a régi magyar királyok alatt a főispányi kötelességekről hozott törvényekből volt kidolgozva, de mivel ezek szerint a főispányoknak igen nagy hatalom volt adva, ezt az antiprezidiális emberek nem szerették. A derék Deák Ferenc, aki egy volt a legszolidusabb, realisabb hazafiak közül, azt mondta a diéta előtt reá a gyűlésén, hogy próbáljuk meg ország gyűléséig, és ha látjuk azt, hogy az adminisztrátorok nem élnek vissza hivatalaikkal, fogadjuk el és a jövő országgyűlésen az adminisztrátori nevezetet töröljük el. De több vármegyében[n] roppant ingerültséget szerzett ezen rescriptum. Mivel a régi főispányoknak azon megyékbe[n], ahol főispányok voltak, birtokoknak is kellett lenni, és folyvást ottan lakni, most pedig kevés főispány lakván a megyében[n], ezen rendszer szerint ott kellett lenni, akik arra nem resolváltak magokat, hogy ott lakjanak, azok helyett adminisztrátorok neveződtek ki, még az örökös főispányok helyett is. Elkövetkezvén az ország gyűlése, minden vármegye ezért szólalt fel az adminisztrátori rendszer ellen, a mágnások táblája is mind ellene mondván, a király is elállott ezen rendszertől.

Végre Lajcsák püspök által a vegyes házasságokban kiadott püspöki rendelete nemcsak Biharban, hanem az egész országban nagy ingerültséget okozott. Akkori első alispán, Tisza Lajos igen lelkes felterjesztést tett a nádorhoz, még a bekövetkezett gyűlés előtt, és arra a nádor igen kedvezőleg válaszolt. A gyűlés bekövetkezvén, én szintén első voltam, ki a pásztorálét elolvastam, melyet a kölni érsek pásztoráléjának – mely nagy Németországban is oly ingerültséget okozott – megolvastván, úgy találtam, hogy ez, mit Lajcsák püspök a megyebeli plébánosoknak magok ahhoz alkalmaztatás végett elküldött, valóságos másolatja volt. Megvallom, hogy mikor megolvastam, főlelképásztori szellembe írottak találtam, és nem is tettem volna ellene oly felterjesztést a gyűléshez, mint amilyet tettem. Hanem mikor az instrukciót,³⁴⁰ mit legelőször egy plébánosnál én olvastam meg, azt már nemcsak főpásztori szellembe nem írottak, de a protestáns vallást lealacsonyító és minden keresztényi türedelem nélkül

³⁴⁰ Célzás Lajcsák 1839. április 22-én egyházmegyéje papjaihoz intézett utasítására.

írottnak találtam, mert sok plébános oly botránnyal hajtotta végre, mely a keresztény vallás erkölcsi szelleme ellen gyakoroltatott. Mert eset volt reá, hogy egy plébános a vegyes házasságokat a szemétdombra vitte és ott végezte el is az öszveadást, mely csak annyi állott: fogjátok meg egymás kezét és mondjátok: Isten téged úgy segítjen. Melyet elmondván a vegyes párok, azt mondta, no mármost tett meg [sic!], ezért ugyan akció alá esett, de a per elsimítódva. De több eseteket is tudván, a gyűlésre egy felterjesztést tettem, mint aki a bihari egyházvidék ülnöke voltam, felterjesztettem a reá tett lelkes végzéssel együtt, meg lehet látni az első csomóba a felterjesztést a következőknek, a megye felküldötte, mely roppant ingerültséget okozott.³⁴¹

Ezen felterjesztésekre egy kat.[olikus] pap először írásba, mit hozzám elküldöttek, írt egy recenziót, természetesen személyeskedéssel és durva kifejezésekkel.³⁴² Kevés idő múlva az univerzitás nyomdájába 2000 példányba kinyomtatta, a címre ez az Antipasztoráléra parainesis. A kisdédóvóintézet javára. Hozzám is küldöttek egy példányt, én akkor mindjárt feleltem reá, de nem oly gorombán, mint a nyomtatásba volt, úgy hogy sokan a kat.[olikus] papok közül azt nyilvánították, hogy valósággal, nagy mérsékléssel van írva. Én ezen feleletemet Kossuth Lajosnak, mint akkori újságírónak felküldöttem, hogy az újság lapba adja ki, de visszaküldötte, mert ő előtte nekem originale peccatumom volt, mert én csak gróf Széchenyit nyilvánítottam legnagyobb státusférfinak, holott ő akart annak tartatni. Azomba történt, hogy a társalkodói újságba ezen szavakat olvastam: valami Básti nevű az antipasztoráléra egy ily című röpiratot bocsátott ki, Az antipasztoráléra parainesis, a kisdédóvóintézet javára, ennél fogva a kisdédóvóintézet elnöke közhírré teszi, hogy ebből a kisdédóvóintézetnek egy xr sem adódott, és ez az intézet el sem fogadta volna, az ily tartalmú gúnyiratból bejövő summát. 2000 exemplart 2 ezüst húszasával eladván, a mind a zsebjébe maradt az írónak.³⁴³

Egyébiránt mind a felterjesztésemet, mind az arra tett végzéseket, mind ezen gúnyíratra tett feleletemet, úgy a második felterjesztésemet is az arra írt végzéssel együtt a mellékletekbe rendibe meg lehet látni,³⁴⁴ úgy több, ezeknek következésibe tett nyilatkozatomat is, melyből az akkori szellemet meg lehet ismerni.

A 2. felterjesztésemben azt kértem, hogy addig is, míg az országgyűlésen ebbeli kérelmét a protestánsoknak orvosolná, kérem a karokat és rendeket, hogy engedjék meg lelkészeinknek, hogy miután a pasztorálé szellemébe megtörtént esketés végbement, a vegyes párok, ha az iránt lelki nyugtalanságot éreznek, elmeheessenek a ref.[ormátus] lelkészhez áldást kérni és azok bátran adhassanak.³⁴⁵ Ez el is határozatott, de a vegyes párok közül csak egy példát sem tudok, hogy ezt tették volna. Pedig mikor a gyűlésen egy kanonok és egy kat.[olikus] táblabíró ellene szólott, de csak ketten voltak az ellenmondók, a gyűlésbe azt mondtam, nemcsak úgy léptem fel a pasztorálé ellen, mint református, hanem mint atya is, mert egyik leányomat katolikus vévén el, a templomba véghez vitt szertartás bennem semmi változást nem tett, mert a kat.[olikus] vallás dísz-szertartása szerint ment véghez, melyet a törvény kíván. Vannak fiaim, kik kat.[olikus] nőt vehetnek, mit ellenzeni szégyenlenék, és ha a családomból egyik gyermekemet a kat.[olikus] vallás szertartásai szerint eskették meg, a másikat ily gyalázatos módon a pasztorálé szellemében kiadott instrukció szerint es-

³⁴¹ Szilágyi Lajos *Antipasztorálé* néven elhíresült beadványára és következményeire utal, ld. Dokumentumok, I.2. rész.

³⁴² Ez Gózonny Dániel röpiratára vonatkozó célzás, Szilágyi rosszul tudta, hogy a szerző katolikus pap volt.

³⁴³ Ld. erről a bevezető tanulmány vonatkozó részeit.

³⁴⁴ A Szilágyi által említett mellékletek nem az emlékirat végén, hanem hagyatékának különböző állagiban találhatók.

³⁴⁵ Ld. Dokumentumok, I.5. rész.

ketné meg a plébános, nem tudom, mire vinne azon pap iránt atyai érzésem. Amint-hogy egyik fiam katolika nőt vett, de ezen eset nem történt meg, mert [a] kat.[olikus] apa megegyezésével ref.[ormátus] lelkész eskette őket öszve.

A leginteressantabb egyének között, kik főszerepet vittek, fő helyet érdemel Beöthy Ödön.

A jellemrajzát még a forradalom után írt Hunnia borúja és derűje cím alatt írt röpiratomban megírtam, alább olvasható. Egyébiránt mivel senkivel a megyébe oly szoros barátságba, miolta a katonaságból hazajött, 820-tól fogva nem volt, mint velem, mert őtet senki úgy nem szerette, mint én. Én őtet legjobban ismertem, mert figyelemmel kísértem mind magány életébe, mind megyei és országgyűlési pályáján. Az ország gyűléséről csak velem levelezett, melyet száznál több leveleiből bebizonyíthatok, melyek közt 60 db. az irományok közt eredetibe olvasható.

Amint a katonaságból hazajött, amikor még főhadnagyi rangjáról is lemondott, Szlávi Jánossal, ki egy volt a legszolidusabb hazafiak közül, társalgott, és mind velem, kivel szomszédságban lakott, H.K. Kovácsiba,³⁴⁶ mivel a maga pusztája, Marja városánál még árendába volt, ott árendált egy kis jószágot, és elvonulva oda ment lakni, én a szomszédba[n] lakván, H.K. Pályi³⁴⁷ jószágomba ritka hét volt, hogy gyalog át nem jött hozzám, mit én is viszonztam. Látván szép talentumait, a publikus pályára való fellépésre serkentettem, melynek következése is lett, hogy minden publikus könyveket, mik Némethonba[n] németül és franciául kijöttek, meghozatta, azokat elolvasta, mégpedig a szobájába[n] sétálva, nagy fenszóval, miáltal még a szónoklatba[n] is gyakorolta magát, mire természeti hajlama volt, német, francia nyelvben tökéletes volt. Ezen könyvek olvasása által annyira belejött a politikai dolgokba, hogy mertem őtet a közhelyen teendő szónoklatra is serkenteni, előadása, beszédje és hangja valódi szónoki volt, és a publikum figyelmét kezdte magára vonni, úgy hogy 1830-ba[n] követi pályára is felléphetett. De mielőtt e[z] történhetett volna, azt mondván néki, hogy már a követségre tökéletesen kvalifikáltad magadat, de még egy nagy híjad, t.i. deákul nem tudsz, a[z] pedig egy magyarországi követnek múlhatatlan kellék, mert a múltlyát alkotmányunknak csak az tudhatja, aki deákul tud. Ekkor azt mondván, nohát, egy előkelő deákot kerícs nekem Debrecenből, a jövő telet reá fordítom. A deák neve Lócsi [?], ki már a kollégiumi kurzusát bevégezte, ment szeniornak következett, kihozattam és oly vasszorgalommal tanult, ment reggeli 8 órától délig, 12 óráig, élután 2 órától 6-ig. Szüntelen az asztal mellett, mint az oskolás gyerek, tanult, különben is azt lehet mondani, hogy nyelvzeni volt, mert a francia és német nyelvet tökéletesen beszélte. A deák nyelvvel is tavasszal készen volt, igaz ugyan, Kovácsiból fél évig ki nem jött, hogy nékem húsvét előtt egy levelet írt, mégpedig klasszikus deák nyelven, melybe[n] átalhítt examenre, amelybe minden klasszikus római auktorokra úgy fordított, hogy Heyne és Budai Ézaiás sem fordíthatta volna jobban. Eszerint a követi pályára készen lévén, mielőtt én a protestáns nemesség előtt is úgy mutathattam ki, hogy a gyűléseken a vallás szabadságát ő védi leghatályosabban. Négyezer protestáns votummal elválasztott követnek 1830-ba[n]. Ez a rövid ország gyűlése néki rosszul ütött ugyan ki, mert nemcsak hogy megbetegedvén, haza kellett jönni, és helyette a 6 hétig megtartott ország gyűlésére testvér bátyját, Lászlót küldöttük fel, hanem azért nem jól ütött ki, mert Nagy Pál lévén az előbbeni országgyűlésen is a kitüntetett követ egyike és nagy presztízse lévén, Beöthy legelőször felelvén Nagy Pálnak, mi Nagy Pálnak nem tetszett, röviden ennyit mondott Beöthynek, hogy nem húslimitáció ez. Hazajövéen Pozson[y]ból, a váradi fürdőbe 6 hétig, orvoslás után tökéletesen helyrejött egészsége, úgyhogy 1832-i országgyűlésére követnek elválasztott. Ámbár sokáig vi-

³⁴⁶ Hegyközkovácsi, Bihar megyei település.

³⁴⁷ Hegyközpályi, Bihar megyei település.

tatkoztam véle, ment Tiszának, ki mint alispány választatott el, nem akart Tisza társa lenni, de a választás előtt oly okokat mondtam neki, melyek meggyőzték a fellépésre, el is választották. Mint oda fentebb megírtam, még fél évig együttműködtek, legjobb harmóniába[n] voltak, mely a diéta végével két éles törre [?] változott. Mint feljebb ő a közfigyelmet azzal nyerte meg, hogy a Lajcsák püspök pásztoralyára a gyűlésre beadott felterjesztésemet igen lelkesen védelmezte, mégpedig nemcsak a gyűléseken, hanem az ország gyűlésén is. Tiszával úgy egyeztek meg, hogy Tisza az országgyűlésen a lengyel ügy mellett szónokoljon, ő pedig a vallásügybe, és abba[n] igaza is volt Tiszának, hogy néki adta által a protestáns ügyet, mert sokkal hatályosabb volt egy katolikus [62.] ember pártfogása, mint a reformátusé. Lajcsák püspök látván ezt, hogy még ő katolikus létére viszi a protestánsok mellett a főszerepet, egy levelet írt néki, melybe az exkommunikációval is megfenyegette,³⁴⁸ melyre Beöthy igen lelkesen válaszolt, mely levele a vallásügybe írt irományok közt olvasható, meg is érdemli az olvasást. Lajcsák püspök halála előtt püspöki hivatalát letévén, a kapucinusok zárdájába ment és ott halt meg, mire alkalmat leginkább az én általam gyűlésre beadott második felterjesztésem foglalatára ellen Lajcsák püspök által tett protestáció adott alkalmat, melyet, mivel a gyűlés a jegyzőkönyvbe beírni nem engedett Lajcsák püspök tüzesen beszélvén, Beöthy Ödön ezeket felelvén reá: Ne induljon fel nagyságod azért, hogy a protestáció be nem vevődik, azért nyugodtan lehet, mert nincs a két magyar hazában oly vakmerő ember, ki a nagyságod jellemét ösmérve hogy fel is merné tenni, hogy ezen protestációt meg ne tette volna. Ekkor a gyűlésből kiment, és többé gyűlésre soha nem járt, de Beöthynek a fentebb említett főpásztori levelét elküldötte és ezzel publikus pályáját bérekesztette, mert a zárdából haláláig soha ki nem jött.

Egyébiránt Beöthyt utoljára a hiúság elragadta, úgyhogy már nem annyira hazaszeretete, mint szenvedélye vezérelte a szónoklatát, mert ezentúl csak mint izgató működött a gyűléseken, és az ifjúságot úgy felizgatta, hogy utoljára úgy járt véle, mint mikor a török háborúban József császár nem nagy szerencsével folytatván a háborút, Laudon fővezértől azt kérdezte, hogy vajon nem jó volna-e a magyar insurrekciót felültetni. Laudon erre azt felelte, hogy a magyar insurrekciót könnyű lesz ugyan épen most a lóra felültetni, de majd nehéz lesz róla leszállítani. Beöthy is így járt, mert viceispány korába, és mikor főispány lett a 48. új alkotmánnyal, az ifjúság kikapott rajta, és csaknem egészen depopularizálta, úgyhogy ha Kossuth, mint kormánybiztost először a rác táborba, onnét Erdélybe el nem küldi, minden tekintélyét elvesztette volna. Igazán mondom, a presidiumra éppen nem való volt, úgyhogy a presidialis hivatal alatt mondván, semmi tekintélye nem volt Erdélybe, meg Bémmel [!!!] is úgy bánt, hogy Bém megírván Kossuthnak, hogy vagy ő nem lesz vezér, vagy Beöthyt Erdélyből rendelje ki. Mit Kossuth meg is tett, és Debrecenbe hívta, de itt is Kossuthal összeszólalkozott, azt kérdvén tőle a függetlenség kimondása után: Mondd meg hát már most, mi lesz a hazából? Melyre Kossuth azt mondván, hogy ő azt maga sem tudja, melyre Beöthy: Hát ha így van a dolog, minek is fogtál hát hozzá? Minek tetted fel a haza sorsát egy kártyára? Ekkor Kossuth elküldte Bukarestbe consulnak, és onnét Konstantinápolyba követnek, de Brassónál tovább nem mehetvén, mivel a muszkák bójettek Erdélybe. Onnét hazajött és Aradra menvén, minisztériummal, onnét tekervényes utakon kiment az országból, ez az útja is igen sajátságos volt. Ment Bécsbe, október 20-án megérkezvén, november 15-én Bécsbe[n] volt anélkül, hogy a polícia megtudta volna. Bécsből, mint hajókötelhúzó, úgy ment ki, mikor már bátorságba[n] volt, nőjének azt izente, hogy én mint kötelhúzó úgy jöttem ki, mert ha bent maradok a hazába, ekkor engem húzott volna a kötel. Londonba[n] is Jerze szigetén töltött egynéhány évet, ekkor a felesége a kisfijával hozzá akarván kimenni, passzust kapott

³⁴⁸ Ez Lajcsák Ferenc 1839. május 27-én Beöthyhez intézett levelére vonatkozó célzás.

és Hainburgba ment a neje eleibe, ahol néhány napot töltvén a családjával, amint elbúcsúzott tőle, 24 óra múlva a szíve megrepedt és megholt. Egy Vanios nevű debrecenyi születésű nagykereskedőnél halt meg, aki igen nagy pompával temettette el, nyugodjanak porai békével.

Két válasza, mely az irományok közt olvasható, néki remek munkája, valamint a vallásügybe mondott beszédje, mely hasonlóul az irományok közt van, a gróf Vay Ábraháméval együtt, mely mindkettő remek szónoklat. Az első válasza alkalmat adott a gyűlésnek azon végzése, mely az én propozíciómra végződött, mely szerént a képe lemásolását és a teremben a gróf Szécsényi [!] képe mellé leendő felfüggesztését kértem. A kép lemásolását megtagadta ezen válaszával, mely olyan levél, mitől a gyűlésbe, azt mondtam, ilyet csak Arisztidész írhatott.³⁴⁹

A másik válasza Lajcsák levelére való válasz, mely hasonlóul remek levél. A bent lévő Szentírásból kivett hivatkozásokat Nagy István kisszántói lelkész kereste ki, ki-nek is jelleme az irományok közt lévő Hódolati Írásból tudható. A forradalom alatt esperessé lett, és mint esperes a nemzetőrökkel Erdélybe ment, mint közbíró, melyért több évig börtönbe is volt.³⁵⁰ Ezen hódolatot is érdemesnek találtam mellékelni, mert az akkori idő lelkéhez alkalmazva van, legremekebb a Petőfi forradalmi verseivel együtt.³⁵¹

Végül a Beöthy Ödön életrajzához még mellékelni talán nem lesz érdektelen, hogy mikor a többek közt Tisza ellen azt a sok részbe[n] sértő és durva kifejezésekkel teljes szónoklatát megsokallottam, ezen szavakat mondtam (miután a köztünk való barátságnak az ő részéről vége lett), azóta még csak nem is beszélünk egymással, mit én részemről most is sajnálok, de már megsokallottam az impertinenciát.

Miután az Andrássy elmenetele után egy commissionális tárgy jött vitatás alá, és ebbe végzést akart Beöthy pártja által kivinni, azt mondtam, kérem táblabíró urat, várják el már a felség rezolúcióját, ne járjanak két úton, hogy a gyűlésbe személyes elégtételt vegyenek önnagyságán, mielőtt a rezolúció megjönne. Egyébként elmondhatná a táblabíró úr az önnagysága irányába a reformátusok penitenciális könyörgéséből ezen szavakat: „Tégedet megbántottalak sok bűneimmel, gonosz szómmal, úgymint: látásommal, hallásommal, irigységgemmel, mordsággommal, szitkos, átkos voltommal, haragtartásommal”.

Mennyire elragadta a hiúság ezen a különben rendkívüli embert, melynek a következése lett, hogy az ifjúság közül Szacsavay Imre nevű szemtől szembe Tiszának azt mondtotta: „már ha Pesten két fiakker öszve vész, nem azt mondja, hogy tu huncz ut [huncut], hanem tu Luka, tu Tisza.”

A Ferdinánd kormányára nagy homájt vetett az, hogy Tiszának átaljába[n] semmi satisfactiot nem adott, mert a Földvári rekatioja [sic! értsd: reakciója], az Andrássy se volt olyan, hogy kegyelmet részére érdemlett volna. Melynél fogva a Beöthy pártja elérte azt, amire törekedett, mert Tisza a gyűlésben többé nem járt, a gyűlés e tekintetnek annyira is vége lett, hogy már csendes alkotmányú [értsd: alkatú] ember a gyűlésbe nem is járt, mert Beöthynek ezen kinyilatkoztatásai, mik a Hunnia borúja és derűje című röpiratomba meg vannak írva, az ifjúságot a legnagyobb féltelenségre vezette. És ez tartott így a 847-i ország gyűlésig, mely szellem az ország gyűlésére is átalmenvén, előre lehetett látni, hogy ez utoljára forradalmat szül. Pest megye Bihar példájára Kossuth által éppen így felizgattatott, és egyesült erővel az ülések mindvégig

³⁴⁹ Széchenyi levele Bihar vármegyének: TtRENK.Kt. R 607. 111/d. Arisztidész (Ariszteidész): Kr.u. 2. században élt görög filozófus, az első apologétaként emlegetik.

³⁵⁰ Az említett lelkészről ld. pl.: Kupán István: Nagy István 1848–49-es szabadságharcos mártír lelkész emlékének idézése. In: *Partium*, 2014. 2. sz. 7–9. p.

³⁵¹ Szilágyi hagyatékában Petőfi Sándor: *A királyokhoz* (átiratában pontatlanul: *A királyhoz*) illetve *A nagyurakhoz* című verseinek kézirata maradt meg: TtRENK.Kt. R 607. 55. 6–7. p.

ily szellemmel folytatódta, mindaddig, még a forradalom ki nem ütött, mely forradalom a *Hunnia derűje és borúja* [sic!, fordított szórendben] című röpiratomba híven meg van írva. (Ezen következő 8 levelet csak akkor kell olvasni, ha előbb a 9. levélben kezdődő Hunnia borúja és derűje című iratomat az olvasó elolvasta.³⁵²) Melynek folytatása [!] következik a Ferdinándnak a trónról lett lemondásától fogva, 849-től egész a mai napi eseményekig.

A *Hunnia borúja és derűje* című röpiratomat, ha valaki megolvasta, és most már a 849-től 859-ig leírandó krónikát olvassa, első tekintetre ezekben a legnagyobb következetlenségre talál. Mert az ifjú császár a Pest vármegyei gyűlésen az István nádor beiktatásával mondott, úgy trónra léptével 2. decemberbe kiadott manifestumát, végre a Kis Pál kanonok³⁵³ által megtalált jellemrajzát (ki is 10 évig volt nevelője), ezeket a 10 évi uralkodásával, miután a 2. decemberi manifestumát, úgy a 4. márciusi chartát revocálta, öszvehasonlítja, elkeseredve kell megismerni hazánk és a magyar nemzet eránt merőbe megváltozott indulatját. Mert ámbár a forradalomba alig vett a nemzetnek 100-ad része részt, mégis ennek alkotmányát elvette, pénzét megsemmisítette, nemzeti nyelvét megsemmisíteni törekszik. Holott az olasz 5 milliomból álló nemzet együtt egyik részt vett a forradalomba, annak a forradalmi bankjegyét arany, ezüst pénzen béváltotta, nyelvét meghagyta és máig is az olasz az ausztriai bankót el nem veszi, hanem arany és ezüst pénzzel él. De mindemellett nyughatatlan és a forradalomra minden órán kész, a szegény magyar mindezek mellett is béketűrő és csendesen szenved az önkényes uralmát a császárnak, egyedül az időbe és a magyarok istenébe bíz.

Én megvallom, a röpiratba írt adatok által az elragadtatásig szerettem az ifjú császárt, úgyhogy a nagy reményimért sokan ki is nevettek. Annyival jobban fáj már most, hogy az azokkal ellenkező rendszert fájdalommal kell éreznem, és reményeim füstbe mentek. Mert a törvénykezési rendszer ugyan amint kihirdettetett, minthogy az a porosz kódexből volt nagyobb részt, mind a civilis, mind a fenytő rendszer, úgy találtam, hogy a régi törvényeinknél talán valamivel jobbak voltak, de azon halmaz magyarázatok, melyek napról napra küldettek le, ami jó volt is benne, elrontották, és a bírakat zavarba hozták. A bünyfenytő törvények ugyan Burkus országba jók lehetnek, ahol már a köznép az oskolák által jórészt ki van mívelve. De nálunk az oláhnak, amelynek oskoláinak is kevés számmal, még csak a múlt századba, Mária Terézia alatt kezdődtek, ennél fogva alig 100-ad részére alkalmazható ezen rendszer. Hozzájárulván még a bírának más országból ide bérrendelt nagy száma, kik az országot sem topographie, sem szellemileg nem ismerik, a nyelvet sem értették, mind a vizsgálódást, mind végre az ítéletet és bírói tekintést depopularizálták. Mikor látta a köznép, hogy más országokból egy kis pakkal, magas tetejű kalappal, és abban lévő egynéhány pár vatermörderrel³⁵⁴ és egy esernyővel hazánkba gyalog jött be, de megérkezvén a rendelt hejére, másnap már nagyságos úr lett belőle, minden tekinteteiket a hivatalnokok elvesztették, úgy hogy régenten egy esküdtnak nagyobb tiszteletet adtak, mint most egy megyei főnöknek. Hát még az a roppant szeméjzet, mely ehhez a rendszerhez alkalmaztatott, azoknak a régi hivatalnokokhoz képest roppant fizetések, melynek mind az adóból kell kitelni, hogyne nézné magyar őket, mint a nemzet zsírján hízóttakat. Mikor még Bihar egy megye volt, nem kettő, mint most, a domestica cassája legfeljebb 90 ezer volt, amelyből minden hivatalnok fizetése, országúti hidak építése kelt, a szeméjzet legfeljebb a conventionátusokkal együtt 100 szeméjre ment, most pedig a két megyébe többre megy kétezerrel is. Az adminisztráció, mind a törvényke-

³⁵² Utólagos beszúrás, a levelek az oldalakra vonatkoznak.

³⁵³ Ld. 289. sz. jegyz.

³⁵⁴ Vatermörder = keményített inggallér, vagy állógallér.

zés, mind a politikai, mindemellett is sokkal lassabban megyen, mert úgy vannak a hivatalnokok, mint mikor hajdanába a gátra rendeltettek ki ezer embert is, és egyik a másikkal dolgozni nem tudott.

Hát még a német nyelvnek az iskolákba való bevétele, mely szerint németül kell tanulni a tudományokat a magyar gyermekeknek, mi természetesebb annál, hogy a tudományokat se tanulja meg, a német nyelvet sem, és lesz belőlök, amikor az iskolából kikerülnek, superficialis³⁵⁵ ember, ex omnibus parum ex solo nihil. A magyar nyelv csak melleleg való tudomány lévén, az anyai nyelvben is hátramarad. Az a szerencse, hogy ez a magyar nyelv nyomása reakciót szülvén, minthogy crescit sub pondere palma, a lelkes hazafiak a magyar nyelvet még jobban művelvén, a tudományos világba a műveltségnek oly fokára vitték a derék literatúrok, hogy akár a német, akár az angol és francia nyelvvel is versenyezhetik [!] most a magyar nyelv. Valóba csudálkozni lehet rajta, hogy a miniszterek azt hiszik, hogy a magyar nyelvet meg fogják tudni semmisíteni, hiszen a magyar nyelv semmiféle európai nyelvvel semmi rokonságba nincs, ez eredeti nyelv, ezt megsemmisíteni nem lehet. Merthogy a lengyel nyelv úgy szólván, a mostani derék Sándor császár előtt lengyel honba megsemmisülni láthatott, ez nem csoda volt, mert a szláv és muszka nyelvből lévén, az eredetiségét elvesztette, és a muszka nyelvbe beolvadhat. De ez a mostani muszka cár felelevenítette, mert minden lengyelországi iskolába a lengyel nyelvet ismét bevitetvén, rövid időn [belül] a régi virágzására felvergődik, mert a kormányzásba a lengyel nyelvet Lengyelországba bévette, mely ezen derék fejedelemnek dicsőségére válik, a nemzet is eránta szeretettel és hálával viseltetik.³⁵⁶ Ezt pedig egy despota fejedelem teszi, akitől ezt még csak reményleni sem merték. A szomszéd Galíciába lakó lengyelekre is kiterjed ennek haszna, mert a galíciai lengyel mind az orosz lengyelországi iskolákba megyen tanulni. Ezen nagy császárnak még arra is kiterjedt figyelme, hogy a petersburgi univerzitásba magyar nyelv professzort vitetett, a katonai univerzitásba, melybe 2 ezer ifjú nevelődik tisztnek, a magyar nyelv tanítását bevitte. Zsidókat emancipálta, az angol, francia s több európai fejedelmek dacára.

Nemzetiség 1790-től 1859-ig.

A József halálával a magyar nyelv művelése mindjárt elkezdődött. 1-ször ugyan magyar újságok és pesti magyar színház által, melybe számos német színdarabok fordítottak magyarra, és azok egy oly társaság által adattak elő, mely solidus tanult emberekből állott, sok tábuláris prókátorok- és karakterisztikus egyénekből állott, két kötetbe ki is nyomtattatott. E mellé nevezetes versírók, eleinte Mátyásy Szabó László, Horváth Ádám igen jeles versezetet írtak, több kötetekbe. Ekkor Kazinczy Ferenc állott a magyar literatúrának élére, őtet követték számosan, mint Dugonics, Virág Benedek, Berzsenyi s többek, Csokonai pedig legnagyobb fokra emelte, utána Kisfaludy Sándor s számosan. Azólta száma nélkül jobbnál jobb költők keletkeznek, hát még a sok regényírók, kik közt fő helyet érdemel báró Jósika Miklós és számosan többek, hát még a sok tudományos írók, minden nemébe a tudományoknak, Gyöngyössy Szabó Dávid, Baróthy, Aranyka... [sic!] hát még a társulati tevékenység hazánkban.

1-ör a Magyar Tudós Társaságot kezdette gróf Széchenyi István 60 ezer conventionális forint alapítvánnyal.

2-or Magyar Gazdasági Egyesület.

3-or Tájék szabályozására alakult társaság.

³⁵⁵ Itt: felületes.

³⁵⁶ Az orosz cár nemzetiségi (különösen lengyel) politikájának meglehetősen leegyszerűsítő, elfogult bemutatása.

- 4-er a Takarékpénztár.
5. az 1-ső magyar általános biztosító társaság.
6. Kisdédóvó intézetek.
7. Gőzhajó s vasúti társaságok.

A többi vállalatok oda fentebb fel vannak jegyezve. A Szt. Istvány társulat és egy-néhány évek alatt a magyar literatúra, meg kell vallani, legjobban elősegítette a száma nélküli sok magyar könyvek kiadásával, mit követtek a Debrecenbe Révész Bálint helybeli lelkész és Pataki Erdélyi János tudományos munkái, melyek adódtak ki.

Az oskolák a forradalom után egészen újból rendeződtek, mégpedig minden vál-lásfelekezetek közt egyformán, de a protestáns szuperintendenciák, kivált mióta a német nyelven való tanítás kívántatott, nem fogadták el. Készebbek voltak a főgimnáziumi kiváltságokról lemondani, és az eddigi rendszert tartani meg, annyival is inkább, hogy mindazok, akik kapitálisokat ajánlottak a főgimnázium nevezete feltétele alatt a fundációkra, visszavonták, pedig csak a debreceni szuperintendenciából 350,000 forintra ment az ajánlás. Kivált, mikor tudtokra esett, hogy a kultuszminiszterium minden tudományukra jezsuiták és az ausztriai akadémiák professzorai által kinyomtatott könyveket küldöttek le, melyek az eddig tanított tudományos kézikönyvekkel nemcsak nem versenyezhetnek, hanem inkább tudatlanság könyveinek lehetne nevezni. Mert például egy brünni akadémia professzorának az ausztriai birodalom statisztikai leírásába Magyarországról ezen szavak vannak: Magyarországot nomád nép lakja, mely áll csikósokból és cigányokból. Ugyan hogy tanítanak a professzorok Debrecenbe, ahol ezelőtt 2 ezer tanuló is volt, most pedig az új rendszer szerént leg-feljebb 400 tanuló van 24 professzor keze alatt.

Ami az adórendszert illeti, Magyarországra nézve nem egyéb elszegényülés szisz-témájánál, mert a kulcsa is aránytalan, kereskedés nincs, pénzforgás nincs, hitelban-kok nincsenek. Akkorra való lett volna ez a rendszer, ha mint Angliában a kereskedés, pénz bőven és hitel lett volna, mert ott nemcsak az adót, de kölcsönpénzt is, amely napra kötelezve van, pontosan lehet fizetni. Mert amije eladója van az az angolnak, amely órába akarja eladni, eladhatja, ha pedig jobb árut akar várni, megyen a bankba és 2 percentimért kap, amennyit akar. De itt, ki a kivált birtokos gazda ember, aki pontos tudna lenni, ha akarna is, úgyhogy aki váltóra adja pénzét és váltóra veszi fel, mindegyik akarhatja ellenére is csalni akar, mind a kiadással, mind a befizetéssel. Mert csaknem fizikai lehetetlenség a pénznek pontos visszafizetése. Az angol nem panaszkodik az adóról, pedig az angolj lordnak a kocsi balján parádéből áll egy lakáj egy ezüstmarkolatú bottal, és attól fizet az angolj 10 font sterlinget.

A váltótörvény, hogy igazságos, azt tagadni nem lehet, mert hogy a hitelező biztos légyen abba, hogy pénzét, mit interesre kiadott, a kötlevel szerént minél előbb vissza-kapja, ez erkölcsileg is igazságot. De a hitelezők a váltókkal ily pénzetlen országba visszaélnék, mert nem 24, de 50 percentumra is adják pénzeket, és kereskedő ország-ba ez nem is lenne botrány. De hazánkba, ahol mondván semmi pénzforgás nincsen, ahol, ha eladója van is az embernek, nem számíthat arra, hogy a fizetés határideje alatt eladja, ami eladója van, megromlik annyira, hogy akarhatja ellen is nemcsak va-gyonába, de becsületébe is tönkrejut. A régi törvények igaz, hogy sokba, azzal hogy hosszasan fojtatódtak a hosszas törvénykezés miatt, minthogy a creditor, akinek egész vagyona a capitálisból állott, és kinek egyedül annak intereséből kell élni, és 20 évig is elfolyván a per, akkor is a sok törvényes orvoslások miatt oppozícióval ismét több évekre elhaladván az executio, még akkor is csőd üthetvén ki az adósra, a creditor éhel hal meg, és a capitális is odavész. És ezt büntetés nélkül hagyta a törvény, úgy-hogy kisebb igazságtalanság a váltótörvény, mint a régi törvények, és hogy ha ha-zánkba pénzforgás, kereskedés volna, mint Angliába, így egy volna a legjobb törvé-nyek közül.

A személy- és vagyonbátorságról az új pátensek szerint (mert törvénynek a pátenseket nem nevezhetem, mert nem országgyűlésen hozattak) ugyan mit mondhassak, mert rendőrség ugyan van felállítva és fényes sisakkal és forma ruhával ellátva, de a cél, amelyért fel van állítva, igen kevésbé érődött el, mert tolvajlás, rablás azolta sokkal számosabb, mint a megyei persecutorok korszakába voltak. Egyrészt, mert kivált az alföldi pusztákon, hol egy mérföldnyire is meglátja a tolvaj a rendőröket, mert fénylik a sisakja. Ha mégis megtörténik, hogy csakugyan elfognak egy tolvajt, mikor azt a vizsgáló bíró elébe állítják, és a temérdek sok paragrafusok szerint examinálja, úgyhogy a dolog eltéved a sok kérdésekbe. Hozzájárul ehhez az igen enyhe büntetés és a tömlöcbe lévő kényelmes életmód, úgyhogy sok oláh nem hogy félne a tömlöctől, még inkább kívánczik belé. Emiatt a rabok száma tízszerre nagyobb, mint volt régente.

Ami a vagyonbátorságot illeti, aziránt az ósiség eltörlésével, meg kell hagyni, jobb törvények vagynak. Egyébként a 48-i törvények ezek eránt is még jobbak a pátenseknél. De mindegyikbe az a baj, hogy többnyire olyanok a tisztviselők, akik a nemzetnek se nyelvét, sem fekvését az országnak, sem népek jellemét nem esmervén, sem régi törvényeket, melyek szerint kellene a forradalom előtti pereket ítélni, nem ismerik, és ebből temérdek sok kár keletkezik a perlekedőkre.

A tisztviselőkhöz most a fő érdem az adó kíméletlen behajtása és az arisztokráciának megvetése. Ez ugyan kölcsön esik, mert az arisztokrácia is megveti őket, mi is kölcsönös antipátiát szül, annyival is inkább, hogy az arisztokráciánál azt teszik, amit a políciá spionok, mert egy szó elég arra, hogy akárkit a járásbíró maga eleibe kísértessen és bészárazzon. És azután mikor a gyalázatot megtette rajta, a jelentésébe még feketébb színekkel festi le, mert egy pandúrnak vallomása 3 polgáréval felér, ezen azután számos, tekintélyes egyéneken már igen sok gyalázat esett.

A hivatalos jelentéseket a nép hangulatáról, mit tenni kötelesek, rózsaszínbe festik, és a kormányokról meglelégedéssel tele vannak a jelentések. Mikor a körútját tette a császár az országba, igaz, hogy fénnel fogadtatott, de ha azt úgy tudta volna a császár, hogy mely kelletlen, kéntelen történt, csak annyi szimpátia se maradt volna körútaiba, mit mutatott. Úgyhogy mikor bevégezte ezen körútjait, azt nyilvánította, hogy mindenütt a legnagyobb meglelégedést tapasztalt. Ezen körútaiba célját általlájában nem érte, mert egy nemzetet ily fényes utazásba nem is lehet egyébről megesmerni, hanem hogy az ünneplő ruhája pompás. Nyújtottak ugyan számos aláírásokkal kérvényeket hozzá az alkotmány helyreállítása és megkoronáztatása iránt, de annak semmi sikere nem lett, mert Bakh [!!!] miniszter az abszolúta monarchiát tartván egyedül a magyarok fékezésére alkalmasnak, a császár maga is ezeránt tökéletesen meggyőződött.

Valóban megfoghatatlan volt előttem, hogy egy olyan ember, mint Bakh miniszter, aki bécsi ügyvéd lévén, a bécsi forradalom elvein volt, és a barikádokon vitézkedett a császár ellen, mint demokratikus ember abszolúta monarchiát hogy organizálhatott. De azon is lehet csudálkozni, hogy a császár hogy bízhatott egy ilyen emberhez. A váradi főispányi hivatalhoz egy szekretáriussal jöttem esmeretségbe, aki véle együtt volt a barikádon, amikor kérdeztem tőle, hogy hogy lehetett ez a metamorfózis, ugyanis hogy lehetett ily előzmények után a császárnak hozzá oly bizodalma, hogy miniszternek nevezze ki. Azt felelte reá, hogy csak ő tudta azt, hogy csak 12 millióm rejtődött el, és a forradalom után Olmicba elment és feljelentette.

Hogy miniszter lett, leszaladt Bécsből Magyarországra, és egy pár napot mulatott Budán, sőt még Ceglédre is leszaladt. Roppant talentumú embernek kell lenni, hogy Magyarországot egynéhány nap alatt úgy ki tudja esmerni, hogy az ország fekvéséhez és a nemzet génuszához az általa készített kormányzási rendszert alkalmasnak találhassa. Nagyon önfejű embernek kell lenni, hogy annyi sok petíciók olvasása után is

ragaszkodik rendszeréhez, és az is csuda, hogy 10 évek oltá sem látta által, hogy Magyarország elszegényedett, hogy az arisztokrácia, mely mindeddig a trónusokat fenn tartotta, el lévén nyomva, ez így nem tarthat. Lehet, mert voltak a forradalom előtt pártok, ami szülte a szomorú következtetéseket, de most már nincsenek pártok, mert az egész országba minden nemzetek, minden státus, katonai, papi, mágnási, nemesi és paraszti, mind male contentus [sic! feltehetően: „rosszul összetartó”] És így a male contentusok pártja van sok, pártok helyett. Ugyan mi gyönyörűsége lehet a kormánynak egy elégtelen elszegényített nemzeten uralkodni? Lehet ugyan rajta despotizálni, de gondolja meg a kormány, hogy Jeny híres német politikus jól karakterizálja a magyart ezen szavakba: „Hungara natio nec jugi partitus, nec libertatis capax.”³⁵⁷ A forradalomnál bebizonyította azt a jellemét, mert a nagy szabadsággal visszaélt, most pedig a jármot nem tűri, és utoljára is, ha egy külső háború kiüt, a hazába bejövő ellenségtől kér orvoslást és konstitúciója visszaállítását.

Amint oda feljebb a krónika kezdődik, éppen ily kormányt értem, noha 7 éves gyermek voltam. II. nagy József császár halálával, az is 10 évekig tartott, és noha halála előtt 3 héttel egy magasztos rescriptum alól 10 évi uralkodását, a tolerantiale edictumát kivéven, revocalta, és még életébe a koronát Bécsből leküldte, a vármegyét Mária Terézia halálával talált állapotukba visszaállította, és felgyógyulásával ország gyűlését, melyen magát megkoronáztatni fogja, megígérte, és ha felgyógyult volna, ezen ígétét okvetlen be is teljesítette volna. És Józsefnek a reformjai igaz, hogy a magyar alkotmány szellemével nem egyeztek meg, de az ország gyűlését megérte volna ezen fejedelem, sokat tudott volna az a liberális reformjaiból a magyar alkotmánnyal öszve egyeztetni. Az arisztokrácia és 10 esztendei uralkodása alatt a szisztémájából igen sokat elfogadott, azáltal, hogy az országot személyesen, minden pompa nélkül beutazta, Magyar- és Erdélyországba minden jelesebb embereket megismervén, mikor az uralkodást elkezdte, aki csak a két magyar hazába mind jellemére, mind talentumára nézve kitűnő volt, mind applikálta a hivatalokba. És meg kell vallani, hogy az igazság kiszolgáltatása sokkal jobb volt, mint a magyar alkotmány alatt volt, a törvények rövidek, világosak voltak, úgy, hogy ha valamely bíró ellen szolgáltatotta ki az igazságot, kemény büntetés érte.

A mostani uralkodó nagyobb részt a József szisztémája szerént uralkodik, de mind a teória-, mind a praxisra nézve, mégis annyira van a József szisztémájától, mint az ég a földtől. De a tisztviselőket is, ha öszve hasonlítjuk a József alatti tisztviselőkhöz, mind talentumra, mind erkölcsre annyira vannak, mint a József szisztémája praxisa a mostanítól.

Sajnáltni lehet, hogy ezt a különben igen jó szíví fejedelmet annyira elidegenítették a magyartól, hogy 10 évi uralkodása alatt semmi concessziót nem adott, sőt a nemzetiséget megsemmisíttetni és temérdek adóval elszegényíteni, alkotmányát elvenni nyugodt lélekkel tehette. És még mindezek mellett is azt hitették el véle, hogy a magyar eránta szeretettel viseltetik, s azt hiszik a magyarról, hogy olyan, mint a kis gyermek, aki azt a vesszőt csókolja, amelyikkel megverték.

Azt gondolja a minisztérium, hogy Mária Terézia, mikor a diétára lejött, József kisfiát az ölibe hozta a nemzet közé, kardot rántott [az] egész diéta és vitam et sanguinemmel fogadták, map³⁵⁸ a császárnak is személyes megjelenése ilyen felkiáltásra adna alkalmat? De gondolja meg a minisztérium, hogy Mária Terézia tiszta homlokkal jöhetett a magyar rendek közé és bátran számolhatott a magyarok eránt

³⁵⁷ A hivatkozás forrása nem világos. A célzás talán Rudolph E: von Jennyre vonatkozik, akinek két kötetes munkája a 19. század első felében széles körben ismert volt: Handbuch für Reisende in dem österreichischen Kaiserstaate, mit mehreren Haupttrouten der angränzenden Länder. Wien, 1822–1823. (Később több kiadása is megjelent.)

³⁵⁸ Sic! Valószínűleg a „mai nap” szóösszevonása.

viseltető szeretetére, mert a magyar alkotmányt annyira megtartotta, hogy semmi panaszok a magyaroknak nem volt. De most ugyan miért áldozza fel életét, mikor a német minisztérium nemcsak alkotmányát, de nemzetiségét, legdrágább kincsét elvette. Akkor a magyar arisztokrácia mentette meg a trónt, a köznép verbunkkal tömegestül, mégpedig előpénz nélkül csapott fel katonának, meg is mutatta, hogy hű a magyar királyához, szereti, s életét, vagyonát is örömeit áldozza fel szeretett királyáért.

Most már a háború, melyet a császár maga kezdett el Napóleon és a szárd király ellen, már eddig is minden ütközet az előseregek közt, szerencsétlenül ütött ki. A rezultatuma még eddig annyi, hogy Szárdíniába bement, és az előcsapatok veszteséggel kivonultak Piemontból, Napóleon 12. májusban megérkezett egy jól felszerelt és a napóleoni háborúba vitézül harcolt néppel. A francia hajós sereg Veneciánál áll. Még a nagy ütközet meg nem történt,³⁵⁹ azt a jó Isten tudja, hogy ha Olaszországot elveszti a császár, reánk, magyarokra az a következése lesz, hogy azt a veszteséget Magyarországnak fogja szenvedni. Csak abba lesz minden reményünk, hogy mivel minden háborúnak béke a vége, ha mint Oláhországnak és a szerbeknek az alkotmányos állásába beleszóltak a fejedelmek, talán a Magyarország alkotmánya helyreállításába is tesznek valamit, és megsajnálják, hogy egy oly nemzet[et], aki már több ízbe az osztrák házat megmentette, ily megvetett állapotba tovább is hagyni nem fogják.

Illő is volna már a franciáknak már egyszer lelkiismeretet csinálni ezen háborúból, mert még eddig sokszor felizgatták Erdélyt és Magyarországot, de magyarul mondván, mindég megcsalták. Az erdélyi fejedelmek többnyire a francia királyok biztatására fogtak fegyvert nem az osztrák ház detronizációjáért, hanem tisztán a régi, ősi, megsértett alkotmány sértéséért. Respektálta maga is az osztrák ház ezen felkeléseket, mert békekötésekkel helyrehozta. De Kossuth száműzést és trónvesztést határoztatván, alkalmat nyújtott a repressáliára,³⁶⁰ úgyhogy a pesti permanens diétáról küldött követeket már nem fogadta el az osztrák, mert törvényes diétának nem tartotta, amennyibe a 48-i alkotmány szerint a királyi jogok közé tartozott a diéta elosztatása, és ezen jogát a királynak elvették, és ezért nem ismerte el a diétát törvényesnek.

Tanulhatott volna Kossuth O'Connelnek, annak a híres angoly publicistának szavaiból, miket egy mettingbe [!] mondott, tudniillik:

„Éltem teóriája mindig abban állott, hogy legnagyobb politikai változás sem érdekes arra, hogy elérettessék, ha egyetlen egy csepp embervér kiontásába kerül.”³⁶¹

Gróf Széchenyi pedig azt mondja: „convulsio nélküli reformot óhajtok, ezért küzd lelkem”,³⁶² de Kossuth ellenkező reformer volt, mert ő azt mondta, forradalom nélkül nem lehet meg a reform, megmutatta a következést, kinek lett igaza. E volt az oka, mikor azt a sok kegyetlenséget vitte végbe, melyek az akkori kor és intellektus örökös gyalázatja lesz, ha valamelyik higgadt vérű hazafi ezen gyilkoltatásokat helybe nem hagyta, a volt a mentsége, hiába, a forradalomba így kell tenni. Igaz ugyan, hogy a német kormány is sok kegyetlenséget vitt végbe, kivált a Világosvári fegyverletétel után mindjárt, de ez nem mentség, mert az is szintűgy gyalázat lesz a kormánynak a késő maradék előtt is, mert ha száműzéssel büntette volna, vagy ha annyi lelkiereje lett volna, amnesztiával a nemzetet megnyerte volna, és a nagylelkűsége az egész világ előtt számolhatott volna. De azon erkölcstelen elvhez ragaszkodott, mit a jus bellinek tartanak a politikusok, mivel fegyverrel győzte le az országot, despota uralkodást

³⁵⁹ A célzás minden bizonnyal az 1859. június 24-i, solferinói csatára vonatkozik.

³⁶⁰ Repressalia = megtorlás, büntető intézkedés.

³⁶¹ O'Connel idézetére. ld. 261. sz. jegyz.

³⁶² Széchenyi *Stádium* c. művében szereplő, híres szavai pontosan: „Én egy szelíd s convulsio [= görcs, erőlködés, erőltettség] nélküli reformatiót kívánok! erre kíszt [= késztet] lelkem.” Széchenyi hivatkozására ld. II.3. rész.

formált, mely ugyan már 10 esztendeje, hogy tart, de az állandó nem lehet, mert nullum violentum durable.³⁶³

Terebes, Augusztus 12. 1859.

Idősb Szilágyi Lajos

Ha élek, fojtatni fogom, óhajtanám, hogy örvedetesebbeket írhatnék a fojtatásba, de most azzal végzem be, amit Hannibál mondott utoljára Zamánál: Agnosco infortunium patriae mea.³⁶⁴

³⁶³ qui nullum violentum durable = mert semmi, ami heves, nem tartós.

³⁶⁴ Ez Szilágyi egyik kedvenc idézete, önéletrajzát is ezzel zárta. BMA. IV. 75.276. 147. p. A mondat jelentése: „Felismerem [Újra látom] hazám szerencsétlenségét [bűnhődését].” A probléma csak az, hogy egyik latin klasszikusnál sem találkozhatunk ilyen megfogalmazással, vélhetően Szilágyit saját emlékezetében rögzült szállóigék zavarhatták meg. Könnyen lehet, hogy egy Hannibálnak tulajdonított korabeli mondásról volt szó. (A Hannibál és Cornelius Scipio párbeszédét megörökítő Livius *Ab urbe condita* c. műve 30–31. részében tartalmilag hasonló megfogalmazásokkal él.)

Levéltári hivatkozások rövidítése:

ANR.JB.

Arhivele Naționale ale României. Județean Bihor (Nagyvárad)
Mikrofilmtár.

ANR.CJ.

Arhivele Naționale ale României. Județean Cluj (Kolozsvár)
1355. (= Wesselényi család levéltára)

BFL.

Budapest Főváros Levéltára (Budapest)
IV.1002.y (= Buda város tanácsának iratai. Végrendeletek)

BMA.

Bihari Múzeum Adattára (Berettyóújfalu)

DREK.RGy.K.Kt.

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye. Könyvtár. Kéz-
irattár (Budapest)

KFL.

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (Kalocsa)
I.1.a. (= Matrimonium.)

MKVM. SzI.

Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum. Széchenyi iratok (Esztergom)

MNL. OL.

Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár (Budapest)
A 45. (= Magyar Királyi Kancellária. Acta praesidialia)
C 44. (= Magyar Királyi Helytartótanács. Departamentum politicum
comitatum)
C 76. (= Magyar Királyi Helytartótanács. Departamentum religionare
Augustanae et Helveticae confessionis)
H 2. (= Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár. Miniszterelnökség, Or-
szágos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó-elnökség.)
H 147. (= Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár. Vegyes iratok.)
P 47. (= Benyovszky család iratai)
P 398. (= Károlyi család levéltára. Missiles)
P 654. (= Teleki család gyömrői iratai)

MNL. HBML.

Magyar Nemzeti Levéltár. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (Debrecen)
IV.A. 1. a) (= Bihar vármegye nemesi közgyűlése. Jegyzőkönyvek)
IV.A. 1. b) (= Bihar vármegye nemesi közgyűlése. Közgyűlési iratok)

MNL. TML.

Magyar Nemzeti Levéltár. Tolna Megyei Levéltár (Szekszárd)
XIII.8. (= Bezerédj család iratai)

MTAK.Kt.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár (Budapest)

OSzK.Kt.

Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár (Budapest)

PEL.

Pécsi Egyházmegyei Levéltár (Pécs)

PPFK.Kt.

Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár. Kézirattár. (Pannonhalma)

SRK.TGy.Nk.

Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Nagykönyvtár (Sárospatak)

TtREL.

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (Debrecen)

I.1. a.) (= Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek)

I.1. b.) (= Egyházkerületi közgyűlési iratok)

I.30. a.) (= Bihari Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve)

TtRENK.Kt.

Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár. Kézirattár (Debrecen)

R 1. (= Bihar vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei)

R 607. (= Szilágyi Lajos gyűjteménye)

R 1045. (= Bihar vármegye országgyűlési iratai)

R 1379. (= Szilágyi Lajos kéziratvásárlására vonatkozó iratok)

A szakirodalmi hivatkozásokat ld. jegyzetekben.

Az internetes letöltések időpontja: 2016. december.

Tartalom

Köszönetnyilvánítás.....	2
(Piskárkosi) Szilágyi Lajos (1784–1865)	3
Bihar vármegye és az egyházpolitika az 1830-as években	7
Szilágyi Lajos <i>Antipasztoráléja</i> és hatásai	21
Gózonny Dániel ellen-röpiratának ügye.....	28
Szilágyi Lajos és a Bihar vármegyei vallásügy, 1840–1841.....	37
Szilágyi Lajos az 1840-es években	46
Protestantizmus a reformkor politikai terében.....	48
Kitekintés. Szilágyi Lajos 1848–1849-ben és az önkényuralom korában	58
I. Dokumentumok Bihar vármegye reformkori egyházpolitikájához, különös tekintet- tel Szilágyi Lajos munkásságára	64
1. Bihar vármegye felirata az uralkodóhoz, 1839. május 6.	64
2. Szilágyi Lajos: „Antipasztorálé” (Beadvány Bihar vármegye rendeihez, 1839. július 7.).....	
2.1. Bihar vármegye felirata az uralkodóhoz, 1839. július 8.	71
3. Bihar vármegye felirata az uralkodóhoz, 1839. szeptember 23.	72
4. Bihar vármegye követeinek jelentése a megyei közgyűlésen, 1839. november 12. .	73
5. Szilágyi Lajos beadványa Bihar vármegyéhez, 1840. szeptember 23.	74
5.1. Bihar vármegye közgyűlése Szilágyi Lajos beadványáról.....	75
6. Bihar vármegye végzése a vegyes házasságokról, 1841. március 1.....	76
6.1. Bihar vármegye felirata, 1841. március 1.....	77
7. Szilágyi Lajos: Béke a vallásügybe, 1844.	78
8. Szilágyi Lajos feljegyzése Bihar közéletéről, 1846.	82
9. Szilágyi Lajos levele és elemzése Széchenyi Istvánnak, 1846. január 19.	84
II. Szilágyi Lajos röpiratai az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc korából .	89
II.1. Szilágyi Lajos: Szózat.....	89
II.2. Szilágyi Lajos elő- és utószava Franklin-fordításának kiadásához, 1848. április	95
II.3. Hunnia borúja – Hunnia derűje. 1848 és 1849.....	97
III. Szilágyi Lajos emlékirata. Szilágyi Lajos: Krónikai jegyzetek 1790-től 1859-ig poli- tika, vallás s nemzetiség ügyébe.	119
Levéltári hivatkozások rövidítése	150